

Plan odbudowy
gospodarczej
1947—1949

Z 250124

Janusz Kaliński

Plan odbudowy gospodarczej 1947-1949

Książka i Wiedza
Warszawa

358 (138), 1947/1949

5 4265/13
1977

Projekt okładki:
Piotr Syski

Redaktor
Janina Dziełbowska

2 250898

Redaktor techn.
Świetłana Suchocka

Korektorzy
Danuta Debek i Józef Lenarczyk

Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa—Książka—Ruch”.
Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa, wrzesień 1977 r.
Wyd. I. Nakład 1500+250 egz. Obj. ark. wyd. 17,4. Obj. ark.
druk. 19,0. Papier druk. sat. kl. IV, 70 g, 86×122 cm. Oddano
do składu 29.XI.1976 r. Podpisano do druku w sierpniu 1977 r.
Druk ukończono we wrześniu 1977 r. Drukarnia im. Rewolucji
Październikowej w Warszawie, ul. Mińska 65. Zam. nr 1789/76.
F-4. Cena zł 50.—

Dziewięć tysięcy siedemset osiemdziesiąta szósta
publikacja „KłW”

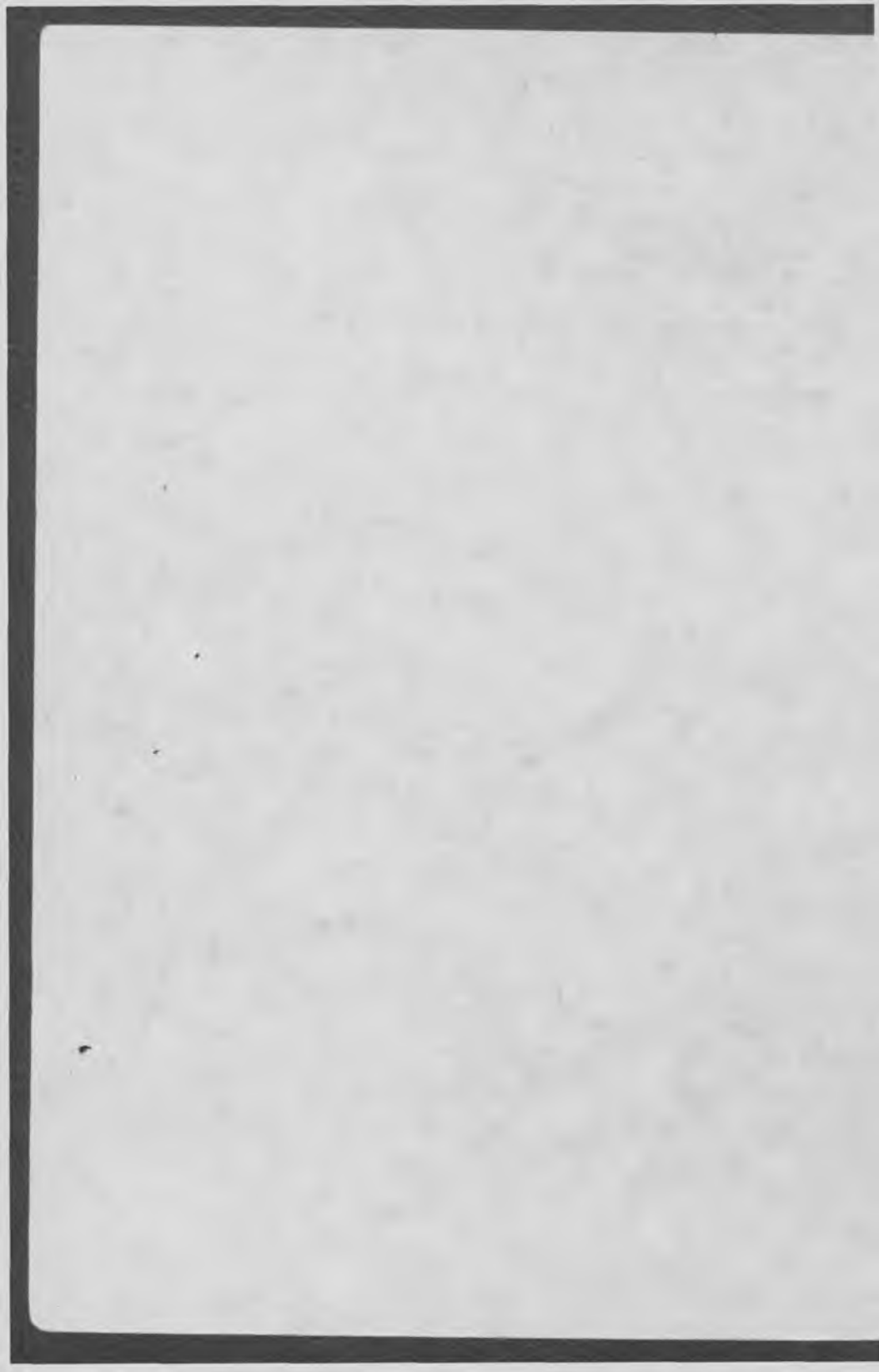
SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
Rozdział pierwszy	
PRÓBY PLANOWANIA GOSPODARCZEGO DO ROKU 1946	13
Tradycje planistyczne w Polsce	13
Kształtowanie modelu planowania po wyzwoleniu kraju	22
Planowanie gospodarcze w latach 1945—1946	27
Rozdział drugi	
GENEZA I PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA PLANU ODBUDOWY GOSPODARCZEJ	36
Wytyczne	36
Kształtowanie założeń	45
Podstawowe założenia planu trzyletniego	51
Rozdział trzeci	
KONTROWERSJE WOKÓŁ METOD PLANOWANIA W LATACH 1947—1949	56
Ewolucja poglądów na system gospodarczy kraju	56
Dyskusja CUP-owska	64
Zmiany w planowaniu gospodarczym	74
Rozdział czwarty	
INWESTYCJE W LATACH 1947—1949	82
Plany	82
Rozmiary i struktura nakładów	93
Rozdział piąty	
PRZEMYSŁ W LATACH PLANU ODBUDOWY GOSPODARCZEJ	107

Kierunki polityki przemysłowej	107
Struktura organizacyjna	115
Rozwój produkcji przemysłowej w latach 1947—1949	120
Osiągnięcia lat 1947—1949	130
Rozdział szósty	
ROLNICTWO	140
Zadania rolnictwa w planie odbudowy gospodarczej	140
Produkcja roślinna	145
Wytwórczość zwierzęca	154
Osiągnięcia rolnictwa w planie odbudowy gospodarczej	158
Rozdział siódmy	
TRANSPORT	168
Zadania w planie odbudowy gospodarczej	168
Polskie Koleje Państwowe	171
Komunikacja samochodowa	177
Żegluga	181
Lotnictwo cywilne	189
Rozdział ósmy	
HANDEL WEWNĘTRZNY	193
Bitwa o handel	193
Handel prywatny	201
Handel państwowy	203
Spółdzielczość handlowa	206
Zmiany strukturalne w handlu	213
Rozdział dziewiąty	
HANDEL ZAGRANICZNY	217
Założenia i realizacja polityki handlowej	217
Obroty towarowe	227
Bilans handlu zagranicznego	235
Rozdział dziesiąty	
FINANSE	239
Ewolucja systemu finansowego	239
Sytuacja finansowa kraju w latach 1947—1949	248

Rozdział jedenasty

WARUNKI BYTU MATERIALNEGO LUDNOŚCI	258
Główne założenia planu	258
Zarobki pracowników najemnych	260
Ceny wolnorynkowe	268
Koszty utrzymania i położenie ludności	274
Konsumpcja indywidualna i społeczna	278
ZAKOŃCZENIE	286
BIBLIOGRAFIA	293
WYKAZ SKRÓTÓW	303

WSTĘP

W dotychczasowych badaniach nad dziejami Polski Ludowej niewiele miejsca poświęcono problematyce planowania gospodarczego. Zainteresowania badaczy koncentrowały się głównie wokół podstawowych reform społeczno-gospodarczych i kierunków rozwoju ekonomicznego kraju. Problematyka planowania występowała incydentalnie — jako część monografii z zakresu nauk ekonomicznych. Przykładem takiego podejścia mogą być prace Bronisława Minca¹. Wyjątek stanowi czysto opisowy zbiór artykułów odnoszących się do metod planowania². Brak jest natomiast ujęć historyczno-gospodarczych. Podstawowy podręcznik z dziejów gospodarczych Polski Ludowej, napisany przez Andrzeja Jezierskiego³, traktuje zagadnienia planowania dosyć marginesowo.

Prezentowana praca ma ambicje przedstawienia w miarę pełnego obrazu początków gospodarki planowej w Polsce Ludowej. Przypadły one na okres realizacji planu odbudowy gospodarczej w latach 1947—1949. Okres ten obfitował w bardzo istotne wydarzenia polityczne i gospodarcze, związane z kształtowaniem podstaw ustroju socjalistycznego oraz odbudową kraju po zniszczeniach wojennych. Toczyła się ostra walka polityczna, a niekiedy i zbrojna, o władzę w kraju i kierunek dalszego jego rozwoju.

¹ Np.: B. Minc. Wstęp do nauki planowania gospodarki narodowej. T. 1. Warszawa 1950 s. 194 i nast.

² Zarys rozwoju metodologii planowania w Polsce Ludowej. 1944—1954. Warszawa 1956 s. 392.

³ A. Jezierski. Historia gospodarcza Polski Ludowej 1944—1968. Warszawa 1971 s. 410.

Główna linia podziału przebiegała między stronnictwami demokratycznymi i reakcją, ale istniały także kontrowersje w poglądach partii reprezentujących ruch robotniczy. Coraz wyraźniej rysowała się decydująca rola Polskiej Partii Robotniczej, konsekwentnie walczącej o realizację własnego programu społeczno-gospodarczego. Prowadząc ofensywę przeciwko siłom reakcji i opozycyjnemu Polskiemu Stronnictwu Ludowemu oraz tendencjom prawicowym w Polskiej Partii Socjalistycznej, PPR rozszerzała swe wpływy na coraz dalsze dziedziny społeczno-ekonomicznego życia kraju. Znajdowało to odbicie w kształtowaniu strategii rozwoju gospodarczego i metodach planowania.

Plan odbudowy gospodarczej i jego realizacja pozostawały pod silnym wpływem inicjowanych przez PPR zmian politycznych i gospodarczych w kraju. Ewolucja polityki ekonomicznej powodowała istotne korekty poszczególnych wielkości planu, a w konsekwencji prowadziła do stopniowej zmiany jego pierwotnego charakteru.

Autor stara się wykazać ścisły związek polityki i gospodarki w procesie odbudowy kraju i kształtowania podstaw ustroju socjalistycznego. Zwraca uwagę na paralelizm dokonań gospodarczych i reform ustrojowych.

Praca ma układ rzeczowy. Otwiera ją rozdział poświęcony próbom planowania do 1946 r., zawierający zarówno omówienie doboru dwudziestolecia międzywojennego, jak i pierwszych miesięcy Polski Ludowej. Rozdział drugi przedstawia genezę i główne założenia planu odbudowy gospodarczej w ich pierwotnej wersji. Rozdział trzeci omawia sprawy o szczególnym znaczeniu dla rozwoju planowania w Polsce, charakteryzuje bowiem tło i przebieg dyskusji na ten temat, jaka rozgorzała w 1948 r. pod wpływem zmian w życiu politycznym kraju. Dyskusja wywarła silne piętno na metodach i treści planowania gospodarczego w Polsce. Pod jej wpływem nastąpiły istotne korekty planu odbudowy gospodarczej. Ich kierunek został zaprezentowany w kolejnych rozdziałach, w których omawia się zadania planowe i ich realizację w dziedzinie inwestycji, w przemyśle, rolnictwie, transporcie, handlu wewnętrznym, zagranicznym i finansach. Pracę kończy rozdział opisujący

warunki bytu ludności, których poprawa stanowiła punkt wyjścia w ustalaniu zadań planu odbudowy gospodarczej. Ogólna ocena planu trzyletniego znalazła się w zakończeniu.

Książkę przygotowano, korzystając głównie ze źródeł archiwalnych zgromadzonych w Centralnym Archiwum KC PZPR i Archiwum Akt Nowych, a zawierających dokumentację: Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS, Komitetu Centralnego PPR, Centralnego Urzędu Planowania, Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, Ministerstwa Przemysłu i Handlu, Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Żeglugi, Ministerstwa Ziem Odzyskanych, Prezydium Rady Ministrów. W toku kwerendy archiwalnej odczuwało się brak opracowania przez Archiwum Akt Nowych zestawu materiałów Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego.

W szerokim zakresie korzystano z danych statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego oraz Instytutu Gospodarstwa Narodowego. Cennym źródłem informacji była prasa polityczna i gospodarcza, a przede wszystkim: „Nowe Drogi”, „Przegląd Socjalistyczny”, „Gospodarka Planowa”, „Robotniczy Przegląd Gospodarczy” i „Życie Gospodarcze”.

Natomiast bardzo różną wartość poznawczą mają — zdaniem autora — opracowania traktujące o okresie planu odbudowy gospodarczej. Na uwagę zasługuje przede wszystkim opublikowany przez Hannę Jędruszczak zbiór dokumentów⁴. Interesujący materiał zawierają prace z początków lat pięćdziesiątych oceniające wyniki wykonania planu trzyletniego⁵.

W literaturze dotyczącej planu odbudowy gospodarczej, która powstała w trakcie jego realizacji lub bezpośrednio po jej zakończeniu, pojawiło się szereg mylnych poglądów. Zrodziły się one na tle walki o kształt planowania w Polsce i często niesłusznie charakteryzowały założenia i realizację trzylatki. Niektóre z tych poglądów głoszone są do dziś. Jeszcze w 1969 r. pisano, że w planie

⁴ H. Jędruszczak. Dokumenty o planie trzyletnim. *Polska Ludowa. Materiały i studia*. T. II. 1963 s. 41 i nast.

⁵ J. Marzec. *Gospodarka narodowa z perspektywy 6 lat. Gospodarka Planowa* 1950 nr 7 s. 298 i nast.; K. Secomski. *Analiza wykonania planu trzyletniego*. Warszawa 1950 s. 75.

odbudowy gospodarczej brakowało decyzji „[...] co do działań, jakie — w imię ciągłości działalności gospodarczej — powinny być podjęte w ostatnim roku planu w celu zapoczątkowania realizacji następnego okresu”⁶. Dlatego też jednym z głównych celów autora było ujawnienie źródeł mitów narosłych wokół początków planowania w Polsce Ludowej.

Autor pragnie serdecznie podziękować całemu zespołowi Katedry Historii Gospodarczej SGPiS, kierowanej przez prof. dr Irenę Kostrowicką, a szczególnie prof. drowi Zbigniewowi Landauowi, za stworzenie sprzyjającej atmosfery i cenną pomoc w toku pracy nad książką.

⁶ S. Milewski. 25 lat planowania gospodarczego w Polsce Ludowej. *Gospodarka Planowa* 1969 nr 7 s. 14.

Rozdział pierwszy

PRÓBY PLANOWANIA GOSPODARCZEGO DO ROKU 1946

Tradycje planistyczne w Polsce

Kształtowanie socjalistycznego oblicza gospodarki narodowej w Polsce ściśle związane było z rozwojem planowania. Jego rozpoczęcie i stopniowe upowszechnianie odbywało się w trudnych warunkach, w okresie powojennej odbudowy, gdy brak było kadr, instytucji i doświadczeń. Stąd też sięgano zarówno do doświadczeń pierwszego państwa socjalistycznego, jak też opierano się na dorobku własnym, pochodzącym z okresu dwudziestolecia międzywojennego i lat okupacji hitlerowskiej. Źródłem inspiracji były myśli i metody wyrosłe w ruchu robotniczym, a także dorobek rządów i ekonomistów przedwrześniowych.

Naszym zdaniem do 1947 r. wpływ nurtu burżuazyjnego na kształtowanie metod planistycznych w Polsce Ludowej był dosyć silny. Dopiero od 1948 r. na skutek zmian w sytuacji politycznej kraju coraz powszechniej wzorowano się na rozwiązaniach radzieckich.

W latach międzywojennych problem planowania gospodarczego najwcześniej pojawił się w programach partii robotniczych: Komunistycznej Partii Polski i przede wszystkim Polskiej Partii Socjalistycznej. KPP, wypowiadając się za wprowadzeniem gospodarki planowej, uważała, że niezbędnym jej warunkiem musi być nacjonalizacja przemysłu, upaństwowienie banków i uspołecznienie innych ważnych ogniw gospodarki. Te zagadnienia, oprócz reformy rolnej, leżały w centrum uwagi KPP w zakresie problematyki ekonomicznej. Natomiast sprawa form kierowania gospodarką socjali-

styczną, ze względu na pełną akceptację przez KPP metod polityki gospodarczej ZSRR, stanowiła kwestię drugoplanową. Najdobitniej wyraził koncepcje gospodarcze KPP jej czołowy ekonomista Jerzy Ryng: „Proletariat polski, czerpiąc z bogatej skarbnicy doświadczeń budownictwa socjalistycznego ZSRR, zastosuje w Polsce planową gospodarkę socjalistyczną zamiast dzisiejszej anarchii kapitalistycznej, zastój i zacofania”¹.

W enuncjacjach PPS problem gospodarki planowej pojawił się już w 1920 r.², jednak poważniejszy wzrost zainteresowania partii tym zagadnieniem przypadł na lata wielkiego kryzysu gospodarczego. Podstawowe tezy programu ekonomicznego PPS uchwalonego na XXII Kongresie zamieszczone zostały w pracy znanego działacza socjalistycznego Zygmunta Zaremby. Krytykował on nasilające się w gospodarce polskiej tendencje etatystyczne, twierdząc, że jedynie planowanie jest w stanie przywrócić zachwianą kryzysem równowagę i zharmonizować produkcję z popytem na towary. Zaremba twierdził, że gospodarka planowa jest możliwa tylko wtedy, kiedy poprzedzi ją wywłaszczenie wielkiego kapitału. Zgodnie z programem swej partii postulował szeroki rozwój w przyszłym ustroju różnych form samorządu, szczególnie spółdzielczości, oraz podporządkowanie planowaniu gałęzi nie uspołecznionych³.

Pełniejszy zarys gospodarki planowej znajdujemy w stanowisku lewicy PPS, w którego sformułowaniu wybitny udział brał Oskar Lange. Ta grupa działaczy socjalistycznych uważała, że w przyszłym ustroju: „[...] Poszczególne gałęzie produkcji będą prowadzone przez autonomiczne trusty powszechne, w których kierownictwie zatrudnieni tam robotnicy będą mieli udział decydujący. Kierownictwo całością życia gospodarczego spoczywać będzie w rękach Banku Powszechnego, który jako jedyny właściciel wszystkich inwestowanych w poszczególnych trustach kapitałów i jedyny

¹ J. Ryng. Czego chcą komuniści. W: *Wybór pism*. Warszawa 1957 s. 681.

² Por. Programy PPS z 1920 i 1937 r. Warszawa 1960 s. 31.

³ Por. Z. Zaremba. *Bezdroża kapitalizmu i drogowskazy przyszłości*. Warszawa 1933 s. 129 i nast.

kredytodawca będzie mógł nadawać gospodarce socjalistycznej charakter gospodarki planowej, on też będzie przestrzegał, aby zsocjalizowane zakłady i trusty postępowały ściśle według zasad gospodarczych”⁴. Poglądy reprezentowane przez socjalistów polskich wykazywały daleko idącą zbieżność z koncepcjami głoszonymi przez europejską socjaldemokrację, szczególnie austriacką. Wspólną ich cechą było odrzucanie, mimo pozytywnej oceny dorobku planistycznego, radzieckich metod kierowania gospodarką. Stawiało to PPS w poważnej opozycji w stosunku do założeń programowych KPP. Niemniej podkreślić należy, że przed wybuchem II wojny światowej poglądy partii socjalistycznej na zagadnienie planowania gospodarczego były bardziej skonkretyzowane.

W ruchu ludowym zdecydowanie za gospodarką planową wypowiedziało się Stronnictwo Ludowe. Za jej główne zadanie uznawało dostosowanie produkcji do potrzeb oraz sprawiedliwy podział dochodu narodowego⁵.

Obserwacja skutków wielkiego kryzysu gospodarczego i ujawniających się z całą siłą sprzeczności ustroju kapitalistycznego spowodowała szczególne zainteresowanie planowaniem. Problematykę tę podjęły inne środowiska polityczne i ekonomiczne, nawet zdecydowanie reakcyjne. W planowaniu upatrywano środek antykryzysowy, pozwalający likwidować skutki anarchii rządzącej gospodarką kapitalistyczną, a często także czynnik wzmacniający władzę państwową⁶. Tak pojmowane planowanie zawierało w sobie elementy interwencjonizmu państwowego.

⁴ Gospodarka — polityka — taktyka — organizacja socjalizmu. Praca zbiorowa. Warszawa 1934 s. 7. W opracowaniu brali udział: S. Arski, W. Ehrenpries, J. Hochfeld, W. Malinowski, J. Topiński, O. Lange, M. Breit. Por. O. Lange. Pisma ekonomiczne i społeczne 1930—1960. Warszawa 1961 s. 34.

⁵ Program Stronnictwa Ludowego z 2 grudnia 1935 r. W: S. Lato, W. Stankiewicz. *Programy stronnictw ludowych*. Warszawa 1969 s. 313.

⁶ Zob. np. L. Caro. *Zmierzch kapitalizmu*. Poznań 1934 s. 44 i nast.; S. Grabski. *Ku lepszej Polsce*. Warszawa 1938 s. 112 i nast. R. Rybarski. *Podstawy narodowego programu gospodarczego*. Warszawa 1934 s. 45 i nast. Interesujące postulaty głosiła grupa działaczy gospodarczych

Zagadnienie planowania gospodarczego znalazło żywy oddźwięk w niektórych kręgach politycznych związanych z sanacją. Niezależnie od szukania sposobu walki z kryzysem, decydowały o tym niekiedy obserwacja i próby przeniesienia na grunt polski polityki ekonomicznej państw faszystowskich, zwłaszcza Trzeciej Rzeszy, a także dążność do wzmocnienia potencjału gospodarczego i siły militarnej kraju wobec narastania groźby konfliktu wojennego. Charakterystyczna dla tego okresu była wypowiedź szefa Biura Studiów i Planowania Obozu Zjednoczenia Narodowego Juliana Piaseckiego. Upatrywał on w planowaniu warunek konieczny przyspieszenia rozwoju gospodarczego i bardziej racjonalnego wykorzystania czynników produkcji⁷.

Próby planowania w Polsce międzywojennej, które narodziły się po wielkim kryzysie gospodarczym, opierały się na doświadczeniach państw kapitalistycznych i stanowiły element realizowanej w latach 1936—1939 polityki nakręcania koniunktury. W zasadzie ograniczały się do celowego wyboru pewnych kierunków inwestowania i skoncentrowania na nich finansowego wysiłku państwa. Planowaniem w skali makroekonomicznej kierowało powołane w 1936 r. przy gabinecie wicepremiera Eugeniusza Kwiatkowskiego Biuro Planowania⁸. W kwietniu 1936 r. Kwiatkowski przedstawił sejmowi czteroletni plan inwestycyjny na okres od lipca 1936 r. do czerwca 1940 r. Plan zakładał wydatne podniesienie siły gospodarczej kraju przez wzmoczenie obronności, uprzemysłowienie i aktywizację okręgów gospodarczo zacofanych⁹. Na realizację planu przeznaczono 1650—1800 mln zł. Suma ta tylko w nieznacznym stopniu przekraczała poziom wydatków inwestycyjnych w po-

skupiona wokół wydawanego od 1931 r. przez Cz. Bobrowskiego czasopisma *Gospodarka Narodowa*. Por. A. K. Ivánka. Wspomnienia skarbowca 1927—1945. Warszawa 1964 s. 320 i nast.

⁷ J. Piasecki. O gospodarce planowej. Warszawa 1938 s. 6 i nast.

⁸ S. M. Zawadzki. Planowanie regionalne w Polsce 1928—39. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN* 1971 z. 62 s. 9.

⁹ Por. Ku przebudowie gospodarczej. Wytuczne inwestycji państwowych. Warszawa 1937 s. 19 i nast.; Tezy w sprawie wykonania czteroletniego planu inwestycyjnego. AAN. Ministerstwo Skarbu t. 5 kk. 84—85.

przednich okresach¹⁰. Równocześnie z czteroletnim planem inwestycyjnym realizowano sześćioletni plan rozbudowy sił zbrojnych. Na jego cele wydatkowano do czasu wojny 4186 mln zł¹¹.

Najpoważniejszym przedsięwzięciem w ramach wymienionych planów była rozpoczęta na wiosnę 1937 r. budowa chluby gospodarki Polski międzywojennej, Centralnego Okręgu Przemysłowego. Powstało tam szereg zakładów przemysłu metalowego, chemicznego, lotniczego i ciężkiego. Rozbudowano wiele urządzeń infrastruktury gospodarczej, jak linie przesyłowe energii elektrycznej, drogi i gazociągi¹². W związku z realizacją COP-u utworzono 1 października 1937 r. Biuro Planowań w Gabinetie Ministra Spraw Wojskowych.

Powodzenie w realizacji planu czteroletniego (został on wykonany na rok przed terminem) oraz względy natury polityczno-propagandowej skłoniły rząd do opracowania wieloletniego programu gospodarczego. Jego koncepcję przedstawił sejmowi Eugeniusz Kwiatkowski 2 grudnia 1938 r. Plan zamierzano realizować w okresie 15 lat, czyli do 1954 r. Wyróżniono w nim pięć etapów trzyletnich, z których każdy poświęcono rozwiązaniu innego problemu społeczno-gospodarczego. Były to kolejno: rozbudowa potencjału obronnego, rozwój komunikacji, podniesienie poziomu rolnictwa, uprzemysłowienie oraz zatarcie granic między tzw. Polską A i B¹³.

W pierwszym okresie, obejmującym lata 1939—1942, postanowiono zainwestować 2 mld zł, z czego 1200 mln miał otrzymać Fundusz Obrony Narodowej¹⁴. Realizację planu, która odbywała się w atmosferze poparcia ze strony większości społeczeństwa,

¹⁰ Por. Z. Landau. Polityka tzw. nakręcania koniunktury w Polsce w okresie 1936—1939. W: *Dzieje Najnowsze* 1959 t. II s. 75.

¹¹ M. Drozdowski. Geneza i rozwój Centralnego Okręgu Przemysłowego. *Dzieje Najnowsze*, jw. s. 35; tegoż: Polityka rządu polskiego 1936—1939. Warszawa 1963 s. 67—69.

¹² Por. M. Drozdowski. Geneza, jw.; M. S. Zawadzki. COP. Przyczynki do zagadnienia genezy struktury przestrzennej przemysłu polskiego. *Przegląd Geograficzny* 1963 z. 1 s. 51.

¹³ E. Kwiatkowski. O wielkość Rzeczypospolitej. Warszawa 1938 s. 56—59.

¹⁴ S.b. Trzyletni plan inwestycyjny. *Bank* 1939 z. 2 s. 126.

przerwał wybuch wojny. Nie pozwala nam to w pełni ocenić skuteczności gospodarki planowej zapoczątkowanej w II Rzeczypospolitej. Nasuwają się jednak pewne uwagi, przede wszystkim dotyczące ograniczenia planowania w zasadzie do zagadnień inwestycyjnych, a następnie ostrożności w zakresie wzmacniania wpływu państwa na życie gospodarcze, spowodowanej niechęcią do głębszych reform społeczno-ekonomicznych. W rezultacie odbiło się to na tempie mobilizacji środków finansowych oraz efektach gospodarczych planowania, niewspółmiernie małych w stosunku do potrzeb kraju.

Oddzielnym nurtem w Polsce międzywojennej biegły prace nad wprowadzeniem planowania przestrzennego w skali całego kraju. Wyrosły one z doświadczeń tzw. regionalizmu, którym to mianem określano ruch tworzenia programów gospodarczych dla wyodrębnionych kulturowo obszarów. Idea planowania krajowego, choć miała wielu zwolenników, nie została do końca okresu międzywojennego w pełni zrealizowana. Wprawdzie problematyką tą zajmował się Biuro Planowania Ministerstwa Skarbu, jednak nie wprowadzono w życie odpowiednich aktów prawnych sankcjonujących ten typ planowania. Mimo poważnych osiągnięć, m.in. przy budowie COP-u, planowanie przestrzenne przed 1939 r. nie objęło całego obszaru kraju¹⁵.

Wprawdzie okres odcinkowego planowania w skali makroekonomicznej w Polsce międzywojennej trwał krótko, jednak nagromadziło się sporo doświadczeń, powstała grupa specjalistów oraz szereg koncepcji. Wojna i okupacja nie przerwały zainteresowań problemami planowania. Przeciwnie, zauważamy ich wzrost w różnych środowiskach politycznych i fachowych, szczególnie wśród ekonomistów, którzy znaleźli się na emigracji w Anglii, a także pozostających w okupowanym kraju.

Ekonomiści przebywający w Londynie analizowali doświadczenia polskiej gospodarki planowej i rozwijali je pod wpływem obserwacji ekonomiki wojennej państw anglosaskich. W wypowiedziach swych dowodzili konieczności odbudowy kraju po wojnie

¹⁵ Por. S. M. Zawadzki. Planowanie regionalne, jw.

w ramach planu ogólnogospodarczego. Ponieważ reprezentowali różne ugrupowania polityczne, ich poglądy na model planowania w wyzwolonej Polsce były często bardzo odmienne. Intensywne prace w tym zakresie prowadziło Stowarzyszenie Ekonomistów Polskich w Zjednoczonym Królestwie. W październiku 1941 r. wyłoniło ono podkomisję, której zadaniem było opracowanie programu gospodarczego Polski¹⁶. Już w połowie grudnia podkomisja przedstawiła schemat programu gospodarczego kraju. Autorzy schematu za główny cel planowania gospodarczego uznali zmianę dotychczasowej struktury gospodarczej Polski. Tak sformułowany cel miał być zrealizowany w trzech kolejnych etapach: likwidacji bezrobocia w miastach, wchłonięcia przez zawody nierolnicze całego przyrostu naturalnego oraz likwidacji przeludnienia wsi. W rezultacie miał być osiągnięty znaczny wzrost stopy życiowej ludności¹⁷. Po przyjęciu schematu przez Stowarzyszenie Ekonomistów powołano w styczniu 1942 r. specjalny komitet do kontynuowania prac nad planem gospodarczym Polski¹⁸. Komitet opracował kilka wieloletnich planów obejmujących wyłącznie zagadnienia inwestycyjne. Przygotowano plany rozbudowy środków transportu, elektryfikacji kraju, rozwoju przemysłu hutniczego i metalowego oraz budownictwa. Były to jednak tylko projekty odcinkowe, z których nie udało się stworzyć zharmonizowanej całości¹⁹.

Od sierpnia 1942 r. centrum polskiej myśli planistycznej w Londynie stała się Komisja dla Planu Gospodarczego przy Ministerstwie Przemysłu, Handlu i Żeglugi, którą kierował Leon Barański²⁰. Celem komisji było opracowanie planu dla powojennej Polski na okres 25—30 lat. W głównych założeniach przewidywano, że pierwsze trzy lata poświęcone będą odbudowie kraju i osiągnięciu

¹⁶ *Ekonomista Polski* 1941 nr 1 s. 113.

¹⁷ Por. *Ekonomista Polski* 1942 nr 2 s. 179 i nast.

¹⁸ Tamże s. 178 (w skład komitetu weszli: L. Barański, B. Gawin, Z. Gołębiowski, A. Pragier i T. Zamojski).

¹⁹ *Ekonomista Polski* 1943 nr 5 s. 144.

²⁰ Pismo ministra przemysłu, handlu i żeglugi J. Kwapińskiego do L. Barańskiego z 19 sierpnia 1942 r. AAN. MPHİŻ t. 455 b.p.

przedwojennego poziomu dochodu narodowego. W następnych latach dochód narodowy Polski w przeliczeniu na mieszkańca miał być podwojony²¹. Do 1945 r. komisja opracowała trzy spośród czterech projektowanych części planu gospodarczego, składającego się z następujących dokumentów: zasady ogólne, dyspozycja sił wytwórczych, zasady przestrzennego planowania inwestycji podstawowych oraz metody i środki polityki gospodarczej. Dwie pierwsze części stanowiły zbiór zadań, które należało rozwiązać, aby mogły nastąpić zasadnicze zmiany strukturalne w ekonomice kraju. W trzeciej i czwartej przedstawiono środki realizacji postawionego celu. Niestety, brak dostępu do całości materiałów planu gospodarczego nie pozwala na pełną jego ocenę²².

Ciekawy dorobek z punktu widzenia planowania operatywnego pozostawiła działająca od marca 1944 r. tzw. Komisja Sześciu Miesięcy. Powołali ją ministrowie: przemysłu, handlu i żeglugi, skarbu oraz pracy i opieki społecznej rządu emigracyjnego. Przewodniczył Ludwik Grosfeld, a sekretarzem był Czesław Bobrowski. Celem działania komisji było opracowanie podstaw polityki społeczno-gospodarczej na okres mniej więcej sześciu miesięcy po wyzwoleniu kraju. W jej pracach podjęte zostały tematy: stosunków gospodarczych z zagranicą, odbudowy rolnictwa, aprowizacji, waluty, spółdzielczości, repatriacji i inne²³.

Postulaty ekonomistów i polityków londyńskich oraz dorobek w dziedzinie myśli planistycznej, który powstał w okupowanym kraju²⁴, znalazły swój wyraz w uchwalonej 15 marca 1944 r. de-

²¹ Sprawozdanie z działalności komisji dla opracowania planu gospodarczego przy MPHİŻ za okres od 30 października 1942 r. do 1 maja 1943 r. AAN. MPHİŻ t. 461 b.p. Por. L. B a r a ń s k i. Uwagi o planie gospodarczym Polski. *Ekonomista Polski* 1943 nr 5 s. 9.

²² Autor zapoznał się z III częścią planu: Zasady przestrzennego planowania inwestycji podstawowych, która znajduje się w AAN. Zob. AAN. MPHİŻ t. 453.

²³ AAN. MPHİŻ t. 46 oraz Cz. M a d a j c z y k. Sprawy reformy rolnej w Polsce 1939—1944. Programy — Taktyka. Warszawa 1961 s. 9.

²⁴ Brak o nim szerszej informacji, pojawia się ona głównie we wspomnieniach. Zob.: J. M i c h a ł o w s k i, Relacja. *Zeszyty Historyczne* 1973 z. 26 s. 57—115.

klaracji Rady Jedności Narodowej. Deklaracja stwierdzała, że gospodarka narodowa w wyzwolonym kraju będzie prowadzona według zasad planowych. Planowaniem objęte zostaną: rolnictwo, przemysł, rzemiosło i handel oraz finanse. Jego celem będzie: szybka odbudowa kraju, rozbudowa gałęzi przemysłu opartych na własnych zasobach surowcowych, pełne zatrudnienie siły roboczej oraz zbliżenie poziomu gospodarczego Polski do państw Europy Zachodniej²⁵. Tak więc w okresie drugiej wojny światowej nastąpił dalszy krok na drodze uznania konieczności gospodarki planowej. Jego wyrazem było oficjalne stwierdzenie ugrupowań prołondyńskich o potrzebie przejścia od planowania inwestycji do planowania ogólnogospodarczego. Postulat ten nie miał jednak pokrycia w proponowanym przez te ugrupowania programie reform społeczno-gospodarczych, od których uzależnione są możliwości i metody planowania.

Ścisły związek między planowaniem a zakresem reform społeczno-gospodarczych dostrzegła i podkreśliła w swoim programie powstała w latach okupacji Polska Partia Robotnicza. W deklaracji programowej tej partii z listopada 1943 r. stwierdzano: „Siła i potęga Polski, dobrobyt i spokojne jutro jej obywateli osiągnięte być mogą drogą planowej odbudowy i rozbudowy gospodarki narodowej zmierzającej do zaspokojenia materialnych i duchowych potrzeb szerokich rzesz ludu pracy”²⁶. Zdaniem PPR realizacja planu powinna doprowadzić do uprzemysłowienia kraju, podniesienia poziomu rolnictwa, rozwoju budownictwa mieszkaniowego i rozbudowy środków transportu. W deklaracji wskazywano na fakt, że: „Element planowości, tak samo jak i element uspołecznienia wielkiej wytwórczości, jako warunek gospodarki planowej, stanowią część składową demokracji”²⁷. Peperowskie podejście do zagadnienia planowania odznaczało się kompleksowością i realizmem. Jednocześnie jednak realizacja programu PPR wymagała

²⁵ O co walczy naród polski. Deklaracja Rady Jedności Narodowej. Warszawa 1944 s. 9 i nast.

²⁶ O co walczymy? Deklaracja programowa PPR. W: *Kształtowanie się podstaw programowych PPR w latach 1942—1945*. Warszawa 1958 r. s. 148.

²⁷ Tamże.

uprzedniego przeprowadzenia radykalnych reform gospodarczych, wiodących ku socjalizmowi.

Podobne założenia programowe głosiła od momentu swojego powstania odrodzona PPS. Wypowiadała się za poddaniem planowaniu produkcji, konsumpcji i wykorzystania siły roboczej. PPS duży nacisk kładła na potrzebę rozwoju planowania przestrzennego²⁸.

Kształtowanie modelu planowania po wyzwoleniu kraju

Decydujący wpływ na urzeczywistnienie ustroju socjalistycznego w Polsce miały koncepcje wypracowane przez ugrupowania lewicowe podczas II wojny światowej. Szczególną rolę odegrały poglądy reprezentowane przez PPR. Stanowisko wobec zasad przyszłego ustroju społeczno-gospodarczego wyraziła wspomniana deklaracja tej partii z listopada 1943 r. Przewidywała ona nacjonalizację wielkiego przemysłu, bankowości i transportu, radykalną reformę rolną oraz rozbudowę świadczeń socjalnych²⁹. Reformy te stanowiły podstawę szybkiej odbudowy i rozbudowy kraju oraz służyły podniesieniu dobrobytu społeczeństwa. Jednocześnie, oddając władzę w ręce mas pracujących, miały położyć kres wyzyskowi kapitalistycznemu i eksploatacji gospodarki polskiej przez kapitał obcy.

Zbliżone poglądy na przyszły ustrój gospodarczy Polski głosiła grupa działaczy lewicowych przebywających podczas okupacji w Związku Radzieckim. Opracowany w końcu 1943 r. przez Alfreda Lampego projekt deklaracji programowej Polskiego Komitetu Narodowego, podobnie jak dokumenty PPR, zapowiadał reformę rolną i szeroki program świadczeń dla ludzi pracy. Nie wysuwał jed-

²⁸ B. Syzdek. *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944—1948*. Warszawa 1974 s. 188.

²⁹ O co walczyliśmy? W: *Kształtowanie się*, jw. s. 147. Ogłaszane w poprzednich miesiącach 1943 r. wersje deklaracji PPR zawierały zaprezentowany wyżej zakres reform społeczno-gospodarczych. Zob.: *Archiwum Ruchu Robotniczego*. T. 1. Warszawa 1973 s. 221 i nast.

nak postulatów nacjonalizacji przemysłu, opowiadał się natomiast za rozwojem spółdzielczości i udzielaniem poparcia dla inicjatywy prywatnej³⁰.

Różnice między programem PPR i PKN, tylko na pozór mało istotne, dotyczyły ważnych zagadnień politycznych i gospodarczych. Wiązały się one bezpośrednio z przyszłą taktyką władzy ludowej w wyzwolonym kraju. Jak wiadomo, społeczeństwo polskie, wyrosłe w atmosferze lat międzywojennych, nie w pełni akceptowało przemiany o charakterze socjalistycznym, jednakże popierało reformy ludowo-demokratyczne³¹. W sensie ekonomicznym konsekwencją przyjęcia pierwszego lub drugiego rozwiązania byłyby odmienne formy kierowania gospodarką narodową przez państwo oraz różny zasięg własności uspołecznionej.

W rezultacie, mimo że Krajowa Rada Narodowa akceptowała program PPR³², uzgodnienia między działaczami lewicowymi w kraju i w ZSRR, do których doszło wiosną 1944 r., doprowadziły do sformułowań bliższych koncepcjom Lampego³³. Zostały one wyłożone w Manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Manifest, wysuwając postulaty szerokiej reformy rolnej, poparcia dla spółdzielczości i handlu prywatnego oraz poprawy warunków bytu społeczeństwa, jednocześnie stwierdzał: „Majątek narodowy, skoncentrowany dziś w rękach państwa niemieckiego oraz poszczególnych kapitalistów niemieckich, a więc wielkie przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, bankowe, transportowe oraz lasy, przejdą pod tymczasowy zarząd państwowy. W miarę regulowania stosunków gospodarczych nastąpi przywrócenie własności”³⁴. Takie sfor-

³⁰ Projekt deklaracji programowej PKN opracowany przez Alfreda Lampego. W: *Kształtowanie się*, jw. s. 482—486.

³¹ Por. J. Tomaszewski. Założenia programu ekonomicznego Polskiej Partii Robotniczej (1942—1945). *Zeszyty Naukowe SGPiS* 1962 z. 37 s. 3—16.

³² Por. Manifest demokratycznych organizacji społeczno-politycznych i wojskowych w Polsce. W: *Kształtowanie się*, jw. s. 466.

³³ Por. K. Kersten. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Lublin 1965 s. 36 i nast.

³⁴ Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Załącznik do *DzURP* 1944 nr 1.

mułowanie miało bardzo istotny sens polityczny i ekonomiczny. Z jednej strony rezygnacja w Manifeście z hasła nacjonalizacji przemysłu gwarantowała szerszą bazę społeczną dla młodej władzy, z drugiej zaś ustanowienie państwowego zarządu nad mieniem poniemieckim i opuszczonym dawało państwu mocną pozycję w ekonomice kraju, gdyż skupiało w jego ręku podstawowe ogniwa życia gospodarczego. W konsekwencji zaprezentowany przez PKWN program przemian ustrojowych o charakterze ludowo-demokratycznym zyskiwał w społeczeństwie polskim stopniowe poparcie. W poważnej mierze było ono konsekwencją radykalnych zmian w nastrojach narodu polskiego, zmian, które nastąpiły podczas wojny i okupacji. Fakt ten uwzględniać musiały w swoich programach wszystkie stronnictwa polityczne realnie myślące o objęciu władzy w Polsce. Symptomatyczne dla omawianego procesu było stanowisko Rady Jedności Narodowej, grupującej polityków związanych z rządem emigracyjnym. Rada Jedności w uchwalonej deklaracji, poza zapowiedzią reformy rolnej, wyraźnie stwierdzała konieczność rozszerzenia roli państwa w kierowaniu gospodarką narodową³⁵.

Rozwiniętą koncepcję przyszłego ustroju gospodarczego Polski głosiła odrodzona w 1944 r. Polska Partia Socjalistyczna³⁶. Jej program, przedstawiony na XXVI Kongresie w 1945 r., wyrażający dążność do zbudowania w Polsce socjalizmu, różnił się od postulatów wysuwanych przez PPR. Zakładał uspołecznienie środków produkcji przez upaństwowienie oraz objęcie własnością samorządową i spółdzielczą. Ponieważ równocześnie PPS postulowała szeroki rozwój spółdzielczości, zarówno w sferze konsumpcji jak produkcji, uspołecznienie w jej rozumieniu oznaczało upaństwowienie przemysłu wielokapitalistycznego, transportu oraz bankowości, inne zaś dziedziny życia gospodarczego znalazłyby się przede wszystkim w gestii spółdzielczości i samorządu. Pozostawiony niewielki sektor prywatny poddany miał być reglamentacji i kontroli

³⁵ O co walczy naród polski. Deklaracja, jw. s. 8—10.

³⁶ Por.: A. Reiss. Z problemów odbudowy i rozwoju organizacyjnego PPS 1944—1946. Warszawa 1971 s. 38 i nast.

ze strony państwa. PPS silnie akcentowała konieczność wprowadzenia czynnika kontroli społecznej zarówno w przedsiębiorstwach prywatnych, jak i państwowych. Wypowiadała się za kolektywnym kierownictwem w zakładach pracy³⁷.

Analizując postulaty gospodarcze PPR i PPS, dochodzimy do wniosku, że wspólną ich cechą była akceptacja modelu zakładającego współistnienie w powojennej Polsce wielu form własności. Różnice między obu partiami dotyczyły głównie roli państwa w gospodarce. Program PPS wyraźnie opowiadał się za jej ograniczeniem na rzecz form uspołecznienia grupowego.

Za istnieniem wielu form własności w gospodarce Polski Ludowej wypowiadały się również inne stronnictwa polityczne. Jeszcze w 1943 r. Stronnictwo Ludowe „ROCH” akcentowało potrzebę utrzymania inicjatywy prywatnej w przemyśle i handlu. Jednocześnie przywiązywało dużą wagę do rozwoju spółdzielczości i samorządów³⁸. Po wyzwoleniu zbliżone stanowisko reprezentowało Stronnictwo Demokratyczne. Wypowiadało się ono za upaństwowieniem podstawowych gałęzi gospodarki, w tym także banków i ubezpieczeń, przy równoczesnym zachowaniu sektora prywatnego. Stronnictwo popierało własność grupową³⁹.

Objęcie przez państwo kluczowych pozycji w przemyśle i transporcie zostało zaaprobowane również przez opozycyjne Polskie Stronnictwo Ludowe. PSL przeciwne jednak było dalszemu rozszerzaniu roli państwa w gospodarce. Kategoriecznie odrzucało próby upaństwowienia handlu, gospodarstw rolnych oraz drobnego i średniego przemysłu. Jednocześnie Stronnictwo popierało spółdzielczość, szczególnie podkreślając potrzebę jej autonomii. Uwa-

³⁷ Projekt uchwały programowej XXVI Kongresu dotyczącej zagadnień gospodarczych. W: *Dokumenty odrodzonej PPS z lat 1944—1947. Materiały i studia z najnowszej historii Polski* 1965 t. 2 s. 172 i nast.

³⁸ Program Stronnictwa Ludowego „ROCH”. Deklaracja Ideowo-Programowa Stronnictwa Ludowego „ROCH”. W: *S. Lato, W. Stankiewicz. Programy stronnictwa ludowych*, jw. s. 327 i nast.

³⁹ Tezy programowe Stronnictwa Demokratycznego. W: *Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej. Cz. 1. Wybór dokumentów z lat 1944—1949*. Warszawa 1968 s. 56.

zało też, że należy szeroko rozwijać sektor prywatny zarówno na wsi, jak i w mieście⁴⁰.

Stanowiska ugrupowań politycznych, zwłaszcza reprezentujących ruch robotniczy, oraz realizacja ich programów w postaci reformy rolnej, a następnie nacjonalizacji przemysłu zadecydowały o kształcie ustroju gospodarczego Polski bezpośrednio po wyzwoleniu. Reforma rolna, która doprowadziła do zmniejszenia przeludnienia agrarnego wsi, jednocześnie spowodowała utrzymanie olbrzymiego sektora prywatnego w rolnictwie⁴¹ i utrudniła tym samym w znacznym stopniu kierowanie procesami gospodarczymi przez państwo. W konsekwencji konieczne stało się stworzenie skomplikowanego systemu więzi ekonomicznej między miastem a wsią.

W przeciwieństwie do gospodarki rolnej państwo zdobyło od początku decydujący wpływ na podstawowe gałęzie przemysłu. Pozwoliło to na bezpośrednie kierowanie odbudową zakładów przemysłowych i rozwojem produkcji. Podobnie oddziaływało opanowanie przez władze systemu bankowego oraz stopniowy rozwój handlu uspołecznionego.

Zakres i sposób przeprowadzenia reform gospodarczych określiły zasady ustroju ekonomicznego powojennej Polski. Ludowo-demokratyczny charakter reform zadecydował o powstaniu systemu „mieszanego”. System ten polegał na występowaniu obok siebie własności państwowej, spółdzielczej i prywatnej. Stąd też przyjęła się dla niego nazwa układu trójsektorowego⁴². Jak twierdził Czesław Bobrowski, trójsektorowy system gospodarki narodowej stworzył w naszym kraju odmienną sytuację w stosunku do występującej w okresie porewolucyjnym w Związku Radzieckim. Znacznie mniejszy był zakres stosowania rozkazodawstwa wobec poważnego

⁴⁰ Program i statut Polskiego Stronnictwa Ludowego. Warszawa 1946 s. 61.

⁴¹ Zob.: H. Słabek. Wieś i rolnictwo. W: *Polska Ludowa 1944—1950*. Wrocław 1974 s. 214 i nast.

⁴² Zob. np.: E. Szyr. Na drodze przemian gospodarczych. *Życie Gospodarcze* 1946 nr 14 s. 455.

udziału ekonomicznych środków kierowania gospodarką⁴³. Stąd też rozwiązania w dziedzinie planowania musiały zapewnić państwu decydujący wpływ na główne ogniwa ekonomiki, zachowując jednocześnie znaczną swobodę działania spółdzielczości i kierowania rozległym sektorem nie uspołecznionym. Oznaczało to łączenie planowania bezpośredniego z pośrednim oraz konieczność stosowania metod prognostycznych.

Mieszany system kierowania gospodarką siłą rzeczy ograniczał możliwości korzystania z ówczesnych rozwiązań radzieckich. Dlatego sięgano do metod znanych w ZSRR z okresu realizowania Nowej Polityki Ekonomicznej oraz form wypracowanych w krajach kapitalistycznych w dobie polityki interwencjonizmu państwowego⁴⁴. Stąd też mogły znaleźć zastosowanie doświadczenia planowania w Polsce międzywojennej oraz koncepcje powstałe w latach okupacji hitlerowskiej, zwłaszcza że część kadry gospodarczej, która rozpoczęła pracę w Polsce Ludowej, była związana z aparatem planistycznym i administracyjnym państwa burżuazyjnego lub brała bezpośredni udział w pracach podjętych na emigracji w Anglii. Z drugiej strony wśród planistów znaleźli się ludzie, którzy zapoznali się z niektórymi doświadczeniami radzieckimi podczas II wojny światowej. Stwarzało to warunki do ścierania się różnych koncepcji planowania gospodarczego.

Tak więc tradycje planistyczne, dotychczasowy dorobek praktyczny i teoretyczny, a także postawy ludzi, oprócz reform społeczno-ekonomicznych, stanowiły o charakterze planowania w pierwszych latach władzy ludowej.

Planowanie gospodarcze w latach 1945—1946

W Polsce Ludowej pierwsze próby planowego kierowania niektórymi gałęziami gospodarki narodowej podjęte zostały w 1945 r.

⁴³ Cz. Bobrowski. Etapy gospodarki planowej w Nowej Polsce. *Przeгляд Socjalistyczny* 1945 nr 2 s. 9.

⁴⁴ Por.: Cz. Bobrowski. Planowanie gospodarcze. Problemy podstawowe. Warszawa 1965 s. 32 i nast.; tenże: U źródeł planowania socjalistycznego. Warszawa 1967 s. 80 i nast.

Ich przedmiotem stał się przede wszystkim przemysł znajdujący się w rękach państwa. Jeszcze w 1944 r. działający w ramach PKWN Resort Gospodarki Narodowej i Finansów opracował plan odcinkowy na I kwartał 1945 r. Plan ten, oparty na bardzo słabych podstawach liczbowych, gdyż brakowało odpowiedniego systemu ewidencji, obejmował siłą rzeczy tylko niewielką część zakładów produkcyjnych. W zasadzie nie precyzował zadań, lecz wskazywał na istniejące braki i trudności⁴⁵.

Wielkim osiągnięciem w 1945 r. było opracowanie przy wybitnym udziale radzieckich specjalistów szczegółowego planu dla przemysłu węglowego. Planem tym objęto następujące grupy zagadnień: roboty przygotowawcze, baza materialna i techniczna, przygotowanie kadr, aprowizacja górników, transport⁴⁶. Plan był programem szybkiego wzrostu wydobycia węgla zarówno na potrzeby kraju, jak i na eksport. Następnie opracowywano sukcesywnie plany kwartalne dla innych gałęzi przemysłu podporządkowanych Ministerstwu Przemysłu. Pogłębienie metod planowania w przemyśle państwowym nastąpiło w trzecim kwartale 1945 r. Planem, uwzględniającym zagadnienia produkcji, zatrudnienia, kosztów i wydajności pracy, objęta została większość gałęzi⁴⁷.

Drugą dziedziną gospodarki, która poddana została planowaniu, był transport. Już w okresie Rządu Tymczasowego przystąpiono do opracowania dekadowych planów cywilnych przewozów kolejowych⁴⁸. W 1945 r. powstały również pierwsze miesięczne plany przewozów, obejmujące załadunek i rozdział wagonów kolejowych⁴⁹.

Od początku istnienia władzy ludowej kontroli państwa poddana była gospodarka materiałami i surowcami. Jej planowanie sprowa-

⁴⁵ Plan na 1946 r. i jego wykonanie. AAN. MPiH t. 1808 k. 1—2.

⁴⁶ Protokół nr 24 posiedzenia Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1945 r. AAN. PRM 290/1/2 k. 213.

⁴⁷ Ogólny plan gospodarczy Ministerstwa Przemysłu na III kwartał 1945 r. AAN. CUP t. 2575 k. 2 i nast.

⁴⁸ Zob. Notatki. AAN. KERM t. 1 k. 15.

⁴⁹ Z. Bąbłewski. Transport i łączność. W: *Zarys rozwoju metodologii planowania w Polsce Ludowej 1944—1954*. Warszawa 1956 s. 86 i nast.

dzało się do rozdzielnictwa środków produkcji i niektórych artykułów konsumpcyjnych. Plany rozdziału, miesięczne i kwartalne, zatwierdzał KERM⁵⁰. Równocześnie opracowywano plany aprowizacyjne oraz rozdzielniki towarów napływających z zagranicy⁵¹.

Dalsze rozszerzenie i pogłębienie planowania nastąpiło w 1946 r. Już w listopadzie 1945 r. Ministerstwo Przemysłu przystąpiło do opracowania planu resortu na cały rok 1946. Plany konstruowano na podstawie wskaźników charakteryzujących możliwości produkcyjne zakładów. Dopiero w ostatniej fazie planowania następowało konkretyzowanie zadań stosownie do potrzeb kraju oraz możliwości surowcowych i finansowych. W planie znalazły się wskaźniki ilościowe oraz jakościowe produkcji, zatrudnienie, wydajność pracy, zaopatrzenie materiałowe oraz niektóre wielkości finansowe⁵².

Również w innych resortach rozwinięto prace planistyczne. W kolejnictwie opracowano roczny plan przewozów oraz napraw taboru⁵³.

Rok 1946 przyniósł również próby planowania w skali ogólnogospodarczej. Związane one były ściśle z organizowaniem i podjęciem działalności przez centralne władze planistyczne, koordynujące prace ośrodków resortowych.

Już w połowie 1945 r. postanowiono powołać Główny Urząd Planowania Ekonomicznego przy KERM⁵⁴. Ostatecznie ogólnopaństwowy organ planowania przyjął nazwę Centralnego Urzędu Planowania. W odpowiednim dekrete z listopada 1945 r. obowiązki nowej instytucji zostały sformułowane następująco:

- 1) opracowywanie państwowych okresowych planów gospodar-

⁵⁰ Z. Deutchman. Gospodarka materiałowa. W: *Zarys rozwoju metodologii*, jw. s. 181.

⁵¹ Prace nad planem odbudowy. *Gospodarka Planowa* 1946 nr 2 s. 69.

⁵² Plan na 1946 r. i jego wykonanie. AAN. MPiH t. 1808 k. 2; Plan na 1946 r. Zestawienie ogólne. AAN. MPiH t. 1138.

⁵³ Plan napraw taboru na 1946 r. oraz plan odbudowy i uruchomienia warsztatów głównych. AAN. CUP t. 2558 k. 1.

⁵⁴ Statut Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 8 VI 1945 r. AAN. KERM t. 1 k. 72.

czych oraz przedstawianie ich Komitetowi Ekonomicznemu Rady Ministrów do zatwierdzenia,

2) koordynowanie gospodarczej działalności ministerstw,

3) opracowywanie na zlecenie Rady Ministrów i KERM oraz z własnej inicjatywy zagadnień gospodarczych oraz opiniowanie wniosków zgłoszonych przez ministerstwa i urzędy,

4) projektowanie planów rozdziałów surowców, środków produkcji i artykułów konsumpcyjnych między ministerstwa i urzędy,

5) kontrola wykonania przez ministerstwa, urzędy, zakłady i instytucje uchwalonych planów gospodarczych i realizacja uchwał KERM⁵⁵.

Początkowo struktura organizacyjna CUP przedstawiała się następująco: na czele stał mianowany przez KRN prezes, który równocześnie pełnił funkcję wiceprzewodniczącego KERM. Pierwszym prezesem został znany ekonomista Czesław Bobrowski, członek Polskiej Partii Socjalistycznej. Podlegało mu bezpośrednio Biuro Prezydzialne oraz departamenty: Planowania Ogólnego, Zagadnień Strukturalnych, Cen i Kosztów, Przemysłowy, Rolnictwa, Finansów, Komunikacji i Łączności, Obrotu i Usług⁵⁶.

Powstanie CUP, który działalność rozpoczął już na przełomie września i października 1945 r., stanowiło ważny etap w procesie przechodzenia od planowania odcinkowego do ogólnogospodarczego. Objęcie planowaniem całej gospodarki, poza realizacją reform społeczno-gospodarczych, wymagało stworzenia systemu zbierania i opracowywania informacji ekonomicznej, rozbudowania aparatu i kadr planistycznych⁵⁷. Do tego czasu podstawowym kierunkiem działania CUP miała być koordynacja bieżącej polityki gospodarczej państwa.

⁵⁵ Dekret z dnia 10 listopada 1945 r. o utworzeniu Centralnego Urzędu Planowania przy Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów. *DzURP* 1945 nr 52 poz. 298.

⁵⁶ N. S. Koordynacja polityki gospodarczej państwa. *Przegląd Socjalistyczny* 1946 nr 1 s. 37.

⁵⁷ Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 19 X 1945 r. w sprawie rozpoczęcia działalności przez CUP i przyznania kredytu 1 mln zł na opracowanie planu gospodarczego. AAN. KERM t. 2 k. 72.

Planowanie o charakterze międzygałęziowym rozpoczęto w dziedzinie inwestycji. Po okresie stosowania w IV kwartale 1945 r. i I kwartale 1946 r. rozdzielników środków inwestycyjnych przystąpiono do budowy całościowego państwowego planu inwestycyjnego. Decyzję w tej sprawie podjął KERM w lutym 1946 r., zobowiązując CUP do sporządzenia wydzielonego planu, obejmującego środki inwestycyjne instytucji i przedsiębiorstw państwowych oraz innych jednostek korzystających z kredytów lub przydziałów materiałów i maszyn. Uchwała określiła okres planu na trzy kwartały 1946 r., począwszy od kwietnia⁵⁸.

Państwowy plan inwestycyjny obowiązywał jednostki administracji państwowej, zakłady i przedsiębiorstwa znacjonalizowane oraz samorząd terytorialny. Inwestycje spółdzielni i osób prywatnych wchodziły do planu tylko wówczas, gdy realizowano je przy pomocy państwa. Plan sporządzał CUP na podstawie projektów resortów i władz spółdzielczych. Środki inwestycyjne uwzględnione w planie dzieliły się na środki własne, dotacje Skarbu Państwa i kredyty. Do PPI oprócz inwestycji wchodziły również nakłady na kapitalne remonty⁵⁹. PPI był w istocie rzeczą planem sfinansowania inwestycji. Wydzielenie zagadnień inwestycyjnych w oddzielny plan spowodowane było specyfiką okresu. Z jednej strony zdecydowało o tym stopniowe przechodzenie od planowania resortowego do ogólnokrajowego, z drugiej zaś zdecydowany prymat odbudowy zniszczonego wojną kraju i konieczność scentralizowanego rozporządzania środkami stojącymi do dyspozycji państwa. W planie inwestycyjnym przewidywano wydatkowanie sumy 40,4 mld zł obiegowych, z czego 13,4 mld zł stanowiły środki finansowe Skarbu Państwa, 24,8 mld zł — średnioterminowe kredyty bankowe, a pozostałe 2,2 mld zł — środki własne inwestorów⁶⁰.

Jak wynika z danych tablicy 1, był to przede wszystkim plan

⁵⁸ Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 1 II 1946 r. w sprawie PPI. AAN. KERM t. 2 k. 139.

⁵⁹ Dekret z dnia 25 czerwca 1946 r. o państwowym planie inwestycyjnym. DzURP 1946 nr 32 poz. 200.

⁶⁰ Plan sfinansowania inwestycji na okres od 1 kwietnia do 31 grudnia 1946 r. Warszawa 1946 s. 5.

odbudowy komunikacji oraz przemysłu. Łącznie na ten cel wydatkowano ponad 70% środków. Na rolnictwo przekazano około 10% wszystkich nakładów, głównie na likwidację ugorów i jesienną akcję siewną⁶¹. Niekorzystnie przedstawiały się plany w zakresie inwestycji oświatowych oraz akcji socjalnej. Kierunki inwestowania wyraźnie wskazywały na produkcyjny charakter planu inwestycyjnego.

Tablica 1

Założenia i wykonanie państwowego planu inwestycyjnego na okres od 1 kwietnia do 31 grudnia 1946 r.

Gałąź gospodarki	Plan		Wykonanie		
	w mld zł	w %	w mld zł	w %	w stosunku do planu w %
Ogółem	40,4	100,0	38,1	100,0	94,3
Przemysł, górnictwo i rzemiosło	12,3	30,4	11,1	29,2	27,5
Rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo	5,3	13,2	5,3	14,0	13,2
Budownictwo administracyjne i mieszkaniowe	3,4	8,5	3,4	8,8	8,5
Oświata, kultura, zdrowie i opieka społeczna	2,1	5,2	1,9	4,8	4,7
Komunikacja, łączność, żegluga i porty	16,2	40,0	15,6	41,0	38,6
Różne	1,1	2,7	0,8	2,2	1,8

Źródło: Sprawozdanie z wykonania ustawy z dnia 20 września 1946 r. o planowaniu inwestycji oraz o planie sfinansowania inwestycji na okres od 1 kwietnia do 31 grudnia 1946 r. Warszawa 1947 s. 5.

Założenia planu inwestycyjnego nie zostały w pełni zrealizowane. Według sprawozdania CUP z realizacji ustawy z dnia 20 września 1946 r. plan finansowy wykonano tylko w 94,3%, a techniczno-rzeczowy w około 75%⁶². Zbliżone dane znalazły się w publikacji opracowanej przez CUP dla zagranicy. Mówią one, że plan

⁶¹ Por.: Projekt ustawy o państwowym planie inwestycyjnym na okres od 1 kwietnia do 31 grudnia 1946 r. AAN. CUP t. 2677 k. 1 i nast.

⁶² Sprawozdanie z wykonania ustawy z dnia 20 września 1946 r. o planowaniu inwestycji oraz o planie sfinansowania inwestycji na okres od 1 kwietnia do 31 grudnia 1946 r. Warszawa 1947 s. 5 i 7.

finansowy zrealizowano w wysokości 91,5⁰/₀, a rzeczowy w 75,6⁰/₀⁶³. Inne liczby podaje Kazimierz Secomski, według którego plan finansowy został wykonany w 99⁰/₀, rzeczowy zaś w około 80⁰/₀⁶⁴. Nie znając metody obliczeń przyjętej w tych trzech opracowaniach, trudno jest wyrokować o adekwatności danych. Można jedynie stwierdzić, że z powodu inflacji, narastającej w 1946 r., zwłaszcza w drugiej jego połowie⁶⁵, bardziej miarodajne są liczby wyrażające rzeczową stronę realizacji planu. W tym zakresie przytoczone dane są zbliżone i pozwalają nam ustalić przedział realizacji planu inwestycyjnego w granicach 75—80⁰/₀. Biorąc pod uwagę ówczesną sytuację gospodarczą oraz pionierską pracę planistów, osiągnięcie takiego poziomu wykonania planu należy uznać za duży sukces. Realizacja planu dała wymierne efekty ekonomiczne, przede wszystkim w zakresie powstrzymywania procesu dekapitalizacji urządzeń kolejnictwa, łączności oraz portów, niektórych gałęzi przemysłu i części rolnictwa⁶⁶. Stanowiła również, co nie jest bez znaczenia, generalną próbę aparatu planistycznego przed przystąpieniem do konstruowania wieloletnich planów obejmujących całość życia gospodarczego.

Dla ścisłości należy dodać, że nie wszystkie inwestycje realizowane w kraju były włączone do planu inwestycyjnego na trzy kwartały 1946 r. W całości weszły do planu tylko inwestycje państwowe, z inwestycji organizacji społecznych uwzględniono około 70—80⁰/₀, prywatne w zasadzie nie były objęte planem. Tak więc ogólne nakłady inwestycyjne w gospodarce były większe od tych, które obejmował plan.

Jak podaje Kazimierz Secomski, całkowite inwestycje w 1946 r. wyniosły około 2 mld zł z 1938 r., czyli około 120 mld zł z 1946 r.⁶⁷ Tak więc plan inwestycyjny objął około jednej trzeciej wszystkich nakładów.

⁶³ Materiały informacyjne o sytuacji gospodarczej w Polsce przygotowane dla misji międzynarodowych, instytucji i organizacji. AAN. CUP t. 972 k. 26.

⁶⁴ K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II. Warszawa 1955 s. 72.

⁶⁵ W. Fischer. Rynek pieniężny w Polsce. *Biuletyn IGN* 1947 nr 5 s. 3.

⁶⁶ Sprawozdanie z wykonania ustawy, jw. s. 8.

⁶⁷ K. Secomski. Planowanie inwestycji, jw. s. 73.

Aby obraz planowania gospodarczego w latach 1944—1946 był pełny, nie możemy zapomnieć o planowaniu regionalnym. Jego początek w Polsce Ludowej stanowiło powołanie 20 listopada 1944 r. Biura Planowania i Odbudowy, pełniącego funkcje Ministerstwa Odbudowy. Biuro pod kierownictwem Michała Kaczorowskiego działało do czasu utworzenia w maju 1945 r. Ministerstwa Odbudowy, w którego ramach rozpoczął prace Główny Urząd Planowania Przestrzennego (GUPP)⁶⁸. Jednak dopiero dekret z 2 kwietnia 1946 r. o planowym zagospodarowaniu przestrzennym kraju⁶⁹ zapoczątkował prace nad planami regionalnymi, przy czym w nawiązaniu do tradycji z okresu międzywojennego plany te nosiły raczej charakter techniczny niż ekonomiczny. Do końca 1946 r. nie odegrały większej roli w życiu gospodarczym⁷⁰.

Osiągnięcia z lat 1944—1946 w dziedzinie planowania gospodarczego w naszym kraju pozwalają na wysnucie kilku wniosków. Prace planistyczne rozpoczęto w bardzo ciężkich warunkach gospodarczych kraju zniszczonego wojną, przy dotkliwym braku kadr, bez większych przygotowań wstępnych w zakresie zorganizowania ewidencji i statystyki oraz powołania wyspecjalizowanych placówek. Mimo tych trudności opracowano kilka operatywnych planów odcinkowych, które nie tylko przyczyniły się do sprawniejszej odbudowy kraju, ale stanowiły poligon doświadczalny dla konstruowania planów wieloletnich, obejmujących całą gospodarkę.

Do 1946 r. metody planistyczne stosowane w gospodarce Polski Ludowej były wypadkową przeprowadzonych reform społeczno-ekonomicznych oraz myśli i tradycji planistycznych wyrosłych w różnych warunkach. System planowania zarówno w warstwie metodologicznej, jak i instytucjonalnej znajdował się w fazie tworzenia. Widoczne było przy tym równoczesne kształtowanie się dwóch silnych ośrodków koncepcyjnych: oprócz powołanego na jesieni

⁶⁸ Notatka z posiedzenia Rady Ministrów z dnia 21 IV 1945 r. AAN. PRM 290/1/2 k. 274; Dekret z dnia 24 maja 1945 r. o utworzeniu Ministerstwa Odbudowy. *DzURP* 1945 nr 21 poz. 123.

⁶⁹ *DzURP* 1946 nr 16 poz. 109.

⁷⁰ J. Drewnowski. Planowanie terenowe. W: *Zarys rozwoju metodologii*, jw. s. 302.

1945 r. Centralnego Urzędu Planowania planowaniem zajmowało się kierowane przez Hilarego Minca Ministerstwo Przemysłu. Współpraca między wspomnianymi instytucjami układała się początkowo pomyślnie, co znajduje wyraz we wspomnieniach działaczy gospodarczych, niemniej stopniowo zaczęły się ujawniać pewne różnice w koncepcjach kierowania ekonomiką kraju. Wynikały one z odmiennych często poglądów i doświadczeń działaczy obu organów władzy gospodarczej w zakresie planowania. Istotną rolę odgrywał przy tym fakt dużego wpływu na CUP ideologii PPS, podczas gdy na pracę Ministerstwa Przemysłu bardzo silnie oddziaływały koncepcje PPR.

Występowanie różnic w podejściu do zagadnień planowania oraz funkcjonowanie dwóch konkurencyjnych ośrodków było nie do pogodzenia na dłuższą metę. Musiała nastąpić konfrontacja poglądów i wybór jednej drogi. Doszło do tego w zmienionej sytuacji politycznej, w okresie realizacji planu odbudowy gospodarczej.

Rozdział drugi

GENEZA I PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA PLANU ODBUDOWY GOSPODARCZEJ

Wytyczne

Równocześnie z realizacją planów resortowych oraz planu inwestycyjnego trwały przygotowania do wprowadzenia w życie wieloletniego planu gospodarczego. Jego bezpośrednią inicjatorką była PPR, która na swym pierwszym zjeździe w grudniu 1945 r. wysunęła postulat opracowania „trzyletniego planu odbudowy i rekonstrukcji”. Partia za niemożliwe w ówczesnych warunkach uznała ujęcie planem całego życia gospodarczego, wypowiedziała się natomiast za uwzględnieniem rozwoju wielkiego i średniego przemysłu, bankowości, transportu, spółdzielczości i handlu hurtowego. Jednocześnie PPR podkreśliła konieczność przeprowadzenia planowej elektryfikacji kraju¹.

Na zjeździe zaprezentowano niektóre liczby charakteryzujące zamierzenia planu trzyletniego. Przewidywały one m.in. podwojenie produkcji energii elektrycznej w stosunku do 1937 r. (w ówczesnych granicach Polski), zwiększenie wydobycia węgla kamiennego z 36 do 100 mln ton, produkcji stali z 1,4 do 2 mln ton, parowozów — dziesięciokrotnie, tkanin bawełnianych — jedenastokrotnie. Jednocześnie miał nastąpić wzrost produkcji rolniczej z 700 do 1000 zł (według cen z 1938 r.) na 1 mieszkańca wsi. Przewidywano także poważne inwestycje w dziedzinie transportu, głównie

¹ H. Min c. Aktualne zagadnienia i perspektywy gospodarcze demokratycznej Polski. Referat wygłoszony na I Zjeździe PPR. Warszawa 1945 s. 75 i nast.

kolejowego. Zamierzano zelektryfikować węzeł warszawski i katowicki oraz magistralę węglową².

Wydaje się, że przewidziane w planie na okres trzech lat zadania miały charakter propagandowy. Zbyt optymistycznie oceniano możliwości odbudowy kraju. Niemniej stanowisko PPR zostało jasno sformułowane. Wyrażało ono dążność do tworzenia planów mobilizujących, łączących odbudowę z rozwojem gospodarczym kraju. W okresie poprzedzającym wybory do sejmu ustawodawczego, ze względów taktycznych, PPR przejściowo zrezygnowała z głoszenia haseł zbyt radykalnych. Dopiero po plenum kwietniowym KC w 1947 r. zostały one wysunięte na czoło działalności politycznej partii.

Prace nad planem rozpoczęto równocześnie w CUP i w Ministerstwie Przemysłu, które opracowało program dla podległego sobie resortu³.

Wiosną 1946 r. istniały dwie koncepcje sporządzenia planu. Pierwsza, reprezentowana przez PPR, zgodnie z decyzjami I Zjazdu przewidywała trzyletni okres realizacji planu odbudowy w latach 1946—1948. Natomiast Centralny Urząd Planowania proponował powiązanie planów odcinkowych oraz planu inwestycyjnego na trzy kwartały 1946 r. z planem trzyletnim na lata 1947—1949 w czteroletni plan odbudowy gospodarczej kraju⁴.

Różnice sprowadzały się do terminu rozpoczęcia realizacji planu ogólnogospodarczego. PPR wypowiadała się za jego przyspieszeniem, kierownictwo CUP zaś uważało, że należy poczynić odpowiednie prace przygotowawcze. Wobec ogromu zadań bieżących oraz złożonej sytuacji politycznej ta druga koncepcja okazała się bardziej realna i stopniowo wcielano ją w życie.

21 czerwca 1946 r. wiceprezes CUP Jacek Rudziński przedstawił

² Tamże; *Mały Rocznik Statystyczny 1939* s. 128 i nast.

³ M. Lesz. Wytyczne planu trzyletniego w przemyśle ciężkim i energetycznym. *Trybuna Wolności* 1946 nr 91 s. 12.

⁴ Wystąpienie S. Jędrzychowskiego podczas dyskusji w KC PPR na temat planu inwestycyjnego na trzy kwartały 1946 r. CA KC PZPR 295/XI/193 k. 70.

na posiedzeniu ścisłego prezydium KERM⁵ wytyczne planu odbudowy na lata 1946—1949 wraz z uzasadnieniem oraz wytycznymi planu produkcji na rok 1947. Wytyczne planu odbudowy za podstawowe zadanie gospodarki narodowej uznały podniesienie stopy życiowej mas pracujących powyżej poziomu przedwojennego. Zadanie to miało być osiągnięte w drodze likwidacji strat wojennych, utrwalenia zasad nowego ustroju oraz integracji gospodarczej Ziemi Zachodnich i Północnych z Macierzą.

W pierwszym roku realizacji planu wysiłek gospodarczy kraju zamierzano podporządkować podniesieniu poziomu konsumpcji społeczeństwa. Dopiero począwszy od drugiego roku przewidywano rozpoczęcie procesów akumulacyjnych. W ostatnim roku planowano zakończenie odbudowy i przygotowanie podstaw do wieloletniego planu rozwoju ekonomicznego Polski w drodze rozbudowy niektórych gałęzi przemysłu. Przez cały okres realizacji planu w centrum uwagi polityki gospodarczej miały znajdować się zagadnienia konsumpcji. Tak więc była to koncepcja nieco różniąca się od zarysowanej na I Zjeździe PPR, w której występowały postulaty szybkiej industrializacji kraju.

Szczegółowe wytyczne planu odbudowy przewidywały następujące wskaźniki produkcji przemysłowych artykułów konsumpcyjnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca: 1947 r. — 85⁰/₀, 1948 r. — 110⁰/₀ i 1949 r. — 125⁰/₀ (1938 r. = 100⁰/₀). Zatem już w drugim roku planu ich wytwórczość miała przewyższyć poziom przedwojenny. Przewidywano, że w rolnictwie w 1949 r. zostanie osiągnięty wskaźnik produkcji na 1 mieszkańca w wysokości 110⁰/₀.

Wysokie tempo wzrostu wytwórczości zaspokajającej potrzeby ludności nie oznaczało niedoceniań gałęzi produkujących środki inwestycyjne. Wprost przeciwnie, przyjęcie w planie założenia dotyczącego koncentrowania nakładów w zakładach najlepiej wypo-

⁵ Obecni byli: Hilary Minc — minister przemysłu, Konstanty Dąbrowski — minister skarbu, Stanisław Mikołajczyk — minister rolnictwa i reform rolnych, Ludwik Grosfeld — wiceminister żeglugi i handlu zagranicznego i Władysław Czajkowski — wiceminister Ziemi Odzyskanych. Zob.: Protokół posiedzenia ścisłego prezydium Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów w dniu 21 czerwca 1946 r. AAN. CUP t. 3 k. 220.

sazonych technicznie i szybko dających efekt oznaczało poważne preferencje dla wytwórczości grupy „A”. Ich produkcja w przeliczeniu na 1 mieszkańca miała osiągnąć w kolejnych latach planu następujące wskaźniki: 1947 r. — 180⁰/o, 1948 r. — 200⁰/o i 1949 r. — 250⁰/o (1938 r. = 100⁰/o)⁶.

Kazimierz Secomski, analizując różnice w tempie rozwoju przemysłu środków produkcji i konsumpcji, dowodził, że rozbieżności były uzasadnione obiektywnie i gwarantowały wzrost stopy życiowej ludności założony w planie. Szybkie tempo wytwórczości środków inwestycyjnych zapewniało odpowiednią ilość dóbr dla odbudowy przemysłu konsumpcyjnego oraz przygotowywało gospodarke do realizacji zadań rozwojowych⁷.

Drugą ważną przesłanką planu, oprócz wzrostu konsumpcji, była dążność do osiągnięcia stanu pełnego zatrudnienia. Wobec utrzymującego się lokalnego bezrobocia należało przewidzieć na ten cel odpowiednie środki w planie inwestycyjnym. Ogółem zakładano, że na inwestycje powinno się przeznaczyć nie mniej niż 20⁰/o dochodu narodowego w okresie trzech lat, czyli 10 mld zł (przedwojennych), przy czym 15 do 20⁰/o ogólnej wartości inwestycji zamierzano pokryć ze środków zagranicznych⁸.

W uzasadnieniu do planu podkreślono, że realizację rozległych zadań odbudowy gospodarczej kraju i jego przygotowanie do procesu industrializacji umożliwiałoby odzyskanie ziem na zachodzie i północy Polski. Według oceny CUP po II wojnie światowej nastąpiło podwojenie potencjału wytwórczego i poważnie wzbogacona została infrastruktura gospodarcza kraju. Pozwoliło to na przyjęcie założenia, że dochód narodowy w końcu okresu realizacji planu odbudowy będzie o 25⁰/o wyższy od osiągniętego w 1938 r. na ówczesnym obszarze Polski i wyniesie 22,5 mld zł przedwojennych⁹.

⁶ Wniosek Prezesa Centralnego Urzędu Planowania w sprawie wytycznych planu trzyletniego. CA KC PZPR 295/XI/189 k. 21 i nast.

⁷ K. Secomski. Ogólne założenia planu odbudowy gospodarczej. *Gospodarka Planowa* 1946 nr 1 s. 4.

⁸ Wniosek Prezesa, jw. k. 23. (Uwaga: środków inwestycyjnych ze źródeł zagranicznych nie uwzględnia tabl. 2).

⁹ Uzasadnienie. AAN. KERM t. 3 k. 233.

Uzasadnienie zawierało dwa warianty kształtowania się dochodu narodowego w poszczególnych latach planu (zob. tablica 2), przy czym obydwie prowadziły do identycznego rezultatu końcowego. Wariant pierwszy zakładał słabsze początkowe tempo wzrostu, wariant drugi zaś — silniejsze tempo początkowe i słabsze w końcowym okresie realizacji planu. Ze społecznego i ekonomicznego punktu widzenia korzystniejszy był wariant drugi, dający szybszy wzrost dochodu konsumowanego na jednego mieszkańca.

Tablica 2

Przewidywane przez CUP kształtowanie się dochodu narodowego w planie czteroletnim 1946—1949

Wyszczególnienie	1946		1947		1948		1949	
Dochód narodowy ogółem w mld zł 1938 r.								
Wariant I	8,5		12,5		17,5		22,5	
Wariant II	10,0		15,0		19,0		22,5	
Dochód akumulowany w mld zł 1938 r. i w procentach całości dochodu	w mld zł	w %	w mld zł	w %	w mld zł	w %	w mld zł	w %
Wariant I	0,4	5	11,0	7,5	1,7	10	2,8	12,5
Wariant II	0,5	5	1,8	12,0	2,85	15	3,37	15,0
Dochód konsumowany na 1 mieszkańca w zł i w procentach w stosunku do 1938 r.	w zł	w %	w zł	w %	w zł	w %	w zł	w %
Wariant I	304	60	348	83	479	100	604	126
Wariant II	304	60	413	86	550	114	666	139

Źródło: Uzasadnienie. AAN. KERM t. 3 k. 237.

Przedstawiona w skrócie treść wytycznych i uzasadnienia planu odbudowy gospodarczej, zwłaszcza opracowanie planu w dwóch wariantach, wskazywała na poważny postęp w metodologii plano-

wania, jaki nastąpił od czasu tworzenia pierwszych planów odcinkowych. Jeżeli uzmysłowimy sobie, że prace nad planem odbudowy rozpoczęto w CUP dopiero w marcu 1946 r.¹⁰ wówczas dopiero docenimy, jak wielką pracę wykonał aparat planowania, nie posiadający odpowiednich danych statystycznych i właściwie przygotowanych kadr.

Propozycje CUP zostały w całości zatwierdzone przez KERM i stały się podstawą opracowania materiałów do planu odbudowy gospodarczej, obejmującego okres od 1 stycznia 1946 r. do 31 grudnia 1949 r. Dla zebrania możliwie pełnych opinii o planie Komitet Ekonomiczny polecił resortom sporządzenie do 1 sierpnia 1946 r. też uzupełniających wytyczne oraz liczb podstawowych nawiązujących do wytycznych. Równocześnie poszczególne ministerstwa zobowiązane zostały do opracowania do 15 października 1946 r. projektów własnych planów. Na ich podstawie CUP miał sporządzić do 1 grudnia 1946 r.:

- zestawienie obowiązujących w 1946 r. planów odcinkowych,
- ściśle plany produkcji, zaopatrzenia i zbytu, zatrudnienia, wydajności pracy i inwestycji oraz orientacyjne plany płac, kosztów produkcji, importu i eksportu na 1947 r.,
- zestawienie planów: gospodarczego i inwestycji, na rok 1948,
- ogólny plan gospodarczy na okres 1947—1949.

Równocześnie zobligowano Ministra Skarbu do opracowania w analogicznym okresie planu finansowego na lata 1947—1949, który miał stanowić integralną część planu gospodarczego¹¹.

Tak więc plan odbudowy tylko formalnie obejmował cztery lata, gdyż próbowano do niego włączyć realizowane w roku 1946 plany odcinkowe. Natomiast plan na lata 1947—1949 musiał być dopiero opracowany na podstawie wytycznych.

W fazie formułowania zadań planu pojawiły się różnice zdań. Szczególnie żywo na propozycje CUP zareagowało Ministerstwo Przemysłu. Zastrzeżenia dotyczyły polityki inwestycyjnej i kie-

¹⁰ Por. Wypowiedź Cz. Bobrowskiego. W: *Konferencja przewodniczących WRN w dniach 28 i 29 października 1946 r. (Referaty i dyskusje)*. Warszawa 1947 s. 25.

¹¹ Wniosek Prezesa, jw. k. 222.

runków rozwoju produkcji przemysłowej. Zgadzając się z CUP, że naczelnym zadaniem planu powinno być znaczne podniesienie poziomu spożycia, ministerstwo postulowało obok rozwoju przemysłu konsumpcyjnego poczynienie inwestycji w gałęziach wytwarzających środki produkcji. Wypowiadało się za stworzeniem priorytetów dla przemysłów: hutniczego, metalowego i elektrotechnicznego. Uważało, że ich rozwój jest niezbędnym warunkiem wykonania zadań w zakresie odbudowy i podniesienia stopy życiowej ludności¹².

Różnice między CUP i Ministerstwem Przemysłu dotyczyły więc strategii rozwoju gospodarczego. Od przyjęcia jednej lub drugiej koncepcji zależało tempo ekonomicznego rozwoju kraju i wzrostu stopy życiowej społeczeństwa. Realizacja koncepcji CUP prowadziła do odczuwalnej poprawy warunków bytu w krótkim okresie. Jednocześnie poprzez przyspieszenie procesów inwestycyjnych w ostatnim roku planu stwarzała warunki do dalszego rozwoju kraju. Propozycje Ministerstwa Przemysłu, zgodnie z koncepcjami PPR, silniej podkreślały potrzebę położenia nacisku na stworzenie bazy wyjściowej do industrializacji kraju.

4 września 1946 r., w kolejnym etapie przygotowania założeń planu odbudowy gospodarczej, KERM przyjął opracowane przez CUP materiały do planu odbudowy, które w dniu następnym były przedmiotem dyskusji na posiedzeniu Rady Ministrów. W rezultacie dyskusji wprowadzono kilka poprawek. Wytyczne rozszerzono o specjalny rozdział poświęcony spółdzielczości oraz dokonano korekty bilansów towarowych niektórych wyrobów. Po głosowaniu, od którego wstrzymali się Władysław Kiernik i Czesław Wycech, reprezentujący Polskie Stronnictwo Ludowe¹³, materiały zostały przekazane Krajowej Radzie Narodowej jako projekt uchwały w sprawie planu odbudowy gospodarczej oraz wytyczne i tymczasowe liczby podstawowe planu.

¹² Tezy planu odbudowy gospodarczej Ministerstwa Przemysłu z dnia 10 sierpnia 1946 r. AAN. CUP t. 2872 k. 49 i nast.

¹³ Protokół na 56/100 posiedzenia Rady Ministrów Rządu Jedności Narodowej w dniu 5 września 1946 r. AAN. PRM 190/1/7 k. 947 i nast.

Projekt uchwały powtarzał treść wytycznych planu odbudowy gospodarczej, opracowanych przez CUP, wprowadzając niewielkie zmiany. Poprawki szły w kierunku stosowania bardziej nowoczesnych technik produkcji przemysłowej, zmniejszenia kosztów wytwarzania, zwiększenia w stosunku do wytycznych rozmiarów budownictwa mieszkaniowego i administracyjnego, bardziej precyzyjnego określenia roli poszczególnych sektorów w handlu wewnętrznym, ustalenia miejsca spółdzielczości i przedsiębiorczości prywatnej w gospodarce narodowej (poza rolnictwem) oraz sprecyzowania zasad polityki finansowej, cen i płac. Były one wynikiem dyskusji na posiedzeniach KERM i rządu przed wprowadzeniem projektu pod obrady KRN¹⁴. Natomiast nie zostały uwzględnione propozycje Ministerstwa Przemysłu dotyczące dalszego rozszerzenia wytwórczości środków produkcji.

Projekt uchwały w sprawie narodowych planów gospodarczych i planu odbudowy gospodarczej stał się przedmiotem obrad KRN w dniu 21 września 1946 r. W imieniu Komisji Skarbowo-Budżetowej przedstawił go poseł SL Henryk Dzendzel, koncentrując się na wprowadzonych przez Komisję poprawkach. Z ogólnej liczby sześciu poprawek na uwagę zasługiwało rozszerzenie zadań głównych o postulat przeprowadzenia w okresie realizacji planu odbudowy gospodarczej pełnej repatriacji Polaków¹⁵.

Dyskusję parlamentarną nad projektem uchwały poprzedziły trzy referaty przedstawione przez przewodniczącego KERM Hilarego Minca, prezesa CUP Czesława Bobrowskiego i ministra skarbu Konstantego Dąbrowskiego. Minc w swoim wystąpieniu akcentował, że projekt utrwala dotychczasowy model gospodarczy Polski, wprowadzając zróżnicowane metody i formy planowania dla poszczególnych sektorów. Jego zdaniem plan zarówno w dziedzinie wzrostu stopy życiowej, jak i stopniowej przebudowy strukturalnej jest realny dzięki wielkiemu potencjałowi gospodarczemu uży-

¹⁴ Por. Narodowy plan gospodarczy. Projekt uchwały Krajowej Rady Narodowej w sprawie narodowych planów gospodarczych i planu odbudowy gospodarczej w okresie I I 1946—31 XII 1949 r. Warszawa 1946 s. 134.

¹⁵ Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Krajowej Rady Narodowej w dniach 20, 21, 22 i 23 września 1946 r. szp. 156 i nast.

skanemu na Ziemiach Zachodnich oraz rezygnacji przez Polskę z intensywnych zbrojeń¹⁶.

Prezes CUP w referacie pt. „Warunki i drogi realizacji planu” twierdził, że projekt uchwały nie jest planem ostatecznym, lecz wyznacza jego generalne linie. Liczby zamieszczone w projekcie są ustalone w sposób bardzo ostrożny. Plan został tak skonstruowany, aby przy stosunkowo małym obciążeniu dochodu narodowego akumulacją uzyskać możliwie największy wzrost stopy życiowej. Celowi temu służyła koncentracja nakładów inwestycyjnych na tych obiektach, które mogą dać produkcję po niewielkim uzupełnieniu majątku trwałego. Czesław Bobrowski podkreślił, że w trakcie realizacji planu muszą powstać warunki do przyszłej industrializacji Polski. W tym celu przeznaczono część nakładów inwestycyjnych na rozbudowę przemysłu, zwłaszcza wytwarzającego środki produkcji. Pozwoli to już do 1949 r. w znacznej mierze zlikwidować przeludnienie wsi i zwiększyć udział produkcji przemysłowej w dochodzie narodowym¹⁷.

Referat Konstantego Dąbrowskiego poświęcony był kwestiom finansowym i wymieniał warunki niezbędne do zrealizowania planu gospodarczego. Ze słów prelegenta wynikało, że do zadań zasadniczych należała mobilizacja funduszy służących uruchomieniu wielkiego frontu inwestycyjnego przy jednoczesnym niedopuszczeniu do wystąpienia perturbacji na rynku oraz utrzymanie równowagi budżetowej i usprawnienie oraz objęcie planem systemu finansowego¹⁸.

W dyskusji nad projektem uchwały i referatami głos zabrali posłowie reprezentujący wszystkie zasiadające w KRN ugrupowania polityczne, przy czym problem planu gospodarczego stanowił punkt wyjścia do poruszenia spraw o charakterze ogólnogospodarczym, a często nawet politycznym. Uwag dotyczących samego planu było niewiele, o czym świadczyć może fakt, że nie przyjęto żadnej dodatkowej poprawki.

¹⁶ Tamże szp. 113 i nast.

¹⁷ Tamże szp. 132 i nast.

¹⁸ Tamże szp. 146 i nast.

W wystąpieniach posłów ujawniły się różnice między stanowiskami partii robotniczych i PSL. Przedstawiciel PSL, poseł Zygmunt Załęski, popierając generalnie projekty wprowadzenia planowania jako zgodne z programem stronnictwa, stwierdził, że plan w zbyt małym stopniu uwzględnia interesy rolnictwa i chłopstwa oraz niezbyt precyzyjnie określa rolę sektora prywatnego¹⁹.

Poseł peperowski Mieczysław Popiel, polemizując ze stanowiskiem PSL, mówił, że koniecznym warunkiem poprawy sytuacji wsi jest rozbudowa przemysłu obsługującego produkcję rolną i dostarczającego na wieś artykuły konsumpcyjne²⁰.

Spór między posłami PSL i PPR stanowił wstęp do szerokiej dyskusji między tymi ugrupowaniami politycznymi w okresie formułowania założeń planu odbudowy gospodarczej. Do polemiki, która miała głębsze podłoże polityczne i gospodarcze, powrócimy w dalszej części pracy. W tym miejscu należy jednak wspomnieć, że postulaty PSL zostały odrzucone przez Izbę. W głosowaniu projekt uchwały wraz z poprawkami komisji skarbowo-budżetowej został przyjęty jednomyślnie.

Kształtowanie założeń

Na podstawie uchwały KRN z 21 września 1946 r. miały być do 15 grudnia 1946 r. opracowane i przedłożone KRN projekty ustaw o narodowym planie gospodarczym i planie odbudowy gospodarczej na okres od 1 stycznia 1946 r. do 31 grudnia 1949 r. Tak więc utrzymany został postulat CUP, aby do właściwego planu trzyletniego włączyć plany odcinkowe realizowane w 1946 r. Jednakże ustalony w uchwale termin opracowania planu nie został dotrzymany z przyczyn organizacyjno-technicznych, poszczególne resorty nie zdążyły bowiem przygotować na czas projektów planów. Oczekiwano również na wyniki obradującego w dniach 1—3 grudnia 1946 r. w Katowicach Kongresu Techników Polskich, którego

¹⁹ Tamże szp. 198 i nast.

²⁰ Tamże szp. 179 i nast.

podstawowym celem było rozpatrzenie zagadnień realności planu²¹.

W tej sytuacji 12 grudnia 1946 r. rząd zdecydował o odłożeniu terminu przedstawienia KRN projektu planu. Nowy termin ustalony został na szósty tydzień od chwili otrzymania przez CUP całości projektów resortowych²².

Data przedłożenia KRN projektu ustawy nie była sformułowana nazbyt precyzyjnie, co dawało rządowi możliwość jej przesuwania. Wydaje się, że wpływ na decyzję Rady Ministrów miały nie tylko czynniki techniczne, ale i polityczne. Był to bowiem okres bezpośrednio poprzedzający wybory do sejmu ustawodawczego, naznaczone na połowę stycznia 1947 r. Zwlekanie ze sporządzeniem projektów ustaw mogło mieć duże znaczenie taktyczne. W końcowym efekcie dawało możliwość takiego sformułowania zadań planu odbudowy gospodarczej, jakie bardziej odpowiadałoby koncepcjom partii zwycięskiej.

W pracach planistycznych, kontynuowanych w 1947 r., skoncentrowano się przede wszystkim na planie odbudowy gospodarczej. Równocześnie opracowywano oddzielny państwowy plan inwestycyjny na rok 1947. Natomiast na dalszy termin odłożono ustalenie norm prawnych sankcjonujących i rozszerzających system planowania w Polsce, co również było decyzją o charakterze politycznym.

Projekty ustaw o planie odbudowy i planie inwestycyjnym zostały przedstawione na posiedzeniu rządu 10 kwietnia 1947 r. Zawyżyły one horyzont czasowy planu do trzech lat (1947—1949), co spowodowane było przesunięciem terminu zakończenia prac nad jego projektem. W nowej sytuacji traciło sens wprowadzanie do planu zadań odcinkowych na rok 1946. Rząd postanowił przyjąć

²¹ Por. Cz. Bobrowski. *Rozwój planowania w Polsce Ludowej. Ekonomista* 1964 nr 5 s. 976; *Technika w służbie demokracji*. T. I. Plenum Kongresu. Warszawa 1947 s. 189.

²² Por. Uchwała Rady Ministrów z dnia 12 grudnia 1946 r. w sprawie odroczenia terminu przedstawienia planu odbudowy gospodarczej Krajowej Radzie Narodowej. AAN. CUP t. 15 k. 66.

przygotowane przez CUP i zatwierdzone przez KERM projekty ustaw i przedłożyć je na najbliższym posiedzeniu sejm²³.

16 kwietnia 1947 r. prezes CUP przedstawił sejmowi projekty ustaw o planie odbudowy gospodarczej i o planie inwestycyjnym na rok 1947. W krótkim omówieniu projektu ustawy o planie odbudowy Czesław Bobrowski stwierdził, że jest on rozwinięciem uchwały KRN z 21 września 1946 r. Mówca dodał, że plan ma jeszcze szereg braków i wymaga korekty w trakcie jego realizacji. Niektóre części planu nie są dostatecznie pogłębione i muszą być weryfikowane w miarę napływu pełnych danych liczbowych. Zdecydowano się przedstawić go do zatwierdzenia mimo pewnych niedokładności, gdyż dalsze odkładanie sprawy mogłoby mieć ujemne skutki dla gospodarki kraju²⁴.

Projekty ustaw przekazano do Komisji Skarbowo-Budżetowej, a następnie do powołanej 17 kwietnia 1947 r. Komisji Planu Gospodarczego²⁵.

Prace komisji nad projektami trwały ponad dwa i pół miesiąca. Ich przedłużenie spowodowane było wystąpieniem nowych zjawisk w gospodarce polskiej, a przede wszystkim podjęciem przez władze państwowe w maju 1947 r. wielkiej akcji uporządkowania rynku. Akcja ta, nazwana „bitwą o handel”, na długi okres zaabsorbowała uwagę sejm^u i poszczególnych jego komisji. Zagadnienie planu odbudowy gospodarczej weszło pod obrady dopiero 1 lipca 1947 r.²⁶

²³ Uchwała Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1947 r. w sprawie ustawy o planie odbudowy gospodarczej. AAN. PRM 290/I/11 k. 531.

²⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 10 posiedzenia sejm^u ustawodawczego w dniu 16 kwietnia 1947 r. szp. 28 i nast.

²⁵ Z inicjatywą powołania Komisji Planu Gospodarczego wystąpił w lutym 1947 r. Związek Parlamentarny Polskich Socjalistów. Wniosek socjalistów został przyjęty przez Komisję Prawniczą i Regulaminową, a następnie przegłosowany przez Izbę. W skład Komisji wchodziłi przedstawiciele wszystkich stronnictw zasiadających w sejmie. Por. Sprawozdanie stenograficzne z 11 posiedzenia sejm^u ustawodawczego w dniu 17 kwietnia 1947 r. szp. 49.

²⁶ W. Sz. Plan — w sejmie, plan — w rządzie, plan — w realizacji. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 10 s. 410.

Projekt planu gospodarczego w imieniu Komisji Skarbowo-Budżetowej przedstawił sejmowi Stefan Jędrychowski. W swej wypowiedzi wiele miejsca poświęcił roli poszczególnych form własności w gospodarce narodowej i sposobowi włączenia ich do planu²⁷. W wystąpieniu Jędrychowskiego pojawiły się uwagi polemiczne w stosunku do stanowiska PSL, przedstawionego podczas dyskusji w komisjach sejmowych przez posła Załęskiego. Według opinii PSL w planie założono zbyt forsowny rozwój wszystkich gałęzi przemysłu, biorąc pod uwagę istniejącą w danej chwili koniunkturę na rynkach zagranicznych lub zamierzenia na daleką przyszłość. Zdaniem stronnictwa, działa się to z uszczerbkiem dla rozwoju rolnictwa. Stefan Jędrychowski bronił konieczności rozwoju eksportu niektórych produktów przemysłowych ze względu na potrzebę importu surowców i żywności lub pełne wyzyskanie mocy produkcyjnej istniejących urządzeń. Jednocześnie twierdził, że plan przewiduje rozwój zarówno przemysłu, jak i rolnictwa, gdyż tylko w ten sposób możliwe jest zrealizowanie głównych jego zadań²⁸.

Po wystąpieniu Jędrychowskiego, członek PPS poseł Kazimierz Rapaczyński przedstawił rozpatrywany przez komisje sejmowe projekt państwowego planu inwestycyjnego na rok 1947, który stanowił uzupełnienie planu odbudowy gospodarczej w jego części dotyczącej roku 1947²⁹.

Dyskusja poselska, która trwała dwa dni: 1 i 2 lipca 1947 r., objęła obydwie projekty planów, zarówno gospodarczego jak inwestycyjnego. Głównymi jej wątkami były dosyć istotne różnice między stanowiskami PSL i partii robotniczych.

Przedstawiciel PSL poseł Załęski ostrzegał przed zaplanowaniem zbyt wysokiego — jego zdaniem — tempa rozwoju, przerastającego krajowe możliwości akumulacji. W myśl rezolucji gospodarczej stronnictwa z października 1946 r.³⁰ domagał się zwiększenia na-

²⁷ Sprawozdanie stenograficzne z 24 posiedzenia sejmu ustawodawczego w dniu 1 lipca 1947 r. szp. 27 i nast.

²⁸ Tamże szp. 41

²⁹ Tamże szp. 49 i nast.

³⁰ Rezolucja gospodarcza PSL. *Przebudowa* 1946 nr 1(3) s. 85.

kładów na rolnictwo, zwłaszcza na import koni, likwidację odłogów i odbudowę zniszczonych wsi na terenach przyczółkowych. Twierdził, że odpowiednie środki powinny być refundowane z sum przeznaczonych na przemysł. Uważał, że nakłady na rozwój produkcji przemysłowej są zbyt wysokie i zawierają zbędną w tym okresie rozbudowę bazy wytwórczej⁸¹.

Przeciwko zbyt jednostronnemu traktowaniu przez PSL rolnictwa wypowiedział się poseł peperowski Marian Jaworski. Uznał on postulaty posła Załęskiego, zmierzające do osłabienia tempa rozwoju przemysłu, za bezpośrednie nawiązanie do idei agraryzmu. Jego zdaniem realizacja koncepcji PSL prowadziłaby do utrzymania w Polsce dotychczasowej, przestarzałej struktury ekonomicznej i hamowania tempa wzrostu stopy życiowej ludności. Poseł Jaworski, popierając zawartą w planie myśl rozwoju przemysłu, twierdził, że rozwój ten wpłynie również na poprawę sytuacji ludności wiejskiej poprzez odpływ do miasta ludzi zbędnych, rozszerzenie rynku wewnętrznego dla artykułów żywnościowych i lepsze zaopatrzenie gospodarstw w środki do produkcji rolnej⁸².

Różnice między PPR i PSL dotyczyły podstawowego problemu przyszłej struktury gospodarczej Polski. PPR konsekwentnie wypowiadała się za uprzemysłowieniem Polski, widząc w nim fundamentalny czynnik przełamania dotychczasowego zacofania ekonomicznego kraju i podniesienia stopy życiowej społeczeństwa. Koncepcje PSL wyraźnie grawitowały w kierunku agraryzmu. Stronictwo wypowiadało się za oparciem gospodarki na rolnictwie, z zachowaniem „wyspowego” przemysłu służącego głównie potrzebom wsi i konsumpcji. Polska miała się stać eksporterem artykułów rolno-spożywczych na rynki zachodnie i wyrobów przemysłowych do Związku Radzieckiego⁸³.

Koncepcję planu odbudowy poparł w imieniu PPS poseł Aleksy Sieradzki, silnie podkreślając — zgodnie z polityką swej partii —

⁸¹ Sprawozdanie stenograficzne z 24 posiedzenia sejmu, jw. szp. 71.

⁸² Tamże szp. 77 i nast.

⁸³ Por.: S. Buczkowski. Założenia naszego programu gospodarczego. *Przebudowa* 1946 nr 1(3) s. 91 i nast.

potrzebę stałego podnoszenia poziomu konsumpcji. W swoim wystąpieniu dłużej zatrzymał się na zagadnieniach inwestycyjnych, wysuwając wątpliwość, czy wskutek nacisku na rozwój produkcji nie przesunięto na zbyt późny okres zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych. Postulował, aby zagadnienie wzrostu spożycia traktowane było priorytetowo nie tylko w planie jako całości, ale i w poszczególnych jego odcinkach³⁴.

Zastrzeżenia w stosunku do wielkości inwestycji i ich charakteru, wyrażane z różnych pozycji przez PPS i PSL, potwierdzają naszą tezę, że plan odbudowy gospodarczej w większej mierze, niż podkreśla się to w literaturze, uwzględniał potrzeby rozwoju potencjału przemysłowego kraju.

Po wypowiedziach posłów nastąpiło głosowanie nad projektami ustaw o planie odbudowy gospodarczej na lata 1947—1949 i państwowym planie inwestycyjnym na rok 1947. Do projektów wniesiono dwie poprawki oraz jedną rezolucję. Poprawka zgłoszona przez posłów PSL dotyczyła kierunków inwestowania i proponowała zwiększenie nakładów w rolnictwie kosztem przemysłu. W głosowaniu poprawka upadła. Druga poprawka, wniesiona przez kluby poselskie: PPR, PPS, SL i SD, postulowała wprowadzenie do planu inwestycyjnego 100 mln kredytu bankowego na urządzenie w ramach trwającej „bitwy o handel” państwowych i spółdzielczych domów towarowych. Poprawka ta została przyjęta przez Izbę³⁵.

Tak więc ustawy o planie odbudowy gospodarczej i o państwowym planie inwestycyjnym na rok 1947 zostały uchwalone przy uwzględnieniu tylko jednej poprawki. Uchwalenie przez sejm ustawodawczy obu ustaw otwierało doniosły etap w rozwoju planowania gospodarczego w Polsce, charakteryzujący się opracowywaniem programów długoletnich, które obejmowały coraz więcej ogólnych sfer życia gospodarczego.

³⁴ Sprawozdanie stenograficzne z 24 posiedzenia sejmu, jw. szp. 86.

³⁵ Sprawozdanie stenograficzne z 25 posiedzenia sejmu ustawodawczego w dniu 2 lipca 1947 r. szp. 52 i nast.

Podstawowe założenia planu trzyletniego

Uchwalony przez sejm 2 lipca 1947 r. plan odbudowy gospodarczej na lata 1947—1949 bezpośrednio nawiązywał do postanowień KRN z września 1946 r. i rozwijał zawarte w nich tezy. Zgodnie z treścią ustawy główne zadanie planu: podniesienie stopy życiowej ludności powyżej poziomu przedwojennego, miało być zrealizowane w drodze:

- „a) utrwalenia ustroju i przebudowy struktury społeczno-gospodarczej kraju;
- b) wyrównania szkód wojennych;
- c) scalenia Ziem Odzyskanych z resztą kraju, ze wszechstronnym wykorzystaniem w gospodarstwie narodowym szerokiego wybrzeża morskiego;
- d) rozszerzenia udziału kraju w gospodarstwie światowym;
- e) powrotu do kraju Polaków, którzy znaleźli się poza jego granicami w związku z wojną 1939—1945, jak również tych, którzy opuścili kraj dla celów zarobkowych;
- f) obniżenia kosztów własnych produkcji dóbr i usług oraz wzrostu wydajności czynników produkcji”⁸⁶.

Oprócz zadań odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych plan uwzględniał stopniową przebudowę struktury gospodarki narodowej, głównie przez wykorzystanie potencjału ekonomicznego Ziem Zachodnich i Północnych. Zmiany strukturalne oznaczały przede wszystkim zwiększenie udziału przemysłu i usług w ogólnej produkcji. Związane z tym były procesy migracyjne ze wsi do miast, stąd też zakładano likwidację bezrobocia i stopniowe zmniejszanie przeludnienia agrarnego. W procesie odbudowy zniszczeń zakładano takie rozłożenie akcentów, aby stworzyć podstawę do zaplanowania i realizacji dalszych przeobrażeń w ekonomice Polski w następnych okresach gospodarczych.

Szczególną wagę w ramach programu integracji gospodarczej odzyskanych ziem przywiązywano do wykorzystania znacznie roz-

⁸⁶ Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

szerzonego wybrzeża morskiego. Przewidywano kompleksowy rozwój gospodarki morskiej łącznie z przygotowaniem do stworzenia wyspecjalizowanego przemysłu stoczniowego.

Nowymi elementami planu, których nie zawierała uchwała KRN, były postulaty intensyfikacji stosunków gospodarczych z zagranicą oraz lepszego wykorzystania stojących do dyspozycji czynników produkcji. Plan podkreślił znaczenie obniżki kosztów własnych, właściwej organizacji pracy i wzrostu jej wydajności.

Realizację podstawowego zadania planu gwarantowały znaczne rozmiary inwestycji. Ich przeciętny poziom roczny, łącznie ze środkami pochodzącymi z zagranicy, ustalono — podobnie jak w wytycznych — na 20% dochodu narodowego. Udział inwestycji ogółem w dochodzie narodowym w poszczególnych latach planu odbudowy gospodarczej miał kształtować się następująco: 1947 r. — 21%, 1948 r. — 19%, 1949 r. — 18%. Oznaczało to, że w latach 1947—1949 środki inwestycyjne osiągną wartość 393,5 mld zł (tablica 3), a łącznie z sumami nie objętymi planem — 638,5 mld zł (czyli około 10 mld zł wg cen z 1938 r.)³⁷.

Tablica 3

Inwestycje w planie odbudowy gospodarczej 1947—1949 wg źródeł finansowania

Wyszczególnienie	Plan	
	w mln zł wg cen 1946 r.	w %
Razem	393 499,0	100,0
Razem w złotych z 1938 r.	7 299,5	100,0
Kredyt skarbowy	76 451,7	19,4
Kredyt bankowy	190 426,5	48,4
Środki własne banków i przedsiębiorstw państwowych	11 728,2	3,0
Inne środki włączone do planu	16 627,6	4,2
Kredyt zagraniczny	98 265,0	25,0

Źródło: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 91.

³⁷ Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 92.

Stosunkowo niskie obciążenie produktu społecznego inwestycjami wynikało zarówno z troski o wzrost konsumpcji, jak i z ograniczonych możliwości wykonawczych. Dlatego też większość nakładów skierowano do dziedzin, które szybko mogły być odbudowane i dać potrzebną produkcję. Przewidywano, że w pierwszych latach planu priorytet otrzymają nakłady przeciwdziałające zmniejszeniu majątku narodowego. Dopiero w 1949 r. będą realizowane nowe inwestycje, wynikające z zadań gospodarczych lat następnych. Głównym zadaniem w dziedzinie inwestycji w planie trzyletnim było zahamowanie procesu dekapitalizacji majątku narodowego i maksymalna jego produktywizacja, od czego zależała wielkość dochodu narodowego.

Według szacunków CUP dochód narodowy brutto miał osiągnąć w 1949 r. kwotę 20,07 mld zł przedwojennych, co oznaczało przekroczenie poziomu z 1938 r. o 13⁰/. Jednak w stosunku do wytycznych CUP z 1946 r. planowana wielkość dochodu była mniejsza o około 2 mld zł. Przewidywano, że w przeliczeniu na jednego mieszkańca dochód narodowy brutto wzrośnie z 506 zł w 1938 r. do 860 w 1949 r., czyli o 70⁰/o³⁸. Tak poważny przyrost stanowił następstwo przyłączenia ziem odzyskanych oraz spadku liczby ludności.

Tablica 4

Szacunek udziału poszczególnych gałęzi gospodarki w tworzeniu dochodu narodowego, przyjęty w planie odbudowy gospodarczej na lata 1947—1949 (w cenach 1938 r.)

Wyszczególnienie	1947		1948		1949		1949 1938
	w mld zł	w %	w mld zł	w %	w mld zł	w %	w %
Dochód narodowy brutto	12,53	100	16,49	100	20,07	100	113
w tym:							
przemysł i rzemiosło	5,05	40	6,88	42	8,46	42	148
rolnictwo, lasy, rybołówstwo	3,69	30	4,66	28	5,21	26	75
usługi	3,79	30	4,95	30	6,40	32	125

Zródło: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 155.

³⁸ Tamże s. 155 i nast.

Plan zakładał decydującą rolę przemysłu w tworzeniu dochodu narodowego (tablica 4). Przewidywano, że jego udział łącznie z rzemiosłem do 1949 r. osiągnie poziom 42⁰/₀ (w 1938 r. — 32⁰/₀). Natomiast produkcja rolnictwa i dziedzin pokrewnych mimo poważnego postępu w latach 1947—1949 stopniowo zmniejszy swoją wagę w produkcji społecznej. Stanowiło to wyraz realizacji zadania zmiany struktury ekonomicznej kraju na przemysłowo-rolniczą. Potwierdzeniem wspomnianej tendencji było założone w planie zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie z 7,3 mln osób w 1947 r. do 7,1 mln w 1949 r., przy jednoczesnym wzroście liczby zatrudnionych poza rolnictwem w analogicznym okresie z 4,3 do 5,2 mln³⁹.

Władze gospodarcze spodziewały się, że dochód wytworzony w kraju zostanie powiększony o kredyty i nieodpłatną pomoc z zagranicy. Obliczono, że dochód przeznaczony do podziału będzie dzięki temu w każdym roku planu większy od dochodu wytworzonego o 1 mld zł (według cen z 1938 r.). Planowany podział dochodu narodowego (tablica 5) wyrażał podstawową myśl planu odbudowy, a mianowicie maksymalne powiększenie konsumpcji.

Tablica 5

Podział dochodu narodowego całkowitego przyjęty w planie odbudowy gospodarczej na lata 1947—1949 (w cenach z 1938 r.)

Wyszczególnienie	1947		1948		1949	
	w mld zł	w %	w mld zł	w %	w mld zł	w %
Dochód całkowity	13,53	100	17,49	100	21,07	100
w tym:						
inwestycje	2,81	21	3,37	19	3,87	18
konsumpcja	10,72	79	14,12	81	17,20	82

Zródło: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 157.

Ustawa o planie odbudowy gospodarczej, zgodnie z ideą gospodarki trójsektorowej, rozgraniczyła stosunek do planu poszczególnych form własności. Określiła przede wszystkim normatywny

³⁹ Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie, jw.

charakter planu dla gospodarki publicznej. Zapowiedziała sporządzenie własnego planu przez spółdzielczość, wskazując jednocześnie na jej główne zadania. Sprowadzały się one do rozwijania wymiany towarowej między miastem a wsią, zaopatrywania ludności miejskiej w dobra konsumpcyjne, zbywania produkcji rzemieślniczej i chałupniczej, organizowania drobnych warsztatów, budownictwa mieszkaniowego i produkcji w zakładach nie objętych ustawą z 3 stycznia 1946 r.

Sektor prywatny miał rozwijać działalność w ramach przepisów wykonawczych do ustawy o planie trzyletnim. Wytypowano dla niego następujące dziedziny: przemysł precyzyjny, wytwórczość uzupełniająca dla gałęzi znacjonalizowanych i budownictwo mieszkaniowe. Szczególnie popierano inicjatywę prywatnych przedsiębiorstw na ziemiach odzyskanych.

Plan odbudowy, stanowiący pierwszy długoletni program dla całej gospodarki narodowej, powstał w złożonej sytuacji polityczno-ekonomicznej. Jego narodziny przypadły na trudny okres walki o utrwalenie władzy ludowej w Polsce i uruchamiania zniszczonej wojną gospodarki. Dlatego też należy uznać za sukces młodego aparatu planistycznego opracowanie planu trzyletniego.

Plan koncentrował się na zagadnieniach odbudowy kraju, jego integracji gospodarczej i stałym podnoszeniu stopy życiowej ludności. Od stopnia jego realizacji zależało wyrównanie strat gospodarczych Polski w latach II wojny światowej i stworzenie podstawy wyjściowej do dalszego ekonomicznego rozwoju kraju.

Rozdział trzeci

KONTROWERSJE WOKÓŁ METOD PLANOWANIA W LATACH 1947—1949

Ewolucja poglądów na system gospodarczy kraju

Rok 1947 otworzył ważny etap przemian w życiu politycznym kraju. Jego cechą charakterystyczną był wzrost siły i znaczenia ugrupowań lewicowych, a zwłaszcza Polskiej Partii Robotniczej. Zwycięstwo w wyborach do sejmu ustawodawczego, które doprowadziło do upadku opozycyjnego Polskiego Stronnictwa Ludowego oraz rozbitcia sił reakcyjnego podziemia, znacznie wzmocniło rolę i autorytet PPR. Podobnie oddziaływały sukcesy na polu odbudowy kraju i w realizacji reform społeczno-gospodarczych, osiągnięte przy decydującym udziale tej partii. Pozwoliło to nie tylko utrwalić zdobytą władzę, ale również przejść z początkiem 1947 r. do pogłębienia procesu przemian rewolucyjnych i stworzenia podstaw pod zapoczątkowanie procesu budownictwa socjalistycznego. W nowych warunkach nabrało aktualności hasło organicznej jedności klasy robotniczej. Jego realizacja przebiegała w atmosferze walki politycznej, w której kształtowało się oblicze ideowe zjednoczonej partii¹.

Przemiany w życiu politycznym kraju w sposób bezpośredni wpływały na strategię i politykę gospodarczą. Wydaje się, że ich oddziaływanie było często silniejsze od nacisku bieżącej problema-

¹ R. Halaba, W. Ważniewski. Polska Partia Robotnicza 1942—1948. Warszawa 1971 s. 143 i nast.

tyki ekonomicznej. Uwidocznili się ono przede wszystkim w ewolucji poglądów na system gospodarczy kraju.

Na początku 1947 r. aprobowany ogólnie w latach poprzednich trójsektorowy model gospodarczy w coraz mniejszym stopniu odzwierciedlał stale zmieniającą się rzeczywistość. Jej cechą charakterystyczną było stałe wzmacnianie i rozwijanie własności ogólnospołecznej, zwłaszcza kosztem sektora prywatnego, a także spółdzielczego. Wydzielenie sektora samorządowego miało zdecydowanie formalny charakter. W praktyce coraz częściej występowała unifikacja własności samorządowej z państwową. Jak wiadomo, z początkiem lat pięćdziesiątych zlikwidowano również prawne wyodrębnienie własności samorządów. Zaczęły się także pojawiać głosy przeciwstawiające się całościowemu traktowaniu sektora prywatnego i dostrzegające jego wewnętrzną dyferencjację. Szczególnie PPR podkreślała współistnienie w nim elementów kapitalistycznych i drobnotowarowych².

Rozróżnienie tych dwóch form własności miało znaczenie nie tyle teoretyczne, co przede wszystkim praktyczne. Pozwalało bowiem na stosowanie zróżnicowanej polityki wobec poszczególnych elementów gospodarki nie uspołecznionej.

Tendencje rysujące się w podejściu do modelu gospodarczego były wynikiem konsekwentnego wcielania w życie programu gospodarczego PPR wypracowanego w latach okupacji hitlerowskiej. Ze względów taktycznych szereg jego elementów zaczęto realizować dopiero po zwycięskich wyborach do sejmu ustawodawczego. Zadania PPR na nowym etapie tworzenia ustroju socjalistycznego ustalone zostały na odbytym w dniach 13 i 14 kwietnia 1947 r. plenum Komitetu Centralnego.

Dyskusja na plenum rozwinęła się nad referatami wygłoszonymi przez sekretarza generalnego KC PPR Władysława Gomułkę oraz ministra przemysłu i handlu Hilarego Minca.

Gomułka wskazał, iż zwycięstwo frontu demokratycznego w wyborach otworzyło przed krajem i PPR nowy etap rozwoju, wyma-

² Por. E. Szyr. Inicjatywa prywatna w planie trzyletnim (uwagi). *Nowe Drogi* 1947 nr 1 s. 94.

gający wzmożenia walki partii z reakcją oraz rozszerzenia w duchu demokracji ludowej dotychczasowych reform społeczno-gospodarczych. Niezbędnym warunkiem pomyślnej realizacji zadań stało się pogłębianie współpracy partii robotniczych. Zdaniem mówcy, nadszedł czas, żeby dotychczasowy wspólny front walki PPR i PPS przekształcić w jedność organiczną obu partii. Wymagało to rozwinięcia oddziaływania ideologicznego i przewyciężenia istniejących różnic w poglądach na szereg zagadnień politycznych i społeczno-gospodarczych³.

Z programem politycznym w bezpośredni sposób powiązane były zadania gospodarcze PPR. Na plenum zakwestionowano dotychczasowy pogląd na system ekonomiczny powojennej Polski. Skrytykowano akceptowaną również przez aktyw PPR teorię o występowaniu układu trójsektorowego. Poddano gruntownej analizie istniejące formy własności, oceniając je z punktu widzenia typów ustrojowych. Uznano, że najwięcej elementów socjalistycznych posiada znacjonalizowany przemysł. Aby w pełni mógł się on stać przemysłem socjalistycznym, konieczne jest zlikwidowanie zjawiska przechwytywania części wytworzonego w nim produktu dodatkowego przez elementy kapitalistyczne w handlu.

Na plenum podkreślano, że PPR nie będzie dążyła do całkowitego zlikwidowania elementów rynkowo-kapitalistycznych, jednak silnie akcentowano potrzebę ich kontroli i podporządkowania państwu zarówno środkami ekonomicznymi, jak i administracyjnymi. Chodziło o zmniejszenie zysków kupieckich, ustalenie właściwej relacji między cenami dóbr przemysłowych i rolnych oraz szersze włączenie własności prywatnej w finansowanie procesu odbudowy kraju.

W związku z tymi rozważaniami wysunięto tezę o istnieniu w Polsce sektora zawierającego elementy socjalistyczne i sektora rynkowo-kapitalistycznego. Podział ten nie pokrywał się z dotychczasowym, w którym rozróżniano własność państwową i prywatną. Zdecydowało o tym przede wszystkim przyjęte na plenum ujęcie

³ W. G o m u ł k a. *Nasze zadania. Nowe Drogi* 1947 nr 3 s. 26.

zagadnienia spółdzielczości. Partia uznała formę spółdzielczą za przejściową, która jakkolwiek powinna prowadzić do socjalizmu, w pewnych warunkach może sprzyjać aktywizacji, lub nawet powstawaniu elementów kapitalistycznych. Zależało to od politycznego kierownictwa ruchem spółdzielczym. PPR, nawiązując do akcentowanego w programie PPS hasła uspołecznienia szeregu gałęzi gospodarki przez ich uspołdzielczenie, ostro je skrytykowała. Na plenum stwierdzono, że „najwyższą, a zarazem jedyną formą skutecznego uspołecznienia współczesnych środków produkcji jest państwowienie”⁴.

Wprawdzie dzisiaj nie zgadzamy się w pełni z powyższą tezą, jednak trzeba pamiętać, że była ona odpowiedzią na pokutującą w niektórych kręgach socjalistów i spółdzielców teorią „autonomii spółdzielczości”, której zastosowanie oznaczałoby ograniczenie roli socjalistycznego państwa w gospodarce.

Nawiązując do ustaleń kwietniowego plenum Komitetu Centralnego, w późniejszych dokumentach i wypowiedziach działaczy PPR precyzowano zasady nowego spojrzenia na system gospodarczy. Wskazywano przede wszystkim na kierowniczą rolę państwa w ekonomice, wyrażającą się w podporządkowaniu form prywatnych, spółdzielczych i samorządowych centralnemu ośrodkowi planowania⁵.

W rozwijanej po plenum akcji propagandowej przedstawiciele PPR podkreślali wsteczność koncepcji utrwalania układu trójsektorowego. Widzieli w tym niebezpieczeństwo restauracji ustroju kapitalistycznego. Wskazywali na potrzebę centralizacji zarządzania gospodarką i ścisłego podporządkowania państwu nie tylko sektora prywatnego, ale również spółdzielczości, posiadającej znaczną odrębność. Jednocześnie jednak próbowano początkowo ukrywać fakt, że nowe ujęcie modelowe jest odbiciem tendencji do przemian o charakterze socjalistycznym. Dowodzono, że chodziło

⁴ H. Mińc. Charakter i tendencje rozwojowe naszego przemysłu. *Nowe Drogi* 1947 nr 3 s. 43.

⁵ Por.: Podstawowe zadania gospodarcze w najbliższym okresie. CAKC PZPR 295/XI/76 k. 33.

o konsekwentne zbudowanie podstaw ustroju demokracji ludowej⁶.

Już jednak w pierwszej połowie 1948 r., krytykując uznawanie układu trójsektorowego za wyraz specyficznych warunków naszego kraju, Eugeniusz Szyr twierdził: „Polska droga do socjalizmu oznacza, że w naszych warunkach politycznych, gospodarczych i kulturalnych chcemy jak najprędzej, z możliwie najmniejszymi stratami, w sposób najbardziej ekonomiczny i skuteczny rozbudować bazę elementów socjalistycznych gospodarki narodowej, rozszerzyć zakres gospodarki uspołecznionej (państwowej, samorządowej i spółdzielczej), ograniczyć elementy prywatnokapitalistyczne i przekształcić je w elementy państwowokapitalistyczne, stopniowo ujmować gospodarkę drobnotowarową chłopską i rzemieślniczą w ramy gospodarki planowej i wiązać ją poprzez spółdzielcze formy organizacji zaopatrzenia, zbytu i częściowo produkcji (ośrodki maszynowe) oraz system kontraktacji z gospodarką uspołecznioną o cechach socjalistycznych (...)”⁷.

Zatem jeszcze przed lipcem 1948 r. PPR jasno przedstawiła drogę do zbudowania w Polsce socjalizmu. Jednak proponowane środki działania zapowiadały, że będzie to proces długotrwały i pozbawiony gwałtownych wstrząsów.

Rysujące się od połowy 1948 r. przyspieszenie przemian socjalistycznych w kraju pod wpływem wydarzeń rozgrywających się w polskim i międzynarodowym ruchu robotniczym wywarło silny wpływ na decyzje modelowe. Na plenum KC PPR w lipcu 1948 r. Hilary Minc otwarcie stwierdził konieczność przeprowadzenia ostrej walki klasowej o decydującą rolę elementów socjalistycznych w gospodarce. Jej istota sprowadzała się do ograniczenia i wypierania ogniw gospodarki kapitalistycznej lub przekształcania w formy drobnotowarowe⁸.

⁶ S. Jędrzychowski. O znaczeniu niektórych różnic w ocenie bieżącej polityki gospodarczej. *Nowe Drogi* 1947 nr 4 s. 47.

⁷ E. Szyr. Węzłowe zagadnienia naszej polityki gospodarczej. *Nowe Drogi* 1948 nr 9 s. 82.

⁸ H. Minc. Wytyczne w sprawie naszego ustroju gospodarczego i spo-

Po sierpniowo-wrześniowym plenum KC PPR w 1948 r., na którym dokonano zmian personalnych w kierownictwie PPR i przyjęto program przyspieszenia budownictwa socjalistycznego w Polsce, ustrój trójsektorowy ponownie poddany został bardzo ostrej krytyce. Znany ekonomista PPR Stefan Jędrychowski stwierdził wprost, że podział gospodarki na trzy sektory miał charakter reakcyjny i uniemożliwiał skonstruowanie jednolitego planu gospodarczego⁹.

W wypowiedziach poświęconych krytyce modelu trójsektorowego, jak również w literaturze przedmiotu często spotyka się pogląd, że zwolennikiem utrwalenia tego modelu była PPS. Z pewnością w znanych wypowiedziach przedstawicieli zarówno lewego, jak i prawego skrzydła odrodzonej PPS na temat modelu gospodarczego Polski dominował postulat pluralizmu własnościowego. Socjaliści wyraźnie podkreślali jednak, że przyszłość należy do form społecznych¹⁰. PPS odżegnywała się od stwierdzeń upatrujących specyficzne cechy modelu polskiego w utrwalaniu własności prywatnej. Dobitnie podkreślała potrzebę likwidacji sektora nieuspołecznionego, jednak w taki sposób, aby nie odbiło się to ujemnie na życiu społeczno-gospodarczym¹¹. Jeżeli istniały w tej kwestii różnice między PPS a PPR, to dotyczyły one wzajemnych relacji własności państwowej i spółdzielczej oraz roli centralnych organów administracji gospodarczej. PPS konsekwentnie popierała spółdzielczość i wypowiadała się za zdecentralizowanym systemem kierowania gospodarką. Uważała, że uczyni on gospodarkę bardziej wydajną i efektywną, ograniczy rozwój biurokracji i przyczyni się do wzrostu aktywności społecznej¹². Opinie o tendencjach

łecznych. Referat wygłoszony na plenum KC PPR dnia 6 lipca 1948 r. *Nowe Drogi* 1948 nr 10 s. 83.

⁹ Przemówienie wiceprezesa CUP S. Jędrychowskiego do dziennikarzy w dniu 29 IX 1948 r. AAN. CUP t. 986 k. 1.

¹⁰ T. Dietrich. Gospodarka wielosektorowa. *Przegląd Socjalistyczny* 1947 nr 1 s. 11.

¹¹ St. Szwałbe. Nasza forma gospodarki na przyszłość. Przemówienie we Wrocławiu. *Robotnik* z 21 IV 1947 r. s. 1.

¹² J. Topiński. Dlaczego spółdzielczość. *Przegląd Socjalistyczny* 1947 nr 7—8 s. 22.

w PPS do utrwalenia systemu trójsektorowego zaczęli głosić jej działacze jednolitifrontowi w drugiej połowie 1948 r. podczas krytyki prawicy partyjnej. W polemice oprócz zarzutów słusznych znalazły się również takie, które nie znajdowały pełnego uzasadnienia w wypowiedziach i działalności krytykowanych osób¹³. Na tej podstawie sądzimy, że spotykane w literaturze i dyskusjach naukowych stwierdzenia, iż PPS występowała za trwałą koegzystencją trzech sektorów, mają swe źródło w wypowiedziach niektórych przedstawicieli kierunku jednolitifrontowego w PPS¹⁴. W istocie od momentu powstania odrodzonej PPS jej programy zdecydowanie wyrażały wolę szybkiego uspołecznienia gospodarki, co nie oznacza, że koncepcje te można było przyjąć, zwłaszcza gdy chodzi o tendencje do maksymalnego rozwoju spółdzielczości, nawet kosztem ograniczenia roli państwa w gospodarce. PPS liczyła się z istniejącymi realiami, które zmuszały do przejściowego tolerowania własności typu drobnokapitalistycznego.

Istniejące różnice między partiami robotniczymi w poglądach na temat modelu gospodarczego musiały być wyjaśnione wobec trwającego procesu zjednoczeniowego. Współpraca ugrupowania jednolitifrontowego w PPS z PPR, liczne dyskusje czołowych ekonomistów obu partii pozwoliły na stopniową likwidację rozbieżności i ustalenie wzajemnie akceptowanego poglądu.

Współdziałanie PPR i PPS stanowiło podstawę kształtowania i wcielania w życie nowych rozwiązań w zakresie gospodarki, prowadzących do socjalizmu. Wpływ innych ugrupowań politycznych, zarówno demokratycznych jak opozycyjnego PSL, był niepomierzenie mniejszy. Zasadniczą rolę w kształtowaniu modelu gospodarczego odegrały partie robotnicze, a przede wszystkim PPR.

¹³ Deklaracja CKW Polskiej Partii Socjalistycznej uchwalona dnia 17 września 1948 r., przedstawiona Radzie Naczelnej i przez nią zaaprobowana 22 września 1948 r. W: *Uchwały Rady Naczelnej PPS i Deklaracja Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej*. Warszawa 1948 s. 18.

¹⁴ W sprawie tej por. wypowiedzi: H. Jędruszczak, T. Sierockiego i B. Syzdka; zob.: R. H a l a b a. Dyskusja nad niektórymi problemami działalności PPS w latach 1944—1948. *Z Pola Walki* 1967 nr 4 s. 261.

Nie należy jednak zapominać o oddziaływaniu czynników zewnętrznych związanych z powstaniem na jesieni 1947 r. Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych. Jego funkcjonowanie i podejmowane decyzje znajdowały odbicie w polityce wewnętrznej państw demokracji ludowej, w tym także naszego kraju¹⁵. Wydaje się, że czynniki zewnętrzne wywarły wpływ nie tyle na kształtowanie rozwiązań modelowych, co na praktykę gospodarczą. Były powodem pewnej jej deformacji, głównie w zakresie nieuwzględniania warunków specyficznych dla danego kraju.

W rezultacie dyskusji zapoczątkowanej na plenum KC w kwietniu 1947 r. ukształtował się do 1948 r. w PPR pogląd o istnieniu w Polsce systemu gospodarczego, na który składały się trzy typy ustrojowe: o znacznych elementach socjalizmu, kapitalistyczny i drobnotowarowy. Do pierwszego zaliczano własność państwową i część spółdzielczej (głównie na wsi), do drugiego elementy prywatnokapitalistyczne oraz niektóre formy spółdzielcze, do trzeciego drobnych wytwórców. Dobitnie przy tym podkreślano, że najwyższym i jednocześnie ostatnim szczeblem społecznienia środków produkcji jest upaństwowienie¹⁶.

Powyższy model nawiązywał do dorobku myśli marksistowskiej i trafnie charakteryzował sytuację, w jakiej znalazła się gospodarka polska w końcu lat czterdziestych. Miał on doniosłe znaczenie w procesie dalszego kształtowania zrębów ustroju socjalistycznego. Nie oznacza to jednak, że wolny był od błędów. Wydaje się, że nowe ujęcie modelowe kryło w sobie niebezpieczeństwo pomniejszenia roli niektórych form spółdzielczych oraz tendencję do przyspieszonego likwidowania form drobnotowarowych, kwalifikowanych często jako kapitalistyczne.

Uznany w 1948 r. model sektorowy gospodarki polskiej stanowił rezultat oddziaływania szeregu złożonych czynników politycznych i gospodarczych. Jednocześnie świadczył o umocnieniu władzy ludowej i wzroście roli jej decydującego ogniwa — PPR. Wyrażał

¹⁵ Historia polskiego ruchu robotniczego 1864—1964. T. II — 1939—1964. Warszawa 1967 s. 371 i nast.

¹⁶ Gospodarka Polski Ludowej i drogi jej rozwoju. Łódź 1948 s. 10.

zwycięstwo koncepcji gospodarczych tej partii, opowiadających się za przyspieszeniem przemian socjalistycznych.

Nowy model zapoczątkował przejście do etapu budowy socjalizmu, co w naszych warunkach oznaczało likwidację pozostałości kapitalizmu i wkroczenie w fazę industrializacji. Wymagało to wzmożenia procesów akumulacyjnych, m.in. kosztem sektora prywatnego, centralizacji kierowania gospodarką i koncentracji środków stojących do dyspozycji państwa. Nacisk sytuacji bieżącej powodował, że w praktyce często odchodzono od ustaleń modelowych. Niemniej przez szereg lat stanowiły one podstawę, na której opierała się polityka gospodarcza państwa.

Dyskusja CUP-owska

Rozstrzygnięcia w dziedzinie modelu gospodarczego w sposób bezpośredni oddziaływały na zakres i metody planowania. Ich rezultaty znalazły także oddźwięk w założeniach i realizacji programów gospodarczych. Wpływ dyskusji modelowych ujawnił się już w toku kształtowania założeń planu odbudowy gospodarczej na lata 1947—1949, a przede wszystkim podczas tworzenia i realizacji kolejnych planów rocznych.

Plan trzyletni tworzony był w okresie powszechnego akceptowania poglądów o trójsektorowym systemie ekonomicznym Polski. Stąd też jego konstrukcja oraz proponowane sposoby oddziaływania na poszczególne ogniwa życia gospodarczego uwzględniały koegzystencję własności państwowej, spółdzielczej i prywatnej. Minister przemysłu Hilary Minc, przedkładając Krajowej Radzie Narodowej we wrześniu 1946 r. projekt planu odbudowy gospodarczej, dobitnie podkreślił ten fakt. Wyjaśnił jednocześnie, że w stosunku do sektora państwowego oddziaływanie planu będzie miało charakter bezpośredni, natomiast w spółdzielczości powstanie autonomiczny plan opracowany na podstawie dyrektyw i wytycznych narodowego planu gospodarczego. Gdy chodzi o własność prywatną planowanie miało mieć postać skomplikowanego mechanizmu

transmisji z wykorzystaniem takich elementów, jak ceny, podatki i kredyty¹⁷.

Również Stefan Jędrychowski na posiedzeniu sejmowej Komisji Planu Gospodarczego w maju 1947 r. zwrócił uwagę na specyfikę polskiego planu odbudowy. Jego zdaniem zastosowane metody stanowiły rozwiązanie pośrednie między praktyką radziecką i francuską. Stąd też plan zawierał w pewnych dziedzinach nakazy, w innych tylko wskazania¹⁸.

Podstawę konstrukcji planu odbudowy gospodarczej stanowiły warunki tworzenia i podziału dochodu narodowego w ujęciu nawiązującym zarówno do dorobku nauki marksistowskiej, jak i burżuazyjnej. Stąd też, obok wysuniętej na pierwszy plan produkcji materialnej, szeroko reprezentowana była problematyka usług. Plan uchwalony przez sejm zawierał zadania w następujących dziedzinach: produkcji (w podziale na rolnictwo, leśnictwo i przemysł), usług (komunikacja, łączność, handel wewnętrzny), inwestycji i konsumpcji (dóbr i usług) oraz gospodarki materiałowej, zatrudnienia, obrotu towarowego z zagranicą, gospodarki finansowej i dochodu narodowego.

Istotnym mankamentem planu, na który zwracali uwagę nawet jego twórcy, było nieuwzględnienie zagadnień kosztów i zbytu oraz brak pełnego opracowania problematyki finansowania. Wynikało to przede wszystkim z trudności natury technicznej, głównie z niedokładności statystyk oraz niedoskonałości metod planistycznych¹⁹.

Poglądy, które zdecydowały o konstrukcji planu odbudowy gospodarczej, znalazły się w podstawowym dla ówczesnego okresu dokumencie dotyczącym metodologii planowania, a mianowicie w dekreście o planowej gospodarce narodowej. Stwierdzał on, że: „Narodowe plany gospodarcze określają podstawowe zadania gospodarki narodowej w zakresie tworzenia i podziału dochodu narodo-

¹⁷ Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Krajowej Rady Narodowej w dniach 20, 21, 22 i 23 IX 1946 r. szp. 116—117.

¹⁸ Sprawozdanie z posiedzenia sejmowej Komisji Planu Gospodarczego, które odbyło się w dniu 7 maja 1947 r. AAN. CUP t. 4022 b.p.

¹⁹ Wypowiedź Cz. Bobrowskiego, tamże.

wego oraz sposoby i środki, jakimi zadania te będą osiągnięte”²⁰. Dekret usankcjonował tryb sporządzania planu narodowego z uwzględnieniem podziału gospodarki na sektory. Przewidywał opracowanie oddzielnych planów, zgodnych z narodowym planem gospodarczym, przez naczelne władze spółdzielcze i samorządowe. Natomiast w celu podporządkowania gospodarki prywatnej decyzjom centralnego organu planowania Rada Ministrów uzyskała prawo wprowadzania zarządzeń nakładających jednostki nie uspołecznione do działania zgodnego z wytycznymi planu. Stefan Jędrzychowski, charakteryzując dorobek myśli planistycznej w Polsce do 1947 r., wyrażony w konstrukcji planu trzyletniego, stwierdził, że zakładał on stabilizację systemu trójsektorowego, co nie przesądzało sprawy utrwalenia pozycji poszczególnych sektorów²¹.

Krytyka układu trójsektorowego nieuchronnie pociągnąć musiała za sobą zmianę w metodach planowania. Również w tej dziedzinie inicjatywa należała do PPR. Początkowo partia ta sądziła, że wystarczy ewolucyjne udoskonalenie i rozszerzenie zasad planowania gospodarczego. Rozumiano przez to objęcie planowaniem kosztów produkcji, wydajności i postępu technicznego w przemyśle państwowym, ulepszenie procesu planowania inwestycji oraz włączenie do planu państwowego handlu i całej gospodarki finansowej. Wielkie znaczenie przywiązywano do pełnego objęcia planami gospodarczymi spółdzielczości, szczególnie spółdzielczego obrotu towarowego, co pozwoliłoby na pełniejsze regulowanie stosunków ekonomicznych między miastem a wsią. Jednocześnie PPR wysuwała postulat przeciwdziałania próbom decentralizacji dyspozycji gospodarczej²².

Powyższy program w zasadzie akceptował dotychczasowe metody planowania, opowiadając się jedynie za ich upowszechnieniem w całej gospodarce. Dostyc ostrożnie stawiał problem dostosowania planowania do zmieniających się warunków polityczno-gospodar-

²⁰ Dekret z dnia 1 października 1947 r. o planowej gospodarce narodowej. *DzURP* 1947 nr 64 poz. 573.

²¹ S. Jędrzychowski. Plan odbudowy gospodarczej. *Nowe Drogi* 1947 nr 1 s. 65.

²² S. Jędrzychowski: O znaczeniu, jw.

czych. Nowe tendencje w życiu politycznym kraju sprawiły, że w praktyce wybrano rozwiązanie bardziej radykalne. Okazją do frontalnego ataku PPR na dotychczasowe zasady planowania stało się wstępne opracowanie przez CUP narodowego planu gospodarczego na 1948 r.²³

Projekt w części metodologicznej stanowił odejście od schematu planu odbudowy gospodarczej, silnie akcentującego znaczenie produkcji materialnej. Zdaniem twórców projektu, jego podstawową część miał stanowić plan dochodu narodowego, któremu podporządkowane były plany szczegółowe. W tym ujęciu plan dochodu narodowego obejmował wielkość, strukturę i podział produktu społecznego, przy czym część konsumowana miała być dzielona między następujące grupy społeczeństwa: pracowników najemnych, pozostałą ludność rolniczą i pozostałą ludność nierolniczą. W dyskusji środków inwestycyjnych uwzględniono istnienie sektorów: publicznego, spółdzielczego i prywatnego.

Logiczny układ narodowego planu gospodarczego polegał na tym, że bezpośrednio podporządkowane planowi dochodu narodowego były plany spożycia oraz inwestycji, im z kolei — plan zaopatrzenia, temu zaś plany handlu zagranicznego i komunikacji, którym dopiero podporządkowano plany wytwórczości rolnej i przemysłowej. Od nich uzależniono tylko plany zatrudnienia oraz finansowy²⁴.

Na podstawie powyższych ustaleń w końcu 1947 r. opracowano dwie makiety projektu planu na 1948 r. Pierwsza oprócz postanowień wstępnych zawierała kolejno zadania w zakresie: wzrostu

²³ Dla ścisłości trzeba dodać, że nie był to pierwszy postulat krytyczny kierowany pod adresem CUP. Już w połowie 1946 r. z krytyką najwyższego organu planowania wystąpiło Stronnictwo Demokratyczne. Obradujący w lipcu kongres stronnictwa zwrócił się do KERM z wnioskiem o zlikwidowanie działalności CUP w zakresie bieżącej polityki gospodarczej i nakierowanie na planowanie, koordynację i rozgraniczenie kompetencji poszczególnych resortów. SD wypowiedziało się również za ograniczeniem rozrostu biurokracji w CUP. Por. Rezolucja II Kongresu Stronnictwa Demokratycznego. W: *Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej*. Cz. 1, jw. s. 116.

²⁴ Materiały do planu dochodu narodowego i planów szczegółowych na rok 1948. AAN. CUP t. 2563, s. 4 i nast.

i podziału dochodu narodowego, inwestycji, spożycia, gospodarki materiałowej i produkcji²⁵. Druga, bardziej rozwinięta, charakteryzowała następujące zagadnienia: dochód narodowy i jego podział, spożycie (ceny) i fundusz płac, inwestycje, produkcję rolną i leśną, wytwórczość przemysłową, komunikację, zatrudnienie oraz handel wewnętrzny i zagraniczny²⁶.

Tak przygotowane projekty narodowego planu gospodarczego nie znalazły powszechnego uznania nawet w Centralnym Urzędzie Planowania. Świadczy o tym fakt, że w dalszych opracowaniach zarzucono opisany wyżej schemat. Projekty z 20 i 30 stycznia 1948 r. ponownie nawiązywały do zasad konstrukcyjnych planu trzyletniego i zawierały rozdziały omawiające produkcję rolną i leśną, wytwórczość przemysłową, komunikację i łączność, wymianę towarową i gospodarkę materiałową, inwestycje, konsumpcję, zdrowie i opiekę społeczną, zatrudnienie, gospodarkę finansową, dochód narodowy, ceny i płace²⁷.

Mimo szybkiego odejścia CUP od zasad przyjętych w projekcie wstępnym stały się one zaczynem szerokiej dyskusji na temat metod planowania w Polsce. W ówczesnej publicystyce zyskała ona sobie miano dyskusji CUP-owskiej. Jej inicjatorką była PPR, a personalnie czołowy jej ekonomista Hilary Minc.

Komitet Centralny PPR po zapoznaniu się ze wstępnym opracowaniem narodowego planu gospodarczego na rok 1948 oraz materiałami dotyczącymi dochodu narodowego i planów szczegółowych wystąpił z krytyką metod stosowanych przez CUP. Zawarta ona została w liście skierowanym do CKW PPS 7 stycznia 1948 r. pt. „W sprawie błędnych metod opracowania planu gospodarczego na rok 1948 przez Centralny Urząd Planowania”²⁸.

²⁵ Projekt wstępny ustawy z dnia 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na 1948 r. AAN. CUP t. 17 k. 182.

²⁶ Projekt CUP ustawy z dn. 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na 1948 r. AAN. CUP t. 17 k. 187. W procesie sporządzania planu zastosowano układ cen z drugiej połowy 1947 r.

²⁷ Zob. AAN. CUP t. 17 k. 218 i 332.

²⁸ CA KC PZPR 295/XI/194 k. 39 i nast.

Znaczna część listu poświęcona była zagadnieniom dochodu narodowego oraz wpływowi tych ustaleń na planowanie gospodarcze. Metody stosowane przez CUP określono jako burżuazyjne. Krytykowano zbytnie eksponowanie sfery usług niematerialnych przy jednoczesnym pomniejszeniu roli wytwórczości. Prowadziło to, według autorów listu, do zaniżania roli klasy robotniczej i chłopstwa oraz produkcji przemysłu państwowego w tworzeniu dochodu narodowego. W rezultacie zacieśniał się właściwy obraz struktury gospodarki narodowej. Zdaniem PPR, metody CUP zakładały wielokrotne liczenie tych samych elementów oraz nie rozdzielały zysków kupieckich od faktycznej wartości usług handlowych.

Za błędny uznany został schemat planu, w którym naczelnym miejscu zajmował dochód narodowy. Podobnie oceniono zależność od niego planów odcinkowych, a zwłaszcza zadań produkcyjnych rolnictwa i przemysłu. PPR podkreślała, że centralnym zagadnieniem planu powinna być produkcja, od której uzależnione są spożycie i wielkość dochodu narodowego.

Krytykowano pominięcie w projekcie planu cen niezmiennych i wskaźników porównawczych. Zdaniem autorów listu powodowało to zatarcie istniejących proporcji gospodarczych i uniemożliwiało konfrontację planu z osiągnięciami poprzednich okresów. Wskazywano także na pomieszanie w opracowaniu CUP pojęć planowania i przewidywania. Uważano, że przyczyną tych niejasności było przeciwstawianie się rozszerzeniu kontroli państwa nad działalnością sektora drobnotowarowego i kapitalistycznego. Biorąc pod uwagę ponadto brak w projekcie planu zadań w dziedzinie współzawodnictwa pracy, jakości wyrobów przemysłowych, akcji oszczędnościowej itd., uznano, że metody planistyczne CUP są li tylko przewidywaniami koniunktury, a nie można uważać ich za walkę o realizację określonych celów. PPR sprzeciwiła się także zastosowanemu podziałowi społeczeństwa na trzy grupy, wskazując na nienaukowy charakter takiego podziału.

List otwarcie stwierdzał, że niezbędne jest przeprowadzenie dyskusji nad dorobkiem metodologicznym CUP w celu odrzucenia błędów. Opowiadał się za stworzeniem „(...) słusznych, wpływających z marksizmu i przystosowanych do polskich warunków zało-

zeń planowania”²⁹. Jednocześnie informował, że Ministerstwo Przemysłu i Handlu przystąpiło do opracowania kontrplanu na rok 1948.

Odpowiedzią CKW PPS na list KC PPR były sporządzone przez Oskara Langego: „Uwagi o memorandum w sprawie błędnych metod opracowania planu gospodarczego na rok 1948 przez Centralny Urząd Planowania”³⁰. Lange polemizował z zarzutami PPR dotyczącymi metod obliczania dochodu narodowego. Wychodząc z założeń teorii równowagi, uważał, że obliczenia powinny zawierać dochody pochodne, a więc wtórny podział dochodu narodowego. Wskazywał na potrzebę szerszego uwzględniania usług w marksistowskich szacunkach produktu społecznego. Jego stanowisko wynikało z przeciwstawiania się rygorystycznemu traktowaniu dorobku marksistowskiego, wyrażającemu się m.in. w liczeniu dochodu narodowego jako produkcji czystej wytwarzanej wyłącznie w sferze produkcji materialnej. Jednocześnie Lange uznał za konieczne wprowadzenie do planu cen stałych i wskaźników porównawczych i wypowiedział się za dalszą rzeczową dyskusją na temat gospodarki socjalistycznej³¹.

Wspólne stanowisko PPR i PPS co do potrzeby przedyskutowania kwestii sposobu obliczania dochodu narodowego i metodologii planowania doprowadziło do zorganizowania zebrania aktywu obu partii w dniach 18 i 19 lutego 1948 r. Zebraniu przewodniczył sekretarz generalny CKW PPS Józef Cyrankiewicz³².

Uczestnicy zapoznani zostali z treścią listu KC PPR „W sprawie błędnych metod opracowania planu gospodarczego na rok 1948 przez Centralny Urząd Planowania”. Jego podstawowe tezy znalazły się także w wystąpieniu wprowadzającym Hilarego Minca, który dodatkowo podkreślił brak w obliczeniach dochodu narodo-

²⁹ Tamże k. 45.

³⁰ Por. O. Lange. Dzieła. T. II. Warszawa 1973 (przypis na s. 583).

³¹ Uwagi o memorandum w sprawie błędnych metod opracowania planu gospodarczego na rok 1948 przez Centralny Urząd Planowania. CA KC PZPR 295/XI/194, k. 47.

³² Por. J. Drewnowski. „Proces Centralnego Urzędu Planowania” w 1948 r. *Zeszyty Historyczne* 1974 z. 28 s. 39 i nast.

wego budownictwa oraz łączenie marż handlowych z produkcją czystą transportu. Minc zarzucił również CUP zbytne zajmowanie się bieżącą polityką ekonomiczną ze szkodą dla planowania³³.

W dyskusji, po wystąpieniu Minca i koreferacie reprezentującego CUP Tadeusza Dietricha, wzięło udział około 20 mówców, przy czym wyraźnie przewodzili przedstawiciele PPR. Przybyli oni na obrady dobrze przygotowani z wcześniej uzgodnionymi poglądami. Decydującą rolę odegrali: Włodzimierz Brus, Stefan Jędrychowski, Mieczysław Popiel i Eugeniusz Szyr. Odmienne wyglądała sytuacja w grupie członków PPS, w której uwidoczniło się wewnętrzne rozbieżności. Poparcie dla peperowskiej krytyki metod stosowanych w CUP wyrazili niektórzy przedstawiciele PPS, a przede wszystkim Konstanty Dąbrowski i Tadeusz Dietrich. Część działaczy PPS z Adamem Rapackim i Edwardem Lipińskim wystąpiła w obronie CUP, podkreślając jego zasługi w procesie tworzenia podstaw gospodarki planowej w Polsce. Podobne stanowisko zajął prezes CUP Czesław Bobrowski, pod którego adresem kierowana była bezpośrednia krytyka, szczególnie za niedoceniając planowania perspektywicznego³⁴.

W dyskusji na zebraniu aktywu PPR i PPS oraz w późniejszej publicystyce pojawiły się dalsze zarzuty pod adresem CUP. Krytykowano jego niedostateczną współpracę z Głównym Urzędem Statystycznym i Instytutem Gospodarstwa Narodowego. Wytykano niedoceniając planowania przestrzennego w procesie planowania gospodarczego, co m.in. ujawniło się w braku powiązań między CUP a Głównym Urzędem Planowania Przestrzennego³⁵.

Krytyka CUP stała się również jednym z ważnych momentów

³³ Por. H. Minc. O właściwe metody planowania w Polsce. *Nowe Drogi* 1948 nr 8 s. 17 i nast.

³⁴ Wypowiedź prof. Czesława Bobrowskiego w rozmowie z autorem 14 IX 1972 r.; Wystąpienie J. Cyrankiewicza. W: *Obrady Rady Naczelnej PPS 18—22 września 1948 r.* Dodatek do *Przeglądu Socjalistycznego* 1948 nr 9—12 s. 6.

³⁵ Zob. Tezy Biura Organizacji i Spraw Osobowych Prezydium Rady Ministrów. AAN. CUP t. 1382 k. 44; Stenogram z posiedzenia Sekcji Planowej Wydziału Ekonomicznego KC PPR w dniu 8 IV 1948 r. CA KC PZPR 295/XI/20 k. 19.

na posiedzeniu Rady Naczelnej PPS we wrześniu 1948 r. Jej inicjatorami byli zwolennicy kierunku jednolitifrontowego. Oskar Lange w swoim wystąpieniu uwypuklił brak marksistowskiego podejścia do zagadnienia planowania oraz niedostateczny nadzór polityczny PPS nad Centralnym Urzędem Planowania. Tadeusz Dietrich zarzucił niedostrzeganie specyfiki planowania w sektorach uspołecznionym i prywatnym oraz zanizanie możliwych do osiągnięcia rozmiarów inwestycji celem zwiększenia konsumpcji bieżącej⁸⁶. Nasilenie krytyki w łonie PPS ściśle wiązało się z nowym etapem działalności partii od połowy 1948 r.

Atmosfera dyskusji CUP-owskiej wyraźnie wskazywała, że mimo wysuwania na pierwszy plan problemów dotyczących techniki planowania i liczenia dochodu narodowego polemika miała charakter wybitnie polityczny. Wynikała bezpośrednio z przemian politycznych w kraju związanych z dążeniem PPR do uzyskania decydującego wpływu na życie społeczno-gospodarcze. W wyniku dyskusji powstał rozległy zestaw postulatów, który w gruncie rzeczy był programem PPR dotyczącym reform w dziedzinie planowania i kierowania gospodarką narodową. Według jego podstawowych tez należało w przyszłości:

- rozwinąć prace nad metodologią planowania na podstawie dorobku nauki marksistowskiej,
- rozgraniczyć planowanie od prognozowania,
- wyeliminować pogląd o primacie planu konsumpcji,
- konstruować narodowe plany gospodarcze w nawiązaniu do gałęzi produkcji materialnej,
- uwzględniać w planach czynnik mobilizacji społeczeństwa,
- odrzucić tezę o przeciwstawności inwestycji i konsumpcji w długich okresach czasu,
- przesunąć punkt ciężkości prac CUP ze spraw operatywnych na zagadnienia teorii i metodologii planowania,
- obliczać dochód narodowy zgodnie z metodami marksistowskimi,
- stosować wielkości (ceny) porównywalne⁸⁷.

⁸⁶ Obrady Rady, jw. s. 45 i nast.

⁸⁷ H. Min c. O właściwe metody, jw.

Doniosłość programu polegała na silnym akcentowaniu potrzeby oparcia planowania w Polsce wyłącznie na dorobku marksistowskim. Był to zasadniczy zwrot w dotychczasowym podejściu do metod planowania, możliwy tylko po utrwaleniu władzy klasy robotniczej. Wysunięcie programu zmian w kierowaniu gospodarką stanowiło kontynuację podstawowych reform społeczno-gospodarczych. Po reformie rolnej, nacjonalizacji przemysłu i zapoczątkowaniu przemian w obrocie wewnętrznym był to kolejny etap w kształtowaniu socjalistycznego oblicza naszej gospodarki. Nie mógł on być zaskoczeniem dla ludzi, którzy obserwowali zachodzące zmiany w modelu gospodarczym Polski oraz śledzili rozwój sytuacji w ruchu robotniczym. Dyskusja CUP-owska stanowiła istotny element walki ideologicznej i politycznej w okresie kształtowania jedności organicznej PPR i PPS. Jednocześnie określała kierunek dalszych przeobrażeń w systemie organizacji i planowania gospodarki narodowej. Ustalała również zarys strategii rozwoju ekonomicznego Polski po zakończeniu realizacji planu trzyletniego. Stefan Jędrychowski, zabierając głos na temat dyskusji CUP-owskiej, stwierdził, że zmiany w planowaniu podyktowane zostały odejściem od czystej odbudowy do rozbudowy obiektów gospodarczych w ramach planu trzyletniego³⁸.

Pogląd ten tylko częściowo oddaje istotę problemu. Dyskusja CUP-owska była bowiem ważnym etapem w procesie kształtowania zarówno modelu ustrojowego, jak i ekonomicznego powojennej Polski. Wyrażała konsekwentną walkę PPR o realizację jej programu polityczno-gospodarczego.

Genezy dyskusji należy szukać w ustaleniach plenum kwietniowego KC w 1947 r. i zapoczątkowanej wówczas ewolucji modelu ekonomicznego. Wydaje się jednak, że na atmosferze i sposobie prowadzenia dyskusji CUP-owskiej, a zwłaszcza na realizacji jej wniosków silne piętno wywarły przemiany w międzynarodowym ruchu robotniczym, związane z funkcjonowaniem Biura Informa-

³⁸ Stenogram z posiedzenia Wydziału Ekonomicznego KC PPR w dniu 31 III 1948 r. CA KC PZPR 295/VII/47 k. 31.

cyjnego. Pod ich wpływem nastąpiło szereg deformacji wyrażających się w zbyt ortodoksyjnym traktowaniu myśli marksistowskiej.

Zmiany w planowaniu gospodarczym

Dyskusja CUP-owska wywołała szereg różnokierunkowych decyzji i działań w sferze polityki i strategii gospodarczej. Przede wszystkim skupiły się one wokół problematyki planowania, jednak w praktyce objęły większość dziedzin życia ekonomicznego kraju. Dyskusja stała się elementem przemian, które doprowadziły do ukształtowania się systemu gospodarczego Polski na najbliższe dziesięciolecie, a część z nich do dnia dzisiejszego stanowi fundament naszego ustroju.

Już w lutym 1948 r. nastąpiły zmiany w kierownictwie CUP oraz jego strukturze organizacyjnej i kompetencjach. Odszedł dotychczasowy prezes Czesław Bobrowski, a na jego miejsce powołano dotychczasowego wiceministra skarbu Tadeusza Dietricha. Również pozostałe stanowiska kierownicze w centralnym organie planowania zajęli ludzie, którzy podczas dyskusji CUP-owskiej poparli program PPR. W nowym kierownictwie, obok prezesa, znalazło się czterech wiceprezesów³⁹. Rozdział ich kompetencji przebiegał według zasad branżowych (z niewielkimi wyjątkami), co odbiegało od stanu poprzedniego, w którym stosowano kryterium funkcjonalne. Wiceprezesi kierowali poszczególnymi departamentami, którym powierzono całokształt zagadnień planowania w poszczególnych gałęziach gospodarki narodowej. Całość opracowań zbiorczych, uzgodnień międzyresortowych zbiegała się w Departamencie Koordynacji⁴⁰.

Uwypuklenie w nowej organizacji CUP problematyki branżowej pozwoliło na pogłębienie planowania w poszczególnych gałęziach

³⁹ Byli nimi: Stefan Jędrychowski, Leon Kasman, Jacek Rudziński, Kazimierz Sokołowski. Zob. J. Gepner. Powstanie i organizacja Centralnego Urzędu Planowania. *Dzieje Najnowsze* 1973 t. 4 s. 261.

⁴⁰ (j.s.) Reorganizacja Centralnego Urzędu Planowania. *Gospodarka Polska* 1948 nr 7—8 s. 267.

gospodarki. Służyło również, wbrew postulatam wypowiedianym podczas dyskusji, kierowaniu polityką ekonomiczną w przekroju resortowym. Likwidacja departamentów funkcjonalnych doprowadziła do pewnego regresu w zakresie rozwiązywania ogólnych problemów planowania przez CUP i rozwijania prac koordynacyjnych⁴¹. Zagadnienia teorii stały się przedmiotem badań innych instytucji lub zespołów, organizowanych doraźnie.

Równocześnie z przemianami organizacyjnymi w CUP trwały prace nad sformułowaniem projektu ustawy o planowaniu gospodarczym, która zastąpiłaby nieaktualny dekret z 1 października 1947 r. Projekt przewidywał dosyć istotne zmiany w dotychczasowych metodach i strukturze władz planistycznych. Zamierzano połączyć organicznie, rozdzielone dotychczas, planowanie inwestycyjne z planowaniem gospodarczym oraz zlikwidować odrębność planowania gospodarczego i przestrzennego przez przekazanie CUP funkcji Głównego Urzędu Planowania Przestrzennego. W projekcie ustawy podkreślano potrzebę pełniejszego dostosowania statystyki do wymagań planowania przez organizacyjne powiązanie Głównego Urzędu Statystycznego z Centralnym Urzędem Planowania. Jednocześnie określono rolę i kompetencje naczelných organów spółdzielczości i samorządów w zakresie planowania celem ściślejszego ich podporządkowania polityce państwa⁴².

Mimo że ustawa do końca realizacji planu trzyletniego nie została uchwalona, jej główne postanowienia z niewielkimi modyfikacjami znalazły wyraz w praktyce gospodarczej.

Kontynuując przeobrażenia w organizacji aparatu planistycznego, dokonano likwidacji CUP i utworzono w kwietniu 1949 r. Państwową Komisję Planowania Gospodarczego z przewodniczącym Hilarym Mincem. Zakres działania Komisji został sformułowany następująco:

„1. kierowanie całokształtem spraw państwowego planowania gospodarczego, w szczególności:

⁴¹ Wypowiedź Piotra Kaltenerga w rozmowie z autorem 18 VII 1972 r.; J. Drewnowski: Proces, jw.

⁴² Uzasadnienie do projektu ustawy o planowaniu gospodarczym. CA KC PZPR 295/XI/98 k. 148.

- a. opracowywanie narodowych planów gospodarczych,
 - b. nadzór nad planowaniem gospodarczym wszystkich działów zarządu państwowego,
2. koordynowanie gospodarczej działalności wszystkich działów zarządu państwowego (...),
 3. kierowanie sprawami planu technicznego w gospodarce narodowej i współpracy technicznej z zagranicą,
 4. kontrola wykonania narodowych planów gospodarczych”⁴³.

Przepisy wykonawcze do ustawy o powołaniu PKPG szczególnie określiły zadania nowej instytucji. Zgodnie z nimi PKPG uzyskała rozległe uprawnienia w dziedzinie planowania gospodarczego oraz bieżącego kierowania gospodarką i koordynowania jej poszczególnych komponentów. PKPG zajmowała się, oprócz problematyki organizacji i metodologii planowania, sprawozdawczością, bilansami i rozdzielnikami towarów, sprawami przestrzennego zagospodarowania kraju, cenami i taryfami, organizacją przedsiębiorstw, polityką w stosunku do gospodarki prywatnej, wynalazczością oraz szeregiem innych, często drobiazgowych, zagadnień⁴⁴.

Różnorodnym funkcjom PKPG odpowiadała jej struktura wewnętrzna. Stanowiły ją departamenty o charakterze branżowym i funkcjonalnym. Szczególną rolę odgrywał Departament Koordynacji Planów Gospodarczych, w którym skoncentrowano zadania w zakresie konstruowania pełnego planu gospodarczego, opracowywania jego strony finansowej, sporządzania bilansu gospodarki narodowej, analiz gospodarczych i metodologicznych oraz sprawozdawczości⁴⁵.

Według niektórych ówczesnych ocen udzielenie PKPG szerokich kompetencji, zwłaszcza w zakresie bieżącej polityki gospodarczej, wynikało z decentralizacji kierownictwa gospodarczego, czego

⁴³ Ustawa z dnia 10 lutego 1949 r. o zmianie organizacji naczelných władz gospodarki narodowej. *DzURP* 1949 nr 7 poz. 43.

⁴⁴ Por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. *DzURP* 1949 nr 26 poz. 190.

⁴⁵ Por. B. Minc. Wstęp do nauki planowania gospodarki narodowej. T. I. Warszawa 1950 s. 245—246.

świadectwem miało być przekształcenie Ministerstwa Przemysłu i Handlu, równocześnie z likwidacją CUP, w cztery ministerstwa przemysłowe (Górnictwa i Energetyki, Przemysłu Ciężkiego, Przemysłu Lekkiego, Przemysłu Rolnego i Spożywczego) i dwa handlowe (Ministerstwo Handlu Wewnętrznego i Ministerstwo Handlu Zagranicznego)⁴⁶. Wyraźnie jednak można dostrzec, że powołanie PKPG zmierzało ku centralizacji zarządzania gospodarką i ograniczeniu samodzielności jednostek wykonawczych. W pewnym stopniu było to usprawiedliwione obiektywnymi warunkami, w jakich znalazła się gospodarka polska w momencie rozpoczęcia procesu uprzemysłowienia. Niedostatek środków oraz odpowiednio przygotowanych kadr zmuszał do centralnego podejmowania decyzji, nawet w sprawach błażych. Niemniej skupienie w Komisji szerokiego zakresu zagadnień planowania i kierowania spowodowało rozwój biurokracji i administracyjnego oddziaływania na życie gospodarcze kraju. Pogłębiło zatem błędy zauważone w pracach CUP.

W wyniku dyskusji CUP-owskiej nastąpiła likwidacja odrębności planowania przestrzennego. Na mocy ustawy z 27 kwietnia 1949 r. rozwiązano Główny Urząd oraz regionalne dyrekcje planowania przestrzennego. Ich czynności zostały przekazane PKPG⁴⁷. Wpłynęło to negatywnie na rozwój tej gałęzi planowania, która do 1949 r. osiągnęła znaczny rozwój, czego przykładem może być opracowanie planu krajowego zawierającego trzy etapy: odbudowy, uprzemysłowienia i urbanizacji⁴⁸.

Równocześnie z reorganizacją władz gospodarki narodowej przyspieszono prace nad narodowym planem gospodarczym na 1948 r. Po odrzuceniu projektu przygotowanego przez CUP przedmiotem dalszej procedury stało się opracowanie powstałe w MPiH przy wybitnym udziale ekonomistów-peperowców. Plan MPiH różnił się od pierwotnego projektu CUP przede wszystkim pod względem metodologicznym. Na czoło wysunął dziedziny produkcyjne, wpro-

⁴⁶ Reorganizacja centralnych władz gospodarczych. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 3 s. 142.

⁴⁷ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o utworzeniu urzędu Ministra Budownictwa. *DzURP* 1949 nr 30 poz. 216.

⁴⁸ Zob.: Studium Planu Krajowego. Warszawa 1947 t. 1 s. 26; t. 2 s. 54.

wadził również dział poświęcony budownictwu, rezygnując jednocześnie z oddzielnej charakterystyki konsumpcji. Projekt MPiH składał się z jedenastu działów: podstawowe zadania planu; produkcja przemysłowa; rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo; komunikacja i łączność; handel wewnętrzny, zagraniczny i gospodarka materiałowa; budownictwo; zdrowie, opieka społeczna i oświata; zatrudnienie; inwestycje; ceny, płace i finanse; podsumowanie końcowe⁴⁹. Przygotowana przez MPiH wersja planu przekazana została do sejmu ustawodawczego i przyjęła formę ustawy⁵⁰.

Po uchwaleniu narodowego planu gospodarczego przez sejm przystąpiono do jego dalszej konkretyzacji. Opracowano plany szczegółowe w zakresie: przemysłu, rolnictwa, leśnictwa, komunikacji i zbytu. Stały się one podstawą do sporządzenia operatywnych planów ministerstw i centralnych zarządów.

Prace nad doskonaleniem metodologii kontynuowano przy konstruowaniu planu na rok 1949, przy czym szeroko korzystano z doświadczeń ZSRR i teorii radzieckiej. W sposób marksistowski ujęto w planie produkt społeczny oraz klasyfikację produkcji materialnej i niematerialnej. Uwzględniono klasowe rozwarstwienie społeczeństwa oraz podział gospodarki na sektory: uspołeczniony, drobnotowarowy i kapitalistyczny⁵¹. Zmodernizowano dotychczasowe techniki planowania inwestycji. Uchwałą Rady Ministrów postanowiono zrezygnować z praktyki tworzenia oddzielnego rocznego planu inwestycyjnego, włączając jego elementy finansowe do budżetu państwa⁵². Zlikwidowano zatem dodatkowy „budżet inwestycyjny” i procedurę wydzielania inwestycji z narodowego planu gospodarczego. Ze środków inwestycyjnych wyłączono nakłady na kapitalne remonty. Wprowadzono pojęcie limitów rocz-

⁴⁹ Projekt MPiH ustawy z dn. 1948 r. o Narodowym Planie Gospodarczym na 1948 r. AAN. CUP t. 17 k. 193.

⁵⁰ Wystąpienie S. Jędrychowskiego. Stenogram z posiedzenia Wydziału Ekonomicznego KC PPR w dniu 31 III 1948 r. CA KC PZPR 295/VII/47 k. 31. (w.j.). Z bieżących prac CUP. *Gospodarka Planowa* 1948 nr 7—8 s. 270.

⁵² Uchwała Rady Ministrów z dnia 11 XII 1948 r. w sprawie trybu finansowania inwestycji objętych planem inwestycyjnym na rok 1949. AAN PRM 290/2/16 k. 1664.

nych, co pozwoliło na planowe kształtowanie środków kierowanych do poszczególnych gałęzi gospodarki.

Rok 1949 przyniósł zasadniczą zmianę w planowaniu przemysłu. Plan produkcji przedsiębiorstw połączono z finansowym w jednolity plan przemysłowo-finansowy, na który składały się zagadnienia: produkcji, zatrudnienia i płac, wydajności pracy, zużycia energii i materiałów, kosztów oraz finansów⁵³. W ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej po raz pierwszy opracowano jednolity plan szczegółowy, obejmujący podstawowe wskaźniki rozwoju całej gospodarki narodowej. Został on zatwierdzony przez Radę Ministrów, a następnie stanowił podstawę do opracowania ustawy o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. W porównaniu z poprzednimi latami plan wzbogacony został o bilanse materiałowe oraz drobiazgowo opracowane liczby odnoszące się do dochodu narodowego.

W 1949 r. zasadniczo zmieniono zasady konstruowania narodowego planu gospodarczego. Wytyczne ustalone przez partię i rząd opracowywała PKPG. Na ich podstawie poszczególne jednostki przygotowały własne plany, które po zweryfikowaniu i skoordynowaniu przez najwyższy organ planowania tworzyły projekt narodowego planu gospodarczego. Po jego uchwaleniu przez sejm następowało ostateczne precyzowanie planów resortów i jednostek gospodarczych⁵⁴.

W stosunku do poprzednio stosowanych zasad ujawniła się decydująca rola partii w ustalaniu wytycznych planu, gdy dotychczas wychodziły one od grupy specjalistów z CUP. Jednocześnie poprzez włączenie planu inwestycyjnego oraz zniesienie odrębności planów spółdzielczości nastąpiła daleko idąca integracja planowania gospodarczego. Wiązała się ona ściśle ze zjawiskiem poważnej jego centralizacji w PKPG.

Zgodnie z postulatami dyskusji CUP-owskiej rozpoczęto prace nad katalogiem cen stałych. Ukazały się one drukiem w maju

⁵³ St. R ó g. Przemysł. W: *Zarys rozwoju metodologii*, jw. s. 9 i nast.

⁵⁴ B. M i n c. Planowanie gospodarki narodowej. Cz. II. Warszawa 1950 s. 66. Maszynopis powielony.

1949 r. dla umożliwienia posługiwania się nimi w procesie tworzenia planu sześcioletniego. Ceny niezmiennie nawiązywały do cen z 1937 r., z wyeliminowaniem szeregu ich niedoskonałości. Katalog cen obejmował ponad 18 tys. pozycji⁵⁵.

Stworzono także system wskaźników planowych i sprawozdawczych⁵⁶. Równocześnie przystąpiono do prac nad oszacowaniem dochodu narodowego Polski za rok 1947. Do obliczeń zastosowano metodę marksistowską, czerpaną z doświadczeń radzieckich. W szacunkach przyjęto zasadę, że dochód narodowy powstaje tylko w gałęziach produkcji materialnej, a więc: w przemyśle (łącznie z rzemiosłem i rybołówstwem), rolnictwie i leśnictwie, budownictwie, komunikacji, handlu (czynności produkcyjne), żywieniu zbiorowym i bankowości. Dla obliczenia dochodu narodowego odjęto od wartości produkcji globalnej wartość kosztów materiałowych. W ten sposób otrzymano wielkość, która odpowiadała kosztom osobowym i innym kosztom niematerialnym powiększonym o czysty zysk. Oszacowano również udział w dochodzie narodowym sektorów: uspołecznionego, drobnotowarowego i kapitalistycznego⁵⁷.

W drugiej połowie 1948 r. do rangi podstawowej zasady systemu gospodarczego Polski podniesiono przesuwanie coraz większej akumulowanej części dochodu narodowego do sektora socjalistycznego. Równocześnie w miarę rozwoju elementów gospodarki uspołecznionej nasilono proces likwidowania własności prywatnokapitalistycznej⁵⁸.

Nowe kierownictwo CUP, a następnie PKPG, stało na stanowisku konieczności przyspieszenia w stosunku do założeń planu trzyletniego przejścia ze stadium odbudowy aparatu produkcyjnego do jego rozbudowy. Oznaczało to zapowiedź przystąpienia do

⁵⁵ Por. B. Minc. Ceny niezmiennie. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 6—7 s. 346.

⁵⁶ B. Minc. Planowanie gospodarki narodowej. Cz. II. Warszawa 1955 s. 297 i nast.

⁵⁷ Por. B. Minc. Zagadnienia dochodu narodowego. Warszawa 1950 s. 226 i nast.

⁵⁸ Przemówienie T. Dietricha na naradzie aktywu gospodarczego PPS (b.d.). AAN. CUP t. 1017 k. 41.

realizacji historycznego zadania industrializacji kraju i budowy podstaw społeczeństwa socjalistycznego⁵⁹.

W związku z tym postulowano zwiększenie asortymentu wytwarzanych środków produkcji, szczególnie obrabiarek, aparatury chemicznej, materiałów i maszyn budowlanych. Podkreślano konieczność rozwinięcia przemysłu przetwórczego, ze szczególnym uwzględnieniem gałęzi eksportowych. Równocześnie w celu podniesienia produkcji rolnej zamierzano zwiększyć produkcję traktorów i nawozów sztucznych. Przewidywano migrację siły roboczej z rolnictwa do przemysłu i związanej z tym proces urbanizacji⁶⁰.

Oceniając z perspektywy czasu dyskusję CUP-owską, trzeba stwierdzić, że była ona doniosłym wydarzeniem w procesie formowania się zasad gospodarki socjalistycznej w Polsce. Dyskusja wpłynęła na założenia i realizację planu odbudowy gospodarczej, sprawiła, że począwszy od 1949 r. pojawiło się w nim znacznie więcej akcentów rozbudowy potencjału wytwórczego, niż przewidywały to założenia planu trzyletniego. Jej rozstrzygnięcia znalazły wyraz w konstrukcji i założeniach planu sześcioletniego, nad którym prowadzono prace od 1948 r.

Dyskusja CUP-owska była jednak przede wszystkim elementem walki politycznej o władzę i kierunek rozwoju Polski. Stanowiła wyraz konsekwentnego dążenia PPR do uzyskania decydującego wpływu na wszystkie ogniwa życia społeczno-gospodarczego kraju. Wyrażała ścieranie się różnych poglądów w ramach ruchu robotniczego oraz jego uporczywą walkę o zbudowanie ustroju socjalistycznego. Jej rozstrzygnięcia dotyczące metod planowania oraz obliczania dochodu narodowego, mimo że kryły w sobie szereg niedoskonałości, stały się istotnymi elementami nowego ustroju ekonomicznego Polski.

⁵⁹ Ustawa z dnia o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. AAN. CUP t. 18 k. 35.

⁶⁰ Notatka Departamentu Przemysłu CUP z dnia 21 V 1948 r. AAN. CUP t. 2874 k. 29.

Rozdział czwarty

INWESTYCJE W LATACH 1947—1949

Plany

Pomyślne wykonanie założeń planu odbudowy gospodarczej w dużym stopniu uzależnione było od właściwej i konsekwentnie realizowanej polityki inwestycyjnej. Szczególnej wagi nabierała ona wobec ogromu zniszczeń wojennych i konieczności wyboru tych kierunków odbudowy, które dawały efekt w postaci szybkiego przyrostu produkcji i pozwalały na stopniowe zmiany w strukturze ekonomicznej kraju.

Wyrazem bardzo poważnego traktowania przez władze tego problemu była decyzja o tworzeniu wydzielonych z narodowego planu gospodarczego rocznych planów inwestycyjnych. Pod względem treści stanowiły one samodzielny budżet inwestycyjny, który nie wchodził do budżetu państwa. Zatem planiści koncentrowali się na elementach finansowych, natomiast nieco mniejszą wagę przywiązywali do strony rzeczowej planu inwestycyjnego. Jednocześnie łączono w nim nakłady na nowe obiekty z nakładami na prace renowacyjne i remonty. W ówczesnych warunkach, charakteryzujących się daleko posuniętą dewastacją majątku narodowego, łączenie różnych jakościowo elementów było uzasadnione, często bowiem remonty wymagały sum równych nakładom na obiekty nowe. Jednocześnie z zasady dawały bardzo poważny przyrost produkcji.

Zgodnie z założeniami planu trzyletniego główne kierunki inwe-

stowania ściśle podporządkowano zadaniom produkcyjnym. W planie preferowano nakłady dające szybko efekt w postaci dodatkowej wytwórczości. Dlatego też podjęto decyzję o odroczeniu odbudowy obiektów przemysłowych, w których zniszczenia przekraczały 50% pierwotnej wartości. Dopiero w 1949 r. projektowano rozpoczęcie realizacji obiektów nowych, z tym że produkcja w nich miała zostać uruchomiona w następnym okresie planistycznym¹.

Orientacyjny rozkład nakładów inwestycyjnych w planie trzyletnim przewidywał wydatkowanie na przemysł 49,8% wszystkich środków, na inne zaś działy produkcyjne 34,2%². Kierunki inwestowania oznaczały zapowiedź nowego etapu w odbudowie gospodarczej kraju. Zamiast dotychczasowej koncentracji środków na uruchomienie transportu nastąpiło szczególne uprzywilejowanie przemysłu. Stanowiło to wyraz przewyciężenia kryzysu transportowego, jaki nastąpił na przełomie lat 1945 i 1946.

Wśród odbudowywanych obiektów przemysłowych priorytet przewidywano dla zakładów zaspokajających potrzeby konsumpcyjne społeczeństwa, realizujących wytwórczość przeznaczoną na eksport oraz produkujących środki transportu.

W transporcie projektowano inwestycje przyczyniające się do usprawnienia oraz niezbędnego uzupełnienia istniejącej sieci kolejowej i drogowej. Dużą wagę przywiązywano do odbudowy portów oraz powiększenia floty handlowej. Zakładano również stworzenie warunków do uruchomienia przemysłu okrętowego.

Znaczną część ogólnych środków inwestycyjnych postanowiono skierować do rolnictwa jako gałęzi, która szybko mogła dać dodatkowy efekt produkcyjny, natomiast bardzo skąpe środki przydzielono budownictwu mieszkaniowemu. W planie przewidywano jedynie powstrzymanie procesu dekapitalizacji budynków poprzez remonty i odbudowę domów najmniej zniszczonych. Jednak w celu zaspokojenia potrzeb uprzywilejowanych grup pracowniczych,

¹ Plan odbudowy gospodarczej. Uchwała Krajowej Rady Narodowej z dnia 21 września 1946 r. w sprawie planu odbudowy gospodarczej. Warszawa 1946 s. 101.

² Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

głównie górników, przewidywano seryjną produkcję domów z elementów prefabrykowanych. Generalne rozwiązanie problemu mieszkaniowego przełożono na następny plan wieloletni.

W układzie terytorialnym preferowano inwestycje w największych ośrodkach przemysłowych oraz na ziemiach odzyskanych. Wynikało to z ogólnych założeń planu odbudowy oraz polityki zmierzającej do szybkiej integracji gospodarczej Ziem Zachodnich i Północnych z pozostałymi obszarami kraju. Taka polityka inwestycyjna utrzymywała zastaną strukturę przestrzenną gospodarki narodowej.

Ogółem na powiększenie wytwórczości skierowano ponad trzy czwarte środków inwestycyjnych przewidzianych w planie trzyletnim. Przeczy to często głoszonemu pogładowi o konsumpcyjnym charakterze planu odbudowy gospodarczej. Fakt, że w latach 1947—1949 przewidywano znaczny wzrost stopy życiowej ludności, nie oznacza, że cały ówczesny wysiłek ekonomiczny podporządkowano tylko temu celowi. Poprawa warunków materialnych miała być rezultatem różnokierunkowych poczynań, w których dominowały zadania uruchomienia i rozwoju potencjału produkcyjnego. Projekt planu inwestycyjnego na rok 1947 ustalił ogólną wartość inwestycji objętych planem, a realizowanych ze środków krajowych, w wysokości 85,4 mld zł (według cen z IV kwartału 1946 r.), przy czym ponad 90% kwot stanowić miały sumy budżetowe i kredyty bankowe. Reszta pochodziła ze środków własnych inwestorów³. W planie inwestycyjnym na rok 1947 przewidywano, że środki krajowe zostaną powiększone o kwotę 21 mld zł, stanowiącą równowartość kredytowych i nieodpłatnych dostaw zagranicznych. Ich źródłem miały być kredyty uzyskane przy zawieraniu umów handlowych, kredyty amerykańskiego Banku Importowo-Eksportowego oraz dostawy UNRRA, demobilowe i reparacyjne⁴. A zatem w rzeczywistości planem zostałyby objęte inwestycje wartości 106,4 mld zł.

³ Państwowy plan inwestycyjny na rok 1947. Przedłożenie rządowe. Warszawa 1947 s. 3.

⁴ Por. Położenie gospodarcze Polski w marcu 1947 r. AAN. CUP t. 417 s. 5—6.

Projekt planu inwestycyjnego uściślił poprzednie ustalenia. Korekty dotyczyły zarówno wysokości preliminowanych sum, jak też ich rozdziału. Wprawdzie utrzymano uprzywilejowanie gałęzi produkcyjnych, jednak zmniejszono wskaźniki udziału przemysłu w inwestycjach. Łącznie w projekcie planu na 1947 r. przemysł, górnictwo i rzemiosło otrzymały 38,5% nakładów ze środków krajowych, z czego 51% środków zamierzano zlokalizować w górnictwie węglowym, energetyce i hutnictwie. Na rozwój wytwórczości w gałęziach o charakterze wybitnie konsumpcyjnym preliminowano zaledwie 10% nakładów. Uzasadniano to koniecznością ograniczenia frontu inwestycyjnego wobec grożących objawów inflacyjnych⁵. Pewne ograniczenie inwestycji przemysłowych pozwoliło skierować dodatkowe środki do innych gałęzi produkcyjnych. Rolnictwo wraz z leśnictwem i rybołówstwem otrzymały 15,2% nakładów, transport i łączność 24,4%. Zmniejszono natomiast planowane nakłady na budownictwo mieszkaniowe. Zmianę tę uzasadnił w sejmie prezes CUP Czesław Bobrowski, stwierdzając, że zaspokojenie głodu mieszkaniowego jest przedsięwzięciem bardzo kosztownym, stąd jego realizacja — wobec potrzeb produkcyjnych — musi być przesunięta na okres późniejszy. Planowany udział inwestycji mieszkaniowych w wysokości 7,8% całych nakładów pozwalał jedynie na najpotrzebniejsze remonty⁶.

Oprócz produkcyjnego charakteru nakładów inwestycyjnych drugą charakterystyczną cechą planu inwestycyjnego, wiążącą się z postęпами w socjalizacji ekonomiki kraju, był rozkład wydatków według form własności. Dominowały w nim wydatki na sektor państwowy, osiągając 84,7% ogólnej sumy. Na gospodarke spółdzielczą i samorządową przeznaczono 7,2% środków, na prywatną zaś 8,1%. W nakładach na sektor nie uspołeczniony partycypowało głównie rolnictwo⁷.

⁵ F. Blinowski. Problematyka planu inwestycyjnego. *Nowe Drogi* 1947 nr 4 s. 58.

⁶ Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia sejmiku ustawodawczego w dniu 16 kwietnia 1947 r. szp. 40 i nast.; Plan inwestycyjny na 1947 r. AAN. CUP t. 2680 k. 11.

⁷ K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II. Warszawa 1955.

Przygotowany przez CUP projekt państwowego planu inwestycyjnego na rok 1947 został przedstawiony sejmowi w połowie kwietnia 1947 r. Do projektu dołączono wnioski o zwiększenie preliminowanych sum o 3,4 mld zł. Dodatkowe środki nie mogły być wcześniej włączone, gdyż potrzeba ich wydatkowania powstała już po opracowaniu projektu planu. Przeznaczono je na przekucie na tor normalny linii kolejowej Zagłębie Węglowe—Przemysł, odbudowę mostów zniszczonych wiosenną powodzią oraz przyspieszenie odbudowy Warszawy⁸.

Projekt ustawy o państwowym planie inwestycyjnym był rozpatrywany przez odpowiednie komisje sejmowe. Jak już wspomnieliśmy, podczas posiedzenia Komisji Planu Gospodarczego przedstawiciel Polskiego Stronnictwa Ludowego poseł Zygmunt Załęski wystąpił z wnioskiem o dokonanie zmian w projekcie planu. Postulował przeniesienie części środków przeznaczonych na przemysł do rolnictwa. Poseł Załęski uważał, że powinno się to stać kosztem nakładów na przemysł lekki. Wygospodarowane w ten sposób środki miały przyspieszyć likwidację odłogów, zmniejszyć przeludnienie agrarne oraz stworzyć warunki do szybszej odbudowy przemysłu rolno-spożywczego⁹. Krytyka koncepcji PSL ze strony posłów lewicowych doprowadziła do upadku wniosku o przesunięciach w planie inwestycyjnym.

Ustawa przyjęta przez sejm określiła ostatecznie wartość planowanych na rok 1947 inwestycji realizowanych ze środków krajowych na 89,7 mld zł. W ich podziale zdecydowały: przemysł, górnictwo i rzemiosło, na które przeznaczono 36,7% ogólnych nakładów. Około jednej trzeciej środków otrzymało do swojej dyspozycji Ministerstwo Przemysłu i Handlu, kierując je głównie na odbudowę górnictwa węglowego, energetyki i hutnictwa. Na komunikację i łączność planowano wydatkować 26,9%

⁸ Wniosek prezesa CUP w porozumieniu z ministrem komunikacji i ministrem odbudowy w sprawie zwiększenia rządowego przedłożenia państwowego planu inwestycyjnego na rok 1947. AAN. KERM t. 52 b.p.

⁹ Sprawozdanie z 4 posiedzenia sejmowej Komisji Planu Gospodarczego w dniu 21 maja 1947 r. AAN. CUP t. 4022 b.p.

preliminowanych sum, a na rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo 14,4⁰%. Nakłady na budownictwo mieszkaniowe miały wynieść 7,7⁰% ogólnych kwot inwestycyjnych ¹⁰.

Porównując ustalenia sejmu z przedłożeniem rządowym, stwierdzamy pewne różnice w rozdziale środków inwestycyjnych. Prawie o 2⁰% zmalał udział planowanych kwot dla przemysłu. Względnemu zmniejszeniu uległy nakłady na rolnictwo (o 1,8⁰%) oraz w niewielkim stopniu na cele socjalne i budownictwo mieszkaniowe. Wzrósł natomiast udział w inwestycjach transportu i łączności (o 2,3⁰%) oraz obrotu towarowego. Przesunięcia spowodowane były głównie włączeniem dodatkowych kwot do planu, przeznaczonych dla ministerstw Komunikacji i Odbudowy, zwiększenie wydatków w dziedzinie dystrybucji podyktowane zostało natomiast rozpoczęciem tzw. bitwy o handel.

W pokryciu finansowym planowanych inwestycji dominowały środki budżetowe i kredyty bankowe. W stosunku do pierwotnych założeń podniesiono (do 12⁰%) udział środków własnych inwestorów, nie zmieniły się natomiast prognozy co do wartości dóbr uzyskanych w ramach specjalnych dostaw zagranicznych. Łącznie z nimi ogólna suma planu inwestycyjnego na rok 1947 obejmowała wydatki w wysokości 110,8 mld zł ¹¹. Poziom nakładów inwestycyjnych został tak ustalony, aby dopływ dodatkowych środków pieniężnych nie spowodował zakłóceń na rynku i nie doprowadził do pogłębienia objawów inflacyjnych. Stąd też podstawowym wyznacznikiem decyzji inwestycyjnych, oprócz maksymalnej produktywności nakładów, była zdolność do wypracowania odpowiedniej akumulacji finansowej. Jednocześnie brano pod uwagę możliwości kadrowe oraz wielkość stojących do dyspozycji środków rzeczowych i mocy przerobowych. Przy konstruowaniu planu inwestycyjnego na rok 1948, niezależnie od problematyki dalszej odbudowy kraju, pojawiły się zadania likwidacji napięć powstałych w to-

¹⁰ Obliczenia własne na podstawie ustawy z dnia 3 lipca 1947 r. o państwowym planie inwestycyjnym na rok 1947. *DzUPR* 1947 nr 58 poz. 313.

¹¹ Por. wystąpienie posła K. Rapaczyńskiego. Sprawozdanie stenograficzne z 24 posiedzenia sejmu ustawodawczego w dniu 1 lipca 1947 r. szp. 49.

ku realizacji dotychczasowych przedsięwzięć. Postulowano przyspieszenie inwestycji w przemyśle wytwarzającym środki konsumpcji ze względu na pewne jego opóźnienie w stosunku do gałęzi zaliczanych do grupy A. Jednocześnie rysujące się trudności w uzyskaniu dodatkowej pomocy zagranicznej zmusiły do działań mających na celu większe usamodzielnienie gospodarki kraju. Stąd też za podstawowe kryterium w toku opracowania planu przyjęto szybkie dokończenie rozpoczętych inwestycji, nawet kosztem wstrzymania robót mniej ważnych, wzrost nakładów służących podniesieniu produkcji środków konsumpcji oraz rozszerzeniu ich asortymentu, lokalizacji inwestycji na terenach mających nadwyżki siły roboczej¹².

Wskazywano także na konieczność ograniczenia występującej w 1947 r. tendencji do wznoszenia nowych obiektów. Dążono do redukcji projektów wykraczających poza inwestycje związane z realizacją zadań narodowego planu gospodarczego. Na skutek doświadczeń pierwszego roku planu odbudowy gospodarczej większy nacisk położono na pełniejsze dostosowanie możliwości sfinansowania inwestycji do potencjału rzeczowego¹³. Jednocześnie w dążeniu do zwiększenia zasięgu gospodarki planowej postanowiono możliwie dużą część inwestycji objąć planem. Przewidywano, że wejdzie do niego ok. 70% zadań zarówno sektora uspołecznionego, jak i gospodarki prywatnej¹⁴.

Założenia polityki inwestycyjnej w 1948 r. ściśle podporządkowano generalnej linii planu trzyletniego. Nie przewidywano większych zmian ani co do wielkości sum inwestycyjnych, ani kierunków ich wydatkowania.

W opracowanym w końcu 1947 r. projekcie rządowym planu inwestycyjnego na rok 1948 przyjęto ogólną kwotę inwestycji ze

¹² K. Secomski. Problematyka odbudowy gospodarczej w 1948 r. *Życie Gospodarcze* 1947 nr 23 s. 1010.

¹³ Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie wytycznych sporządzenia narodowego planu gospodarczego na rok 1948. AAN. CUP t. 15 k. 19.

¹⁴ Protokół nr 40/47 z posiedzenia Ścisłego Prezydium Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 18 grudnia 1947 r. AAN. KERM t. 7 k. 272.

środków krajowych w wysokości 190,6 mld zł¹⁵. Analogicznie do roku poprzedniego dominowały w nich nakłady na przemysł (39,5% całej sumy), jednak w odróżnieniu od początkowych ustaleń priorytet uzyskały inwestycje nowe. W niektórych gałęziach przekraczały one 50% prelimitowanych wydatków. Przewidywano między innymi rozpoczęcie budowy kopalń węgla kamiennego, dużej elektrowni w Jaworznie, fabryk chemicznych oraz niektórych obiektów w Fabryce Samochodów Ciężarowych w Starachowicach¹⁶.

Zmianę założeń planu inwestycyjnego na rok 1948 wyjaśnić można jedynie ewolucją w życiu politycznym kraju. Na kierunkach inwestycji przemysłowych zaważyły zmiany w polityce gospodarczej, jakie nastąpiły po kwietniowym plenum Komitetu Centralnego PPR w 1947 r. Stopniowo zaczęły zwyciężać poglądy partii wyrażające potrzebę szybkiej industrializacji kraju, opierającej się na nowoczesnej technice. Stąd też projekt planu inwestycyjnego na rok 1948 niósł zapowiedź nowego etapu w rozwoju gospodarczym, charakteryzującego się przechodzeniem od odbudowy do rozbudowy sił wytwórczych, ze szczególnym uwzględnieniem wytwórczości środków produkcji. Oznaczało to przyspieszenie o rok zapowiedzianego w założeniach planu odbudowy gospodarczej przejścia do fazy rozwoju gospodarczego.

Przyjęta przez sejm w lutym 1948 r. ustawa o państwowym planie inwestycyjnym nie wprowadziła zmian w ustalonej poprzednio strukturze nakładów, podniosła jednak ogólną wartość inwestycji do 193,8 mld zł. Wzrost nakładów o 3,2 mld zł był rezultatem poprawek wniesionych przez komisje sejmowe. Dodatkowe kwoty skierowano na oświatę, opiekę społeczną oraz rolnictwo, komunikację i przemysł. Podstawę sfinansowania planu miały stanowić środki budżetowe oraz kredyty bankowe. W stosunku do planu na

¹⁵ Państwowy plan inwestycyjny na rok 1948. Przedłożenie rządowe. Warszawa 1947 s. 3.

¹⁶ K. Secomski. Plan inwestycyjny na rok 1948. *Gospodarka Planowa* 1948 nr 1 s. 2; Przemówienie Cz. Bobrowskiego. Sprawozdanie stenograficzne z 33 posiedzenia sejmu ustawodawczego w dniu 30 grudnia 1947 r. szp. 9.

rok poprzedni zwiększono udział środków własnych inwestorów do około 25⁰%. Zgodne to było z ówczesną tendencją w polityce finansowej, zmierzającą do oparcia ruchu inwestycyjnego głównie na środkach budżetowych i własnych jako dających większą — w porównaniu z kredytami bankowymi — gwarancję realizacji zadań.

W ustawie o planie inwestycyjnym stwierdzono, że ogólna kwota inwestycji może być powiększona o wartość dostaw specjalnych z zagranicy. Przewidywano, że osiągną one wielkość około 22 mld zł, a więc relatywnie mniej niż w planie na rok 1947.

W ramach dalszego rozszerzania zakresu gospodarki planowej sejm upoważnił CUP do włączenia do planu inwestycyjnego na 1948 r. inwestycji realizowanych przez samorządy, handel państwowy ze środków własnych i spółdzielczość oraz sum wypłacanych przez zakłady ubezpieczeniowe¹⁷.

Nowe elementy w polityce gospodarczej, związane z dyskusją CUP-owską, dobitnie zaakcentowane zostały w założeniach planu na rok 1949, opracowywanych już w maju 1948 r. Przewidywały one położenie specjalnego nacisku na produkcję dóbr inwestycyjnych i artykułów przeznaczonych na eksport oraz środków służących podniesieniu wydajności pracy w rolnictwie¹⁸.

Projekt planu inwestycyjnego na 1949 r., uchwalony przez rząd w grudniu 1948 r., ustalił ogólną wartość inwestycji w wysokości 308,9 mld zł. Na sumę tę składały się środki bezzwrotne w wysokości 267 mld zł, zwrotne — 23,2 mld zł oraz nie limitowane środki własne inwestorów w kwocie 18,7 mld zł¹⁹. Plan nie uwzględniał pomocy zagranicznej.

Projekt planu inwestycyjnego, stanowiący integralną część narodowego planu gospodarczego na rok 1949, został rozpatrzony

¹⁷ Ustawa z dnia 24 lutego 1948 r. o państwowym planie inwestycyjnym na rok 1948. *DzURP* 1947 nr 22 poz. 152; Przemówienie K. Rapaczyńskiego. Sprawozdanie stenograficzne z 37 posiedzenia sejmu ustawodawczego w dniu 24 lutego 1948 szp. 11.

¹⁸ Notatka Departamentu Przemysłu CUP z dnia 21 V 1948 r. AAN. CUP t. 2874 k. 29.

¹⁹ Uchwała Rady Ministrów z dnia 11 grudnia 1948 r. o planie inwestycyjnym na rok 1949. AAN. PRM 290/2/16 k. 1664.

przez sejm. Na wniosek Komisji Planu Gospodarczego i Skarbowo-Budżetowej uchwalono poprawki, zwiększając ogólną kwotę inwestycji. Dodatkowe środki w wysokości 5,6 mld zł przeznaczono głównie na potrzeby Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Podniesienie nakładów na przemysł motywowano koniecznością likwidacji napięć wywołanych przez dyskryminacyjną w stosunku do Polski politykę handlową niektórych państw kapitalistycznych²⁰.

W rezultacie ogólna kwota planu inwestycyjnego na 1949 r. ustalona została w wysokości 314,5 mld zł. Dodatkowe sumy spowodowały większy od projektowanego udział przemysłu w wydatkach. Plan przyjęty przez sejm przewidywał, że przemysł otrzyma 40,3% ogólnych nakładów, transport i łączność — 21,3% preliminowanych kwot, a rolnictwo — 11,4% (wraz z leśnictwem i rybołówstwem 12,5%)²¹.

W ogólnych nakładach na przemysł wydatki na nowe inwestycje miały stanowić 28% preliminowanych sum, na rozbudowę i rekonstrukcję 52,5%, odbudowę 11,7%, na kapitalne remonty 7,8%²². Planowano zatem pewne zahamowanie dynamiki nakładów na nowe obiekty. Podyktowane ono zostało koniecznością ograniczenia szerokiego frontu inwestycyjnego, powstałego w roku poprzednim, i koncentracji wysiłku na dokończeniu rozpoczętych obiektów. W dalszym ciągu kładziono jednak nacisk na zwiększenie wytwórczości środków produkcji oraz powiększenie bazy surowcowej. Przewidywano poważne ograniczenia w budownictwie administracyjnym. W ramach planu inwestycyjnego MPiH 76,3% środków kierowano do przemysłu ciężkiego, górnictwa i energetyki. Przemysł konsumpcyjny otrzymał 21,9% ogólnej wartości nakładów²³.

²⁰ Zob. przemówienie K. Rapaczyńskiego. Sprawozdanie stenograficzne z 61 posiedzenia sejmu ustawodawczego w dniu 31 marca 1949 r. szp. 24 i nast.

²¹ Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. DzURP 1949 nr 26 poz. 189.

²² Cz. Bąbiński. Inwestycje w przemyśle w roku 1949. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 5 s. 281.

²³ Projekt referatu: Plan inwestycyjny MPiH na 1949 r. AAN. MPiH t. 3013 k. 2—3.

Cechą charakterystyczną planu inwestycyjnego na rok 1949 była nie tyle jego struktura wewnętrzna, co przede wszystkim ogólne rozmiary. W stosunku do państwowego planu inwestycyjnego na rok 1948 środki finansowe wzrosły o blisko 63%. Nawet uwzględniając rosnącą inflację, trzeba stwierdzić, że zwiększenie nakładów wyrażało pogłębienie zarysowanej już w planie na rok 1948 tendencji do przyspieszenia tempa odbudowy i rozwoju kraju.

Zsumowanie planów rocznych wskazuje, że globalnie przewidywano wydatkować na inwestycje 598,0 mld zł. Oznaczało to zwiększenie pierwotnych założeń o 52%. Potwierdza to zatem naszą opinię o wyraźnej ewolucji zadań planu trzyletniego ku rozbudowie gospodarczej.

Pewne trudności sprawia odtworzenie tendencji do zmian w wewnętrznej strukturze planu inwestycyjnego w latach 1947—1949. Wynikają one z braku odpowiednich danych liczbowych w dokumentach sejmowych. Dlatego też zmuszeni jesteśmy posługiwać się wskaźnikami nawiązującymi do preliminarzy rządowych, a dla 1949 r. tylko do tej ich części, która charakteryzuje nakłady limitowane (tablica 6).

Tablica 6

Planowana struktura nakładów inwestycyjnych w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
	w %		
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Przemysł, górnictwo i rzemiosło	38,5	39,5	40,3
Rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo	15,2	12,4	12,6
Transport i łączność	24,4	24,0	21,8
Obrót towarowy	2,3	2,7	4,7
Urządzenia socjalne i kulturalne	7,8	7,8	8,0
Budownictwo mieszkaniowe	7,8	10,2	8,4
Gospodarka komunalna	1,6	1,3	1,8
Budownictwo administracyjne	2,4	2,1	2,4

Źródło: K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II. Warszawa 1955 s. 80 i nast.

Analiza danych zawartych w tablicy 6 pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Podstawową tendencją w kolejnych planach inwestycyjnych była dominacja wydatków na przemysł, przy czym ich udział stopniowo wzrastał. Analogiczne zjawisko występowało w dziedzinie obrotu towarowego w związku z procesem rozbudowy sektora uspołecznionego. Wahania widoczne są w kształtowaniu planu nakładów na cele socjalne, a zwłaszcza na budownictwo mieszkaniowe. Ich udział w nakładach globalnych wskazywał, że oficjalnie głoszona teza o prymacie zaspokojenia zbiorowych potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa nie znajdowała pełnego odzwierciedlenia w wysokości środków inwestycyjnych.

W planach rocznych wyraźnie zarysowało się zjawisko względnego spadku nakładów na transport i łączność oraz na rolnictwo. W pierwszym wypadku było to zrozumiałe ze względu na osiągnięte sukcesy w odbudowie, zmniejszenie natomiast udziału rolnictwa rodziło niebezpieczeństwo powstania dysproporcji między dynamicznie rozwijającą się produkcją przemysłową a wytwórczością rolną. Zatem już w założeniach polityki inwestycyjnej w latach 1947—1949 zdecydowanie faworyzowano odbudowę i rozwój przemysłu. Uważano, że jest on podstawowym czynnikiem przebudowy struktury gospodarczej kraju. Potrzebę tej przebudowy doceniano już w fazie likwidacji zniszczeń wojennych.

Rozmiary i struktura nakładów

Realizacja zadań nakreślonych w planach inwestycyjnych napotykała szereg poważnych przeszkód. Wynikały one głównie z trudnej sytuacji gospodarczej kraju.

Decydujący wpływ na realizację procesów inwestycyjnych wywierał niedobór materiałów i brak wykwalifikowanej siły roboczej, zwłaszcza nadzoru technicznego oraz wyspecjalizowanych przedsiębiorstw budowlanych. W 1947 r. dodatkowo skomplikowały sytuację niekorzystne warunki atmosferyczne, które opóźniły rozpoczęcie sezonu budowlanego. Jednocześnie istniejące moce przero-

bowe angażowano do realizacji inwestycji z planu roku poprzedniego, odraczając tym samym wykonanie zadań bieżących.

Dopiero w drugiej połowie 1947 r. nastąpiło znaczne przyspieszenie tempa inwestowania, znajdujące wyraz we wzroście wykorzystania kredytów. Gdy bowiem w dwóch pierwszych kwartałach wyniosło ono zaledwie około 20⁰/₀, to do końca roku już około 58⁰/₀²⁴. Korzystnie na procesy inwestycyjne wpłynęła osiągnięta w drugiej połowie 1947 r. stabilizacja sytuacji finansowej kraju, wiążąca się z pewnym zahamowaniem ujawnionych w II kwartale tendencji inflacyjnych. W podobny sposób oddziaływało przedłużenie sezonu budowlanego, które umożliwiła lekka zima²⁵.

Jednak pod wpływem silnego wzrostu cen w pierwszym półroczu oraz zmian cen rozliczeniowych z tytułu importu dóbr inwestycyjnych niezbędne okazało się zwiększenie środków finansowych przewidzianych planem inwestycyjnym na rok 1947²⁶. Ponadto wprowadzone zostały do planu nowe przedsięwzięcia, które wymagały dodatkowych kredytów. Przeznaczono je na odbudowę przemysłu i transportu, w tym na uruchomienie przejętego od władz radzieckich portu w Szczecinie²⁷. Wartość planowanych inwestycji zwiększano także w miarę dopływu importowanych dóbr inwestycyjnych²⁸.

Ostatecznie państwowy plan inwestycyjny na rok 1947 przewidywał wydatkowanie środków w wysokości 115 mld zł. Z kwoty

²⁴ Obliczono na podstawie sprawozdania CUP z wykonania państwowego planu inwestycyjnego na rok 1947. AAN. CUP t. 374 s. II.

²⁵ Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce w IV kwartale 1947 r. i przegląd sytuacji gospodarczej w roku 1947. AAN. CUP t. 386 k. 202.

²⁶ Zob. Zestawienie środków własnych w planie inwestycyjnym na rok 1947. AAN. CUP t. 2680 k. 2.; Uchwała Rady Ministrów z dnia 27 października 1947 r. o projekcie ustawy o powiększeniu ogólnej wartości inwestycji w PPI za 1947 r. w związku ze zmianą cen rozliczeniowych z tytułu importu dóbr inwestycyjnych. AAN. PRM 290/1/12 k. 1240.

²⁷ Ustawa z dnia 30 grudnia 1947 r. o zmianie ustawy z dnia 3 lipca 1947 r. o państwowym planie inwestycyjnym na rok 1947. *DzURP* 1948 nr 3 poz. 14.

²⁸ Uchwała Rady Ministrów z dnia 2 października 1947 r. w sprawie dodatkowych prac inwestycyjnych. AAN. PRM 290/1/11 k. 893.

tej 35% przeznaczono na przemysł, górnictwo i rzemiosło, 27,3% na transport i łączność, 16,2% na rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo, 3,0% na obrót towarowy. Na budownictwo mieszkaniowe i administracyjne przeznaczono 12% ogólnej wartości środków oraz 6,5% na urządzenia kulturalne i socjalne²⁹.

Mimo notowanego w drugim półroczu 1947 r. ożywienia w ruchu inwestycyjnym pełna realizacja planu inwestycyjnego do końca roku okazała się niemożliwa. Dlatego też decyzją Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 19 marca 1948 r. wznowiono od 1 kwietnia 1948 r. nie wykorzystane kredyty przewidziane w planie na rok 1947. Przeznaczono je na dokończenie prac w tych obiektach, które miały być uruchomione w pierwszym roku planu trzyletniego. Akcję udzielania kredytów z planu inwestycyjnego 1947 r. zakończono 31 maja 1948 r.³⁰

Z ogólnej kwoty 115 mld zł, prelimitowanych na inwestycje planowe, wydatkowano 113,1 mld zł, tj. 98,3%. Plan pierwotny, przyjęty przez sejm, został przekroczony o 26%³¹.

Znaczna rozpiętość między realizacją a planem pierwotnym i skorygowanym wynika z faktu, że pierwszy z nich nie obejmował środków inwestycyjnych ze specjalnych dostaw zagranicznych. Mimo tych różnic przedstawione liczby pozwalają na stwierdzenie, że od strony finansowej plan inwestycyjny na rok 1947 został wykonany. Również zgodnie z planem przebiegał w zasadzie rozdział środków na poszczególne dziedziny życia gospodarczego (tablica 7). Nieco większe od przewidywanych były nakłady na przemysł, nieznacznie natomiast zmniejszono wielkość środków przeznaczonych na transport i łączność oraz rolnictwo.

²⁹ Sprawozdanie CUP z wykonania państwowego planu inwestycyjnego na rok 1947, jw. s. I—III.

³⁰ Tamże.

³¹ Kazimierz Secomski podaje, że plan wykonano w 134,7%. Różnica wynika z przyjęcia przez niego za podstawę do obliczeń preliminarza rządowego, który określił wydatki w wysokości 85,4 mld zł. Secomski utożsamia także plan skorygowany z wykonaniem (K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II, jw. s. 79 i nast.).

Tablica 7

*Wielkość i wykonanie skorygowanego
państwowego planu inwestycyjnego na rok 1947*

Wyszczególnienie	Plan skorygowany		Wykonanie	
	w mld zł	w %	w mld zł	w %
Ogółem	115,0	100,0	113,1	100,0
Przemysł, górnictwo i rze- miosło	40,3	35,0	40,4	35,7
Rolnictwo, leśnictwo i ry- bołówstwo	18,6	16,2	17,7	15,7
Transport i łączność	31,4	27,3	30,7	27,1
Obrót towarowy	3,5	3,0	3,4	3,0
Budownictwo mieszkanio- we, administracyjne i u- żytku publicznego	13,7	12,0	13,6	12,0
Urządzenia kulturalne i soc- jalne	7,5	6,5	7,3	6,5

Zródło: Sprawozdanie CUP z wykonania państwowego planu inwestycyjnego 1947 r. AAN. CUP t. 374 s. I i III.

Przesunięcia strukturalne stanowiły konsekwencję przyjęcia w planie trzyletnim polityki znacznych preferencji dla przemysłu. Łączne nakłady na ten dział gospodarki wyniosły 40,4 mld zł, czyli 35,7⁰/o ogólnych rozmiarów inwestycji. Wprowadzie udział przemysłu w stosunku do ustaleń ustawy o państwowym planie inwestycyjnym zmniejszył się o 0,5⁰/o, jednak przy ogólnym wzroście nakładów inwestycyjnych przemysł otrzymał o około 8 mld zł więcej, niż preliminowano.

Ponad 55⁰/o nakładów na przemysł pochłonęły inwestycje w górnictwie węglowym, hutnictwie i energetyce. Oprócz remontów i odbudowy zniszczeń zapoczątkowano m.in. budowę czterech nowych kopalń („Gigant”, „Kościuszko”, „Wesoła” i „Ziemowit”). Rozbudowa objęła zakłady chemiczne i elektrotechniczne. Według ustaleń CUP około 88⁰/o nakładów na przemysł realizowano w obiektach służących produkcji środków wytwórczych.

Drugą co do wielkości pozycją w nakładach były wydatki na transport i łączność. Ogółem przeznaczono na ten cel 30,7 mld zł,

czyli 27,1% sum inwestycyjnych. Pod względem globalnych rozmiarów przewyższało to znacznie ustalenia ustawy o państwowym planie inwestycyjnym. Również udział transportu i łączności w wydatkach rzeczywistych był wyższy od preliminowanego, co — jak już wspominaliśmy — wiązało się z potrzebą likwidacji strat powodziowych oraz koniecznością przebudowy na tor normalny linii kolejowej Zagłębie Węglowe — Przemyśl. Największe inwestycje komunikacyjne zlokalizowano w kolejnictwie (m.in. rozpoczęto budowę linii Tomaszów Maz. — Radom), przy odbudowie portów oraz uruchomieniu żeglugi na Odrze i Wiśle.

Rolnictwo otrzymało 17,7 mld zł, czyli 15,7% ogólnych środków inwestycyjnych objętych planem. Sprawilo to, że udział rolnictwa zarówno w porównaniu z ustawą o państwowym planie inwestycyjnym, jak i planem ostatecznym był mniejszy. Również globalne nakłady odbiegały w dół od ustaleń pierwotnych. Powiększyła się zatem zarysowana już w planie dysproporcja między nakładami na przemysł i rolnictwo. Środki, które uzyskało rolnictwo, przeznaczono głównie na likwidację odłogów oraz na zakup inwentarza żywego i ziarna siewnego dla obszarów położonych w strefie największych zniszczeń wojennych.

Niedostateczne w stosunku do zapotrzebowania środki przyznano budownictwu mieszkaniowemu, administracyjnemu i socjalnemu. Jednak i w tej dziedzinie notowano pewne osiągnięcia. Postępowała odbudowa Warszawy oraz przystąpiono do budowy osiedli robotniczych na terenie Śląska³².

Dotychczasowe nasze rozważania na temat realizacji państwowego planu inwestycyjnego w 1947 r. odnosiły się głównie do jego strony finansowej. Brak materiałów źródłowych nie pozwala na ocenę rzeczowych rozmiarów inwestycji. Dlatego też skorzystamy z szacunku przeprowadzonego przez Kazimierza Secomskiego, według którego plan inwestycyjny na rok 1947 został zrealizowany pod względem rzeczowym w 92%³³. Uwzględniając poważne trud-

³² J. Goryński. *Polityka budowlana w Polsce Ludowej*. Warszawa 1971 s. 81—82.

³³ K. Secomski. *Planowanie inwestycji*. Cz. II, jw. s. 80.

ności materiałowe i braki w zakresie wykonawstwa inwestycyjnego, należy rezultat ten uznać za duże osiągnięcie gospodarcze.

Podobnie jak w roku poprzednim również w 1948 r. postanowiono zwiększyć środki finansowe przewidziane w państwowym planie inwestycyjnym. Decyzje o przyspieszeniu tempa odbudowy gospodarki i jej rozwoju stworzyły zapotrzebowanie na dodatkowe nakłady. Stąd też decyzją Rady Ministrów z czerwca 1948 r. podniesiono sumę planowaną o 18,6 mld zł. Dodatkowe kwoty uzyskiwały przede wszystkim resorty: odbudowy (7 mld zł), komunikacji (3,9 mld zł) oraz MPiH (3,2 mld zł)³⁴. Następną korektę wprowadziła ustawa zmieniająca wartość środków przyznanych przez sejm w lutym 1948 r. Włączyła ona do planu kwotę 9,3 mld zł, w dwóch trzecich przeznaczoną na rozwój przemysłu. Dodać należy, że z ogólnej kwoty 6,1 mld zł, jaką otrzymało dodatkowo MPiH, 4,5 mld zł przeznaczono na inwestycje w górnictwie i hutnictwie³⁵.

Plan na 1948 r. powiększony został także o wartość dóbr uzyskanych w trakcie jego realizacji ze źródeł zagranicznych. Były to dostawy kredytowe oraz demobilowe. Łącznie podwyższyły one sumę planu o 11,1 mld zł³⁶. Jednocześnie prowadzona w całej gospodarce akcja oszczędnościowa spowodowała pewne redukcje w planie inwestycyjnym. Według Kazimierza Secomskiego, który zresztą podaje dwie różne kwoty planu skorygowanego, ostatecznie ustalono wydatki inwestycyjne w 1948 r. na 221 mld zł³⁷. Rozpoczęcie

³⁴ Uchwała Rady Ministrów z dnia 9 czerwca 1948 r. w sprawie dodatkowych kredytów inwestycyjnych w państwowym planie inwestycyjnym na rok 1948. AAN. PRM 290/2/15.

³⁵ Ustawa z dnia 4 lutego 1949 r. o zmianie ustawy z dnia 24 lutego 1948 r. o państwowym planie inwestycyjnym na rok 1948. *DzURP* 1949 nr 9 poz. 51.

³⁶ Uchwała Rady Ministrów z dnia 18 marca 1949 r. w sprawie powiększenia ogólnej wartości inwestycji objętych państwowym planem inwestycyjnym na rok 1948 przez włączenie zagranicznych dostaw inwestycyjnych o specjalnym charakterze. AAN. PRM 290/2/18 k. 632.

³⁷ W pracy pt. *Analiza wykonania planu trzyletniego* (Warszawa 1950 s. 69) Kazimierz Secomski podaje wartość skorygowanego planu inwestycyjnego w wysokości 223,3 mld zł, natomiast kwota 221 mld zł pojawiła się w jego opracowaniach dwukrotnie, a mianowicie w artykułach: *Plan inwestycyjny na rok 1949. Życie Gospodarcze* 1949 nr 4 s. 146 oraz *Plan inwestycyjny na rok 1950. Życie Gospodarcze* 1950 nr 5 s. 210.

robót przewidzianych planem nastąpiło z pewnym opóźnieniem, wywołanym realizacją do maja 1948 r. kredytów przewidzianych na rok 1947. Ich wykorzystanie angażowało materiały i potencjał wykonawczy. Rozpoczęcie szeregu robót hamował brak odpowiedniej dokumentacji technicznej i prawnej. Wzmożenie tempa budownictwa zanotowano dopiero w III kwartale 1948 r.³⁸

Opóźnienie w realizacji inwestycji spowodowało, że wykorzystanie kredytów było bardzo niskie. Łącznie wydatkowano w 1948 r. w ramach planu inwestycyjnego zaledwie 170,8 mld zł. Odchylenie od ustalonych zadań sięgało zatem 20%. Poza wymienionymi czynnikami wynikało ono z niedotrzymywania terminów przez dostawców zagranicznych³⁹.

Niedostateczne wykorzystanie kredytów spowodowało wprowadzenie — na wzór lat poprzednich — do końca marca 1949 r. okresu ulgowego, w którym można było realizować inwestycje planu na rok 1948. Łącznie w ciągu pięciu kwartałów korzystania z kredytów roku 1948 wydatkowano ze środków budżetowych i bankowych 195,3 mld zł⁴⁰. Po doliczeniu sum pochodzących z własnych środków inwestorów kwota nakładów wzrosła do 202 mld zł⁴¹. Jej porównanie z planem skorygowanym wskazuje, że został on zrealizowany w 91,4%. Wykonanie w stosunku do ustawy o państwowym planie inwestycyjnym na 1948 r. było o 4,1% wyższe⁴². Zbliżoną wielkość podało oficjalne sprawozdanie CUP, według którego finansowy plan inwestycyjny w 1948 r. bez środków własnych zrealizowano w 91,1%⁴³. Wobec małego udziału środków własnych

³⁸ Sprawozdanie Departamentu Budownictwa CUP z wykonania narodowego planu gospodarczego w zakresie budownictwa za czas od stycznia do września 1948 r. AAN. CUP t. 480 b.p.

³⁹ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1948. Warszawa 1950 s. 80.

⁴⁰ Realizacja finansowa PPI na rok 1948 przez poszczególne banki na dzień 31 III 1949 r. AAN. CUP t. 646 k. 61.

⁴¹ K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II, jw. s. 82.

⁴² K. Secomski określił przekroczenie na 5,8%, jednak za podstawę obliczeń przyjął sumy zawarte w przedłożeniu rządowym. Tamże.

⁴³ Sprawozdanie CUP z rzeczowego wykonania państwowego planu inwestycyjnego na rok 1948. AAN. CUP t. 377 s. 3.

w inwestycjach upoważnia nas to do stwierdzenia, że plan na rok 1948 został wykonany w około 91⁰/₀.

Większą trudność przedstawia ukazanie struktury rzeczywistych nakładów na tle nakładów planowanych. Informacje o podziale sum inwestycyjnych znajdujemy w kilku publikacjach Kazimierza Secomskiego. Jednak materiały archiwalne wskazują, że odnoszą się one tylko do środków budżetowych i bankowych⁴⁴. Brak dokładniejszych danych zmusza nas do prezentacji niepełnych wskaźników. Analogiczne przyczyny każą nam porównywać rzeczywistą strukturę nakładów z ustaleniami przedłożenia rządowego planu inwestycyjnego na rok 1948.

Tablica 8

*Wykonanie państwowego planu inwestycyjnego
w 1948 r. w zakresie struktury nakładów*

Wyszczególnienie	Przedłożenie rządowe	Wykonanie
	w %	
Ogółem	100,0	100,0
Przemysł, górnictwo i rzemiosło	39,5	36,2
Rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo	12,4	12,9
Transport i łączność	24,0	24,9
Obrót towarowy	2,7	4,7
Urządzenia kulturalne i socjalne	7,8	7,7
Budownictwo mieszkaniowe	10,2	9,2
Gospodarka komunalna	1,3	1,4
Budownictwo administracyjne i inne	2,1	3,0

Zródło: K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II. Warszawa 1955 s. 82.

Kierunki nakładów inwestycyjnych w 1948 r., przedstawione w tablicy 8, wskazują na dalszą — w porównaniu z rokiem poprzednim — koncentrację środków na odbudowę i rozbudowę przemysłu. Poważne środki zaangażowano w uruchomienie produkcji statków. Odbudowano fabrykę papieru w Poznaniu i łożysk rolko-

⁴⁴ Por. K. Secomski. Plan inwestycyjny na rok 1950. *Życie Gospodarcze* 1950 nr 5 s. 210; Inwestycje w planie na rok 1949. AAN. CUP t. 2694 s. 4.

wych w Stalowej Woli. Utrzymana została tendencja do znacznie szybszego rozwoju wytwórczości gałęzi grupy A w stosunku do produkujących dobra konsumpcyjne. Z ogólnej kwoty wydatkowanej przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu przeznaczono na górnictwo węglowe 23,8%, na hutnictwo 13,2%, energetykę 10,5%, przemysł chemiczny 10% i przemysł metalowy 9%. Natomiast Centralny Zarząd Przemysłu Włókienniczego uzyskał tylko 7% ogółu środków⁴⁵. Jednak udział nakładów na przemysł w ogólnych wydatkach inwestycyjnych w stosunku do wielkości planowanych zmalał. Zjawisko to tłumaczyć należy zarówno małą precyzją planowania, jak i trudnościami w uzyskaniu pełnego pokrycia rzeczowego preliniowanych sum. Brak wyspecjalizowanych wykonawców oraz trudności w imporcie niektórych dóbr inwestycyjnych odbiły się przede wszystkim na odbudowie przemysłu.

Na tym tle korzystnie prezentowało się przekroczenie planów w dziedzinie transportu, rolnictwa i obrotu towarowego. W komunikacji w dalszym ciągu dominowały nakłady na kolej jako podstawowy środek transportu w polskich warunkach. Prace skoncentrowano na odbudowie węzła warszawskiego i połączeń Śląska z portami. Dużo środków pochłonęła realizacja programu aktywizacji ośrodka szczecińskiego jako ważnego węzła komunikacyjnego.

W rolnictwie, analogicznie do lat ubiegłych, podstawową część nakładów skierowano na likwidację odłogów, prace melioracyjne oraz zakup ziarna siewnego i siły pociągowej. Ogromny wysiłek włożono także w przywrócenie gospodarce zatopionych podczas wojny Żuław.

Mimo niepełnej realizacji zadań planowanych znaczne ożywienie notowano w budownictwie mieszkaniowym. Koncentrowało się ono, podobnie jak w roku poprzednim, na Śląsku i w Warszawie. Jego celem było zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych pracowników przemysłu i administracji⁴⁶.

Braki materiałowe oraz niedostateczny potencjał budowlany

⁴⁵ Sprawozdanie CUP z rzeczowego wykonania PPI, jw.

⁴⁶ J. Goryński. Polityka, jw. s. 82.

stanowiły główną przyczynę niepełnego wykonania pod względem rzeczowym planu inwestycyjnego na 1948 r. Według Kazimierza Secomskiego zrealizowano około 95% zadań⁴⁷. Zważywszy, że autor ten do swoich obliczeń brał za podstawę przedłożenia rządowe, można twierdzić, że podany wskaźnik jest zbyt optymistyczny. Z pewnością był on niższy od poziomu realizacji planu finansowego inwestycji.

Podobnie jak w latach 1947—1948 również w ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej nastąpiła korekta planu inwestycyjnego. Dodatkowe kwoty skierowano na przemysł, obrót towarowy i budownictwo mieszkaniowe. Ogólną sumę podniesiono początkowo do 337 mld zł, a ostatecznie do 342,3 mld zł⁴⁸.

Realizacja planu inwestycyjnego w pierwszej połowie 1949 r. znacznie odbiegała od założeń. Oprócz tradycyjnego już poślizgu inwestycyjnego z roku poprzedniego zdecydował o tym ostry deficyt mocy przerobowych. Powstałe zaległości udało się nadrobić w drugim półroczu. W rezultacie nastąpiło nawet przekroczenie zadań planowych. Inwestycje planowe w 1949 r. osiągnęły wartość 357,3 mld zł⁴⁹. Oznaczało to wykonanie przyjętych przez sejm zadań w wysokości 116%, a planu skorygowanego w około 111%.

Porównanie struktury planowanych nakładów z rzeczywistymi zawiera tablica 9, mająca — niestety — z podobnych względów jak tablica 8 pewne braki w prezentacji wskaźników.

Analiza struktury wykonania planu inwestycyjnego na rok 1949 pozwala na wysunięcie tezy o wyraźnej odrębności ostatniego roku planu trzyletniego. Znaczna w stosunku do lat 1947—1948 koncentracja nakładów na przemysł przy jednoczesnym zwiększeniu budownictwa nowych obiektów pozwala nam twierdzić, że rok 1949

⁴⁷ K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II, jw. s. 83.

⁴⁸ O wykonanie planu inwestycyjnego. *Życie Gospodarcze* 1949 nr 13—14 s. 562; Plan inwestycyjny na rok 1949. Plan wykonawczy po przeprowadzeniu kontroli. Warszawa 1949 s. 1; Kazimierz Secomski w opracowaniu: Plan inwestycyjny na rok 1950 (jw. s. 210) podaje kwotę skorygowanego planu w wysokości 345 mld zł, co może być zaokrągleniem sumy 342,3 mld zł, gdyż wyraźnie stwierdza, że chodzi o plan po kontroli.

⁴⁹ K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II, jw. s. 85.

Tablica 9

*Wykonanie planu inwestycyjnego w 1949 r.
w zakresie struktury nakładów*

Wyszczególnienie	Przedłożenie rządowe	Wykonanie
	w %	
Ogółem	100,0	100,0
Przemysł, górnictwo i rzemiosło	40,3	40,7
Rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo	12,6	10,3
Transport i łączność	21,8	17,8
Obrót towarowy	4,7	5,6
Urządzenia socjalne i kulturalne	8,0	7,3
Budownictwo mieszkaniowe	8,4	7,7
Gospodarka komunalna	1,8	3,0
Budownictwo administracyjne i inne	2,4	7,6

Zródło: K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II. Warszawa 1955 s. 85.

był już pierwszym rokiem etapu wstępnej industrializacji kraju. W przemyśle na budowę całkowicie nowych obiektów przeznaczono około jednej trzeciej wszystkich środków, a na rozbudowę i rekonstrukcję ponad połowę. Relatywnie zmniejszył się w całości nakładów udział sum przeznaczonych na budownictwo, kosztem wydatków na zakup maszyn i urządzeń⁵⁰. Z większych inwestycji oddano do użytku wielkie piece w hutach „Florian” i „Szczecin”, cementownię „Stołczyn”, fabrykę łożysk w Kraśniku, Zakłady Odzieżowe i Fabrykę Lamp Zarowych w Warszawie, Zakłady Sprzętu Instalacyjnego w Poniatowej, wytwórnię penicyliny w Tarchominie⁵¹.

Dominacja inwestycji przemysłowych w ogólnych nakładach oraz silne preferencje dla gałęzi wytwarzających środki produkcji pozostawały w sprzeczności z tezami głoszonymi podczas dyskusji CUP-owskiej. Sformułowane wówczas twierdzenie o konsumpcyj-

⁵⁰ Por. Cz. Bąbiński. Inwestycje, jw. s. 282; S. Potapczuk. Budownictwo w planie inwestycyjnym na rok 1949. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 5 s. 284.

⁵¹ Polska 1944—1965. T. 1. Warszawa 1966 s. 258 i nast.

nym nastawieniu planu opracowanego przez CUP nie znalazło uzasadnienia w praktyce gospodarczej. Przyspieszenie dynamiki nakładów na przemysł, jakie nastąpiło w wyniku dyskusji CUP-owskiej na przełomie lat 1948 i 1949, było jedynie pogłębieniem tendencji zarysowanej już w założeniach planu trzyletniego.

Dodać jednak należy, że początek uprzemysłowienia zbiegł się ze zmniejszeniem nakładów zarówno na inne gałęzie produkcyjne, jak i na dziedziny służące zaspokojeniu zbiorowych i indywidualnych potrzeb konsumpcyjnych społeczeństwa. Szczególnie negatywnym zjawiskiem było obniżenie udziału rolnictwa w nakładach inwestycyjnych, zwłaszcza że równocześnie przystąpiono do jego kolektywizacji.

Przekroczenie zadań finansowych nie oznaczało wykonania planu rzeczowego. Według Kazimierza Secomskiego zrealizowany on został w wysokości 97,1%, przy czym szczególnie duża rozpiętość między planem a wykonaniem wystąpiła w rolnictwie i urządzeniach socjalno-bytowych⁵².

Analiza działalności inwestycyjnej w latach 1947—1949 pozwala na wysunięcie jednego podstawowego wniosku. W planie trzyletnim w porównaniu z okresem 1945—1946, dla którego typowa była silna koncentracja nakładów na odbudowę komunikacji, nastąpiła zasadnicza zmiana priorytetów inwestycyjnych. Zdecydowaną dominację uzyskał przemysł, co zadecydowało o jego szybkiej odbudowie, a następnie — w latach 1948—1949 — rozbudowie.

Dodać należy, że w środkach przeznaczonych na przemysł poszczególne gałęzie partycypowały w sposób nierównomierny. Zdecydowane pierwszeństwo uzyskały: górnictwo węglowe, przemysł ciężki, metalowy, a w ostatnim roku planu odbudowy — także chemiczny. Tak więc przez cały okres planu trzyletniego polityka inwestycyjna państwa zmierzała do stworzenia silnej bazy wyjściowej do industrializacji kraju. Chodziło nie tylko o prostą rekonstrukcję stanu poprzedniego, lecz także o realizację w ramach procesu odbudowy przedsięwzięć umożliwiających gruntowną zmianę proporcji w gospodarce polskiej.

⁵² K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II, jw. s. 85.

Zadanie można było zrealizować tylko dzięki potencjałowi przemysłowemu znajdującemu się na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Stąd też na terenach tych zaznaczyła się duża koncentracja inwestycji, głównie o charakterze produkcyjnym. W 1947 r. wyniosły one około jednej trzeciej ogólnych nakładów⁵³, podobnie przedstawiały się plany na rok 1948⁵⁴. Inwestycje te, jak już mówiliśmy, służyły także integracji gospodarczej ziem odzyskanych z pozostałymi obszarami kraju.

O pewnej odrębności roku 1949 świadczy także poważne zwiększenie w stosunku do lat 1947—1948 obciążenia dochodu narodowego inwestycjami. Według obliczeń Kazimierza Secomskiego odnoszących się do całości nakładów w gospodarce, a więc nie tylko do nakładów objętych planami, ich stosunek do dochodu narodowego kształtował się następująco: 1947 — 19,2%, 1948 — 19,5% i 1949 — 20,6% (w cenach z 1938 r.)⁵⁵.

Tak więc w przeciwieństwie do pierwotnych założeń obciążenie dochodu narodowego inwestycjami stopniowo wzrastało i w 1949 r. osiągnęło poziom wyższy od zakładanego w projekcie planu odbudowy gospodarczej. Szczególnie dotyczyło to lat 1948—1949, w których stopniowo przesuwano akcent na rozbudowę potencjału wytwórczego kraju.

Do istotnych osiągnięć planu trzyletniego należy stworzenie uspołecznionego aparatu wykonawstwa inwestycyjnego. Po zakończeniu wojny oprócz drobnych firm prywatnych istniało jedynie Społeczne Przedsiębiorstwo Budowlane. Było ono generalnym wykonawcą Biura Odbudowy Stolicy. W 1946 r. nastąpił rozwój państwowych przedsiębiorstw budowlanych, którymi od początku 1947 r. kierował Centralny Zarząd Państwowych Przedsiębiorstw Budowlanych, podległy Ministerstwu Odbudowy. Obok nich prężnie rozwijały się przedsiębiorstwa budowlane skupione w Central-

⁵³ Sprawozdanie z wykonania państwowego planu inwestycyjnego na rok 1947, jw. s. III.

⁵⁴ Państwowy plan inwestycyjny na rok 1948. Ziemie odzyskane. AAN. CUP t. 1309 s. 3.

⁵⁵ K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II, jw. s. 77. Wielkości te nie są porównywalne z danymi tabl. 5.

nym Zarządzie Budownictwa Przemysłowego, podporządkowane MPiH, i przedsiębiorstwa innych resortów. W rezultacie już w 1948 r. potencjał wykonawczy jednostek uspołecznionych był wyższy od istniejącego w sektorze prywatnym ⁵⁶.

Znaczny postęp w budownictwie nastąpił od 1948 r. Związany on był z zagranicznymi dostawami ciężkich maszyn, niezbędnych dla usuwania gruzów i wznoszenia nowych obiektów. Jednak generalnie potencjał wykonawczy budownictwa nie nadążał za potrzebami inwestycyjnymi. W 1948 r. szacowano, że ogólny ruch budowlany kształtował się na poziomie około 80% stanu przedwojennego ⁵⁷. Uwzględniając różnice w popycie na usługi budowlane, oznaczało to istnienie dużych zaległości. Szczególnie silnie odczuwano niedostatek wyspecjalizowanych firm budowlano-montażowych, mogących sprostać zadaniom szerokiego frontu robót wykończeniowych. Braki występowały także w fazie przygotowania inwestycji, w zakresie dokumentacji technicznej i prawnej ⁵⁸. Usunięcie niedociągnięć i rozwój potencjału wykonawczego były podstawowymi warunkami pomyślnej realizacji zadań odbudowy i socjalistycznej industrializacji kraju.

⁵⁶ Zob. B. Domoślawski. Organizacja i wyniki odbudowy w latach 1944—1948. Warszawa 1967 s. 171 i nast.

⁵⁷ Por. Narada w Wydziale Ekonomicznym KC PPR dnia 26 V 1948 r. CA KC PZPR 295/XI/4 k. 1.

⁵⁸ Cz. Bąbiński. Inwestycje, jw. s. 282.

Rozdział piąty

PRZEMYSŁ W LATACH PLANU ODBUDOWY GOSPODARCZEJ

Kierunki polityki przemysłowej

Przemysł polski, wkraczając w okres realizacji planu trzyletniego, miał już za sobą poważne osiągnięcia w procesie uruchamiania i odbudowy zakładów produkcyjnych zarówno na ziemiach dawnych, jak i odzyskanych. U podstaw sukcesów leżała doniosła decyzja o nacjonalizacji wielkich i średnich przedsiębiorstw oraz stopniowe włączanie przemysłu w ramy gospodarki planowej. Nie bez znaczenia pozostawały również wielki wysiłek klasy robotniczej oraz pomoc zagraniczna, zwłaszcza ze strony organizacji UNRRA i Związku Radzieckiego. Tą drogą napłynęła część urządzeń i surowców niezbędnych dla podjęcia wytwórczości.

Szybkie uruchamianie obiektów przemysłowych stopniowo zbliżało wielkość produkcji do poziomu przedwojennego. Szczególnie wysokie tempo jej wzrostu notowano w 1945 r., co bezpośrednio związane było z oddawaniem do eksploatacji przede wszystkim zakładów, w których po niewielkich pracach przygotowawczych i uzupełnieniu parku maszynowego otrzymywano znaczny przyrost wytwórczości¹. W następnym roku dynamika produkcji się nieco zmniejszyła, gdyż zmalała liczba zakładów o stosunkowo niewielkich rozmiarach zniszczeń. Uzyskanie nowej produkcji wymagało już większych nakładów rzeczowych i finansowych oraz od-

¹ H. Jędruszczak. Odbudowa potencjału przemysłowego w latach 1945—1949. W: *Uprzemysłowienie ziem polskich w XIX i XX wieku. Studia i materiały*. Wrocław 1970 s. 548 i nast.

powiednio długiego czasu na przeprowadzenie prac inwestycyjnych.

Według obliczeń Instytutu Gospodarstwa Narodowego w końcu 1946 r. wielkość miesięcznej produkcji przemysłowej stanowiła 93,2% poziomu przedwojennego (rok 1938 = 100), przy czym wytwórczość dóbr inwestycyjnych osiągnęła 85,1%, konsumpcyjnych — 77,8%, a energetycznych — 130,5% stanu z 1938 r. na ówczesnym terytorium Polski².

Tablica 10

*Produkcja miesięczna niektórych artykułów przemysłowych
w latach 1937/38 i 1945/46*

Wyszczególnienie	Jednostki	Przeciętna miesięczna 1937 lub 1938	Kwiecień 1945	Grudzień 1946	Grudzień 1946 w % (1937/38 = 100)
Węgiel kamienny	tys. t	3174,0	933,0	4207,0	138
Ropą naftowa	tys. t	42,3	9,9	10,3	24
Ruda żelaza	tys. t	72,1	1,7	33,3	46
Surówka żelaza	tys. t	60,0	8,3	58,9	98
Stal	tys. t	122,3	17,1	110,8	91
Wyroby walcowane	tys. t	97,3	13,1	75,1	77
Cynk	tys. t	8,9	2,6	5,5	61
Blacha cynkowa	tys. t	1487,0	321,0	2389,0	161
Parowozy	sztuk	2,3	7,0	12,0	502
Wagony towarowe	sztuk	33,2	5,0	633,0	1906
Maszyny rolnicze	t	1767,0	—	1608,0	91
Azotniak	tys. t	5,7	2,6	7,5	132
Superfosfat	tys. t	13,6	1,3	8,6	63
Tkaniny bawełniane	t	4290,0	556,0	2877,0	67
Tkaniny wełniane	t	1742,0	103,5	1294,0	74
Skóra podeszwowa	t	1967,0	85,0	239,2	12
Papier	tys. t	16,3	3,0	14,8	91

Źródło: B. Minc. O planie trzyletnim. Warszawa 1948 s. 10.

² W. Hagemeyer. Przegląd ogólny. *Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Narodowego* 1947 nr 5 s. 1. IGN stosował podział wszystkich dóbr przemysłowych na konsumpcyjne, inwestycyjne i energetyczne. Te ostatnie obejmowały paliwa i energię elektryczną.

Wskaźniki i wielkości fizyczne zawarte w tablicy 10 wskazują na pewną nierównomierność rozwoju wytwórczości produktów zaliczonych do grupy „A” oraz „B” na korzyść tych pierwszych. Podstawową przyczyną wspomnianej dysproporcji były zmiany terytorialne Polski w wyniku II wojny światowej.

Według obliczeń Europejskiego Biura UNRRA, nowy układ granic zwiększył potencjał naszego kraju w dziedzinie produkcji węgla brunatnego 412 razy, węgla kamiennego o 78,6%, cynku i ołowiu o 146,8%, rudy żelaza o 7,9%³. Stąd też nawet częściowe wykorzystanie nowych zasobów prowadziło do zasadniczych zmian w wielkości i strukturze wytwórczości przemysłowej w porównaniu z okresem międzywojennym. Przyłączenie obszarów leżących na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej rzutowało przede wszystkim na tempo rozwoju wytwórczości dóbr inwestycyjnych. Oprócz wzrostu wydobywania węgla kamiennego nastąpił olbrzymi przyrost produkcji taboru kolejowego (na Dolnym Śląsku), surówki żelaza i blachy cynkowej (na Górnym Śląsku) oraz cementu (na Śląsku Opolskim). W rezultacie te właśnie wyroby osiągnęły najwyższy wzrost w stosunku do produkcji przedwojennej (por. tabl. 10).

Jednocześnie poważne trudności, wiążące się z brakiem surowców i złym stanem zdewastowanych podczas wojny urządzeń produkcyjnych, przeżywały gałęzie zaspokajające potrzeby konsumpcyjne społeczeństwa. Do wykazujących w 1946 r. najniższy poziom produkcji w stosunku do przedwojennego należały: przemysł skórzany, włókienniczy i tytoniowy⁴. Dlatego też podstawowym warunkiem podniesienia bardzo niskiej po wojnie stopy życiowej ludności było przyspieszenie odbudowy przemysłu konsumpcyjnego przy jednoczesnym utrzymaniu dotychczasowego tempa rozwoju innych gałęzi, a zwłaszcza górnictwa węglowego, odgrywającego ważną rolę w bilansie płatniczym kraju. Nie mniej ważne było położenie nacisku na jakość produkcji i obniżkę jej kosztów.

Powyższe przesłanki leżyły u podstaw opracowania wytycznych dla przemysłu na lata 1947—1949, a następnie ustawy o planie od-

³ Industrial Rehabilitation in Poland (Revised). London 1947 s. 6.

⁴ W. H a g e m e j e r. Przegląd, jw. s. 1.

budowy z 2 lipca 1947 r. W fazie przygotowania planu trzyletniego zdecydowano, że odbudowa przemysłu przebiegać będzie w sposób selektywny z uwzględnieniem czynników wynikających z powojennej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju. Nowe warunki determinowały kierunki nakładów inwestycyjnych i narzucały pewne konieczne priorytety. Uwzględniając na przykład potrzebę szybkiego zagospodarowania Ziemi Zachodnich i Północnych, jednocześnie czasowo rezygnowano z uruchomienia tych zakładów po niemieckich, które — zbudowane w latach 1939—1945 — służyły gospodarce wojennej⁵.

Według słów Czesława Bobrowskiego, generalnym kryterium przyjętym przy ustalaniu kolejności odbudowy zakładów przemysłowych był stopień ich zniszczenia, bez względu na charakter produkcji (artykuły inwestycyjne, konsumpcyjne)⁶.

Decydująca rola w rozwoju przemysłowym Polski przypadła sektorowi państwowemu powstałemu w wyniku nacjonalizacji wielkich i średnich zakładów produkcyjnych. Przewidywano, że w latach 1946—1949 wartość produkcji brutto przemysłu państwowego wzrośnie o około 140%⁷. Podobnie szybki rozwój przewidywano w sektorach spółdzielczym i prywatnym (tablica 11). Potrzebę rozwoju tego ostatniego — oprócz względów modelowych — uzasadniano korzystnym z punktu widzenia celów planu odbudowy gospodarczej profilem produkcyjnym sektora nie uspołecznionego o przewadze dóbr konsumpcyjnych⁸.

Wyrażona w założeniach planu odbudowy troska o poprawę warunków bytu materialnego ludności nie znalazła poważniejszego odbicia w wytycznych produkcji przemysłowych artykułów konsumpcyjnych. Analizując jej tempo, zauważamy, że niektóre z przyjętych wskaźników były niższe od osiągniętych w okresie międzywojennym. Odnosiło się to głównie do wyrobów, których

⁵ Notatki i opinie Komisji Ankietowej. AAN. CUP t. 3145 b.p.

⁶ Wypowiedź Czesława Bobrowskiego w rozmowie z autorem 14 września 1972 r.

⁷ B. Minca. O planie trzyletnim. Warszawa 1948 s. 44.

⁸ Por. Protokół z trzeciej konferencji przedstawicieli sektora prywatnego u ministra przemysłu H. Minca w dniu 1 II 1947 r. AAN. CUP t. 1389 k. 23.

Tablica 11

*Wartość przemysłowej produkcji brutto przyjętej
w planie odbudowy gospodarczej 1947—1949*

	1947		1948		1949	
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>a</i>	<i>b</i>
	w mld zł					
Ogółem	12,5	508,1	15,6	639,5	18,8	775,7
W tym gospodarka:						
państwowa	9,8	307,8	12,3	395,7	14,9	485,1
spółdzielcza	0,6	55,3	0,9	75,9	1,1	91,8
prywatna	2,1	145,0	2,4	167,9	2,8	198,8

a — w cenach z 1937 r.

b — w cenach z 1946 r.

Źródło: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 35.

wytwórczość silnie odbiegała w dół od poziomu przedwojennego, a warunki obiektywne nie pozwalały na szybki jej wzrost. Charakterystycznym tego przykładem może być produkcja skór twardej, która ze względu na dotkliwy brak surowców została zaplanowana na poziomie o 41% niższym w stosunku do stanu z 1938 r. Analogiczna sytuacja wystąpiła w wytwórczości tkanin jedwabnych, fajansu, mebli giętych oraz wielu innych artykułów należących do grupy środków konsumpcji⁹.

Na tle dynamicznego wzrostu wytwórczości środków produkcji, których przewidywane wskaźniki często dwukrotnie przekraczały poziom z 1938 r. (np. węgla — 203%, energii elektrycznej — 211%, blachy cynkowej — 229%, parowozów — 1071%, maszyn elektrycznych — 228%, nawozów azotowych — 239%, fosforowych — 259%)¹⁰, oznaczało to utrzymanie, a nawet pogłębienie istniejącej różnicy w tempie rozwoju produkcji wyrobów zaliczanych do grupy „A” i „B” na korzyść tej pierwszej.

U podstaw tych decyzji leżały nie tyle przesłanki o charakterze

⁹ Por. Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 46 i nast.

¹⁰ Tamże.

doktrynalnym, ile raczej realistyczne spojrzenie na istniejącą rzeczywistość gospodarczą. Stąd też plan trzyletni w dziedzinie przemysłu, uwzględniając potrzebę wzrostu konsumpcji, jednocześnie stwarzał podstawy do zasadniczych zmian strukturalnych w ekonomice i przygotowywał podstawy przyszłej industrializacji kraju.

Zgodnie z postanowieniami ustawy z 2 lipca 1947 r. nie opracowywano oddzielnego planu przemysłu na ten rok, lecz oparto się na odpowiednich liczbach planu odbudowy gospodarczej oraz państwowego planu inwestycyjnego. Już w trakcie realizacji zadań roku 1947 dokonano pewnej ich korekty, zmniejszając ustaloną wcześniej wielkość produkcji w przemyśle energetycznym, fototechnicznym i kinotechnicznym. W rezultacie ogólna wartość planowanej wytwórczości przemysłu państwowego zmalała z 9,8 do 9,4 mld zł (wg cen z 1937 r.)¹¹.

Oddzielny plan roczny przemysłu opracowano na rok 1948. Przygotowując jego założenia, zwrócono uwagę na konieczność zwiększenia produkcji artykułów konsumpcyjnych na potrzeby rynku krajowego oraz eksportu¹². Takie rozłożenie akcentów wynikało z doświadczeń pierwszego roku realizacji planu trzyletniego. Perturbacje na rynku w pierwszej połowie 1947 r. wykazały, że popyt na artykuły konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego znacznie przewyższył wielkość podaży. Poza trudnościami typowymi dla okresu powojennego był to rezultat wspomnianych dysproporcji między wytwórczością dóbr produkcyjnych i artykułów spożycia. Z drugiej strony konieczność finansowania rosnącego importu żywności i środków inwestycyjnych zmuszała władze gospodarcze do aktywizacji eksportu innych oprócz węgla wyrobów przemysłowych, w tym również konsumpcyjnych.

Jednakże pod wpływem dyskusji CUP-owskiej nastąpiły — jak już mówiliśmy — istotne zmiany w założeniach planu przemysłu na rok 1948. Zwycięstwo koncepcji przyspieszenia momentu roz-

¹¹ Por. Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. Warszawa 1948 s. 19.

¹² Projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie wytycznych sporządzenia narodowego planu gospodarczego na rok 1948 przyjęty przez KERM dnia 18 VII 1947 r. AAN. KERM t. 55 b.p.

poczęcia procesu industrializacji kraju w powiązaniu z komplikującą się stopniowo, w miarę narastania zjawisk zimnej wojny, sytuacją międzynarodową spowodowało dążność do zwiększenia potencjału wytwórczego dóbr inwestycyjnych. W rezultacie zmieniono niektóre wcześniej ustalone wskaźniki. Wyraźny priorytet uzyskały gałęzie dostarczające środków wytwórczych. W przemyśle hutniczym plan produkcji zwiększono z 1,8 do 2,2 mld zł, w metalowym z 0,99 do 1,0 mld zł, w przemyśle elektrotechnicznym z 200,0 do 247,8 mln zł (wg cen z 1937 r.)¹³.

Uchwalona 9 marca 1948 r. ustawa o narodowym planie gospodarczym przewidywała podniesienie wytwórczości przemysłu państwowego o 23⁰/₀ w stosunku do poziomu osiągniętego w roku poprzednim. Wartość produkcji miała wynieść 11,6 mld zł (wg cen z 1937 r.). W ustawie określono również zadania dla przemysłu: terenowego i spółdzielczego. Asortyment ich produkcji uwzględniał głównie artykuły powszechnego użytku¹⁴.

W 1948 r. wyraźnie zakreślono ramy działania przemysłu prywatnego. Podobnie jak spółdzielczość miał on uzupełniać produkcję państwową, przy czym wielkość wytwórczości została poddana ścisłej reglamentacji¹⁵.

Plan na rok 1948, mimo zwiększenia — w stosunku do pierwotnych założeń — zadań w gałęziach wytwarzających dobra inwestycyjne, w niewielkim stopniu odbiegał od ogólnej koncepcji planu trzyletniego jako fazy odbudowy. Wpływ dyskusji CUP-owskiej z powodu braku czasu na zasadnicze korekty zadań nie był zbyt duży. Natomiast plan na rok następny już w szerszym zakresie uwzględniał potrzeby drugiej fazy rozwoju Polski Ludowej — etapu socjalistycznej industrializacji. Stanowiło to bezpośrednią konsekwencję przyjętej w 1948 r. strategii gospodarczej.

Nowe tendencje ujęte zostały w wytycznych Rady Ministrów,

¹³ Notatki CUP z dnia 28 IV 1948 r. w sprawie planu produkcji na rok 1949. AAN. CUP t. 2874 k. 11.

¹⁴ Ustawa z dnia 9 marca 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1948. *DzURP* 1948 nr 19 poz. 134.

¹⁵ Notatka Departamentu Przemysłu CUP z dnia 22 IV 1948 r.: „Zadania przemysłu prywatnego”. AAN. CUP t. 1628 b.p.

które stwierdzały: „W celu przygotowania aparatu produkcyjnego do wykonania zadań następnego planu długoterminowego należy położyć nacisk przede wszystkim na: a) wzmoczenie wytwórczości dóbr inwestycyjnych, a w szczególności ciężkich maszyn, obrabiarzek i narzędzi, kotłów, aparatury chemicznej, wyrobów inwestycyjnych przemysłu elektrotechnicznego itp., b) produkcję traktorów, nawozów sztucznych i innych środków zaopatrzenia rolnictwa, c) produkcję materiałów budowlanych oraz maszyn budowlanych”¹⁶.

Zgodnie z wytycznymi wartość produkcji przemysłowej miała wzrosnąć o 21—23% w porównaniu z rokiem poprzednim. Ustawa o narodowym planie gospodarczym, przyjęta przez sejm 31 marca 1949 r., podniosła ten wskaźnik do 26%. Wartość wytwórczości całego przemysłu uspołecznionego ustalono w wysokości 16,1 mld zł, w tym państwowego — 14,6 mld zł.

Nakłady inwestycyjne w przemyśle uspołecznionym miały osiągnąć wartość 118,6 mld zł bieżących. W rozdziale nakładów preferowano przemysł: hutniczy (20,1 mld zł), węglowy (19,8 mld zł), chemiczny (12,0 mld zł), energetyczny (11,6 mld zł), metalowy (11,2 mld zł) oraz włókienniczy (9,6 mld zł)¹⁷. Nowe inwestycje projektowano w przemyśle: węglowym, energetycznym, hutniczym i chemicznym. Natomiast w gałęziach wytwarzających artykuły konsumpcyjne ograniczono się do kapitalnych remontów¹⁸.

W planie na rok 1949 dużą wagę przywiązywano do pozainwestycyjnych czynników wzrostu produkcji. Przewidywano, że w wyniku rozwoju współzawodnictwa pracy oraz wynalazczości wydajność pracy w przemyśle państwowym podniesie się o 6,5%¹⁹.

Zgodnie ze zmianami modelowymi rok 1949 miał być również okresem przyspieszenia procesów socjalizacji w przemyśle. Posta-

¹⁶ Uchwała Rady Ministrów z dnia 12 czerwca 1948 r. w sprawie wytycznych w zakresie podstawowych zadań narodowego planu gospodarczego na rok 1949. AAN. CUP t. 1286 k. 5.

¹⁷ Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. DzURP 1949 nr 26 poz. 189.

¹⁸ Uwagi do planu produkcji na rok 1949. AAN. CUP t. 2874 k. 26—27.

¹⁹ Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym, jw.

nowiono ograniczyć liczbę przedsiębiorstw prywatnych oraz podporządkować istniejące placówki kierownictwu państwowemu przez powierzenie ich obsługi handlowej wyspecjalizowanym centralom. Wprowadzono również zakaz nabywania przez jednostki uspołecznione niektórych wyrobów przemysłu prywatnego²⁰.

Zwiększenie nakładów inwestycyjnych łącznie ze skierowaniem ich do przemysłu ciężkiego oraz ograniczenie rozwoju sektora prywatnego stanowiło ważny element ukształtowanej w 1948 r. polityki przyspieszenia budownictwa socjalistycznego w Polsce i rozpoczęcia procesu industrializacji. Nowe tendencje wynikały zarówno z obiektywnej konieczności utrzymania dotychczasowego tempa wzrostu stopy życiowej, co było możliwe poprzez realizację nowych inwestycji przemysłowych, jak też z potrzeby wchłonięcia znajdujących się na wsi nadwyżek siły roboczej. Wpływ wywierały również zmiany w sytuacji międzynarodowej oraz polityce wewnętrznej kraju. Pogarszające się stosunki między światem zachodnim i krajami demokracji ludowej wymagały wzmocnienia jedności i potencjału ekonomiczno-obronnego państw budujących socjalizm. Nasiliły się tendencje do centralizacji zarządzania oraz przeceniania roli przemysłu ciężkiego. Procesy te wywarły pewien wpływ na kształt planu przemysłu w ostatnim roku planu trzyletniego, lecz nie zmieniły ogólnego jego charakteru — planu odbudowy gospodarczej. Ich działanie ujawniło się w pełni dopiero podczas realizacji planu sześcioletniego.

Struktura organizacyjna

Przemysł w latach planu trzyletniego rozwijał się w trzech podstawowych formach: państwowej, spółdzielczej i prywatnej.

Niedostatek danych statystycznych oraz istniejące sprzeczności między liczbami podawanymi w różnych źródłach nie pozwalają na ukazanie liczby przedsiębiorstw przemysłowych w latach 1947—

²⁰ Wytyczne polityki Departamentu Kontroli MPiH w stosunku do drobnej wytwórczości sektora prywatnego. AAN. MPiH t. 1443 k. 1 i nast.

1949. W celu przedstawienia udziału sektorów w wytwórczości posłużymy się statystyką zatrudnienia. I w tym wypadku spotykamy się z różnymi szacunkami, dlatego też korzystać będziemy z oficjalnych danych Głównego Urzędu Statystycznego (tablica 12).

Tablica 12

*Zatrudnienie w przemyśle według form własności
w latach 1946—1949*

Wyszczególnienie	1946	1947	1948	1949
	w tys. osób			
Ogółem	1244,1	1473,4	1615,2	1754,8
Przemysł uspołeczniony	1110,0	1302,0	1485,9	1670,0
w tym:				
państwowy	1068,5	1238,0	1403,3	1553,8
spółdzielczy	41,5	64,0	82,6	116,2
Przemysł prywatny	134,1	171,4	129,3	84,8

* Źródło: *Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945—1965*. Warszawa 1967 s. 286.

Analiza liczb zawartych w tablicy 12 wykazuje stały wzrost zatrudnienia w przemyśle uspołecznionym. Szczególnie wysoką dynamikę notowano w spółdzielczości, której rozwój opierał się przede wszystkim na przejmowaniu likwidowanych zakładów prywatnych. Przemysł państwowy w zasadzie nie zmieniał swojego udziału w globalnym zatrudnieniu w przemyśle, sięgającego 85⁰/. Wyraźny spadek udziału w zatrudnieniu notował przemysł prywatny, co było następstwem trwającego procesu uspołecznienia.

Istnienie pluralizmu własnościowego komplikowało system organizacji i zarządzania przemysłem oraz ograniczało zasięg planowego oddziaływania państwa. W latach 1945—1946 całość kierownictwa skupiona była w Ministerstwie Przemysłu, które w marcu 1947 r. przekształcone zostało w Ministerstwo Przemysłu i Handlu²¹. Nowy urząd ustalał kierunki polityki przemysłowej, administrował aparatem produkcyjnym i dystrybucyjnym państwowego

²¹ Dekret z dnia 27 marca 1947 r. o zmianie organizacji i zakresie działania naczelných władz administracyjnych. *DzURP* 1947 nr 31 poz. 130.

przemysłu oraz sprawował nadzór nad wytwórczością spółdzielczą oraz prywatną. Dodatkowo posiadał szerokie uprawnienia w dziedzinie handlu wewnętrznego i zagranicznego.

Skoncentrowanie w MPiH szerokiego zakresu zagadnień produkcyjnych i handlowych sprawiło, że z jednej strony powstał potężny kompleks decydujący o polityce gospodarczej, z drugiej jednak ograniczone zostały możliwości jego bezpośredniego oddziaływania na jednostki niższych szczebli.

Podstawową jednostką organizacyjną państwowego przemysłu kluczowego były centralne zarządy, tworzone według kryterium gałęziowego. Nosiły one charakter departamentów MPiH i były włączone w strukturę organizacyjną tego ministerstwa. Centralne zarządy nadzorowały i kontrolowały poszczególne przedsiębiorstwa oraz zjednoczenia, opracowywały plany produkcji i budżet, kierowały zagadnieniami kadrowymi oraz prowadziły sprawozdawczość. Działały przy nich centrale zaopatrzenia i centrale zbytu (biura sprzedaży), które organizowały handlową obsługę danej gałęzi produkcji²².

W 1948 r. centralne zarządy uzyskały status przedsiębiorstw państwowych i wyłączone zostały ze struktury organizacyjnej ministerstwa²³.

Przedsiębiorstwa państwowe powoływane były początkowo na podstawie ustawodawstwa przedwojennego z pewnymi niewielkimi modyfikacjami. Na czele przedsiębiorstw stali dyrektorzy, a w sporadycznych wypadkach rady nadzorcze. Szerokie uprawnienia w zakresie kształtowania stosunków pracy miały rady zakładowe, nie wolno im było jednak bezpośrednio kierować przedsiębiorstwami²⁴. Jedynie w zarządach wielosobowych zasiadali przedstawiciele załogi.

Przedsiębiorstwa otrzymywały od państwa w użytkowanie środ-

²² J. Kruszyna. Przemiany w organizacji i zarządzaniu przemysłem kluczowym w PRL w latach 1944—1950. Katowice 1961 s. 23.

²³ Tamże s. 198; II Rocznik Przemysłu Odrodzonej Polski 1948. Warszawa 1948 s. 2b.

²⁴ Dekret z dnia 6 lutego 1945 r. o utworzeniu rad zakładowych. *DzURP* 1945 nr 8 poz. 36.

ki trwałe, a na własność — środki obrotowe. Działalność opierały na rozrachunku gospodarczym, tzn. pokrywały swoje wydatki z dochodów otrzymywanych ze sprzedaży wyrobów i usług. Wygospodarowany zysk dzielono na tzw. premię samodzielności przedsiębiorstwa i premię zbiorową załogi, które pozostawały w przedsiębiorstwie. Pozostała część zysku stanowiła wpłatę z tytułu podatku dochodowego oraz zasilała państwowy fundusz inwestycyjny²⁵.

Zmiany w sytuacji przedsiębiorstw zapowiedział wydany 3 stycznia 1947 r. dekret o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych²⁶. W latach planu odbudowy gospodarczej dekret nie doczekał się aktów wykonawczych, co oznaczało, że nie był w zasadzie respektowany. Stąd też strukturę organizacyjną poszczególnych przedsiębiorstw charakteryzowało duże zróżnicowanie²⁷.

Wielosektorowość gospodarki polskiej znalazła dobitny wyraz w organizacji przemysłu drobnego, obejmującego małe zakłady państwowe oraz przedsiębiorstwa spółdzielcze i prywatne. Ich naczelną władzą był Departament Przemysłu Miejsowego MPiH, administrujący drobnym przemysłem państwowym oraz sprawujący nadzór nad pozostałymi formami własności. Brak jasnej koncepcji co do losów przemysłu drobnego wpływał ujemnie na jego rozwój. Małe zakłady, nie podlegające ustawie nacjonalizacyjnej, stały się przedmiotem reprivatyzacji. Do połowy 1947 r. zwrócono osobom prywatnym, a także przekazano spółdzielczości i samorządom 2257 jednostek produkcyjnych, co stanowiło 73% drobnej własności przemysłowej państwa²⁸. Dopiero w tymże 1947 r. powstała koncepcja, aby przemysł miejscowy stał się formą wzorcową organizacji wytwórczości w małych zakładach. Rozpoczął się wtedy proces przejmowania niektórych większych jednostek przez centralne zarządy przemysłu kluczowego. Stąd też w całym okresie realizacji planu trzyletniego następował stopniowy spadek lic-

²⁵ Dekret z dnia 4 czerwca 1946 r. o podziale zysku i pokrywaniu strat w przedsiębiorstwach państwowych. *DzURP* 1946 nr 24 poz. 155.

²⁶ *DzURP* 1947 nr 8 poz. 42.

²⁷ J. Kruszyna. *Przemiany*, jw. s. 231.

²⁸ A. Wernik. *Państwowy przemysł terenowy w Polsce Ludowej*. Warszawa 1959 s. 23.

by zakładów należących do państwowego przemysłu drobnego. Gdy w 1947 r. było ich 673, to w 1949 — 572²⁹.

W przemyśle prywatnym po bardzo dynamicznym rozwoju w okresie bezpośrednio powojennym — apogeum jego rozwoju stanowił rok 1947 (17 717 zakładów) — nastąpiło szybkie zmniejszanie się liczby zakładów i zatrudnienia. Stanowiło to wyraz zmian w polityce gospodarczej państwa. Nasilające się tendencje do wzmocnienia sektora uspołecznionego oraz rozwój planowego kierownictwa przemysłem spowodowały ograniczenie swobody działania inicjatywy prywatnej. W rezultacie zahamowań w dostawach surowców, nacisku fiskalnego oraz braku zamówień ze strony przemysłu uspołecznionego zaczęła gwałtownie spadać liczba przedsiębiorstw (w 1949 r. — 11 182) oraz zatrudnienie³⁰.

Zmiany w polityce państwa w stosunku do przemysłu prywatnego wpłynęły również na jego organizację. W 1947 r. niezależnie od reprezentujących interes sektora nie uspołecznionego izb przemysłowo-handlowych powołano przymusowe zrzeszenia branżowe, obejmujące swoim działaniem teren województwa³¹. Ustanowienie zrzeszeń miało na celu ściślejsze powiązanie przemysłu prywatnego z planem gospodarczym państwa.

Najbardziej złożoną oraz podlegającą częstym zmianom strukturę organizacyjną miał przemysł spółdzielczy. Zakłady spółdzielcze podporządkowano różnym centralom, zarówno przemysłowym jak handlowym. Do czasu wielkich przemian organizacyjnych w spółdzielczości polskiej w 1948 r. produkcją kierowały: „Społem” Związek Gospodarczy Spółdzielni RP, Związek Gospodarczy Spółdzielni Wytwórczych i Pracy oraz Centrala Gospodarcza Spółdzielni Pracy Wytwórczej „Solidarność”.

Od 1948 r. główną rolę odgrywały Centrala Spółdzielni Pracy

²⁹ K. Zimniewicz: Rola gospodarcza i przeobrażenia organizacyjne przemysłu drobnego w Wielkopolsce w dwudziestolecie Polski Ludowej (1945—1965). Poznań 1970 s. 58—59.

³⁰ Por.: Korespondencja między KC PPR i MPIH w październiku 1948 r. AAN. MPIH t. 2852; *Rocznik Statystyczny 1950* s. 30.

³¹ Por.: B. Nietyksza, T. Gout. *Przedsiębiorczość prywatna w przemyśle i handlu. Prawa i obowiązki*. Warszawa 1948 s. 36.

i Centrala Spółdzielni Wytwórczych „Solidarność”. W następnym roku powołano organizacje o charakterze specjalistycznym, a mianowicie Centralę Spółdzielni Inwalidów oraz Centralę Przemysłu Ludowego i Artystycznego jako instytucję spółdzielczo-państwową⁸².

Dla uzupełnienia obrazu wytwórczości nie sposób nie wspomnieć o rzemiośle, które w latach planu odbudowy gospodarczej przeszło poważną ewolucję. Jego organizacja opierała się na doświadczeniach przedwojennych i grupowała poszczególne warsztaty w cechach oraz izbach rzemieślniczych. Nowością były spółdzielnie rzemieślnicze, których początki sięgają 1946 r. Ich liczba wzrosła ze 135 w 1947 r. do 427 w ostatnim roku planu trzyletniego⁸³.

Dynamicznie rosła również sieć warsztatów rzemieślniczych: w 1947 r. było ich 138,6 tys., a w 1949 r. już 170,9 tys. Jednak w 1949 r. rozpoczęło się bardzo szybko ograniczanie rzemiosła prywatnego pod wpływem dogmatycznego podejścia do procesu uspołecznienia życia gospodarczego. Nie pozostało to bez wpływu na gospodarkę kraju, zwłaszcza zaś na aktywizację małych miast i osiedli⁸⁴.

Rozwój produkcji przemysłowej w latach 1947—1949

Złożony system organizacyjny znacznie komplikuje badania nad rozwojem przemysłu w pierwszych latach Polski Ludowej. Dodatkowe utrudnienia powoduje niedostatek danych statystycznych zarówno w przekroju chronologicznym, jak też w odniesieniu do poszczególnych sektorów gospodarczych. Dlatego też w celu przesłania rozwoju wytwórczości w latach 1947—1949 zmuszeni jesteśmy do skoncentrowania się prawie wyłącznie na przemyśle

⁸² Por. *Spółdzielczość w Polsce Ludowej (1944—1955)*. Warszawa 1957 s. 123.

⁸³ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 39.

⁸⁴ Por. A. Gorywoda. Z problematyki rozwoju rzemiosła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945—1965. Opole 1970 s. 27 i nast.

państwowym. Przemawia za tym również fakt, że tylko przemysł państwowy od początku i w całości został włączony do planu odbudowy gospodarczej. Wytwórczość spółdzielcza została uwzględniona dopiero w planie na rok 1949, a przemysł prywatny w zasadzie nie był objęty w ogóle planem. Ze względu jednak na wagę sektora państwowego w całości produkcji, o czym wspominaliśmy wyżej, jego analiza pozwoli na ukazanie wszystkich podstawowych problemów wytwórczości w latach 1947—1949.

Pierwszy rok planu trzyletniego rozpoczął się niepomyślnie. Normalne trudności okresu powojennej odbudowy wzrosły wskutek bardzo ciężkiej zimy i wiosennej powodzi. Niekorzystne warunki atmosferyczne sparaliżowały pracę transportu, wystąpiły znaczne opóźnienia w zaopatrzeniu zakładów przemysłowych w surowce i energię, wzrosła absencja w przedsiębiorstwach, spowodowana epidemiami chorób. Zamarznięcie portów bałtyckich zahamowało dostawy zagraniczne, niezbędne dla normalnego funkcjonowania przemysłu. W rezultacie w pierwszym kwartale pomimo wzrostu wytwórczości nie wykonano planu produkcji wielu podstawowych artykułów przemysłowych⁸⁵.

Na wiosnę sytuacja się poprawiła, głównie jednak w zakresie produkcji dóbr inwestycyjnych. Przemysł lekki, zwłaszcza włókienniczy, przeżywał poważne trudności, spowodowane brakiem dostatecznej ilości surowców oraz złym stanem urządzeń produkcyjnych wymagających stałych remontów⁸⁶. Przyjąwszy wielkość produkcji w analogicznym okresie roku 1938 za 100, stwierdzamy, że ogólny wskaźnik produkcji netto osiągnął w czerwcu 1947 r. poziom 102,9 (tablica 13), a więc nieznacznie przekroczył stan z okresu międzywojennego. Jednak większość centralnych zarzą-

⁸⁵ Wskaźniki realizacji planu produkcji w I kwartale 1947 r. kształtowały się następująco: węgiel — 99,8%, stal — 97%, cement — 94,0%, parowozy — 96%, wyroby bawełniane — 95%, papier — 81%. Por.: Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce w I kwartale 1947 r. AAN. CUP t. 386 s. 35—36.

⁸⁶ T. Z a w a d z k i. Produkcja przemysłowa w I półroczu 1947 r. *Biuletyn IGN* 1947 nr 6 s. 11 i nast.; Obecna sytuacja na odcinku przemysłu. AAN. CUP t. 458 k. 1.

dów przemysłu nie wykonała planu produkcji pierwszego półroczu³⁷.

W trzecim kwartale 1947 r., mimo ogólnej tendencji zwykłej, rozwój produkcji był nierównomierny. Decydowały o tym liczne awarie wyeksploatowanych urządzeń oraz brak wykwalifikowanych kadr technicznych. Odczuwano również, analogicznie do miesięcy poprzednich, niedostatek niektórych surowców³⁸.

Znaczniejszy postęp w produkcji nastąpił dopiero w ostatnim kwartale 1947 r. Podniosły się wówczas poszczególne wskaźniki ilościowe, jednak jakość wytwarzanych produktów była niska, tak że wystąpiły nawet trudności w ich zbywaniu. Ogółem w II połowie 1947 r. produkcja wzrosła o 16,8% w porównaniu z I półroczem i o 32% w stosunku do poziomu uzyskanego w 1946 r.³⁹

Tablica 13

Miesięczne wskaźniki produkcji przemysłowej w 1947 r.

Miesiąc	Wskaźnik GUS 1937 = 100	Wskaźnik CUP 1938 = 100	Wskaźnik IGN 1938 = 100
I	105	82	93,6
II	97	81	93,5
III	112	86	97,2
IV	112	89	99,3
V	113	92	98,9
VI	115	101	102,9
VII	127	98	100,5
VIII	124	104	105,1
IX	133	105	107,6
X	142	110	111,4
XI	136	115,6	121,8
XII	132	116,2	120,7

Zródło: *Wiadomości Statystyczne* 1948 nr 5 s. 66; Materiały statystyczne „A” dotyczące zagadnień gospodarczych Polski 1945—1948. AAN. CUP t. 719 k. 5; *Tablice Statystyczne IGN* 1949 nr 3 s. 3.

³⁷ Sprawozdanie z wykonania planu odbudowy gospodarczej w I połowie 1947 r. Warszawa 1947 s. 13.

³⁸ Przemysł — notatki bez autora i daty. AAN. CUP t. 459 k. 14.

³⁹ Sprawozdanie CUP za IV kwartał 1947 r. i za rok 1947. AAN. CUP t. 459 k. 17 i nast.; W. Hegemejer. Przegląd ogólny. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7 s. 1.

Pozwoliło to nadrobić opóźnienia w realizacji zadań postawionych przed przemysłem. Plan produkcji został wykonany przez większość gałęzi. Całkowita wartość brutto produkcji przemysłu państwowego osiągnęła wielkość 9,9 mld zł (wg cen z 1937 r.), co oznaczało przekroczenie zadań planowych o 5%⁴⁰. Jednak niektóre centralne zarządy nie osiągnęły zamierzonej wielkości produkcji. Szczególnie niekorzystna sytuacja wystąpiła w przemyśle tytoniowym (57% planu), materiałów budowlanych (78% planu), graficznym (64% planu), skórzanym (80% planu) i papierniczym (98% planu). Nie wykonały zakładanej wielkości produkcji Państwowe Zakłady Tele- i Radiotechniczne oraz PP „Film Polski”. Również wytwórczość państwowego przemysłu drobnego była o 5% niższa od przewidywanej⁴¹. W dalszym ciągu niezadowalające wyniki osiągał przemysł spożywczy, co bezpośrednio odbijało się na stanie zaopatrzenia rynku, przyczyniając się do wzrostu cen.

Według opinii CUP źródłem niepowodzeń przemysłu w niektórych dziedzinach, oprócz niekorzystnych warunków klimatycznych w I kwartale, były trudności w uzyskaniu surowców pochodzenia zagranicznego. Zmniejszyły się dostawy UNRRA w związku z zakończeniem przez tę organizację programu pomocy dla Polski. W drugim półroczu 1947 r. ujawniły się skutki pogarszających się stosunków z krajami kapitalistycznymi. W rezultacie odrzucenia tzw. planu Marshalla⁴² zmniejszeniu uległy dostawy dóbr inwestycyjnych i surowców dla naszego przemysłu. W tej sytuacji niezastąpiona okazała się pomoc Związku Radzieckiego⁴³.

Mimo tych perturbacji wskaźnik produkcji netto obliczony przez

⁴⁰ Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947, jw. s. 6.

⁴¹ Wartość produkcji przemysłowej gospodarki państwowej w roku 1947. Zestawienie CUP nr 1. CA KC PZPR 295/XI/192 k. 40.

⁴² Szerzej na ten temat zob. rozdział dziewiąty.

⁴³ Sprawozdanie CUP z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. AAN. CUP t. 1342 k. 5; Polska gospodarka planowa. Warszawa 1948 s. 57.

Tablica 14

Produkcja ważniejszych wyrobów przemysłowych w latach 1938, 1947—49

Wyroby	Jedn. miary	1938	1947	1948	1949
Energia elektryczna	mld kWh	6,00	6,7	7,7	8,3
Węgiel kamienny	mln t	38,10	59,1	70,3	71,1
Węgiel brunatny	mln t	0,01	4,8	5,0	4,6
Koks	mln t	2,30	4,5	5,1	5,8
Stal surowa	tys. t	1441,00	1579,0	1955,0	2304,0
Wyroby walcowane	tys. t	1074,00	1052,0	1279,0	1538,0
Cynk	tys. t	108,00	57,0	71,0	108,0
Maszyny elektryczne wiro- we	tys. szt.	26,90 ^a	14,8	26,1	51,8
Odbiorniki radiowe	tys. szt.	142,00	7,4	33,7	66,1
Aparaty telefoniczne	tys. szt.	15,40 ^a	31,9	68,6	56,4
Samochody ciężarowe	szt.	1800	—	14	245
Traktory	szt.	—	152	1201	2513
Parowozy	szt.	28	202	242	228
Wagony osobowe	szt.	93 ^a	102	192	194
Wagony towarowe	tys. szt.	0,60	11,1	15,3	16,1
Motocykle	tys. szt.	0,80	0,1	2,1	4,2
Kwas siarkowy w przelicze- niu na 100%	tys. t	189,00	155,0	222,0	276,0
Nawozy azotowe	tys. t	261,00	252,0	355,0	388,0
Nawozy fosforowe	tys. t	241,00 ^a	198,0	289,0	426,0
Tworzywa sztuczne	tys. t	—	0,9	2,1	2,4
Cement	tys. t	1719,00	1522,0	1824,0	2344,0
Tarcica	tys. m ³	4840,00	3255,0	3831,0	5485,0
Papier	tys. t	205,00	207,0	247,0	253,0
Tkaniny bawełniane	mln m	2888,00	257,0	349,0	403,0
Tkaniny wełniane	mln m	37,70	32,8	41,9	50,1
Skóry twarde	tys. t	24,20	5,2	10,8	15,0
Cukier	tys. t	491,00	493,0	627,0	745,0
Margaryna	tys. t	1,90 ^a	0,9	13,9	19,0
Spirytus w przeliczeniu na 100%	mln l	86,00	66,9	112,0	91,6

^a Rok 1937.Źródło: Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945—1965. Warszawa 1967 s. 188 i nast.;
Rocznik Statystyczny 1964 s. 114 i nast.

Instytut Gospodarstwa Narodowego osiągnął poziom 120,7% (rok 1938 = 100) i był o 27,5% wyższy od stanu w grudniu 1946 r.⁴⁴

Wyniki w dziedzinie wytwórczości poszczególnych artykułów prezentuje tablica 14. Liczby w niej zawarte wskazują na wyraźny postęp, jaki nastąpił w produkcji przemysłowej już w pierwszym roku planu odbudowy gospodarczej. Dotyczyło to zarówno grupy środków wytwarzania, jak i dóbr konsumpcyjnych, przy czym tempo rozwoju pierwszych było wyższe. Według obliczeń IGN produkcja dóbr inwestycyjnych pod koniec 1947 r. była o 20% wyższa w stosunku do 1938 r., energetycznych o 54,4%, podczas gdy artykułów konsumpcyjnych tylko o 1,1%⁴⁵.

Początek 1948 r. przebiegał pod znakiem ożywienia w przemyśle. Dzięki sprzyjającym warunkom atmosferycznym sprawnie realizowano plany, przede wszystkim w przemyśle ciężkim. Pozwoliło to na przekroczenie zadań pierwszego półrocza o 12%⁴⁶. Nieznacznie poprawiła się jakość towarów, jednak struktura wytwórczości nadal nie była dostosowana do wymagań konsumentów. W konsekwencji następowało gromadzenie w magazynach wyrobów, które nie znajdowały nabywców. W drugim półroczu dynamika wzrostu produkcji również była wysoka (tablica 15).

Tablica 15

Miesięczne wskaźniki produkcji przemysłowej w 1948 r.

Miesiąc	Wskaźnik GUS 1937 = 100	Wskaźnik IGN 1938 = 100	Miesiąc	Wskaźnik GUS 1937 = 100	Wskaźnik IGN 1938 = 100
I	145	125,1	VII	146	124,4
II	138	132,8	VIII	157	130,5
III	150	128,2	IX	159	134,2
IV	155	130,9	X	165	139,6
V	136	138,9	XI	171	148,5
VI	150	134,6	XII	161	138,3

Zródło: *Wiadomości Statystyczne* 1949 nr 7 s. 74; *Tablice Statystyczne IGN* 1949 nr 3 s. 3.

⁴⁴ T. Zawadzki. Produkcja przemysłowa w II półroczu 1947. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7 s. 15.

⁴⁵ *Tablice Statystyczne IGN* 1949 nr 3 s. 3.

⁴⁶ Uwagi do sprawozdania z wykonania planu produkcji przemysłowej w I półroczu 1948 r. AAN. CUP t. 473, b.p.

Na kształtowanie się wytwórczości silnie oddziaływało rozwijające się w szybkim tempie współzawodnictwo pracy, zapoczątkowane w 1947 r. przez górnika Wincentego Pstrowskiego, oraz podejmowanie przez załogi czynów produkcyjnych w związku ze zbliżającym się Kongresem Zjednoczeniowym PPR i PPS⁴⁷.

Według opinii PKPG produkcja globalna przemysłu państwowego (liczona w złotych z 1937 r.) osiągnęła w 1948 r. wartość 13,2 mld zł, co oznaczało przekroczenie zadań planowych o 14⁰/. Wzrost w stosunku do poziomu osiągniętego w 1947 r. wynosił 33⁰/%⁴⁸. Wykonanie planu przez poszczególne gałęzie przemysłu przedstawia tablica 16.

Według obliczeń Instytutu Gospodarstwa Narodowego produkcja przemysłowa w grudniu 1948 r. była o 38,3⁰/% wyższa od średniej miesięcznej w 1938 r. (por. tablica 15). Znamionowała ją utrzymująca się znaczna rozbieżność między produkcją wyrobów inwestycyjnych (wzrost o 39⁰/%) i energetycznych (63,8⁰/%) a produkcją artykułów konsumpcyjnych (wzrost o 23,1⁰/%). U podstaw tych rozbieżności leżało różne tempo rozwoju poszczególnych gałęzi. Gdy wskaźnik produkcji przemysłu metalowego osiągnął w końcu grudnia 1948 r. poziom 253,8⁰/% (rok 1938 = 100), przemysłu chemicznego — 220,2⁰/%, energetycznego — 208,3⁰/%, to włókienniczego — 128,5⁰/%, spożywczego 123,9⁰/%, a skórzanego zaledwie 41⁰/%⁴⁹.

Tak więc, analogicznie do roku 1947, znacznie wyższe przyrosty produkcji charakteryzowały gałęzie wytwarzające środki produkcji. Natomiast w przemysłach produkujących na potrzeby rynku niejednokrotnie nie osiągnięto przedwojennego poziomu produkcji. Zwrócił na to zjawisko uwagę minister przemysłu i handlu Hilary

⁴⁷ Zobowiązania produkcyjne wyniosły w CZP Hutniczego — 241,8 mln zł, Metalowego — 94,5 mln zł, Włókienniczego — 88,4 mln zł, Chemicznego — 66,0 mln zł. Por. Zestawienie przewidywanego przekroczenia planów przez centralne zarządy przemysłu i przyjętych zobowiązań przedkongresowych. CA KC PZPR 295/XI/45 k. 125.

⁴⁸ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1948, jw. s. 6.

⁴⁹ *Tablice Statystyczne IGN 1949* nr 3 s. 3.

Tablica 16

Wykonanie planu produkcji przemysłowej w latach 1947—1948

Wyszczególnienie	1947	1948	1949	
	w tys. zł	z 1937 r.	1947	
			w %	
CZ Energetyki	358 213	422 065,6	100	118
CZP Węglowego	1593 397	1856 139,5	107	116
CZP Naftowego	113 667	162 228,9	129	143
CZP Mineralnego	230 294	276 561,0	116	120
CZP Hutniczego	1699 071	2534 676,6	116	149
CZP Metalowego	817 100	1151 712,3	113	141
CZP Elektrotechnicznego	174 384	303 298,0	116	174
CZP Chemicznego	661 873	1031 900,0	126	156
CZP Włókienniczego	1814 639	2251 922,0	117	124
CZP Papierniczego	256 678	317 461,8	110	124
CZP Graficznego	44 500	63 649,9	111	143
CZP Skórzanego	138 563	215 872,0	119	156
CZP Drzewnego	70 254	109 000,8	123	155
CZP Cukrowniczego	285 619	360 339,0	119	126
CZP Spożywczego	158 294	286 880,1	123	181
CZP Fermentacyjnego	78 515	100 997,8	107	129
CZP Konserwowego	59 225	74 427,7	118	126
Przemysł Miejsowy	95 094	140 267,6	124	148
Monopol Tytoniowy	384 200	502 168,1	112	131
Monopol Spirytusowy	626 700	656 533,0	101	105
Monopol Solny	40 811	50 274,2	109	123
Monopol Zapalczany	61 100	80 868,0	113	132
Zjednoczone Stocznie Polskie	18 500	26 654,3	121	144
Stocznie Rybackie	1 900	1 547,1	65	81
Przemysł drzewny	142 400	196 640,0	131	138

Zródło: Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950 s. 7—8.

Minc na kongresie zjednoczeniowym partii robotniczych, twierdząc, że w pierwszych dwóch latach realizacji planu odbudowy gospodarczej tempo produkcji środków inwestycyjnych wyraźnie górowało nad wytwarzaniem artykułów konsumpcyjnych⁵⁰. Opisany

⁵⁰ H. Minc. Osiągnięcia i plany gospodarcze. Referat wygłoszony w dniu 18 grudnia 1948 r. na Kongresie PZPR. Warszawa 1949 s. 118.

wyżej układ proporcji gospodarczych stwarzał wprawdzie realne podstawy do przyszłej industrializacji kraju, jednak bieżąco wywoływał niedostatek artykułów konsumpcyjnych na rynku i zakłócenia w dystrybucji.

Komunikat o wykonaniu narodowego planu gospodarczego stwierdzał, że w końcu 1948 r. produkcja przemysłu państwowego osiągnęła 150⁰/₀ poziomu przedwojennego. Dla poszczególnych produktów uzyskano następujące wskaźniki wykonania planu: energia elektryczna — 104⁰/₀, węgiel kamienny — 104⁰/₀, stal surowa — 115⁰/₀, obrabiarki — 107⁰/₀, parowozy — 98⁰/₀, cement — 109⁰/₀, tkaniny bawełniane — 108⁰/₀, tkaniny wełniane — 112⁰/₀, obuwie — 125⁰/₀⁵¹. W konsekwencji zadania planu odbudowy gospodarczej na okres dwóch lat zostały wykonane w dziedzinie przemysłu w 108⁰/₀⁵². Wyrazem postępu, poza wzrostem wskaźników, było uruchomienie produkcji szeregu nowych artykułów, między innymi takich jak: obrabiarki, samochody ciężarowe, statki, lokomotywy kopalniane o napędzie elektrycznym i sztuczna skóra.

Dobre wyniki osiągnano również w 1949 r., a plany miesięczne były systematycznie przekraczane (tablica 17).

Tablica 17

Miesięczne wskaźniki wykonania planu w przemyśle państwowym w 1949 r.

Miesiąc	Wskaźniki	Miesiąc	Wskaźniki
I	100,4	VII	108,1
II	105,2	VIII	107,2
III	108,4	IX	109,9
IV	106,7	X	112,9
V	109,1	XI	·
VI	108,2	XII	·

Zródło: *Wiadomości Statystyczne* 1950 nr 1 s. 6.

⁵¹ Komunikat CUP o wykonaniu narodowego planu gospodarczego na rok 1948. AAN. CUP t. 396 k. 1—2.

⁵² Projekt ustawy z dnia ... o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. AAN. CUP t. 1980 k. 1.

W pierwszym półroczu produkcja przemysłu państwowego była o 24⁰/₀ wyższa od poziomu osiągniętego w analogicznym okresie roku poprzedniego. Najlepsze wyniki uzyskano w przedsiębiorstwach Ministerstwa Przemysłu Lekkiego, Ciężkiego oraz Rolnego i Spożywczego. Natomiast nie został wykonany plan wydobywania węgla. W przemyśle metalowym uruchomiono produkcję nadwozi autobusowych „Leyland” oraz nowych typów silników spalinyowych. Nie bez wpływu na kształtowanie się wytwórczości pozostawały zobowiązania podjęte z okazji Kongresu Związków Zawodowych oraz rozwijający się ruch współzawodnictwa pracy. W II kwartale 1949 r. uczestniczyło w nim 99,9 tys. osób, a w następnym 135,9 tys. osób⁵³.

Do końca III kwartału plan roczny zrealizowano w 80⁰/₀, przy czym przodowały w wypełnianiu zadań zakłady wytwarzające dobra konsumpcyjne (przemysł rolny i spożywczy wykonał 85⁰/₀ planu rocznego, lekki 82⁰/₀). Niektóre gałęzie, jak: hutnictwo, przemysł elektrotechniczny, naftowy, solny, drzewny, spirytusowy i tytoniowy całkowicie zrealizowały zadania planu odbudowy gospodarczej⁵⁴.

Plan produkcji przemysłowej w 1949 r., mimo pewnych wahań wskaźnika wzrostu wytwórczości w I półroczu (por. tablica 17), został przekroczony według obliczeń PKPG o 13⁰/₀, a wartość produkcji osiągnęła poziom o 23⁰/₀ wyższy od uzyskanego w roku poprzednim⁵⁵.

Komunikat PKPG o wykonaniu planu w 1949 r. zawierał wyłącznie wskaźniki, nie podając wartości produkcji przemysłowej. Możemy ją jednak obliczyć drogą pośrednią, przyjmując za podstawę wielkość planowanej wytwórczości na rok 1949 według usta-

⁵³ J. Marzec. *Gospodarka narodowa z perspektywy 6 lat. Gospodarka Planowa* 1950 nr 7 s. 298; *Sytuacja ekonomiczna Polski w czerwcu 1949 r. Wiadomości NBP* 1949 nr 8 s. 397.

⁵⁴ *Sytuacja ekonomiczna Polski we wrześniu 1949 r. Wiadomości NBP* 1949 nr 11—12 s. 569.

⁵⁵ Komunikat PKPG o wykonaniu narodowego planu gospodarczego na rok 1949. W: *Wykonanie narodowych planów gospodarczych 1948—1952*. Warszawa 1952 s. 36.

wy z 31 marca 1949 r. Jeżeli zatem plan został wykonany w 113%, to wartość produkcji przemysłowej w 1949 r. osiągnęła sumę 16,5 mld zł bieżących⁵⁰.

Tablica 18

Miesięczne wskaźniki produkcji przemysłowej w 1949 r.

Miesiąc	Wskaźnik GUS ^a 1937 = 100	Wskaźnik ONZ 1938 = 100
I	160,7	162
II	158,1	157
III	183,1	176
IV	176,0	170
V	182,5	175
VI	177,8	166
VII	180,9	174
VIII	190,4	180
IX	198,9	184
X	204,0	188
XI	207,0	189
XII	216,6	189

^a Wskaźniki GUS dla 1949 r. były obliczane na nieco innej zasadzie niż w latach 1947—1948 (produkcja globalna w cenach stałych, poprzednio — 22 artykuły reprezentanty), stąd też są nieporównywalne ze wskaźnikami podanymi w tablicy 15.

Zródło: *Wiadomości Statystyczne* 1950 nr 5 s. 1; *Statistical Yearbook UN 1949—1950* s. 139.

W ostatnim roku realizacji planu trzyletniego na podkreślenie zasługują korzystne z punktu widzenia zaopatrzenia rynku zmiany w tempie rozwoju produkcji dóbr produkcyjnych i konsumpcyjnych. Mimo położenia nacisku na rozwój przemysłu ciężkiego dobre wyniki notowały zakłady skupione w Ministerstwie Przemysłu Lekkiego oraz Rolnego i Spożywczego. Zwiększało to szanse osiągnięcia planowanych zadań w dziedzinie wzrostu spożycia.

Osiągnięcia lat 1947—1949

Oficjalny dokument PKPG stwierdzał, że podstawowe zadania planu odbudowy gospodarczej w zakresie wytwórczości przemysłowej

⁵⁰ Por. s. 114.

wej zostały wykonane w końcu października 1949 r., czyli w okresie 2 lat i 10 miesięcy. Do tego czasu przedsiębiorstwa wchodzące w skład resortów przemysłowych oraz Ministerstwa Leśnictwa i Ministerstwa Żeglugi zrealizowały produkcję wartości 35,7 mld zł bieżących, co według komunikatu oznaczało przekroczenie planu o 0,6%. Poszczególne ministerstwa uzyskały do 1 listopada 1949 r. następujące wskaźniki wykonania planu trzyletniego: Górnictwa i Energetyki — 99%, Przemysłu Ciężkiego — 101%, Przemysłu Lekkiego — 97%, Rolnego i Spożywczego — 108%, Leśnictwa — 118% i Żeglugi — 99%⁵⁷.

W listopadzie i grudniu produkowano w zasadzie ponad plan. Jak podała PKPG, do końca 1949 r. wytwórczość przemysłu państwowego osiągnęła wartość 38,9 mld zł, a więc o 9% wyższą od założonej w narodowych planach gospodarczych⁵⁸.

Nieco inne liczby spotykamy w opracowaniu Kazimierza Secomskiego, według którego przedsiębiorstwa podporządkowane ministerstwom Górnictwa i Energetyki oraz Przemysłu Ciężkiego, Lekkiego, Rolnego i Spożywczego, Leśnictwa i Żeglugi osiągnęły produkcję wartości 39,1 mld zł. Oznaczało to przekroczenie sum przyjętych w poszczególnych planach rocznych o 9,7% (tablica 19). Dane te są niższe od zamieszczonych w sprawozdaniach z wykonania narodowych planów gospodarczych. Również wskaźniki wykonania poszczególnych planów rocznych odbiegają w dół od wskaźników oficjalnych⁵⁹.

Blizsza analiza pozwala wysnuć wniosek, że w liczbach podanych przez Kazimierza Secomskiego skutek zmian organizacyjnych w przemyśle w 1949 r. pominięty został przemysł drobny. Spowodowało to rachunkowe zmniejszenie ogólnej wartości produkcji oraz wskaźników wykonania planu. Z punktu widzenia oce-

⁵⁷ Komunikat PKPG o wykonaniu planu odbudowy gospodarczej, jw. s. 33.

⁵⁸ Tamże s. 36.

⁵⁹ Zestawienie wskaźników wykonania planu przemysłu:

	1947	1948	1949
wg K. Secomskiego	104%	112%	111%
wg oficjalnych komunikatów	105%	114%	113%

Tablica 19

Wykonanie planu odbudowy gospodarczej w przemyśle

Ministerstwa	1947	1948	1949	1947—1949	w % (plan = = 100)
	w mln zł ^a				
Ogółem	9821,7	13 041,4	16 198,4	39 061,5	109,7
Górnictwa i Energetyki	2104,2	2 449,5	2 642,0	7 195,7	105,1
Przemysłu Ciężkiego	3238,1	4 844,7	6 041,6	14 124,4	109,6
Przemysłu Lekkiego	2778,5	3 573,1	4 690,6	11 042,2	106,3
Przemysłu Spożywczego i Rolnego	1539,6	1 949,2	2 545,1	6 033,9	122,4
Leśnictwa	142,4	196,6	233,1	572,1	118,5
Żeglugi	18,9	28,3	46,0	93,2	109,5

^a Według cen z 1937 r.

Źródło: K. Secomski. Analiza wykonania planu trzyletniego. Warszawa 1950 s. 33.

ny realizacji zadań planu odbudowy, uwzględniającego produkcję państwowego przemysłu drobnego, słuszne jest uzupełnienie wyników przemysłu kluczowego rezultatami uzyskanymi w małych zakładach. Gdy chodzi o lata 1947—1948, oprzemy się na oficjalnych publikacjach o wykonaniu planów rocznych, które traktują łącznie przemysł kluczowy i drobny, natomiast produkcję roku 1949 obliczymy dodając do liczby podanej przez Secomskiego wielkość wytwórczości przemysłu terenowego, obliczoną przez Andrzeja Wernika⁶⁰. Otrzymana w ten sposób łączna wartość produkcji przemysłu państwowego w 1949 r. sięga 16,5 mld zł. Jest to zgodne z poprzednim naszym wyliczeniem, opartym na wskaźniku przekroczenia zadań planowych⁶¹.

Konsekwencją przyjęcia naszego szacunku jest inna wielkość produkcji osiągnięta w latach 1947—1949 oraz wyższy od obliczonego przez Kazimierza Secomskiego wskaźnik wykonania planu odbudowy gospodarczej w przemyśle (tablica 20). Różnice są jednak niewielkie. Zarówno jedno dane, jak drugie dowodzą znacz-

⁶⁰ A. Wernik. Państwowy przemysł terenowy, jw. s. 25 (produkcja przemysłu drobnego wyniosła 277,4 mln zł).

⁶¹ Por. s. 130.

nego przekroczenia zamierzeń w dziedzinie wytwórczości przemysłowej, ustalonych w planach rocznych, które łącznie stanowiły skorygowany plan odbudowy gospodarczej.

Tablica 20

*Porównanie wykonania planu odbudowy gospodarczej według obliczeń
Kazimierza Secomskiego i szacunku autora*

Wyszczególnienie	1947	1948	1949	1947—1949
Narodowe plany gospodarcze w mld zł ^a	9,4	11,6	14,6	35,6
Wartość produkcji według obliczeń K. Secomskiego w mld zł ^a	9,8	13,1	16,2	39,1
Wykonanie planu w %	104,0	112,0	111,0	109,7
Wartość produkcji według szacunku autora w mld zł ^a	9,9	13,2	16,5	39,6
Wykonanie planu w %	105,0	114,0	113,0	111,2

^a Według cen z 1937 r.

Zródło: K. Secomski. Analiza wykonania planu trzyletniego. Warszawa 1950 s. 33; Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. Warszawa 1948 s. 6; Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950 s. 6.

Pozostaje nam jeszcze obliczyć, jak kształtowała się wielkość wytwórczości w stosunku do pierwotnych założeń planu trzyletniego, które przewidywały wartość produkcji w latach 1947—1949 w wysokości 37,0 mld zł (por. tabl. 11). Przyrównując tę wielkość do obliczeń wykonania planu dokonanych przez Kazimierza Secomskiego, uzyskaliśmy wskaźnik przekroczenia zadań w wysokości 105,6⁰/₀, natomiast w konfrontacji z naszym szacunkiem — 107⁰/₀. Tak więc zarówno pierwotny, jak i skorygowany plan przemysłu na lata 1947—1949 został zrealizowany z nadwyżką. Miało to nie tylko wielkie znaczenie ekonomiczne, o czym jeszcze będziemy mówili, ale także stanowiło sukces administracji gospodarczej, która po raz pierwszy w historii Polski opracowała tak rozległy plan.

W dotychczasowych rozważaniach skoncentrowaliśmy się na stopniu wykonania planu trzyletniego w dziedzinie wytwórczości przemysłu państwowego. Wprawdzie odgrywała ona już wówczas

decydującą rolę w naszej ekonomice, jednak dla uzyskania w miarę pełnego obrazu gospodarki kraju niezbędne jest uwzględnienie produkcji spółdzielczej i prywatnej. Autorzy zajmujący się zagadnieniami rozwoju gospodarczego Polski w pierwszych latach po wojnie, a także źródła statystyczne, rozróżniają i stosują dwa ujęcia wytwórczości: uwzględniają tylko przemysł wielki i średni, a więc wyłącznie państwowy, bądź też posługują się agregatem obejmującym przemysł i rzemiosło, zarówno uspołecznione jak prywatne.

Kazimierz Secomski oraz oficjalne wydawnictwa o wykonaniu planu odbudowy gospodarczej⁶² podają, że wartość produkcji przemysłu wielkiego i średniego była w 1949 r. o 136% wyższa od poziomu uzyskanego w 1946 r. Natomiast łącznie z wytwórczością drobnych przedsiębiorstw i rzemiosła wzrosła o 112% (tablica 21). Przyrosty roczne produkcji w poszczególnych latach planu odbudowy gospodarczej kształtowały się następująco: w przemyśle wielkim i średnim kolejno: 35,5%, 42,7% i 21,9%, w całym przemyśle i rzemiośle: 29%, 37% i 19,5%.

Natomiast według obliczeń GUS dynamika produkcji globalnej w poszczególnych latach planu odbudowy gospodarczej układała się następująco (rok poprzedni = 100): 1947 — 133,3, 1948 — 136,9, 1949 — 121,8. Pozwoliło to uzyskać w 1949 r. poziom produkcji o 122,3% wyższy od jej poziomu w 1946 r.⁶³

Wszystkie obliczenia dynamiki wytwórczości wskazują, że największy przyrost wystąpił w 1948 r. Wydaje się, że decydujący wpływ na taki układ wskaźników miały procesy inwestycyjne. Nie popełnimy większego błędu, jeżeli uznamy, że nakłady na środki trwałe w latach planu odbudowy gospodarczej dawały efekt średnio po roku. Przy tym założeniu tezę naszą możemy podbudo-

⁶² K. Secomski. Analiza wykonania planu trzyletniego. Warszawa 1950 s. 33; J. Marzec. Osiągnięcia trzyletniego planu odbudowy gospodarczej. W: *Materiały do kursów planowania gospodarki narodowej*. Cz. IV. Warszawa 1950 s. 43; *The Fulfilment of The Three Years Plan of Economic Reconstruction in Poland*. Warszawa 1950 s. 54.

⁶³ Por. K. Secomski. Analiza, jw. s. 36; *Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945—1965*, jw. s. 130 oraz obliczenia własne na podstawie tablicy 21.

wać danymi o inwestycjach przemysłowych, które wskazują na najwyższy ich przyrost w 1947 r. (o 61,4⁰/o)⁶⁴.

Analiza wskaźników podawanych przez Kazimierza Secomskiego doprowadza do wniosku, że przy dynamicznym rozwoju przemysłu znajdującego się w rękach państwa następowało stopniowe zahamowanie wytwórczości w sektorze nie uspołecznionym. Stanowiło to konsekwencję omówionej wcześniej polityki rządu wobec własności prywatnej.

Znaczny postęp nastąpił w stosunku do okresu międzywojennego. Straty i zniszczenia powstałe w latach 1939—1945 nie tylko zostały wyrównane, ale poziom wytwórczości znacznie przewyższył stan z 1938 r. w dawnych granicach kraju. W 1949 r. produkcja przemysłu wielkiego i średniego była o 77⁰/o, a łącznie z przedsiębiorstwami drobnymi i rękodziełem o 48⁰/o wyższa niż w roku 1938.

Tablica 21

Porównanie kształtowania się wytwórczości przemysłu wielkiego i średniego oraz produkcji przemysłu i rzemiosła w latach planu odbudowy gospodarczej (w cenach z 1937 r.)

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
Wartość produkcji przemysłu wielkiego i średniego w mld zł	8,8	12,5	15,3
Wskaźnik: 1938 = 100	102,0	146,0	177,0
Wskaźnik: 1946 = 100	135,0	193,0	236,0
Wartość produkcji przemysłu i rzemiosła w mld zł	11,6	15,9	19,0
Wskaźnik: 1938 = 100	90,0	124,0	148,0
Wskaźnik: 1946 = 100	129,0	177,0	212,0
Wartość produkcji globalnej przemysłu			
Wskaźnik GUS: 1946 = 100	133,3	182,6	222,3

Źródło: K. Secomski. Analiza wykonania planu trzyletniego. Warszawa 1950 s. 30—31; *Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945—1965*. Warszawa 1967 s. 130.

⁶⁴ *Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945—1965*, jw. s. 633. Wskaźniki wzrostu produkcji potwierdzają również naszą opinię, że rok 1948 jest szczytowym momentem odbudowy przemysłu. Następnym określiamy jako etap jego rozwoju.

Obliczona przez GUS wielkość produkcji globalnej na jednego mieszkańca okazała się w 1949 r. 2,5 razy wyższa od uzyskanej w 1937 r.⁶⁵

Oparte na nowszych metodach badania dają nieco inne wyniki. Zachodni ekonomista Alfred Zauberman dowodzi, że produkcja Polski była w 1949 r. o 51% wyższa od uzyskanej w 1937 r. na ówczesnym obszarze kraju. Jego obliczenia dla terytorium objętego współczesnymi granicami wskazują na przekroczenie o 2% poziomu z 1937 r.⁶⁶

Nawiązując do wskaźnika Zaubermana, polski ekonomista zajmujący się zagadnieniami przemysłu, Ryszard Wilczewski, zaprezentował własny indeks produkcji oparty na 113 wyrobach-reprezentantach. Otrzymany w ten sposób wskaźnik jest zbliżony do wyliczeń Zaubermana i wykazuje, że wytwórczość przemysłowa w 1949 r. była o 55% wyższa od uzyskanej w 1937 r.⁶⁷

Wydaje się, że zbieżność wyników wspomnianych ekonomistów, a także wielkość obliczonych przez nich wskaźników, które mieszczą się między przytoczonymi wyżej wskaźnikami wyliczonymi przez Kazimierza Secomskiego, pozwala na stwierdzenie, że realizacja zadań planu odbudowy gospodarczej doprowadziła do zwiększenia produkcji przemysłowej w stosunku do 1937 r. o ponad 50%.

Postęp w wytwórczości, jaki osiągnął nasz kraj zarówno w stosunku do okresu międzywojennego, jak też w odniesieniu do roku 1946, szczególnie dobitnie ilustrują wielkości fizyczne produkcji. Liczby bezwzględne zostały zaprezentowane w tablicy 14, obecnie przedstawiamy bardziej syntetyczny, a jednocześnie mający istotną wartość poznawczą wskaźnik wytwarzania ważniejszych wyrobów przemysłowych w przeliczeniu na jednego mieszkańca (tablica 22).

⁶⁵ Wskaźnik rozwoju gospodarki narodowej w latach 1945—1955. Warszawa 1956 s. 3.

⁶⁶ A. Zauberman. *Industrial Development in Czechoslovakia, East Germany and Poland 1937—56*. Tłumaczenie polskie. Warszawa 1960 s. 81.

⁶⁷ R. Wilczewski. *Dynamika rozwoju produkcji w polskim przemyśle*. *Ekonomista* 1963 nr 4 s. 738. Uwaga: Obliczenia R. Wilczewskiego przy podstawie 1947 r. = 100 zostały przeliczone na podstawie 1937 r. = 100.

Potwierdza on opinię o znacznym skoku wytwórczości w latach 1947—1949.

Wzrost wskaźników ilościowych wiązał się z dość istotnymi przemianami strukturalnymi w przemyśle w stosunku do okresu międzywojennego. Najlepiej ilustruje je zmiana wskaźnika udziału wyrobów grupy „A” i „B” w ogólnej wytwórczości. Gdy przed wojną stosunek wytwarzanych środków produkcji i dóbr konsumpcyjnych kształtował się jak 47 : 53, to w ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej wynosił 54 : 46⁶⁸.

Tablica 22

Produkcja ważniejszych wyrobów przemysłowych na jednego mieszkańca w latach 1938—1949

Wyroby	Jednostka miary	1938	1946	1949
Energia elektryczna	kWh	115,00	244,00	340,00
Węgiel kamienny	kg	1099,00	1974,00	3035,00
Węgiel brunatny	kg	0,29	61,00	189,00
Koks	kg	66,10	149,00	237,00
Stal surowa	kg	41,50	50,90	94,40
Wyroby walcowane	kg	31,00	32,00	63,00
Kwas siarkowy w przeliczeniu na 100 %	kg	5,40	5,20	11,30
Cement	kg	49,60	58,20	96,00
Papier	kg	5,90	6,20	10,40
Tkaniny bawełniane	m	8,30	8,60	16,70
Tkaniny wełniane	m	1,10	1,00	2,10
Skóry twarde	kg	0,68	0,16	0,53
Cukier z kampanii w przeliczeniu na cukier biały	kg	14,20	16,10	30,50
Spirytus w przeliczeniu na 100°	l	2,50	1,60	3,80

Zródło: *Rocznik Statystyczny Przemysłu 1945—1965*. Warszawa 1967 s. 228.

Odwrócenie proporcji świadczyło o unowocześnieniu struktury naszego przemysłu oraz wzmocnieniu podstaw całej ekonomiki kraju, głównie pod wpływem zmian terytorialnych. Na postęp w przemyśle wskazuje uruchomienie produkcji wielu skomplikowanych

⁶⁸ Por. J. Marzec. *Gospodarka*, jw.

wyrobów, z których część nie była w ogóle wytwarzana w okresie międzywojennym. Do ważniejszych należały: statki pełnomorskie, samochody ciężarowe, silniki spalinowe wysokoprężne, traktory, łożyska toczne, niektóre włókna sztuczne, miedź elektrolityczna, penicylina, syntetyczne garbniki⁶⁹.

Dynamiczny rozwój produkcji przemysłowej w decydującym stopniu oparty był na wzroście zatrudnienia, co wiązało się z odbudową zdewastowanych zakładów. W okresie planu trzyletniego zatrudnienie w całym przemyśle wzrosło o 44,4⁰/. Największą dynamikę wykazywały województwa Ziem Zachodnich i Północnych Polski (w szczecińskim wzrost o 254⁰/, zielonogórskim o 122,8⁰/, olsztyńskim o 119,6⁰/, opolskim o 108,6⁰/, koszalińskim o 71,5⁰%). Z województwami tymi konkurować tylko mogło pod tym względem m.st. Warszawa (wzrost zatrudnienia w przemyśle o 102,8⁰%)⁷⁰. Stanowiło to widoczny rezultat szybkich postępów w zagospodarowaniu ziem odzyskanych.

Stosunkowo niewielki wpływ na dynamikę wytwórczości wywierało tempo wzrostu wydajności pracy. Wprawdzie notowano stałe postępy (w latach 1947—1949 wydajność w przemyśle państwowym na jednego robotnika produkcyjnego wzrosła o 59⁰%)⁷¹, jednak główny czynnik rozwoju wytwórczości stanowiły inwestycje. Wydajność pracy w podstawowych gałęziach przemysłu znacznie odbiegała od poziomu przedwojennego, co związane było zarówno z niepełną jeszcze odbudową sił biologicznych klasy robotniczej, jak też ze złym stanem urządzeń ocalałych po wojnie lub otrzymanych w drodze reparacji i demobilu.

Przekroczenie poziomu przedwojennego w dziedzinie wytwórczości, przy niższej wydajności pracy, było możliwe dzięki dużym nakładom inwestycyjnym na przemysł, realizowanym ze środków krajowych i zagranicznych. Według szacunków ONZ w roku

⁶⁹ Por. Spis przemysłowy przeprowadzony w 1966 r. Warszawa 1968 s. 46; 22 VII 1944 — 22 VII 1949. Pięć lat Polski Ludowej. Warszawa 1949 s. 138.

⁷⁰ Rozmieszczenie przemysłu według województw i powiatów w latach 1946—1956. Warszawa 1960 s. II.

⁷¹ J. Marzec. Gospodarka, jw.

1947 nakłady planowe na przemysł wynosiły 150 mln dolarów (w cenach z 1959 r.), a w roku następnym 203 mln dolarów⁷².

Uzyskany w wyniku zbiegu różnego rodzaju czynników wielki postęp w dziedzinie przemysłu stanowił podstawę pomyślnej realizacji całego planu odbudowy gospodarczej. Stwarzał jednocześnie przesłanki dla rozpoczęcia procesu industrializacji, niosącego ze sobą zasadnicze zmiany w strukturze gospodarczej Polski Ludowej.

⁷² Economic Survey of Europe in 1950. Geneva 1951 s. 53.

Rozdział szósty

ROLNICTWO

Zadania rolnictwa w planie odbudowy gospodarczej

Założony w planie trzyletnim szybki wzrost stopy życiowej ludności w decydującej mierze uzależniony był od postępów w odbudowie wytwórczości rolnej. Dla przekroczenia przedwojennego poziomu spożycia żywności niezbędne stało się znaczne podniesienie wskaźnika produkcji rolnej na 1 mieszkańca. Przewidywano, że w końcu 1949 r. wyniesie on 110% (lata 1936—1938 = 100)¹. Na wielkość zadań rolnictwa określonych w planie odbudowy gospodarczej w decydujący sposób wpłynęły skutki wojny i okupacji hitlerowskiej, zmiana granic, realizacja reformy rolnej oraz możliwości uzyskania pomocy zagranicznej. Uwzględniając wszystkie te elementy, zakładano, że w 1948 r. uda się Polsce zapewnić samowystarczalność w zakresie podstawowych artykułów żywnościowych (z wyjątkiem mleka i tłuszczów) oraz poprawić zaopatrzenie przemysłu w surowce pochodzenia rolniczego. Przewidywano nawet rozpoczęcie już w 1947 r. eksportu niektórych produktów spożywczych na rynki zachodnie.

Równocześnie z postępem ekonomicznym miał być poczyniony znaczny krok naprzód w dziedzinie przebudowy struktury agrarnej i społecznej wsi. Brano przy tym pod uwagę stopniowy odpływ ludności wiejskiej do miast. Planowano, że powierzchnia gruntów ornych w 1949 r. będzie wyższa o 48% od stanu z 1946 r., jednak

¹ Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

niższa o 5⁰/₀ w stosunku do 1938 r. (uwzględniając obecne granice kraju).

Również zbiory poszczególnych roślin ustalono na poziomie przekraczającym wyniki uzyskane w 1946 r. Trzeba jednak dodać, że przewidywane wielkości (z wyjątkiem zbiorów buraków cukrowych) były niższe od stanu przedwojennego².

Tablica 23

Przewidywana w planie odbudowy gospodarczej ogólna powierzchnia zasiewów i zbiory niektórych roślin

Lata	Powierzchnia zasiewów w tys. ha	Zbiory					
		pszenica	żyto	jęczmień	owies	ziemniaki	buraki cukrowe
		w tys. ton					
1934/38 ^a	15 782	1960	6850	1633	2830	38 036	5959
1947	12 400	1040	3910	980	1454	23 000	3400
1948	14 100	1408	4860	1209	1755	27 140	3850
1949	14 800	1628	5488	1380	1949	28 800	4280

^a W granicach obecnych.

Źródło: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 8 i 10.

Mimo to wykonanie planu wobec mniejszej liczby ludności niż przed wojną oznaczało przekroczenie poziomu produkcji roślinnej na jednego mieszkańca. Również w wytwórczości mięsa planowano powiększenie analogicznego wskaźnika o 50⁰/₀ w stosunku do stanu z 1938 r. (w dawnych granicach)³.

Tak więc zakładano, że odbudowa produkcji rolniczej przebiegać będzie nierównomiernie. Zdeterminowane to było wielkością strat wojennych oraz różnymi dla poszczególnych dziedzin możliwościami zwiększenia wytwórczości.

W celu rozwinięcia produkcji rolnej oraz stworzenia warunków

² Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 18—19.

³ Tamże s. 21.

do realizacji masowego osadnictwa projektowano szybką odbudowę, przy pomocy państwa, zniszczonych gospodarstw chłopskich. Opierając wzrost produkcji na metodach ekstensywnych, przewidywano, że już w roku gospodarczym 1948/1949 nastąpi likwidacja odłogów powstałych w wyniku działań wojennych.

Mimo że podstawowym celem planu było zwiększenie wytwórczości, przewidywano także stopniowe zmiany w jej strukturze. W uprawach zamierzano zwiększyć udział roślin przemysłowych i pastewnych. Planowano podniesienie roli artykułów zwierzęcych w globalnej produkcji rolnictwa. Wysiłki te były niezbędne dla poprawy struktury spożycia żywności.

Realizacji wytyczonych zadań służyć miały rosnące dostawy nawozów sztucznych, koni, traktorów i zwierząt hodowlanych zarówno pochodzenia krajowego, jak i z przywozu. W celu zachęcenia rolników do osiągnięcia postawionych zadań dużą wagę przywiązywano do stworzenia warunków opłacalności produkcji rolnej⁴.

Konstrukcja planu rolnictwa odbiegała nieco od planu przemysłu. Wynikało to zarówno ze specyficznych cech wytwórczości rolnej, jak też ze stosunków własnościowych. Jak wiadomo, decydującą rolę na wsi odgrywał sektor prywatny, usankcjonowany dekretem o reformie rolnej. W tej sytuacji zrezygnowano z odrębnego ujmowania w planie własności państwowej ze względu na jej niewielki udział w całości gospodarki rolnej.

Istnienie olbrzymiej liczby stosunkowo drobnych gospodarstw nie pozwalało władzom gospodarczym na bezpośrednie planowanie rolnictwa. Zadania dla tej gałęzi były w gruncie rzeczy zbiorem lepiej lub gorzej opracowanych przewidywań, których realizacja tylko w części zależała od polityki państwa. Dlatego też przyjęte ustalenia miały być uściślane i korygowane. Już plan na rok 1948 zawierał szereg korekt, wynikających z doświadczeń dotychczasowej realizacji planu odbudowy gospodarczej.

Roczny plan po raz pierwszy wyróżnił zadania dla rolnictwa indywidualnego i państwowego. Świadczyło to o postępie w metodach planowania, w których rozdzielano przewidywania odnoszące

⁴ Tamże.

się do sektora prywatnego od planu dyrektywnego dla gospodarstw państwowych⁵.

Ogólna powierzchnia zasiewów w 1948 r. ustalona została na 13,9 mln ha, czyli o 1,5% mniej, niż przewidywano w ustawie o planie trzyletnim (tablica 23). Różnica ta mieściła się w granicach błędu planistycznego i nie miała większego znaczenia ekonomicznego. Podobnie niewielkie zmiany wprowadzono w zakresie przewidywanych zbiorów buraków cukrowych, ziemniaków i zbóż, co stanowiło rezultat złych wyników w 1947 r.

Również w produkcji zwierzęcej notowano różnokierunkowe zmiany. Obniżono nieco przewidywane pogłowie koni, a jednocześnie projektowano podniesienie wytwórczości mleka i mięsa wołowego. Generalnie zmiany były niewielkie i wynikały przede wszystkim z pełniejszej oceny bieżącej sytuacji ekonomicznej⁶.

W ramach starań o ściślejsze podporządkowanie rolnictwa polityce gospodarczej państwa opracowano na podstawie planu rocznego szczegółowy plan wytwórczości rolnej⁷. Zawierał on konkretne zadania w dziedzinie akcji osadniczej, przebudowy struktury agrarnej, użytkowania gruntów, zasiewów, plonów, zbiorów, kontraktacji oraz zaopatrzenia wsi. Jego uzupełnienie stanowił plan podniesienia produkcji gospodarstw chłopskich w drodze intensyfikacji wytwórczości roślinnej i zwierzęcej, sporządzony przez Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Związek Samopomocy Chłopskiej. Położono w nim nacisk m.in. na rozwój ośrodków maszynowych, zagospodarowanie resztówek poparcelacyjnych i poprawę obsługi agronomicznej. Na cele realizacji planu przeznaczone zostały odpowiednie środki finansowe⁸.

Zadania rolnictwa na rok 1949 zakładały, że w średnich warun-

⁵ Por. W. Nowicki. *Rolnictwo. W: Zarys rozwoju metodologii planowania w Polsce Ludowej 1944—1954*. Warszawa 1956 s. 57.

⁶ Ustawa z dnia 9 marca 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1948. *DzURP* 1948 nr 19 poz. 134.

⁷ AAN KERM t. 8 k. 261.

⁸ Wniosek ministra rolnictwa i reform rolnych w sprawie szczegółowego planu podniesienia produkcji gospodarstw chłopskich i organizacji wsi w 1948 r. AAN. KERM t. 8 k. 295.

kach klimatycznych wartość netto produkcji rolnej podniesie się o 14—15% w stosunku do planu na rok poprzedni. Przewidywano przy tym, że tempo wzrostu produkcji roślinnej i zwierzęcej będzie zbliżone⁹. W wersji przyjętej przez sejm wystąpiły dosyć istotne zmiany w stosunku do wytycznych Rady Ministrów z połowy 1948 r. Korekty dotyczyły głównie struktury produkcji.

Przewidywano, że łączna wytwórczość rolna osiągnie w 1949 r. wartość 7,8 mld zł obiegowych, czyli będzie o 15% wyższa od planu na rok 1948 i o 4% przekroczy wyniki osiągnięte w tymże roku, przy czym znacznie wyższą dynamiką miała charakteryzować się produkcja zwierzęca (wzrost o 21% w stosunku do planu 1948 r. i o 12,5% w stosunku do jego realizacji, gdy roślinna odpowiednio i o 12,5% i 1%)¹⁰. Przyjęcie tak wysokich wskaźników wzrostu hodowli wiązało planiści z efektami wielkiej akcji intensyfikacji produkcji rolnej, rozpoczętej na przełomie lat 1948 i 1949, natomiast przyrost produkcji roślinnej miał być osiągnięty głównie w drodze dalszej likwidacji odłogów. W 1949 r. powierzchnia gruntów uprawnych miała się powiększyć o 500 tys. ha.

Zmiany w planie na rok 1949 są szczególnie wyraźne, gdy się go porówna z liczbami zawartymi w ustawie o planie odbudowy gospodarczej. Wprawdzie powierzchnia upraw została ustalona identycznie (14,8 mln ha), jednak wielkość zbiorów pszenicy, żyta i ziemniaków miała być wyższa, obniżono natomiast o 20 tys. ton przewidywaną produkcję buraków cukrowych. Wszystkie liczby dotyczące wzrostu wytwórczości zwierzęcej ustalono na wyższym poziomie niż w planie odbudowy gospodarczej.

W narodowym planie gospodarczym na rok 1949 rozdzielono zadania dla rolnictwa prywatnego i uspołecznionego, przy czym podział był dość szczególny, niekiedy łączono bowiem w jedną grupę gospodarstwa indywidualne i spółdzielnie produkcyjne.

⁹ Uchwała Rady Ministrów z dnia 12 czerwca 1948 r. w sprawie wytycznych w zakresie podstawowych zadań narodowego planu gospodarczego na rok 1949. AAN. CUP t. 18 k. 4.

¹⁰ Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. DzURP 1949 nr 26 poz. 189.

Uczyniono tak, gdy chodziło o ustalenie wielkości nakładów inwestycyjnych na rozwój rolnictwa¹¹.

Wytwórczość globalna gospodarstw chłopskich miała osiągnąć w 1949 r. wartość 7,3 mld zł, w tym roślinna 4,8 mld zł, a zwierzęca 2,5 mld zł. W celu powiązania kierunków produkcji z preferencjami ogólnogospodarczymi przewidziano zakontraktowanie upraw wartości 43 mln zł oraz 300 tys. szt. trzody chlewnej.

Wartość produkcji gospodarstw uspołecznionych ustalono w wysokości 509 mln zł, czyli o 13% więcej niż w 1948 r., w tym roślinnej o 10%, a zwierzęcej o 55%¹².

Założenia planu odbudowy gospodarczej wskazywały, że postawione przed rolnictwem zadania nie były łatwe. Ich realizacja zależała od dobrych warunków naturalnych, możliwości finansowych państwa, a także ogólnej sytuacji gospodarczej kraju oraz dostaw krajowych i zagranicznych środków produkcji. Dopiero połączenie tych wszystkich elementów gwarantowało pomyślną realizację zadań planowych.

Produkcja roślinna

Powojenna odbudowa rolnictwa rozpoczęła się od bardzo niskiego poziomu. Obliczenia ONZ podają, że produkcja pszenicy w Polsce w 1946 r. była o 68% niższa od poziomu uzyskanego w ostatnich latach przed wojną, żyta o 60%, jęczmienia o 59% (na ówczesnym terytorium). Szczególnie zła sytuacja panowała na obejmowanych i stopniowo zagospodarowywanych Ziemiach Zachodnich i Północnych, gdzie wytwórczość roślinną w 1946 r. oceniano na 20% stanu przedwojennego¹³.

Pierwszy rok realizacji planu trzyletniego w rolnictwie wzbudził obawy, czy zadania zostaną wykonane. Ostra zima 1946/1947 spowodowała wymarznienie znacznego obszaru ozimin oraz zakup-

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ Por. *Agriculture and Food in Poland (Revised)*. London 1947 s. 10.

cowanych ziemniaków. Powstała konieczność ponownego obsiania części gruntów, zwłaszcza że wiosenne powodzie spowodowały dalsze szkody. Ogólne straty w zasiewach ozimych oceniano w pszenicy na 44,1⁰/₀, życie 23,1⁰/₀, rzepaku 61,8⁰/₀¹⁴.

Na wiosnę 1947 r. wytworzyła się w rolnictwie ciężka sytuacja, którą pogarszały trudności transportowe, ograniczające zagraniczne dostawy nawozów sztucznych, koni i traktorów. Zmniejszone zasiewy zbóż jarych oraz wystąpienie ognisk stonki ziemniaczanej wywołały obawy co do wielkości przyszłych zbiorów¹⁵. Powstały poważne zakłócenia w podaży artykułów rolnych, które ujawniły się we wzroście cen. Dla przeciwdziałania spadkowi stopy życiowej ludności pracującej niezbędna stała się interwencja rządu na rynku rolnym. Wprowadzono przymusowe dostawy zboża przez młyny na rzecz Funduszu Aprowizacyjnego. W okresie od lutego do maja 1947 r. wyniosły one 108 tys. ton ziarna. Dodatkowym regulatorem podaży zboża były ograniczenia przemiałowe oraz skup wiązany zboża za premie w postaci artykułów przemysłowych¹⁶.

Jednocześnie władze państwowe przystąpiły do organizowania pomocy dla rolnictwa. Niezależnie od wcześniej już przygotowanej wiosennej akcji siewnej oraz systematycznych świadczeń na rzecz odbudowy terenów przyczółkowych uchwalono kredyt w wysokości 300 mln zł na zakup zboża siewnego i ziemniaków¹⁷.

¹⁴ Sprawozdanie CUP o sytuacji w Polsce za I kwartał 1947 r. AAN. CUP t. 386 k. 1.; Załącznik statystyczny do sprawozdania CUP o sytuacji gospodarczej w Polsce za II kwartał 1947 r. AAN. CUP t. 386 k. 95.

¹⁵ Sprawozdanie CUP o sytuacji gospodarczej w Polsce za II kwartał 1947 r. AAN. CUP t. 386 k. 50.

¹⁶ Fundusz Aprowizacyjny utworzono w 1945 r. celem dokonywania zakupów żywności na wolnym rynku na potrzeby aprowizacji reglamentowanej. Por.: E. Sackiewicz. Rozwój rynku zbożowego w Polsce. Warszawa 1962 s. 91 i nast.

¹⁷ Por. Protokół nr 5 pełnego Prezydium Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów w dniu 28 stycznia 1947 r. AAN. KERM t. 6 k. 59; Notatki (b.a.) w sprawie pomocy państwa dla terenów przyczółkowych. AAN. CUP t. 1511 b.p.; Wniosek ministra rolnictwa i reform rolnych na KERM w sprawie pomocy siewnej dla terenów dotkniętych klęską powodzi, uchwalony dnia 18 kwietnia 1947 r. AAN. KERM t. 52 b.p.

Trudne warunki atmosferyczne wystąpiły również w okresie poprzedzającym żniwa. W wyniku dotkliwej suszy mocno ucierpiały zboża jare¹⁸. Niekorzystne warunki atmosferyczne oraz pozostałości zniszczeń wojennych nie zahamowały jednak postępów w produkcji rolnej. Według obliczeń CUP-u zbiory przekroczyły w 1947 r. o około 15⁰/₀ poziom z roku poprzedniego¹⁹. Jednak plony podstawowych ziemiopłodów, z wyjątkiem ziemniaków, okazały się niższe od przewidywanych. Wprawdzie ogólna powierzchnia zasiewów była o 4⁰/₀ wyższa od założonej w planie, jednak nie zrekompensowała w pełni niższych plonów (por. tablica 24).

Tablica 24

Wykonanie planu produkcji roślinnej w 1947 r.

Wyszczególnienie	Powierzchnia zasiewów		Plony		Zbiory	
	w tys. ha	w % (plan = 100)	w q/ha	w % (plan = 100)	w tys. t	w % (plan = 100)
Pszenvica	1112	109	8,9	87	985,6	95
Żyto	4632	117	9,3	94	4 306,0	110
Ziemniaki	2303	115	134,0	117	30 820,0	134
Buraki cukrowe	210	105	167,0	98	3 493,0	103

Źródło: Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. Warszawa 1948 s. 26—27.

Wartość produkcji roślinnej wyniosła 4065 mln zł (w cenach z 1937 r.) i była niższa o 37⁰/₀ od uzyskanej w 1937 r. Jednak przy mniejszej liczbie ludności w Polsce powojennej wskaźnik wytwórczości roślinnej na 1 mieszkańca w 1947 r. stanowił już 90⁰/₀ stanu z 1937 r.²⁰ Mimo postępów utrzymywał się w kraju niedobór ar-

¹⁸ Sprawozdanie Departamentu Rolnictwa CUP za rok 1947. AAN. CUP t. 523 k. 27.

¹⁹ Sprawozdanie CUP o sytuacji gospodarczej w Polsce za IV kwartał 1947 r. i przegląd sytuacji gospodarczej w 1947 r. AAN. CUP t. 386 k. 318.

²⁰ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950 s. 22.

tykułów żywnościowych. W 1947 r. wynosił on około 850 tys. ton zboża²¹. Konieczne było zatem otrzymanie pomocy zagranicznej w celu niedopuszczenia do zaburzeń na rynku artykułów spożywczych. Jednak wobec zaostrzającej się sytuacji międzynarodowej, grożącej odcięciem Polski od dostaw zboża z Zachodu, nie można było odsuwać terminu osiągnięcia przez nasz kraj samowystarczalności żywnościowej.

Zgodnie z założeniami planu odbudowy gospodarczej zadanie to miało być zrealizowane w 1948 r. Wyniki tego roku w dużej mierze uzależnione były od wykonania jesiennych prac polowych. Trudne warunki 1947 r., które przede wszystkim odbiły się na plonach i zbiorach pszenicy, wywarły wpływ na strukturę zasiewów ozimych. Ograniczono powierzchnię mało odpornych na mrozy zbóż szlachetnych na rzecz żyta.

Dzięki dobrym warunkom atmosferycznym w 1948 r. notowano znaczny postęp w produkcji roślinnej. Poważnie zmalał odsetek odlogów: gdy w 1947 r. wynosiły one jeszcze 15% ziem ornych, to w 1948 r. już tylko 9%. Ogólna powierzchnia zasiewów osiągnęła wielkość 14,3 mln ha wobec 12,9 mln w 1947 r. Oznaczało to przekroczenie zadań planowych o 3%²².

Dobre wyniki w zakresie podnoszenia plonów pozwoliły na pełniejszą realizację zrewidowanego w stosunku do ustawy o planie odbudowy gospodarczej planu zbiorów (tablica 25). Szczególnie widoczny był postęp w uprawie zbóż, gdzie poza jęczmieniem zadania bardzo poważnie przekroczono. Spadek zbiorów ziemniaków w stosunku do roku poprzedniego spowodowany został nieurodzajem wywołanym przez szkodniki. W konsekwencji zbiory trzech zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca wzrosły z 265,3 kg do 367,6 kg, przekraczając tym samym poziom z 1938 r. o 19%. Również analogicznie liczona produkcja ziemniaków, mimo że uległa pewnemu obniżeniu w stosunku do 1947 r. (z 1292,3 kg do 1101,8 kg), była o 11% wyższa od uzyskanej w 1938 r.²³

²¹ Sprawozdanie rządu polskiego dla FAO za rok 1947. Warszawa 1948 s. 9.

²² Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 23.

²³ Tamże s. 25.

Tablica 25

Wykonanie planu produkcji roślinnej w 1948 r.

Wyszczególnienie	Plony			Zbiory		
	w q/ha	w %		w tys. ton	w %	
		plan = 100	1947 = = 100		plan = = 100	1947 = = 100
Pszenica	11,7	114	131	1 620,3	136	164
Żyto	12,4	128	133	6 304,0	132	146
Jęczmień	11,7	106	105	1 010,1	91	98
Owies	13,7	128	121	2 401,9	141	136
Ziemniaki	108,0	93	81	26 755,9	96	87
Buraki cukrowe	189,0	113	113	4 227,7	110	121

Źródło: Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950 s. 25 i 88.

Wyniki roku 1948 spowodowały powstanie opinii, że kraj uzyskał samowystarczalność w dziedzinie produkcji zbożowej. Pośrednio świadczyć o tym mogły: stopniowe znoszenie systemu zapatrzenia reglamentowanego w żywność oraz rozwój zapoczątkowanego w 1947 r. eksportu płodów rolnych²⁴. Jednak szacunki Narodowego Banku Polskiego i GUS wskazywały, że sytuacja przedstawiała się nieco inaczej. Zgodnie z tymi źródłami mieliśmy w Polsce w 1948 r. niedobór zbóż chlebowych wynoszący według NBP 65,9 tys. ton, a według GUS 91,1 tys. ton²⁵. Nie były to zatem duże ilości, ale wskazywały, że równowaga nie została osiągnięta. Nawet niewielkie zmniejszenie produkcji pod wpływem czynników obiektywnych groziło komplikacjami w dziedzinie spożycia produktów roślinnych, jak również rzutowało na rozwój wytwórczości zwierzęcej.

Wartość produkcji roślinnej osiągnęła w 1948 r. sumę 5195 mln zł przedwojennych, co oznaczało uzyskanie 80⁰/o stanu z 1937 r.

²⁴ Por. Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 22; Osiągnięcia Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych w roku 1948 i zamierzenia na rok 1949. CA KC PZPR 295/XI/139 k. 1.

²⁵ Uwagi NBP o sytuacji finansowej rolnictwa. AAN. CUP t. 691 k. 8—9.

oraz przekroczenie o 28⁰/₀ poziomu z 1947 r. W przeliczeniu na 1 mieszkańca wytwórczość produktów roślinnych przewyższała o 13⁰/₀ poziom z 1937 r.²⁶

Dobre wyniki w rolnictwie były rezultatem zarówno dogodnych warunków atmosferycznych, jak i zainteresowania państwa tą dziedziną gospodarowania.

Władze wiele uwagi poświęcały rozwojowi i właściwemu ukierunkowaniu produkcji gospodarstw indywidualnych. Podstawowym środkiem realizacji tych zadań stała się kontraktacja, która w latach 1947—1948 obejmowała tylko produkty roślinne²⁷. Kontraktacja szybko się rozszerzała, o czym świadczyć mogą dane obrazujące obszar upraw kontraktowanych (tablica 26).

Tablica 26

*Obszar upraw kontraktowanych
w latach 1946—1947*

Rok	1946	1947	1948	1949
Tys. ha	201	270,9	369,5	496,5

Zródło: A. Stelmachowski. Kontraktacja produktów rolnych. Warszawa 1960 s. 41.

Szczególnie dynamicznie rozwijała się kontraktacja ziemniaków przemysłowych, roślin oleistych, chmielu i tytoniu. Ogólna jej wartość wyniosła w 1948 r. 33,5 mld zł i była o 42⁰/₀ wyższa od osiągniętej w roku poprzednim²⁸. Wyniki mogłyby być jednak lepsze, gdyby nie szereg niedociągnięć, które popełniono w trakcie przeprowadzania akcji kontraktacyjnej. Do najpoważniejszych należały: ustalanie zbyt niskich cen, brak odpowiedniej ilości środków finansowych, późne zawieranie umów z rolnikami oraz niedostateczna podaż artykułów przemysłowych przy wymianie związanej. Stąd też zamierzenia w dziedzinie kontraktacji nie zostały

²⁶ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 23.

²⁷ H. Chołaj. Kontraktacja produktów rolnych. Warszawa 1965 s. 125.

²⁸ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 27.

w pełni zrealizowane²⁹. Trzeba jednak dodać, że pozwoliła ona na włączenie do systemu gospodarki planowej części gospodarstw indywidualnych, ułatwiła przewidywanie rozwoju wytwórczości rolnej przez organa planistyczne i gwarantowała stabilność cen za wyprodukowane nadwyżki artykułów rolnych.

Dobre wyniki w produkcji roślinnej notowano również w 1949 r. Komunikat PKPG podał, że dzięki sprzyjającym warunkom atmosferycznym uzyskano rezultaty lepsze niż w 1948 r. Powierzchnia zbiorów powiększyła się do 14 804 tys. ha, czyli o 3,8% w stosunku do roku poprzedniego. Zbiory trzech zbóż chlebowych wzrosły o 7%³⁰.

Dokładniejsze dane statystyczne wskazują na pewne załamanie produkcji owsa i buraków cukrowych, spowodowane spadkiem plonów (tablica 27). Jednak łączna produkcja roślinna była w 1949 r. o 15,7% wyższa od uzyskanej w roku poprzednim³¹. Wy-

Tablica 27

Powierzchnia zasiewów, zbiory i plony w 1949 r.

Wyszczególnienie	Powierzchnia		Zbiory		Plony	
	w tys. ha	w % (1948 = = 100)	w tys. t	w % (1948 = = 100)	w q/ha	w % (1948 = = 100)
Pszenica	1445,0	104,4	1 781	109,9	12,3	105,1
Żyto	5166,2	101,5	6 759	107,2	13,1	105,6
Jęczmień	840,7	97,5	1 028	101,8	12,2	104,3
Owies	1774,5	101,1	2 333	97,1	13,1	95,6
Ziemiaki	2538,3	102,4	30 901	115,5	122,0	113,0
Buraki cukrowe	260,8	116,7	4 789	113,4	184,0	97,4

Źródło: *Wiadomości Statystyczne* 1949 z. 24 s. 289; *Rolniczy Rocznik Statystyczny* 1945—1965. Warszawa 1966 s. 425; Obliczenia własne.

²⁹ Por. Bilans akcji kontraktowania w roku 1948. Uwagi i wnioski. AAN. CUP t. 1550 k. 94.

³⁰ Komunikat Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego o wykonaniu narodowego planu gospodarczego na rok 1949 r. W: *Rocznik Statystyczny* 1949 s. XX.

³¹ *Rolniczy Rocznik Statystyczny* 1945—1965. Warszawa 1966 s. 28.

soka dynamika wytwórczości rolnej w ostatnich dwóch latach planu odbudowy gospodarczej stworzyła pewną podstawę do realizacji jego zadań w dziedzinie konsumpcji.

Głównym źródłem ekstensywnego rozwoju rolnictwa były odłogi, których zagospodarowanie pozwalało uzyskać znaczny efekt przy stosunkowo niskich nakładach. W 1946 r. stanowiły one jeszcze 36⁰/₀ ziemi ornej, ale już w ostatnim roku planu odbudowy zmniejszyły się do 6⁰/₀³². Rozszerzenie powierzchni zbiorów w połączeniu ze stopniowym wzrostem plonów pozwoliło na uzyskanie znacznego postępu w wytwarzaniu płodów rolnych.

Mimo dynamicznego rozwoju w poszczególnych latach planu odbudowy produkcja roślinna nie osiągnęła poziomu przedwojennego w dawnych granicach (tablica 28). Produkcja globalna płodów rolnych w 1949 r. (liczona w cenach porównywalnych) była o 7,8⁰/₀

Tablica 28

*Dynamika produkcji niektórych ziemiopłodów w latach 1947—1949
(rok 1938 w granicach dawnych = 100)*

Wyszczególnienie	Cztery zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe
1947	60,1	89,2	110,5
1948	84,3	77,4	133,7
1949	88,5	89,4	151,4

Źródło: *Rolniczy Rocznik Statystyczny 1945—1965*. Warszawa 1966 s. 77.

niższa od przeciętnej produkcji w latach 1934—1938. Jednak w przeliczeniu na 1 mieszkańca oraz 1 ha użytków rolnych przewyższyła wskaźniki przedwojenne odpowiednio o 22,6⁰/₀ i 13,9⁰/₀³³. Porównanie z wynikami osiągniętymi w latach międzywojennych na obecnym terytorium Polski daje obraz bardziej pesymistyczny. Zarówno przeciętne zbiory, jak i plony podstawowych ziemiopło-

³² Por. K. Secomski. *Analiza wykonania planu trzyletniego*. Warszawa 1950.

³³ *Rolniczy Rocznik*, jw. s. 28.

dów w latach 1947—1949 były niższe od uzyskiwanych w latach 1934—1938 (tablica 29). Według obliczeń Kazimierza Secomskiego wartość produkcji roślinnej w 1949 r. była o 11% niższa od uzyskanej w 1937 r. w obecnych granicach Polski⁸⁴.

Tablica 29

*Przeciętne plony i zbiory uzyskiwane w latach 1934—1938
i 1947—1949 w obecnych granicach Polski*

Wyszczególnienie	Zbiory		Plony	
	1934— —1938	1947— —1949	1934— —1938	1947— —1949
	w tys. ton		w q/ha	
Zboża	13 279	10 442	13,7	11,8
Ziemniaki	38 036	29 492	138,0	121,0
Buraki cukrowe	5 959	4 170	265,0	180,0

Źródło: *Rolniczy Rocznik Statystyczny 1945—1965*. Warszawa 1966 s. 55 i 56.

Oprócz wspomnianych już czynników na wyniki rolnictwa decydujący wpływ wywarło niedostateczne używanie nawozów sztucznych. Gdy w latach 1934—1938 (w obecnych granicach) wysiewano 38,2 kg nawozów w czystym składniku na hektar, to w latach planu odbudowy gospodarczej odpowiednie liczby kształtowały się następująco: 1947 r. — 11,9 kg, 1948 r. — 12,8 kg, 1949 r. — 17,7 kg⁸⁵. Również zaopatrzenie w maszyny rolnicze, w którym preferowano gospodarstwa uspołecznione, było niedostateczne. Stąd też wobec zastosowania ekstensywnych form odbudowy i rozwoju produkcji roślinnej osiągnięcie lepszych wyników w tak krótkim czasie stało się niemożliwe. Dla przekroczenia globalnej wytwórczości z okresu międzywojennego należało zwiększyć nakłady inwestycyjne i zwrócić większą uwagę na racjonalizację produkcji.

⁸⁴ K. Secomski. Analiza, jw. s. 46.

⁸⁵ Por.: H. Olszewski. Problemy równowagi bilansu zbożowego w Polsce. Warszawa 1964 s. 147.

Wytwórczość zwierzęca

W znacznie trudniejszych warunkach w porównaniu z produkcją roślinną następowała odbudowa hodowli. Straty poniesione podczas wojny i okupacji w tej dziedzinie były szczególnie dotkliwe. W 1945 r. stan pogłowia zwierząt hodowlanych znacznie odbiegał od istniejącego w 1938 r. (w obecnych granicach) i wynosił: bydła — 17,5⁰%, trzody chlewnej — 17,5⁰%, koni — 44,3⁰%. Na Ziemiach Zachodnich i Północnych wskaźniki te były jeszcze niższe; wynosiły odpowiednio: 7,6⁰%; 4,0⁰% i 9,4⁰%³⁶. Dodatkowo komplikował odbudowę inwentarza żywego niedostatek sztuk zarodowych oraz trudności paszowe. Dlatego też warunkiem zwiększenia pogłowia był import koni, krów oraz roślin pastewnych.

Krytyczna sytuacja w dziedzinie produkcji roślinnej w 1947 r. ujemnie wpłynęła na rozwój hodowli, szczególnie nierogacizny. Zwyżka cen zboża i przetworów zmniejszyła jej rentowność, powodując w następstwie masową wyprzedaż żywca. W tej sytuacji rząd podjął akcję zwiększonych zakupów mięsa na potrzeby bieżącej aprowizacji reglamentowanej w celu stworzenia rezerw na rok 1948³⁷.

Trudności paszowe oraz niekorzystne relacje między cenami produktów roślinnych i żywca utrzymały się do końca 1947 r., ograniczając wzrost pogłowia bydła i trzody chlewnej. Niedostateczne zbiory ziemniaków wpłynęły przede wszystkim na kształtowanie się przyrostu nierogacizny. W rezultacie wielkość pogłowia okazała się niższa od przewidywań³⁸.

Zadania planu rocznego w odniesieniu do trzody chlewnej i produkcji mięsa wieprzowego nie zostały osiągnięte. Analogiczna sy-

³⁶ F. Kłoczek. Bilans 15-lecia Polski Ludowej w produkcji zwierzęcej. *Przegląd Hodowlany* 1959 nr 7 s. 3.

³⁷ Sprawozdanie CUP o sytuacji gospodarczej w Polsce za II kwartał 1947 r. AAN. CUP t. 386 k. 61; Uzasadnienie uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 17 czerwca 1947 r. w sprawie złagodzenia skutków kryzysu produkcji trzody chlewnej. AAN. KERM t. 54 b.p.

³⁸ Sprawozdanie opisowe Departamentu Rolnictwa CUP za rok 1947. AAN. CUP t. 528 k. 15.

tuacja utrzymała się również w 1948 r. Brak pasz, a szczególnie nieurodzaj ziemniaków, w dalszym ciągu hamował rozwój pogłowia trzody chlewnej. Zadań w tym zakresie nie zrealizowano (tablica 30).

Tablica 30

Stan pogłowia i produkcja zwierzęca w latach 1947—1948

Wyszczególnienie	Jednostki	1947		1948		
		w jednostkach naturalnych	w % (plan = 100)	w jednostkach naturalnych	w %	
					plan = 100	1947 = 100
Konie	tys. szt.	2016,0	101	2297,0	104	114
Bydło	tys. szt.	4746,0	110	5748,0	111	121
Trzoda chlewna	tys. szt.	4700,0	89	5100,0	92	109
Owce	tys. szt.	983,0	118	1410,0	128	143
Mleko	mln l	4000,0	102	5100,0	106	128
Mięso wołowe	tys. ton	90,0	141	110,0	142	122
Mięso wieprzowe	tys. ton	305,0	80	338,0	89	111
Tłuszcz handlowy wieprzowy	tys. ton	67,0	80	84,0	102	126
Wełna	tys. ton	1,5	115	1,8	106	120

Zródło: Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. Warszawa 1948 s. 27—28; Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950 s. 88.

Ogólne wyniki hodowli były jednak znacznie lepsze niż w roku poprzednim. Produkcja zwierzęca w 1948 r. osiągnęła wartość 2275 mln zł (ceny z 1937 r.) i przekroczyła poziom z roku poprzedniego o 21%, jednak w odniesieniu do 1937 r. (w ówczesnych granicach) była niższa o 8%. Przy mniejszej niż przed wojną liczbie ludności wytwórczość w 1948 r. liczona na jednego mieszkańca przekroczyła o 6% stan z 1937 r., należy jednak pamiętać, że przedwojenny poziom produkcji zwierzęcej był niski i jego osiągnięcie nie gwarantowało odczuwalnego wzrostu spożycia. Z drugiej strony zaczęła się ujawniać dysproporcja między tempem rozwoju hodowli i produkcji roślinnej.

Niedostateczne postępy w dziedzinie hodowli skłoniły władze państwowe do nadzwyczajnych posunięć, których celem było

znaczące zwiększenie wytwórczości produktów zwierzęcych. 7 grudnia 1948 r. Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów, a następnie Rada Ministrów podjęły uchwałę o wzmoczeniu produkcji zwierzęcej niezbędnej dla lepszego zaopatrzenia rynku krajowego oraz na eksport³⁹.

Zespół środków mających doprowadzić do osiągnięcia wyznaczonego celu nazwano w publicystyce akcją „H”. Jej realizacja miała nastąpić w drodze rozszerzenia bazy paszowej, racjonalizacji i podniesienia jakości produkcji oraz usprawnienia handlu mięsem. Akcją objęto zarówno gospodarstwa indywidualne, jak i państwowe, przeznaczając na nią odpowiednie środki finansowe. W ramach państwowego planu inwestycyjnego wydzielono 4747 mln zł, z sum budżetowych zaś 1471 mln zł obiegowych.

W celu zachęcenia rolników do podnoszenia pogłowia bydła zapowiedziano ulgi w podatku gruntowym. Wprowadzono zasadę kontraktowania trzody chlewnej, powiązaną z premiowaniem za pełne i terminowe dostawy. Zobowiązano Centralę Mięsną do stosowania cen zapewniających opłacalność produkcji zwierzęcej.

Akcja „H”, będąca wyrazem starań władz państwowych o równomierny rozwój gospodarczy oraz podniesienie stopy życiowej ludności, nie mogła przynieść widocznych rezultatów w pierwszym roku realizacji. Jej efekty ujawniły się w pełni dopiero na początku planu sześcioletniego, jednak już w 1949 r. zauważyć się dało pewną poprawę w produkcji żywca oraz stabilizacji rynku mięsnego.

Dzięki wprowadzeniu kontraktacji nierogacizny uzyskano 264 tys. szt. trzody chlewnej bekonowej oraz 1326,8 tys. tuczników. W porównaniu z 1948 r. pogłowie trzody chlewnej wzrosło o 20⁰%, owiec o 16⁰%, bydła i koni o 11⁰%⁴⁰. Według obliczeń GUS ogólna wytwórczość produktów pochodzenia zwierzęcego podniosła

³⁹ Uchwała Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1949 r. w sprawie podniesienia produkcji hodowlanej. AAN. PRM 290/2/17 k. 10.

⁴⁰ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 47; Komunikat Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego o wykonaniu narodowego planu gospodarczego na rok 1949, jw. s. XX.

się w stosunku do 1948 r. o 25⁰/₀ ⁴¹. Mimo to globalna produkcja (liczona w cenach porównywalnych) była w 1949 r. o 12,2⁰/₀ niższa od przeciętnej w latach 1934—1938 w dawnych granicach kraju. W przeliczeniu na jednego mieszkańca, wobec spadku liczby ludności, wzrosła o 19,3⁰/₀, na jeden zaś hektar użytków rolnych o 11,3⁰/₀ ⁴². Wartość produkcji zwierzęcej w 1949 r. stanowiła 80⁰/₀ uzyskanej w 1937 r. na terenie objętym obecnymi granicami Polski ⁴³.

Tablica 31

Stan pogłowia i produkcja zwierzęca w 1949 r.

Wyszczególnienie	Jednostki	1938		1949
		A	B	
Bydło	tys. szt.	10 553,7	9923,9	7071,6
Trzoda chlewna	tys. szt.	7 525,1	9683,6	6120,0
Owce	tys. szt.	3 410,9	1940,5	1945,4
Konie	tys. szt.	3 916,2	3148,5	2652,4
Mięso i podroby	tys. ton	967,0	.	843,4
w tym:				
wieprzowe	tys. ton	558,6	-	582,7
Mleko	mln l	10 000,0	.	7142,0
Wełna	tony	4 430,0	.	3080,0

A — granice dawne, B — granice obecne.

Źródło: *Rolniczy Rocznik Statystyczny 1945—1965*. Warszawa 1966 s. 78 i nast.

W ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej hodowla znajdowała się zatem na niższym poziomie niż w okresie międzywojennym, i to zarówno na dawnym, jak i obecnym terytorium Polski (tablica 31). Poważniejszym sukcesem, bezpośrednio związanym z akcją „H”, było przekroczenie stanu obsady trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych, w porównaniu z analogicznym wskaźnikiem w rolnictwie II Rzeczypospolitej ⁴⁴. Nie oznaczało to jednak

⁴¹ *Rolniczy Rocznik*, jw. s. 28.

⁴² Tamże.

⁴³ K. Secomski. *Analiza*, jw. s. 46.

⁴⁴ *Rolniczy Rocznik*, jw. s. 79.

uzyskania stabilizacji w dziedzinie zaopatrzenia ludności w produkty pochodzenia zwierzęcego. Niezbędne były w tym zakresie dalsze wysiłki, zwłaszcza wobec utrzymującej się dysproporcji między wzrostem produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Osiągnięcia rolnictwa w planie odbudowy gospodarczej

Wysiłek rolników i pomoc ze strony państwa w połączeniu z wykorzystaniem tkwiących w rolnictwie rezerw doprowadziły do dynamicznej jego odbudowy. Jednak wielkie zniszczenia wojenne oraz nie zawsze korzystne warunki atmosferyczne nie pozwoliły na osiągnięcie wszechstronnego postępu.

Według obliczeń Stanisława Markowskiego produkcja globalna rolnictwa w 1949 r. (liczona w cenach niezmiennych) była o 95% wyższa od uzyskanej w 1946 r.⁴⁵ Tak wysoka dynamika była możliwa wskutek bardzo niskiego stanu wyjściowego oraz dzięki możliwościom ekstensywnego rozwoju wytwórczości. Mimo to nie udało się przekroczyć globalnej wielkości produkcji z okresu międzywojennego. Przyjmując za podstawę obliczeń dawne terytorium Polski, była ona niższa o 9,3%, w obecnych zaś granicach o 14%⁴⁶.

Jednak wobec zmniejszenia się liczby ludności osiągnięta wielkość produkcji globalnej pozwoliła na przekroczenie poziomu wytwórczości na 1 mieszkańca. Jan Marzec twierdził, że w 1949 r. był on o 19% wyższy od wyników 1937 r.⁴⁷ Stanisław Markowski w cytowanym artykule ocenia wzrost w stosunku do 1938 r. na 28%, natomiast według nowszych obliczeń wskaźnik ten wynosi 122,7% (po przyjęciu za 100 przeciętnej produkcji z lat 1934—1938)⁴⁸.

Jeżeli nawet przytaczane przez nas obliczenia nie są wolne od błędów, to jednak mogą stanowić dowód, że założony w planie od-

⁴⁵ S. Markowski. Rozwój produkcji rolnej w Polsce Ludowej. *Ekonomista* 1955 nr 1 s. 3.

⁴⁶ *Rolniczy Rocznik*, jw. s. 28; K. Secomski. Analiza, jw. s. 46.

⁴⁷ J. Marzec. Gospodarka narodowa z perspektywy 6 lat. *Gospodarka Planowa* 1950 nr 7 s. 305.

⁴⁸ *Rolniczy Rocznik*, jw. s. 28.

budowy gospodarczej wskaźnik produkcji rolnej w wysokości 110% na mieszkańca (przeciętna z lat 1936—1938 = 100) został przekroczony. Tak więc zadania planu trzyletniego w rolnictwie od strony ilościowej zrealizowano z nadwyżką.

Dosyć korzystnie kształtowała się również struktura produkcji. Dzięki wysiłkom władz, zmierzających do równomiernego rozwoju całego rolnictwa, wytwórczość roślinna niewiele wyprzedzała hodowlę. W 1949 r. ta pierwsza w przeliczeniu na 1 mieszkańca była o 22,6% wyższa od uzyskanej w latach 1934—1948 na ówczesnym terytorium Polski, zwierzęca zaś o 19,3%⁴⁹. W rezultacie w ostatnim roku planu trzyletniego udział artykułów pochodzenia zwierzęcego w całej produkcji rolnictwa był nieco niższy w porównaniu z okresem międzywojennym (tablica 32). Pozostawało to w ścisłym

Tablica 32

*Struktura produkcji globalnej rolnictwa w latach 1937—1949
(w cenach niezmiennych)*

Wyszczególnienie	1937	1946	1947	1948	1949
Produkcja globalna	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Produkcja roślinna	59,3	63,4	61,7	62,6	61,8
Produkcja zwierzęca	40,7	36,6	38,3	37,4	38,2

Zródło: Z. Kozłowski. Kształtowanie się produkcji globalnej i jej podział w chłopskiej gospodarce w pierwszych latach sześcioletki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1957 nr 1 s. 37.

związku ze stratami wojennymi, trudnościami paszowymi oraz niewłaściwym układem cen produktów rolnych w pierwszym roku planu trzyletniego.

Również porównanie zadań planu odbudowy gospodarczej z ich realizacją w poszczególnych działach produkcji rolnej wskazuje na pewną przewagę wytwórczości roślinnej nad hodowlaną. Plan zasiewów został wykonany w 100%, zbiory 3 zbóż chlebowych przekroczyły zadania 1949 r. założone w planie odbudowy gospodarczej o 12,8%, natomiast sprecyzowane w narodowym planie gospodarczym o 11,8%, analogicznie zbiory ziemniaków o 7,3%

⁴⁹ Tamże.

i 3,7⁰%, buraków cukrowych o 11,8⁰% oraz o 12,4⁰%. Natomiast zadania w dziedzinie pogłowia koni nakreślone na 1949 r. przez ustawę o planie trzyletnim zostały przekroczone o 7,4⁰%, a ustalone w NPG zaledwie o 4⁰%. Podobne wskaźniki dla hodowli bydła wyniosły kolejno: 36⁰% i 12,2⁰%. Natomiast nie został osiągnięty założony w planie odbudowy gospodarczej poziom pogłowia trzody chlewnej: plan zrealizowano zaledwie w 68⁰%. Zmieniony w stosunku do liczb ustalonych w ustawie z lipca 1947 r. plan roczny na 1949 r. przekroczone o 3,7⁰%⁵⁰. Na podstawie przedstawionych wskaźników możemy uściślić naszą uwagę o wolniejszym tempie rozwoju produkcji zwierzęcej stwierdzeniem, że źródłem dysproporcji były niekorzystne wyniki w dziedzinie hodowli trzody chlewnej.

Wykonanie zadań planu odbudowy gospodarczej w znacznym stopniu umożliwiła wielostronna pomoc państwa dla wsi. W rezultacie szerokiej akcji elektryfikacji wsi w 1949 r. liczba gromad, do których docierał prąd elektryczny, wynosiła 11,5 tys. Oznaczało to, że odsetek gospodarstw zelektryfikowanych podniósł się z 6⁰% w 1946 r. do 14,1⁰% w ostatnim roku trzylatki⁵¹. W latach 1947—1949 odbudowano przy pomocy państwa 113,6 tys. zagród wiejskich⁵². Liczba czynnych traktorów wzrosła z 9,7 tys. w 1946 r. do 14,3 tys. w 1949 r.⁵³ Władze gospodarcze systematycznie dostarczały nasion, zwierząt zarodowych i pasz treściwych. Dostawy nawozów sztucznych (w czystym składniku) były w 1949 r. dwukrotnie wyższe niż w 1938 r. i wyniosły 262,4 tys. ton⁵⁴. W latach 1946—1949 melioracjami objęto 12 tys. ha ziemi⁵⁵.

Oprócz postępów produkcyjnych do najważniejszych osiągnięć

⁵⁰ Obliczenia własne na podstawie publikacji: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe, jw.; Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym, jw.; *Rolniczy Rocznik*, jw.

⁵¹ *Rocznik Statystyczny* 1950 s. 53.

⁵² Tamże s. 52.

⁵³ K. Secomski. Analiza, jw. s. 46.

⁵⁴ J. Marzec. Gospodarka, jw. s. 306.

⁵⁵ B. Strużek. Wybrane zagadnienia polityki agrarnej PRL. Warszawa 1966 s. 71.

rolnictwa w latach planu odbudowy gospodarczej zaliczyć należy zakończenie procesu reformy rolnej i osadnictwa na Ziemiach Zachodnich i Północnych. W latach 1944—1949 rozdzielono ogółem 6070,1 tys. ha gruntów, z czego między gospodarstwa nowo utworzone 5576,0 tys. ha; resztę (494,1 tys. ha) przekazano na powiększenie jednostek istniejących. Dzięki nadziałom powstało 814,0 tys. nowych gospodarstw, a powiększyło swoje grunty 254,4 tys. Przeciętny obszar gospodarstw nowo utworzonych wyniósł na ziemiach dawnych 5,4 ha, na odzyskanych zaś 7,9 ha. Przydziały powiększające istniejące działki wynosiły średnio 1,9 ha⁵⁶.

Przeprowadzenie reformy rolnej wywołało szereg korzystnych zjawisk w rolnictwie. Przede wszystkim nastąpiła zasadnicza zmiana struktury agrarnej w stosunku do sytuacji w Polsce międzywojennej. Charakteryzowało ją daleko idące ześrodkowanie wsi. Liczba gospodarstw karłowatych zmniejszyła się o 13%, liczba gospodarstw małorolnych o obszarze 2—5 ha wzrosła o 15%, średniorolnych (5—10/ha) o 21%⁵⁷.

W 1949 r. 79,1% gruntów należących do indywidualnych rolników należało do gospodarstw o powierzchni od 2 do 15 ha. Jednostki o obszarze powyżej 50 ha miały w swoim władaniu 1,4% powierzchni gruntów⁵⁸. Likwidacja wielkich majątków obszarniczych oraz osadnictwo na Ziemiach Zachodnich i Północnych doprowadziły do zaniku głodu ziemi, silnie odczuwalnego w okresie międzywojennym. Powstały warunki do ograniczenia przeludnienia agrarnego hamującego oddziałującego na rozwój kraju, jednocześnie jednak zmniejszyła się produkcja towarowa rolnictwa, która do roku 1939 była domeną działalności wielkich gospodarstw obszarniczych⁵⁹. Stosunkowo niska towarowość wytwórczości rol-

⁵⁶ *Rolniczy Rocznik*, jw. s. 425; W. G ó r a. Polityka rolna PRL w latach 1944—1948. W: *Początki socjalistycznej gospodarki rolnej w Polsce w latach 1946—1948*. Warszawa 1972 s. 18.

⁵⁷ B. G ł ę b o w i c z. Przemiany stosunków agrarnych w Polsce w latach 1944—1965. *Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu* 1967 z. 22 s. 124.

⁵⁸ *Rocznik Statystyczny* 1950 s. 40.

⁵⁹ Por. M. C z e r n i e w s k a. *Badania obrotów i towarowości artykułów rolnych w gospodarstwach chłopskich w 1948/1949 r.* Warszawa 1952 s. 38.

nej w gospodarstwach indywidualnych utrudniała aprowizację ludności miejskiej, ale również świadczyła o wzroście konsumpcji artykułów spożywczych na wsi.

Lata 1947—1949 zapoczątkowały proces socjalistycznych przemian w rolnictwie. Przede wszystkim powstał sektor państwowy obejmujący stopniowo tę część gruntów, która nie podlegała parcelacji, lecz stała się własnością ogólnonarodową (około 10 mln ha)⁶⁰. Dla ich zagospodarowania w styczniu 1946 r. utworzono przedsiębiorstwo Państwowe Nieruchomości Ziemskie. Jego zadaniem było „(...) prowadzenie gospodarki rolnej i zakładów przemysłowych na nieruchomościach ziemskich wchodzących w skład Funduszu Ziemi”⁶¹. W 1949 r. PNZ wraz z państwowymi zakładami chowu koni oraz państwowymi zakładami hodowli roślin weszły w skład nowo utworzonego przedsiębiorstwa Państwowe Gospodarstwa Rolne⁶². Zmiany organizacyjne zapoczątkowały szerszy rozwój sektora państwowego w rolnictwie, ściśle powiązany z procesem budownictwa socjalistycznego na wsi.

Udział państwa w gospodarce rolnej w latach planu odbudowy był stosunkowo niewielki. W 1947 r. miało ono w swoim władaniu 1519 tys. ha, w 1948 r. 1627 tys. ha, a w 1949 r. 1871 tys. ha. Stanowiło to 8—10% wszystkich użytków rolnych⁶³. Wprawdzie w produkcji rolnej nie odgrywały one dużej roli, jednak dzięki kredytom państwa na likwidację odłogów, zakup traktorów, inwentarza żywego oraz budownictwo gospodarstwa te mogły się pochwalić stosunkowo wysoką wydajnością z hektara. Dotyczyło to jednak wyłącznie upraw zbożowych (tablica 33).

W połowie 1949 r. gospodarka państwowa posiadała 88,8 tys. koni, 183,3 tys. bydła rogatego i 215,3 tys. trzody chlewnej⁶⁴. Sta-

⁶⁰ B. Strużek. Wybrane zagadnienia, jw. s. 30.

⁶¹ AAN. PRM 290/1/6, k. 655; Zob.: W. Rogala. Działalność Państwowych Nieruchomości Ziemi (1946—1949). W: *Początki*, jw. s. 23.

⁶² Uchwała KERM z dnia 12 lutego 1949 r. w sprawie utworzenia PP „Państwowe Gospodarstwa Rolne”. AAN. KERM t. 76.

⁶³ *Rocznik Statystyczny 1948* s. 43; *1950* s. 41.

⁶⁴ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 41.

Tablica 33

Plony ogółem i w gospodarstwach państwowych w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947		1948		1949	
	A	B	A	B	A	B
	w q/ha					
Pszenica	8,9	11,0	11,7	14,5	12,3	15,4
Żyto	9,3	9,7	12,4	13,7	13,1	14,2
Jęczmień	11,1	12,9	11,7	14,3	12,2	14,8
Owies	11,3	12,5	13,7	15,3	13,1	14,4
Ziemniaki	134,0	125,0	108,0	85,3	122,0	95,6
Buraki cukrowe	167,0	165,0	189,0	164,4	184,0	156,3

A — przeciętne w kraju, B — w gospodarstwach państwowych.

Źródło: Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950 s. 88; Rocznik Statystyczny 1950 s. 41.

nowiło to załazek przewidywanego na następne lata szerokiego rozwoju hodowli, zwłaszcza na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

W drugiej połowie 1948 r. nastąpiło polityczne rozstrzygnięcie problemu kolektywizacji wsi. Ściśle powiązane ono było z całokształtem zmian w międzynarodowym ruchu robotniczym oraz w życiu politycznym kraju. Zmiany te przejawiały się w znacznym przyspieszeniu oraz pewnej deformacji programu zainicjowanego przez kwietniowe plenum KC PPR w 1947 r.

Do lata 1948 r. w oficjalnych wypowiedziach działaczy PPR negowano potrzebę kolektywizacji wsi w Polsce. Jednocześnie popierano rozwój gospodarstw państwowych oraz małej i średniej własności chłopskiej. Powoływano się przy tym na tradycje narodowe oraz odmienność warunków, które nie pozwalały na pełne kopiowanie radzieckiego modelu rozwoju rolnictwa⁶⁵. PPR występowała też za przyspieszeniem nadania praw własności gospodarzom, którzy uzyskali ziemię z reformy rolnej⁶⁶. Instancje partyjne na terenie Pomorza i Wielkopolski otwarcie sprzeciwiały się próbom go-

⁶⁵ Por. E. Ochab. Wieś polska na nowych drogach. Referat wygłoszony na I Zjeździe PPR. Warszawa 1946 s. 31—32.

⁶⁶ R. Zambrowski. W walce o dobrobyt wsi. Warszawa 1948 s. 18.

spodarowania zespołowego i polecały rozwiązanie samorzutnie powstałych związków o charakterze spółdzielczym⁶⁷.

Jeszcze w kwietniu 1948 r. podczas omawiania założeń planu sześcioletniego przez Komitet Centralny PPR czołowy działacz ekonomiczny partii Julian Kole wypowiedział się przeciwko przyjęciu rozwiązań bułgarskich i jugosłowiańskich w dziedzinie kolektywizacji. Uważał, że proces uspołdzielczania wsi będzie u nas przebiegać powoli, tak że przed 1955 r. spółdzielczość produkcyjna nie uzyska większego znaczenia dla gospodarki kraju⁶⁸.

Zwrot w polityce rolnej partii nastąpił na plenum KC PPR w lipcu 1948 r., na którym uchwalono program kolektywizacji wsi. Przemawiając podczas obrad, Hilary Minc stwierdził, że należy wzbogacić dotychczasowe formy spółdzielczości działającej na wsi o spółdzielczość produkcyjną. Mówca podkreślił, że zjednoczony ruch robotniczy powinien wyraźnie sformułować w swoim programie problem kolektywizacji, gdyż: „(...) wyjście ze ślepej ulicy rozwoju kapitalistycznego, szybka likwidacja nędzy wsi, szybkie przeniknięcie na wieś nowoczesnej techniki i wiedzy, naprawdę szybkie i naprawdę masowe podniesienie dobrobytu materialnego i kultury jest niemożliwe tylko w drodze spółdzielczości w zakresie zbytu i zaopatrzenia, a wymaga także i niezbędnie uspołdzielczenia produkcji rolnej”⁶⁹. Postulując rozwój spółdzielczości produkcyjnej, mówca twierdził, że konieczne jest stworzenie odpowiednich warunków ekonomicznych oraz przełamanie oporu psychicznego chłopów gospodarujących indywidualnie. Uważał, że powinny wzrosnąć dostawy środków do produkcji rolnej dla spółdzielni oraz pomoc finansowa ze strony państwa. Jednocześnie jednak podkreślał konieczność przyspieszenia walki z elementami kapitalistycznymi na wsi.

⁶⁷ B. Głębowicz. *Przemiany*, jw. s. 125.

⁶⁸ Sprawozdanie stenograficzne z przebiegu posiedzenia Sekcji Planowania Wydziału Ekonomicznego KC PPR w dniu 22 IV 1948 r. CA KC PZPR 295/XI/20 k. 48.

⁶⁹ H. Minc. Wytoczne w sprawie naszego ustroju gospodarczego i społecznego. Referat wygłoszony na plenum KC PPR dnia 6 lipca 1948 r. *Nowe Drogi* 1948 nr 10 s. 83.

Program uspołdzielczenia wsi, który napotkał opór ze strony części kierownictwa PPR skupionego wokół Władysława Gomułki, został ponownie przedstawiony na wrześniowym plenum KC PPR w 1948 r. Przewidywał on powolny proces kolektywizacji, dostosowany do możliwości udzielania nowym organizacjom pomocy przez państwo. W 1949 r. zamierzano objąć formą spółdzielczą 10% wszystkich gospodarstw rolnych. Również w następnych latach tempo zakładania spółdzielni miało być podobne.

Plenum podkreśliło konieczność przestrzegania zasady dobrowoli oraz tworzenia spółdzielni ekonomicznie silnych, stanowiących wzór i zachętę dla chłopów gospodarujących indywidualnie. Przy organizowaniu spółdzielni produkcyjnych zalecano stosować kryteria klasowe. Organizatorami i członkami mieli być wyłącznie chłopci mało- i średniorolni. Zamknięto dostęp dla bogatszej części wsi. Powiązanie spółdzielni z państwem zamierzano oprzeć na zasadach handlowych. Jednocześnie zapowiadano stosowanie różnego rodzaju ulg i preferencji dla gospodarstw kolektywnych⁷⁰.

Zwrot w 1948 r. nastąpił zarówno na skutek dokonującej się ewolucji w polskim ruchu robotniczym, jak też pod wpływem czynników zewnętrznych: uchwała Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych z czerwca 1948 r. nakłaniała kraje demokracji ludowej do przyspieszenia socjalistycznej przebudowy wsi⁷¹.

Na jesieni 1948 r. przystąpiono do pośpiesznego opracowywania statutów gospodarstw spółdzielczych opartych na wzorach radzieckich, przyjmując za podstawę typ artelu rolnego z pewnymi modyfikacjami⁷². W celu zachęcenia chłopstwa zapowiedziano obniżenie podatku gruntowego dla płatników, którzy zdecydują się na wstą-

⁷⁰ H. Minc. Bieżące zadania partii w zakresie polityki gospodarczej i społecznej na wsi. Referat wygłoszony na Plenum KC PPR dnia 3 września 1948. *Nowe Drogi* 1948 nr 11 s. 156.

⁷¹ Por. W. Góra. Wpływ działania partii robotniczych na społeczno-ekonomiczne przemiany wsi w Polsce Ludowej (1944—1968). *Roczniki Muzeum Rolnictwa w Szreniawie* 1969 t. 1 s. 47 i nast.

⁷² T. Hunek. Spółdzielczość produkcyjna w rolnictwie polskim. Warszawa 1965 s. 25.

pienie do spółdzielni produkcyjnych⁷³. Powołano również do życia państwowe ośrodki maszynowe z zadaniem technicznej obsługi spółdzielni⁷⁴.

Do końca 1949 r. powstały 243 spółdzielnie, gospodarujące na 41,5 tys. ha gruntów, czyli 0,2% powierzchni wszystkich użytków rolnych. Liczba gospodarstw zrzeszonych w kooperatywach nie przekroczyła 0,1% ich ogólnego stanu⁷⁵. Większość spółdzielni grupowała gospodarstwa poparcelacyjne, tylko sporadycznie wstępowali do nich właściciele działek dziedzicznych.

W 1949 r. ujawniły się pewne wypaczenia w realizacji programu kolektywizacji, o których mówił na czerwcowym plenum KC PZPR Roman Zambrowski. Skrytykował on postawę wielu komitetów powiatowych, które próbowały organizować spółdzielnie produkcyjne w niektórych wsiach wbrew woli rolników⁷⁶.

Spółdzielnie produkcyjne w latach planu odbudowy gospodarczej nie stanowiły siły ekonomicznej i nie wywierały żadnego wpływu na wielkość produkcji rolnej. Były one dopiero pierwszymi zwiastunami nowej formy zespołowego gospodarowania.

Powstanie spółdzielni zapoczątkowało wystąpienie nowych zjawisk w rolnictwie. Nastąpił spadek obrotów ziemią wskutek wstrzymywania się rolników od nabywania gruntów w obawie przed włączeniem do spółdzielni⁷⁷. Był to widoczny objaw zachwiania wiary gospodarzy indywidualnych w stabilność ich dotychczasowej sytuacji. Zjawisko to nasiliło się w następnych la-

⁷³ Uchwała Prezydium KERM z dnia 5 października 1949 r. w sprawie obniżenia podatku gruntowego za rok 1949 podatnikom, których grunty wchodzą do spółdzielni produkcyjnych. AAN. KERM t. 11 k. 320.

⁷⁴ Uchwała Prezydium KERM z dnia 29 listopada 1949 r. w sprawie powołania przedsiębiorstwa Państwowe Ośrodki Maszynowe. AAN. KERM t. 85 b.p.

⁷⁵ T. H u n e k. Spółdzielczość, jw. s. 31 i nast.

⁷⁶ R. Z a m b r o w s k i. Aktualne zadania na wsi. *Nowe Drogi* 1949 nr 2 s. 81.

⁷⁷ Wskaźnik sprzedaży nieruchomości rolnych (bez Ziemi Zachodnich) wyniósł w 1949 r. 50,4% (1948 = 100). Por.: A. K r z y ś c i a n. Obrót ziemią w Polsce w latach 1848—1957. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1959 nr 3 s. 31.

tach, przyczyniając się do dekapitalizacji rolnictwa i spadku jego produktywności.

Rozwój rolnictwa uspołecznionego: gospodarstw państwowych i spółdzielni produkcyjnych, nie spowodował w latach planu trzyletniego wyraźniejszych zmian w strukturze własnościowej. Nadal dominowało i decydowało o wielkości podaży artykułów spożywczych oraz surowców dla przemysłu rolnictwo indywidualne, dzięki jednak różnorodnym zabiegom państwa było ono coraz silniej związane z systemem gospodarki planowej.

Rozdział siódmy

TRANSPORT

Zadania w planie odbudowy gospodarczej

O pomyślnej realizacji odbudowy kraju w znacznym stopniu decydowało szybkie uruchomienie komunikacji oraz stworzenie jednolitego systemu transportowego. Nie było to zadanie łatwe ani ze względu na dotkliwe straty wojenne, ani na dokonane zmiany granic Polski.

Ogólne straty w substancji majątkowej komunikacji ocenione zostały na 8,8 mld zł (z 1939 r.), co stanowiło około 50% wartości urządzeń transportowych według stanu na dzień 1 września 1939 r.¹ Był to wskaźnik znacznie wyższy od ogólnych strat majątkowych w kraju (38%), jak również od stopnia zniszczeń w przemyśle (32%) i rolnictwie (35%). Stąd też odbudowa transportu napotykała poważne trudności, a jej realizacja wymagała relatywnie większych nakładów finansowych niż inne gałęzie gospodarki.

Zniszczenia sieci komunikacyjnej i taboru w połączeniu z koniecznością podporządkowania transportu potrzebom wojska sprawiły, że na przełomie lat 1945 i 1946 ta ważna gałąź gospodarki stanowiła jej wąskie gardło. Realizacja wielu podstawowych zadań ekonomicznych zależała od poprawy pracy transportu.

¹ Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939—1945. Warszawa 1947 s. 31.

Postulat ten znalazł odbicie w postanowieniach planu odbudowy gospodarczej. Przewidywały one przede wszystkim odbudowę komunikacji kolejowej w celu zintegrowania systemu transportowego Ziemi Zachodnich i Północnych z resztą kraju oraz usprawnienia tranzytu. Zakładano osiągnięcie do 1949 r. wskaźnika przewozu osób w wysokości 109⁰%, a towarów do 160⁰% (przyjmując za podstawę rok 1938). W liczbach bezwzględnych oznaczało to przewiezienie w 1949 r. 247,1 mln osób oraz 120 mln ton towarów².

W tym celu należało szybko odbudować linie kolejowe i mosty oraz wyrównać straty w taborze. Planowano w latach 1947—1949 ponownie włączyć do ruchu 2,5 tys. km dróg żelaznych oraz 65,2 km mostów. Stan taboru miał osiągnąć w 1949 r. wielkość: 4,8 tys. parowozów, 160 tys. wagonów towarowych oraz 9,0 tys. wagonów osobowych³.

Dla uzupełnienia komunikacji kolejowej zakładano szybki rozwój transportu drogowego, a przede wszystkim — wobec olbrzymiego spadku pogłowia koni — samochodowego. Postęp w tej dziedzinie ściśle uzależniony był od odbudowy szlaków oraz dostaw i remontów pojazdów mechanicznych. Przewidywano, że dzięki realizacji szeregu inwestycji nastąpi zahamowanie procesu dekapitalizacji sieci drogowej. W zakresie motoryzacji kraju zamierzano osiągnąć do 1949 r. liczbę 44,4 tys. wozów ciężarowych oraz 20,9 tys. osobowych⁴. Inwestycje drogowe i motoryzacyjne miały dać w ciągu 3 lat wzrost przewozów towarowych o 30⁰%, a osobowych o 25⁰%⁵.

Oprócz komunikacji lądowej ważne miejsce w odbudowie transportu zajmowały porty i flota handlowa. Kierunki odbudowy gospodarki morskiej określił Zjazd Wybrzeża, który obradował w Gdańsku w styczniu 1947 r.⁶ Podstawowy wysiłek zamierzano

² Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

³ Tamże.

⁴ Tamże.

⁵ Obliczenie na podstawie publikacji: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 84.

⁶ Z. Buszydło. Gospodarka morska w latach 1947—1949. *Przegląd Morski* 1967 nr 3 s. 57.

skoncentrować na dostosowaniu przewozów morskich do potrzeb polskiego handlu zagranicznego. Kontynuując pracę nad odbudową portów w Gdyni i Gdańsku, szczególną wagę przywiązywano do aktywizacji rejonu szczecińskiego. Przewidywano, że w rezultacie różnego rodzaju preferencji, głównie inwestycyjnych, zdolność przeładunkowa Szczecina osiągnie w 1949 r. wielkość 5,5 mln ton węgla i 1 mln ton rudy⁷. Ogólne przeładunki portów w Gdyni, Gdańsku i Szczecinie miały wzrosnąć z 12,7 mln ton w 1947 r. do 26,0 ton w ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej⁸.

Zadania w dziedzinie rozwoju floty handlowej przewidywały, że jej stan posiadania w 1949 r. osiągnie 60 statków różnych typów, a przewozy 2,6 mln ton⁹.

W żegludze śródlądowej uwagę kierowano na odbudowę drogi wodnej Odry. Planowano, że do 1949 r. zdolność przewozowa tego ważnego szlaku węglowego osiągnie 5 mln ton w obu kierunkach. Globalne przewozy rzekami i kanałami miały w końcu planu trzyletniego dzięki znacznemu wzrostowi taboru pływającego osiągnąć 2,8 mln ton¹⁰.

W planie odbudowy gospodarczej wyznaczone zostały również zadania dla lotnictwa cywilnego. W wyniku powiększenia taboru i rozwoju linii zagranicznych zamierzano osiągnąć zwiększenie przewozów z 28,5 mln osobokm w 1947 r. do 78,0 mln osobokm w 1949 r.¹¹

Zarysowane w planie trzyletnim kierunki odbudowy transportu wskazywały, że w toku przywracania utraconej podczas wojny zdolności przewozowej realizowany miał być program integracji systemu komunikacji lądowej oraz zagospodarowania odzyskanego wybrzeża morskiego. W tym sensie plan odbudowy stanowił jednocześnie pierwszy etap przemian strukturalnych w transporcie, niezbędnych dla funkcjonowania nowej państwowości.

⁷ Protokół z posiedzenia ścisłego prezydium KERM w dniu 5 września 1947 r. AAN. KERM t. 7 k. 142.

⁸ Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe, jw. s. 85.

⁹ Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie, jw.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

Polskie Koleje Państwowe

Podstawową rolę w systemie transportu lądowego naszego kraju w latach planu odbudowy gospodarczej odgrywała kolej. W 1947 r. udział PKP w przewozie podróżnych sięgał 92⁰/₀, natomiast ładunków aż 99⁰/₀¹². Dlatego też od sprawnej odbudowy kolei i wzrostu jej zdolności przewozowej uzależnione były postępy całej gospodarki. Niedomagania transportu kolejowego prawie natychmiast powodowały perturbacje zarówno w produkcji, jak i dystrybucji towarów.

Prace nad doprowadzeniem kolei do stanu odpowiadającego potrzebom kraju, zapoczątkowane w latach 1945—1946, prowadzono w wielu kierunkach. Środki koncentrowano przede wszystkim na odbudowie dróg żelaznych i zwiększaniu liczby sprawnego taboru. Zgodnie z planem odbudowy gospodarczej wiele uwagi poświęcono scaleniu systemu kolejowego oraz lepszej organizacji przewozów tranzytowych.

W związku z tym w 1947 r. szereg inwestycji realizowano na głównych węzłach kolejowych Ziemi Zachodnich i Północnych oraz szlakach łączących Polskę z sąsiadami. Usprawniono komunikację promową ze Szwecją, rozbudowano stację graniczną w Żurawicy oraz odbudowano ważne tunele karpackie. To ostatnie przedsięwzięcie miało istotne znaczenie dla wywozu węgla do krajów bałkańskich oraz importu paliw płynnych¹³.

W pierwszym roku planu trzyletniego oprócz wymiany torów odbudowano 539 km linii kolejowych, przekraczając znacznie zadania. Nie w pełni natomiast wykonano zamierzenia w dziedzinie odbudowy mostów. Do użytku oddano 14,4 km przepraw, w tym 12,6 km o charakterze stałym¹⁴.

Poza planem przekuto — kosztem 250 mln zł bieżących — na tor normalny szerokotorową magistralę Wrocław—Katowice—Prze-

¹² W. Putlikowski. Przewozy w planie trzyletnim 1947—1949. *Przeegląd Komunikacyjny* 1949 nr 10 s. 294.

¹³ Plan pracy PKP na 1948 r. Warszawa 1948 s. 25.

¹⁴ Osiągnięcia w roku 1947 i zamierzenia na rok 1948 w resorcie komunikacji. CA KC PZPR 295/XI/80 k. 70.

myśl—Granica Państwa o długości 1039 km. Przyczyniło się to do usprawnienia ruchu wewnętrznego, szczególnie na terenie Małopolski, której system kolejowy był od czasu wojny sztucznie rozdzielony na dwie części¹⁵.

. Na przełomie lat 1947 i 1948 oddano do użytku pierwszą linię kolejową zbudowaną w Polsce Ludowej. Połączyła ona Radom z Tomaszowem Mazowieckim. W dwóch ostatnich latach planu trzyletniego kontynuowano prace nad odbudową torów i mostów. Jednocześnie dużą wagę przywiązywano do budowy łącznic i dodatkowych torów usprawniających pracę kolei.

W 1948 r. odbudowano 660,3 km linii kolejowych oraz 8,7 km mostów, w tym tylko 3,4 km w sposób prowizoryczny¹⁶. Osiągnięte wyniki wskazywały, że w dalszym ciągu nie realizowano w pełni zadań zakreślonych w planie odbudowy gospodarczej.

Podobne zjawisko wystąpiło w 1949 r. Odbudowano zaledwie 218,4 km dróg żelaznych oraz wybudowano 57,2 km nowych linii, gdy plan zakładał łącznie 480 km. Pewną poprawę w stosunku do roku poprzedniego notowano w dziedzinie odbudowy mostów. W 1949 r. ich długość wyniosła 11,6 km¹⁷.

Nowym zjawiskiem w ostatnim roku realizacji planu odbudowy gospodarczej było stopniowe przygotowywanie transportu kolejowego do zadań sześciolatki. W tym celu m.in. rozpoczęto budowę trasy Batowice—Podłęże, związanej z projektem lokalizacji kombinatu metalurgicznego w Nowej Hucie.

Ogółem w latach planu odbudowy wymieniono szyny na torach o długości 2150 km oraz odbudowano 1418 km linii kolejowych i 618 mostów o łącznej długości 34,7 km. Zrekonstruowano wiele budynków kolejowych oraz urządzeń zabezpieczenia ruchu. W re-

¹⁵ Por. Umowa kolejowa między ZSRR a Polską z 5 marca 1947 r. AAN. MPIH t. 64 k. 73; PKP. Wyniki 1947 r. i przewidywania na rok 1948. Warszawa 1948 s. 52.

¹⁶ *Rocznik Eksploatacyjny PKP za rok 1948*. Warszawa b. d. s. 3; *Rocznik Statystyczny 1950* s. 58.

¹⁷ *Rocznik Eksploatacyjny PKP za rok 1949*. Warszawa 1952 s. 2 i 24; Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. *DzURP 1949* nr 26 poz. 189.

zultacie nie tylko wzrosła długość linii normalnotorowych (tablica 34), ale również podniosła się przeciętna prędkość handlowa pociągów, zwłaszcza towarowych. Stanowiło to efekt zarówno nakładów inwestycyjnych, jak też poprawy organizacji pracy na kolejach¹⁸.

Tablica 34

*Linie kolejowe normalnotorowe w latach 1937, 1947—1949
(stan przeciętny w roku)*

Lata	Razem	W tym: zelektryfikowane
		w km
1937 ^a	18 102	85
1947	21 329	68
1948	21 906	68
1949 ^b	22 284	113

^a W starych granicach, ^b Stan na 31 XII.

Źródło: *Rocznik Statystyczny Transportu 1945—1966*. Warszawa 1967 s. 38.

Oddzielny problem stanowiła odbudowa trakcji elektrycznej na terenie węzła warszawskiego. W celu szybkiego uruchomienia jednostek elektrycznych na trasach dojazdowych do Warszawy podjęto w 1946 r. rozmowy ze szwedzką firmą ASEA, zakończone podpisaniem w 1947 r. umowy o dostawę taboru i wyposażenia elektrycznego¹⁹.

Równocześnie trwały prace na mniej zniszczonych odcinkach. Już w 1946 r. uruchomiono pociągi elektryczne na linii Warszawa Wschodnia—Otwock. Prace nad elektryfikacją znacznie przyspieszyło powołanie na jesieni 1947 r. Biura Elektryfikacji Kolei. W 1948 r. wprowadzono trakcję elektryczną z Warszawy do Miłosnej, a następnie do Mińska Maz., zaś w 1949 r. ponownie otwarto

¹⁸ L. Gehersam. 3-letni plan odbudowy PKP. *Transport i Spedycja* 1950 nr 1 s. 14.

¹⁹ Por. Protokół z posiedzenia Prezydium KERM w dniu 14 czerwca 1946 r. AAN. KERM t. 3 k. 200.

zelektryfikowaną linię średnicową w stolicy. Na początku 1950 r. ruszyły pociągi elektryczne do Żyrardowa²⁰.

W ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej długość zelektryfikowanych linii kolejowych była większa niż w okresie międzywojennym na ówczesnym terytorium Polski (tablica 34), jednocześnie trwały przygotowania do realizacji podobnych inwestycji na trasach kolejowych Wybrzeża oraz magistrali Warszawa—Katowice.

Poważną trudność w pracy kolei stanowił brak odpowiedniego liczebnie i jakościowo taboru. Na początku 1947 r. jedynie park parowozów, głównie dzięki dostawom zagranicznym, w niewielkim stopniu przewyższał poziom z 1938 r. Natomiast liczba wagonów osobowych i towarowych w dyspozycji PKP była niższa od przedwojennej²¹.

Wobec zwiększonej wskutek zmian granic długości sieci kolejowej oraz rosnących zadań przewozowych stwarzało to bardzo ciężką sytuację.

Pierwszy rok realizacji planu odbudowy gospodarczej przyniósł wydatne powiększenie stanu taboru szynowego. Zakupionych zostało 221 parowozów, 95 wagonów osobowych i 11 081 towarowych²². Dzięki dostawom przekroczone, z wyjątkiem wagonów osobowych, stan posiadania z okresu przedwojennego (tablica 35).

Tablica 35

Stan taboru kolejowego w latach 1937, 1947—1949

Wyszczególnienie	1937	1947	1948	1949
Parowozy	5 111	6 166	6 539	6 300
Wagony osobowe	10 489	9 321	9 535	9 607
Wagony towarowe	153 394	156 217	157 096	170 512

Zródło: Roczniki eksploatacyjne PKP za lata 1947—1949.

²⁰ S. Kuczborski, 25 lat elektryfikacji PKP. Warszawa 1963 s. 60 i nast.

²¹ Transport Rehabilitation in Poland (Revised). London 1947 s. 10.

²² Rocznik Eksploatacyjny PKP za rok 1947. Warszawa 1949 s. 8.

W 1948 r. zakupiono 290 parowozów produkcji krajowej oraz uzyskano 152 z rewindykacji. Przemysł rodzimy dostarczył 198 wagonów osobowych i 15 262 towarowe. Dodatkowo 1184 wagony towarowe otrzymano z UNRRA oraz z rewindykacji²³.

Stan posiadania środków przewozowych PKP rozszerzono również dzięki remontom taboru nadającego się do odbudowy. W 1948 r. wykonano o 38% więcej napraw głównych parowozów oraz o 42% więcej napraw wagonów towarowych i 46% osobowych niż w roku poprzednim²⁴.

Nowe dostawy taboru przyniósł również rok 1949. Nabyto 173 parowozy produkcji krajowej oraz otrzymano 183 z rewindykacji. Liczba wagonów osobowych zwiększyła się o 279 szt., a towarowych o 15 471 szt.²⁵

Ocena wykonania planu odbudowy gospodarczej w zakresie taboru kolejowego nie jest łatwa. Ustawa o planie zawierała statystykę pojazdów szynowych znajdujących się w ruchu, natomiast spotykane liczby odnoszące się do stanu rzeczywistego podają całkowitą liczebność środków przewozowych, łącznie z pozostającymi w odbudowie i remoncie. Ponieważ są to dane nieporównywalne, nie możemy na ich podstawie wyciągnąć wniosków dotyczących wykonania planu. Natomiast analiza liczb zawartych w tablicy 35 wskazuje, że w 1949 r. nastąpiło zmniejszenie liczby parowozów w stosunku do roku poprzedniego, a stan wagonów osobowych w ostatnim roku planu odbudowy był jeszcze ciągle niższy od przedwojennego. Dlatego też możemy twierdzić, że jedynie w zakresie odbudowy parku wagonów towarowych zrealizowano zadania planu trzyletniego.

Inwestycje drogowe i taborowe na kolei były niezbędne wobec stale zwiększających się zadań w zakresie przewozu towarów i pasażerów. Wymagała tego postępująca odbudowa gospodarki oraz wielkie procesy migracyjne, toczące się w naszym kraju po II woj-

²³ *Rocznik Eksploatacyjny PKP za rok 1948*, jw. s. 8.

²⁴ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950 s. 44.

²⁵ *Rocznik Eksploatacyjny PKP za rok 1949*, jw. s. 8.

nie światowej. Dlatego też dynamika przewozów kolejowych w latach planu odbudowy gospodarczej znacznie przewyższała osiągnięcia produkcyjne (tablica 36).

Tablica 36

*Przewozy ładunków i pasażerów przez koleje normalnotorowe
w latach 1947—1949*

Lata	Przewozy ładunków		Przewozy pasażerów	
	w tys. ton	w % (rok poprzedni = 100)	w tys. osób	w % (rok poprzedni = 100)
1947	88 221	131,7	331 331	135,3
1948	114 260	129,5	401 030	121,0
1949	131 715	115,3	461 130	119,0
	w mln tonokm		w mln pasażerokm	
1947	21 255,5	109,8	17 961,7	115,0
1948	28 183,5	132,6	20 043,7	111,6
1949	32 550,4	115,5	21 064,8	106,1

Źródło: *Rocznik Statystyczny Transportu 1945—1966*. Warszawa 1967 s. 39 i 289.

Przyrost przewozów, zarówno osób jak towarów, w poszczególnych latach był bardzo wysoki, ale jednocześnie wykazywał tendencję malejącą (silny względny wzrost pracy kolei w 1948 r. był efektem słabych wyników roku poprzedniego). Zmniejszająca się dynamika przewozów w okresie planu trzyletniego spowodowana była pewnym ograniczeniem pod koniec lat czterdziestych ruchów migracyjnych ludności oraz rosnącą racjonalizacją przewozów towarowych.

Mimo niedostatecznych postępów w dziedzinie inwestycji kolejowych założone w planie odbudowy gospodarczej i narodowym planie gospodarczym na rok 1949 zadania przewozowe zostały przekroczone. Plan kolei normalnotorowych w transporcie towarów wykonano w 101%, a osób w 114%²⁶. Wskaźniki te nawiązy-

²⁶ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 56.

wały do skorygowanych w NPG na 1949 r. zadań planowych, natomiast w stosunku do liczb zamieszczonych w ustawie o planie odbudowy gospodarczej przekroczenie było znacznie większe. Rzeczywiste przewozy towarów w ostatnim roku planu trzyletniego były o 76⁰/₀, natomiast osób aż o 106,7⁰/₀ wyższe niż przed wojną²⁷.

Tak wielkie osiągnięcia uzyskane w trudnych warunkach wojennych przy niedostatecznie rozwiniętej bazie technicznej kolei stanowiły rezultat ofiarnej pracy kolejarzy. Jednak należy dodać, że jakość usług transportowych była bardzo niska, szczególnie w dziedzinie przewozów pasażerskich, często wagonami towarowymi, bez ogrzewania i oświetlenia.

Komunikacja samochodowa

W latach 1947—1949 następowała krystalizacja form organizacyjnych i funkcji transportu drogowego. Zgodnie z założeniami planu odbudowy gospodarczej miał on uzupełniać, głównie w przewozach na małe odległości, pracę kolei. Dla realizacji tego zadania należało dokonać odbudowy zniszczonych dróg i mostów oraz stworzyć park pojazdów. Zmiana granic zwiększyła gęstość dróg bitych z 16,5 km na 100 km² powierzchni w okresie międzywojennym do 30,2 km, jednak wymagały one gruntownych remontów. Niezbędne stało się również uzupełnienie nowymi traktami istniejącej sieci dróg celem dostosowania jej do potrzeb państwa.

Do 1946 r. skoncentrowano się na remontach istniejących szos. Odbudową objęto około 1500 km dróg, natomiast wybudowano zaledwie 13 km. Jednocześnie zorganizowano administrację i służbę drogową oraz uruchomiono produkcję podstawowych materiałów budowlanych²⁸.

Realizacja planu trzyletniego przyniosła znaczny postęp w drogownictwie. Odbudowano i odnowiono 7000 km dróg, a 700 km

²⁷ Obliczono na podstawie: *Małego Rocznika Statystycznego 1939* s. 191 i 193 oraz tablicy 36.

²⁸ K. B r o m e k. *Geografia komunikacji* (b.m. i b. d.) s. 19.

¹² Plan odbudowy gospodarczej

zmodernizowano, kładąc nawierzchnię ulepszoną. Ogólna długość dróg o nawierzchni twardej zwiększyła się w latach 1947—1949 o 1426 km. Mimo że ich długość prawie o połowę przekraczała poziom przedwojenny, to jednak pod względem jakości stan nie był zadowalający. Oprócz ziem odzyskanych drogi w małym stopniu dostosowane były do transportu samochodowego. Brakowało szos szybkiego ruchu, po których mogłyby się poruszać pojazdy o dużym tonażu. Większy postęp notowano w budownictwie mostowym. W latach 1944—1949 oddano do użytku 35,9 km przepraw. Były to m.in. mosty przez Wisłę w Toruniu, Włocławku i Warszawie²⁹. Tabor samochodowy u progu planu trzyletniego przedstawiał istną mozaikę wozów różnych marek i typów. Bardzo często wymagały one gruntownych remontów. Na początku 1947 r. mieliśmy w Polsce 36,7 tys. ciężarówek, 16,5 tys. autobusów i 16,0 tys. samochodów osobowych. Wśród pojazdów ciężarowych 54% pochodziło z dostaw UNRRA³⁰.

Do końca planu odbudowy gospodarczej korzystano prawie wyłącznie z taboru zagranicznego. Oprócz sprzętu pochodzącego z demobilu wojskowego eksploatowano nowe wozy importowane ze Związku Radzieckiego, Czechosłowacji, Włoch i Francji. Dopiero w 1948 r. uruchomiono własną produkcję samochodów ciężarowych w Starachowicach oraz rozpoczęto montaż autobusów na podwoziach importowanych³¹.

Mimo tych trudności notowano stały wzrost wielkości taboru, a jednocześnie zachodziły w transporcie samochodowym istotne zmiany strukturalne (tablica 37). O ile w 1938 r. przewagę miały samochody osobowe, o tyle w latach planu odbudowy gospodarczej dominowały pod względem liczby ciężarówki.

Postęp w dziedzinie motoryzacji odbiegał jednak od przewidywań. Wprawdzie przekroczono o 16,8 tys. pojazdów zamierzenia

²⁹ A. Gajkiewicz. Wykonanie trzyletniego planu odbudowy dróg kołowych. *Transport i Spedycja* 1950 nr 1 s. 19; *Rocznik Statystyczny Transportu 1945—1966*. Warszawa 1967 s. XXVIII.

³⁰ *Transport Rehabilitation*, jw. s. 24—25.

³¹ A. Rostocki. *Rozwój motoryzacji w planie 6-letnim*. Warszawa 1951 s. 103.

Tablica 37

Samochody zarejestrowane w Polsce w latach 1938, 1947—1949

Rok	1938	1947	1948	1949
	w tys. szt.			
Samochody:				
— osobowe	29,8	16,1	33,0	37,7
— ciężarowe	8,6	17,5	35,2	39,6

Źródło: *Rocznik Statystyczny Transportu 1945—1966*. Warszawa 1967 s. XXVIII.

w zakresie stanu samochodów osobowych, jednak park samochodów ciężarowych w 1949 r. był o 4,8 tys. mniejszy od planowanego³². Nie mogło to pozostać bez wpływu na wielkość przewozów. Partycypowały w nich zarówno jednostki uspołecznione, jak i prywatne. Stopniowo głównym przewoźnikiem stawało się przedsiębiorstwo Państwowa Komunikacja Samochodowa, kierowane od 1947 r. przez Departament Samochodowy Ministerstwa Komunikacji³³.

Tabor PKS składał się częściowo z nowych wozów radzieckich oraz pojazdów używanych, otrzymanych z UNRRA i demobilu alianckiego. W końcu pierwszego roku planu trzyletniego PKS oraz upaństwowione przedsiębiorstwo C. Hartwig S.A. posiadały łącznie około 40% krajowego taboru ciężarowego.

Autobusy komunikacji państwowej pochodziły głównie z reparacji niemieckich. W 1947 r. wcielono do PKS tabor pasażerski, dotychczas eksploatowany przez Elektryczne Koleje Dojazdowe. Wówczas państwo, dysponując 68% taboru, mogło objąć swoją działalnością 58% linii³⁴. W 1948 r. rozpoczął działalność nowy przewoźnik: przedsiębiorstwo państwowo-spółdzielcze „Spedytor”. Zakupiono również pojemniejszy tabor za granicą, co znacznie

³² Por. s. 169.

³³ (B.C.). Państwowa Komunikacja Samochodowa. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 17 s. 695.

³⁴ R. Rakowski. Samochodowe przewoźnictwo publiczne w okresie 1947—1949 r. *Transport i Spedycja* 1950 nr 1 s. 20.

zwiększyło zdolność przewozową komunikacji pasażerskiej. Dzięki temu PKS przewiózł 24,9 mln pasażerów i uruchomił 61 nowych linii, głównie na drogach podmiejskich. Poważnie przekroczono plan transportu ładunków. Zrealizowano zadania w wysokości 37,2 mln tonokm (w 1947 r. — 9,3 mln tonokm), co stanowiło 186⁰/₀ planu⁸⁵.

Do końca planu odbudowy gospodarczej jeszcze bardziej wzrosły załadunki i przewozy pasażerów samochodami (tablica 38).

Tablica 38

Transport samochodowy w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	Ogółem			W tym: PKS		
	1947	1948	1949	1947	1948	1949
Liczba linii	557	655	801	302	363	557
Długość linii w km	42 534	44 114	52 600	25 733	25 461	35 300
Przewóz osób w tys.	31 086	49 207	67 959	13 041	24 918	41 117
Przewóz ładunków w tys. ton	1 215	3 452	8 341	153	316	2 877

Zródło: *Rocznik Statystyczny 1950* s. 61.

W rezultacie bardzo wysoko zostały przekroczone zadania założone w ustawie o planie odbudowy gospodarczej. Wykonano również większość wskaźników przyjętych w narodowym planie gospodarczym na rok 1949. Jedyne wielkość przewozów towarowych dokonanych przez PKS była o 12,8⁰/₀ niższa od przewidywanej⁸⁶.

W okresie realizacji planu odbudowy gospodarczej zapoczątkowano rozwój samochodowego transportu branżowego. Zorganizowany on został przede wszystkim w budownictwie i leśnictwie. W przedsiębiorstwach budowlanych udział własnych pojazdów w przewozach oscylował w granicach 50⁰/₀⁸⁷, natomiast w leśnic-

⁸⁵ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 88.

⁸⁶ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 56.

⁸⁷ B. Barański. Trzy lata pracy transportu samochodowego w budownictwie (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950 nr 1 s. 22.

twie był znacznie niższy i wynosił w latach 1946/1947 — 9,5%, 1947/1948 — 12,1% i 1948/1949 — 13,0%⁸⁸.

Realizacja zadań planu trzyletniego w dziedzinie transportu samochodowego pozwoliła na znaczne zwiększenie jego udziału w globalnych przewozach zarówno pasażerów, jak i ładunków. Wprawdzie nie dysponujemy obliczeniami za rok 1949, ale nawet prezentacja szacunków z lat 1947—1948 wskazuje na znaczny postęp. W pierwszym roku planu odbudowy gospodarczej publiczna komunikacja samochodowa przewiozła 8,4% podróżnych oraz 0,9% wszystkich ładunków. W rok później analogiczne wskaźniki wzrosły do 10,4% oraz 2,8%⁸⁹.

Osiągnięcia były więc poważne i dowodziły wysokiej dynamiki odbudowy i rozwoju transportu samochodowego w okresie planu trzyletniego. Szczególnie ważne miejsce zajmował on w przewozie pasażerów, zwłaszcza na krótkich dystansach.

Żegluga

Niezmiernie ważnym zagadnieniem dla zniszczonego wojną kraju była odbudowa transportu morskiego. Składało się na nią zarówno stworzenie prawie od podstaw floty handlowej, jak i uzyskanie odpowiedniej zdolności przeładunkowej portów. Działania te warunkowały wzmożenie eksportu polskiego węgla, za który kupowaliśmy środki aprowizacyjne i służące odbudowie gospodarki. Również pomoc zagraniczna w głównej mierze kierowana była drogą morską.

Odbudowę portów, których plany uruchomienia opracowały zorganizowane w 1945 r. Główny Urząd Morski i Biuro Odbudowy Portów, rozpoczęto od usunięcia m.in. wraków i gruzów. Nakłady inwestycyjne skoncentrowano w Gdyni, Gdańsku, Szczecinie oraz Darłowie, Kołobrzegu i Uście.

⁸⁸ S. Radziwiński. Trzy lata pracy transportu w leśnictwie (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950 nr 1 s. 25.

⁸⁹ W. Putlikowski. Przewozy, jw.

W latach 1945—1946 w Gdańsku oddano do użytku szereg magazynów, elewator zbożowy i 29 urządzeń przeładunkowych. U progu planu trzyletniego port posiadał 5,6 km czynnych nabrzeży. W Gdyni w tym samym okresie funkcjonowało 6,3 km nabrzeży i 30 urządzeń przeładunkowych. Równie szybko likwidowano straty wojenne na terenie znajdującego się w rękach władz radzieckich portu szczecińskiego. W końcu 1946 r. czynnych było tam 3,6 km nabrzeży, elewator zbożowy oraz urządzenia do przeładunku produktów naftowych i drobnicy⁴⁰.

W latach planu odbudowy gospodarczej duży nacisk położono na przystosowanie małych portów do eksportu węgla. Wynikało to z niedostatecznych w stosunku do potrzeb możliwości przeładunkowych portów głównych. W 1947 r. podjął działalność port w Ustce, a w roku następnym w Darłowie i Kołobrzegu. Wprawdzie były one pozbawione wydajniejszych urządzeń przeładunkowych, jednak odegrały istotną rolę w aktywizacji gospodarczej wybrzeża środkowego. Małe porty prowadziły działalność handlową bardzo krótko, gdyż już w 1949 r. nastąpił spadek dokonywanych w nich przeładunków. W latach planu sześcioletniego przestawiły się one na obsługę rybołówstwa⁴¹.

Dużym wydarzeniem dla gospodarki morskiej było przejęcie we wrześniu 1947 r. portu szczecińskiego od władz radzieckich. W ręce polskie przeszło 4,3 km nabrzeży, 8 dźwigów oraz holowniki i inne urządzenia⁴². Przyspieszyło to znacznie odbudowę portu i jego przystosowanie do przeładunku towarów masowych. Między innymi w latach 1949—1951 zbudowano tam największy w kraju przenośnik taśmowy do węgla.

Gdańsk w latach 1947—1949 został przygotowany zarówno do obsługi drobnicy, jak i ładunków masowych, głównie węgla i drewna, natomiast Gdynia wyspecjalizowała się w przeładunku drobnicy. W tym celu rozbudowano odpowiednie urządzenia i zwiększono powierzchnię magazynową. Trzeba jednak stwierdzić, że

⁴⁰ Transport Rehabilitation, jw. s. 31—32.

⁴¹ W. Andruszkiewicz. Polskie porty handlowe. Gdańsk 1960 s. 57.

⁴² Z. Buszydło. Gospodarka, jw.

urządzeń przeładunkowych było zbyt mało (w 1948 r. Gdańsk—30, Gdynia — 29, Szczecin — 20), co powodowało ich przeciążenie⁴³ oraz trudności w realizacji ustalonych zadań. W latach planu odbudowy gospodarczej przeładunki w portach morskich okazały się niższe od przewidywanych. W 1947 r. zespół portowy Gdynia—Gdańsk wykonał zadania tylko w 91⁰/₀, port w Szczecinie zaś zaledwie w 45⁰/₀⁴⁴. O wynikach zadecydowało zamrożenie portów na początku 1947 r. oraz późniejsze, niż przewidywano, przejęcie nabrzeży w Szczecinie przez władze polskie. Miało to wpływ przede wszystkim na wyniki I kwartału, w którym przeładowano zaledwie 7⁰/₀ całorocznego tonażu⁴⁵.

Niewielka poprawa nastąpiła w 1948 r. Planowany poziom przeładunków przekroczył zespół portowy Szczecin—Swinoujście oraz małe porty w Darłowie, Kołobrzegu i Ustce. Jednak słabe wyniki Gdańska i Gdyni spowodowały niewykonanie planu przeładunków, który zrealizowano w 94⁰/₀⁴⁶.

W 1949 r. tylko nieznacznie przekroczono poziom z roku poprzedniego (tablica 39). Mimo to zespół portowy Gdańsk—Gdynia zajął pod względem przeładunków trzecie miejsce na kontynencie europejskim. Nastąpiła również pewna racjonalizacja pracy portów, przede wszystkim skrócono postoje statków na redach⁴⁷.

Ani nakreślone w ustawie o planie trzyletnim, ani w narodowych planach gospodarczych zadania w dziedzinie przeładunków nie zostały zrealizowane⁴⁸. Również w strukturze ładunków pojawiły się pewne niekorzystne tendencje. Wprowadzie również w latach następnych dominowały węgiel i koks, jednak w czasie reali-

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. Warszawa 1948 s. 29.

⁴⁵ Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce w IV kwartale 1947 r. AAN. CUP t. 386 k. 249.

⁴⁶ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 46.

⁴⁷ I. Tomorowicz. Trzy lata rozwoju portów polskich (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950 nr 1 s. 16.

⁴⁸ Por. s. 170 oraz ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym, jw.

Tablica 39

Przeładunki w morskich portach handlowych w latach 1946—1947

Rok	Ogółem ^a		Gdańsk		Gdynia		Szczecin	
	w tys. ton	w %	w tys. ton	w %	w tys. ton	w %	w tys. ton	w %
1946	7 782	100	3994	51,3	3743	48,1	45	0,6
1947	10 578	100	5027	47,5	4664	44,1	726	6,9
1948	16 597	100	6671	40,2	6060	36,5	3111	18,7
1949	16 907	100	6367	37,7	5680	33,6	4470	26,4

^a Łącznie z małymi portami.

Źródło: *Rocznik Statystyczny Transportu 1945—1966*. Warszawa 1967 s. 451.

zacji planu odbudowy ich udział był szczególnie wysoki (1947 r. — 68⁰/o, 1948 r. — 76⁰/o, 1949 r. — 71⁰/o), bardzo niski natomiast i malejący był odsetek drobnicy (1947 r. — 15⁰/o, 1948 r. — 12⁰/o, 1949 r. — 8⁰/o)⁴⁹, a więc przesylek wymagających specjalistycznych urządzeń przeładunkowych i większego wkładu pracy, ale dających większe zyski. Pewien wpływ na omówione zjawiska wywarły nasilające się od 1948 r. nastroje zimnowojenne. Przeładunki portowe odzwierciedlały strukturę naszego handlu zagranicznego. Dominował w nim węgiel, udział drobnicy zaś, ze względu na wygasające dostawy UNRRA, ulegał zmniejszeniu. Podobnie oddziaływał zbyt niski udział tranzytu.

Na przeładunki w portach polskich rzutował także stan floty handlowej. Bezpośrednio po wojnie organizacja żeglugi morskiej nawiązywała do form ukształtowanych w latach 1918—1939 i częściowo modyfikowanych podczas II wojny światowej, gdy statki polskie zaangażowane były w służbę transportową aliantów. Od 1946 r. zdecydowaną większość jednostek pływających zgrupowano w podporządkowanych państwu przedsiębiorstwach: Gdynia—Ameryka Linie Żeglugowe (GAL), Żegluga Polska i Polbryt, reprezentowanych przez GAL⁵⁰. Zasadnicze zmiany w organizacji floty nastąpiły dopiero po 1950 r.

⁴⁹ J. Majczno. *Polska flota handlowa*. Gdańsk 1960 s. 36 i 41.

⁵⁰ H. Dehmel. *Gdynia—Ameryka Linie Żeglugowe S.A. 1930—1950*. Gdańsk 1969 s. 173 i nast.

W latach planu odbudowy gospodarczej flota powiększyła się przede wszystkim o statki otrzymywane z tytułu odszkodowań wojennych i rewindykacji. GAL i Żegluga Polska uzyskały z podziału tonażu niemieckiego 13 statków handlowych o nośności 65,4 tys. DWT oraz 1 prom kolejowy. Z rewindykacji otrzymano 4 statki o łącznej nośności 11,5 tys. DWT. W ramach transakcji handlowych sprowadzono z Norwegii, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 6 statków o nośności 18,5 tys. DWT. W ostatnim roku planu trzyletniego do eksploatacji weszły dwie pierwsze jednostki wyprodukowane w stocznich polskich. Były to rudowęglowce „Sołdek” i „Jedność Robotnicza”⁵¹.

Dostawy statków z różnych źródeł doprowadziły do szybkiego wzrostu floty (tablica 40). Pod względem jakości jednostki polskie

Tablica 40

*Morska flota handlowa pływająca pod banderą polską
w latach 1946—1949 (stan w dniu 31 XII)*

Rok	Liczba statków	Pojemność w BRT	Nośność w DWT	Przeciętna wielkość statku	
				w BRT	w DWT
1946	26	93 964	114 065	3614	4387
1947	42	155 741	195 967	3708	4666
1948	43	160 407	202 348	3730	4706
1949	45	159 277	206 832	3539	4596

Źródło: *Rocznik Statystyczny Transportu 1945—1966*. Warszawa 1967 s. 430.

stały na przeciętnym poziomie światowym, zarówno gdy chodzi o wiek, jak również osiągnięte prędkości. W całości floty znaczny był udział (około 21%) taboru pasażerskiego, brakowało natomiast statków do obsługi linii bliskiego zasięgu⁵².

⁵¹ Tamże s. 180 i nast.; Umowa między rządem ZSRR i rządem RP o przekazaniu części okrętów byłej floty handlowej Niemiec Polsce. AAN. MPiH t. 64 k. 84.

⁵² 25 lat polskiej gospodarki morskiej. Warszawa 1970 s. 6—7.

Postęp w odbudowie floty, choć znaczny, był wolniejszy od zamierzeń. W 1947 r. plan wzrostu tonażu wykonano w 86^{0/0}⁵³. W ostatnim roku planu odbudowy nastąpił nawet spadek ogólnej pojemności oraz przeciętnej wielkości statków (por. tabl. 40). Wiązało się to ściśle z narastającymi trudnościami w stosunkach gospodarczych z krajami kapitalistycznymi, które były głównymi eksporterami jednostek pływających.

Zadania trzylatki nie zostały wykonane. Założona w ustawie o planie odbudowy liczba statków była o 15 jednostek mniejsza, do wykonania planu tonażu zabrakło 47,7 tys. DWT. W efekcie tempo przyrostu floty odbiegało od ogólnej dynamiki rozwoju gospodarczego kraju oraz postępów żeglugi na świecie. Do końca planu trzyletniego nie zaspokojono potrzeb w tej dziedzinie⁵⁴.

Bezpośrednio po wojnie korzystna koniunktura umożliwiła osiągnięcie dobrych wyników w przewozie pasażerów między obcymi portami, głównie dzięki obsłudze linii atlantyckich przez trzy statki („Batory”, „Jagiełło” i „Sobieski”). Było to jednak zjawisko przejściowe i już w 1949 r. nastąpił spadek liczby pasażerów przewożonych polskimi transatlantykami⁵⁵.

We flocie towarowej nacisk położono na rozwój żeglugi liniowej. Po wojnie wznowiono tradycyjne połączenia atlantyckie i lewantyńskie. W 1949 r. przystąpiono do uruchamiania nowych linii obsługujących porty Dalekiego Wschodu, głównie chińskie. W końcu planu odbudowy statki polskie utrzymywały regularną komunikację z 10 państwami europejskimi i 12 pozaeuropejskimi⁵⁶.

Rejsy trampingowe ograniczono do basenów mórz: Bałtyckiego, Śródziemnego i Czarnego. Tonaż statków był znacznie mniejszy niż na liniach regularnych, jednakże wielkość ładunków masowych powodowała, że tramping przewyższał pod względem przewiezionej masy towarowej żeglugę liniową (tablica 41).

⁵³ Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 29.

⁵⁴ 25 lat polskiej gospodarki morskiej, jw. s. 8; A. R a p a c k i. Odbudowa i plan rozwoju gospodarki morskiej. *Transport i Spedycja* 1950 nr 2 s. 50.

⁵⁵ H. D e h m e l. Gdynia—Ameryka, jw. s. 197 i nast.

⁵⁶ J. P a ń s k i. Trzy lata żeglugi polskiej (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950 nr 1 s. 17.

Tablica 41

Przewozy towarów przez polską żeglugę morską w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
	w tys. ton		
Razem	845	1656	1761
Żegluga liniowa ogółem	243	386	565
w tym przewozy:			
oceaniczne	106	156	179
europejskie	97	177	324
bałtyckie	40	53	62
Żegluga trampingowa ogółem ^a	602	1270	1196
w tym przewozy:			
oceaniczne	89	110	12
europejskie	270	746	980
bałtyckie	243	414	204

^a Bez statków dzierżawionych.

Źródło: J. Majczno. Polska flota handlowa. Gdańsk 1960 s. 63 i 70.

Mimo omówionych wyżej osiągnięć, zadania planu odbudowy gospodarczej w dziedzinie przewozów morskich nie zostały zrealizowane. Łącznie przetransportowano w 1949 r. niespełna 1,8 mln ton, gdy plan zakładał 2,6 mln ton.

Była to jedna z niewielu dziedzin życia gospodarczego, w której nie wykonano zadań trzylatki. Bezpośrednią przyczyną niewykonania planu był zbyt powolny rozwój floty handlowej.

Nieporównywalnie mniejszą rolę gospodarczą niż transport morski odgrywały w planie trzyletnim przewozy na wodach śródlądowych. W tej dziedzinie główną uwagę przywiązywano do odbudowy urządzeń żeglugowych. Usunięto 90% uszkodzeń w budowlach regulacyjnych na Odrze od Wrocławia do Kostrzyna. Między Koźlem i Wrocławiem wyremontowano jazy i śluzy. Naprawiono nieczynne urządzenia na Kanale Gliwickim⁵⁷. Wszystkie te przedsięwzięcia miały na celu przygotowanie Odry do przewozu ładunków, głównie węgla i rudy, między Śląskiem i Szczecinem. Na Wiśle

⁵⁷ A. Riedel. Drogi wodne w planie 6-letnim. Warszawa 1952 s. 56.

prace skoncentrowano na przywróceniu żeglugi między Warszawą i Gdańskiem oraz w okolicach Krakowa. Inwestycje regulacyjne na środkowym odcinku rzeki zmierzały do ułatwienia spływu lodów i przeciwdziałania powodziom. Naprawiono również śluzy na kanałach Bydgoskim i Warmińskim oraz oddano do użytku drogę wodną Gopło—Warta⁵⁸.

W rezultacie ogólna długość szlaków wodnych wzrosła z 4960 km w 1948 r. do 5054 km w ostatnim roku planu trzyletniego, a kanałów ze 182 km do 201 km⁵⁹.

Jednocześnie intensywnie odbudowywano zniszczony tabor pływający. Dla żeglugi odrzańskiej w latach 1946—1949 naprawiono 23 holowniki i 174 barki⁶⁰.

Główną rolę w komunikacji śródlądowej odgrywały rzeki Odra i Wisła, obsługiwane przez dwa odrębne przedsiębiorstwa. Na Odrze dominowała żegluga towarowa, transportowano tam głównie węgiel, rudę, cement, cukier i materiały budowlane. Realizacja zadań przewozowych napotykała szereg trudności. Niezależnie od trwającej odbudowy urządzeń i taboru, na wielkość przewozów wyraźny wpływ miały warunki atmosferyczne. W 1947 r. z powodu letniej posuchy trzeba było przerwać żeglugę na cztery miesiące. Również na Wiśle, gdzie dominowały przewozy pasażerskie, wystąpiły trudności w realizacji zadań. W rezultacie plan roczny w zakresie tonażu przewiezionych ładunków wykonano zaledwie w 12%⁶¹.

W następnych latach dzięki korzystniejszym warunkom naturalnym oraz stopniowemu oddawaniu do użytku nowych inwestycji wyniki były lepsze (tablica 42). Jedynie w 1949 r. przewozy pasażerów nie osiągnęły wielkości założonych w planie. Wiązało się to z wystąpieniem fali powodziowej w sezonie żeglugowym.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 64.

⁶⁰ A. Dowgiałło. Stan i rozwój żeglugi na Odrze. *Gospodarka Wodna* 1958 nr 4 s. 161.

⁶¹ Z. Bęczkowski. Praca naszej żeglugi śródlądowej. *Transport i Spedycja* 1950 nr 2 s. 71; Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 11.

Tablica 42

Przewozy na Odrze i Wiśle w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
Przewozy pasażerskie w tys. osób	301	539,0	704,0
Wykonanie planu w %	—	143,7	96,3
Przewóz towarów w tys. ton	179	583,0	1011,0
Wykonanie planu w %	—	116,6	101,1

Zródło: *Rocznik Statystyczny 1950* s. 57.

Plan przewozów towarów na wodach śródlądowych, przyjęty w lipcu 1947 r. przez sejm, nie został wykonany. Natomiast z pewną nadwyżką zrealizowano w latach 1948—1949 roczne narodowe plany gospodarcze. Poniżej planowanego poziomu kształtował się wskaźnik pracy transportu, tzn. przewozy liczone w tonokm. Nie zrealizowano ich w pełni w żadnym roku planu odbudowy gospodarczej⁶². Przyczyny tego zjawiska były różne: na Odrze brakowało przede wszystkim taboru, natomiast na Wiśle tych braków nie odczuwano, jednakże zakłady przemysłowe niechętnie korzystały z transportu rzeczego⁶³, nie doceniając walorów transportu wodnego.

Lotnictwo cywilne

Komunikacja lotnicza w odróżnieniu od pozostałych form transportu ograniczała się do przewozu pasażerów oraz ich bagażu i poczty. Szczególnie ważną rolę odegrała ona w latach 1944—1946, kiedy to z powodu zniszczeń transportu lądowego do niektórych miast można było dotrzeć tylko drogą powietrzną.

Odbudowę lotnictwa komunikacyjnego powierzono powołanemu na początku 1946 r. przedsiębiorstwu państwowemu Polskie Linie

⁶² Por. Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw.; Z. Bęczkowski. Praca, jw. s. 71.

⁶³ Z. Bęczkowski. Praca, jw. s. 71.

Lotnicze „Lot”⁶⁴, którego tabor na początku planu trzyletniego składał się z 30 samolotów produkcji radzieckiej Li-2 i 6 amerykańskich douglasów. Pod względem pojemności tabor ten zaspokajał istniejące potrzeby, były to jednak maszyny wysłużone i wymagające wymiany na nowocześniejsze. Również niedostateczne było wyposażenie odbudowanych lotnisk, zwłaszcza w urządzenia łączności. Jedynie port lotniczy i oddany do użytku w kwietniu 1946 r. tymczasowy dworzec lotniczy na Okęciu w Warszawie były w miarę dostosowane do potrzeb⁶⁵.

W latach planu odbudowy gospodarczej zaczęły się kształtować podstawy polityki zakupu taboru. Po początkowych próbach oparcia potencjału przewozowego „Lotu” na maszynach produkowanych w krajach kapitalistycznych (Languedoc), w 1948 r. zdecydowano się na import samolotów z ZSRR. W dążeniu do standaryzacji sprzętu stopniowo wycofywano z eksploatacji aparaty amerykańskie i francuskie, zastępując je radzieckimi. W 1949 r. zakupiono 5 Il-12 (18-miejscowych) do obsługi linii zagranicznych⁶⁶. Ogólna liczba samolotów wzrosła z 53 w 1947 r. do 59 w ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej⁶⁷. Pozwoliło to zwiększyć liczbę i długość eksploatowanych linii.

Bezpośrednio po wojnie „Lot” organizował wyłącznie obsługę lotniczą wewnątrz krajową. Do organizowania komunikacji zagranicznej przystąpiono w 1946 r. W maju tego roku uruchomiono połączenie do Berlina, w lipcu do Paryża i Sztokholmu, a w sierpniu do Pragi. Do końca planu trzyletniego zorganizowano jeszcze linie do Budapesztu i Belgradu (1947 r.), Bukaresztu i Kopenhagi (1948 r.) oraz Brukseli (1949 r.). Tym samym długość obsługiwanych przez „Lot” linii powietrznych wzrosła do 8650 km, w tym 71,90% stanowiły połączenia zagraniczne. Samoloty przedsiębior-

⁶⁴ Ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego Polskie Linie Lotnicze „Lot”. *DzURP* 1946 nr 3 poz. 21.

⁶⁵ *Transport Rehabilitation*, jw. s. 34.

⁶⁶ A. Glass, 50 lat komunikacji lotniczej w Polsce — 40 lat PLL „Lot”. *Biuletyn Informacyjny Instytutu Lotnictwa* 1969 nr 1 s. 3; S. Minorski. *Komunikacja lotnicza w planie 6-letnim*. Warszawa 1951 s. 31.

⁶⁷ *Transport lotniczy 1945—1969*. Warszawa 1970 s. 23.

stwa docierały do 9 państw i 18 miast⁶⁸. Pociągało to za sobą wzrost przewozów (tablica 43), z tym że dynamika była bardzo nierównomierna, a w 1949 r. notowano nawet bezwzględny spadek liczby pasażerów.

Tablica 43

Przewozy pasażerów i przesyłek przez PLL „Lot” w latach 1947—1949

Rok	Przewozy pasażerów		Przewozy przesyłek	
	w tys. osób	w % (rok poprzedni = 100)	w tonach	w % (rok poprzedni = 100)
1938	35,4	×	1007,0	×
1947	56,0	101,1	581,7	158,0
1948	65,2	116,4	764,2	131,4
1949	64,5	99,0	897,4	117,4

Źródło: *Rocznik Statystyczny Transportu 1945—1966*. Warszawa 1967 s. 589—590.

Realizacja planów przewozowych lotnictwa okazała się niemożliwa. W 1947 r. zadania roczne zostały wykonane zaledwie w 45^{0/0} wskutek trudności w uruchomieniu połączeń zagranicznych spowodowanych brakiem odpowiednich umów międzynarodowych⁶⁹. Następny rok przyniósł wysoką dynamikę przewozów, zwłaszcza w połączeniach zagranicznych, jednak mimo to zadania postawione w narodowym planie gospodarczym nie zostały zrealizowane⁷⁰.

Jeszcze poważniejsze odstępstwa od planu notowano w 1949 r. Wydaje się, że głównym tego powodem były ograniczenia w komunikacji do krajów kapitalistycznych w związku z pogarszającą się sytuacją międzynarodową. W rezultacie zadania postawione lotnictwu komunikacyjnemu w planie odbudowy gospodarczej nie zostały osiągnięte. Mimo to w ruchu pasażerskim przekroczono poziom przedwojenny.

⁶⁸ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 63.

⁶⁹ Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 10.

⁷⁰ Por. Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw.; Ustawa z dnia 9 marca 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1948. *DzURP* 1948 nr 19 poz. 134.

Analiza odbudowy poszczególnych form transportu w latach 1947—1949 wskazuje na szereg dysproporcji. Wykonane zostały zadania podstawowego przewoźnika na lądzie, tzn. kolei normalnotorowych oraz transportu samochodowego, natomiast nie zrealizowano zamierzeń w żegludze i transporcie lotniczym. Ponieważ jednak decydującą rolę w gospodarce odgrywały transport kolejowy i drogowy, ich wyniki pozwoliły na nie zakłóconą trudnościami transportowymi odbudowę kraju. Brak postępów w żegludze morskiej i lotnictwie mógł napawać niepokojem z tych względów, że był znacznie wolniejszy od osiągnięć innych krajów.

Rozdział ósmy

HANDEL WEWNĘTRZNY

Bitwa o handel

W latach 1944—1946 obrót towarowy zgodnie z polityką państwa rozwijał się w trzech formach własności: prywatnej, spółdzielczej i państwowej. Początkowo zdecydowanie dominowali w handlu kupcy prywatni i szybko odradzająca się spółdzielczość. Jej podstawę stanowił potężny Związek Gospodarczy Spółdzielni RP „Spółem”, pełniący funkcję hurtownika dla sieci spółdzielni spożywców, rolniczo-handlowych i gminnych. Od 1945 r. stopniowo pod wyraźnym wpływem PPR zaczął kształtować się sektor państwowy. Pierwotnie tworzyły go centrale zbytu obsługujące znacjonalizowany przemysł oraz przedsiębiorstwo hurtowe Państwowa Centrala Handlowa¹.

W końcu 1946 r. na ogólną liczbę 157,8 tys. punktów sprzedaży detalicznej 89% stanowiły placówki nie uspołecznione. W hurcie ich udział sięgał 80%. Analogicznie kształtowała się sytuacja w zakresie obrotów, z pewnym odchyleniem na korzyść handlu uspołecznionego².

Struktura handlu wewnętrznego, o przewadze żywienia prywatnego, stanowiła ważny problem ekonomiczny i polityczny. Zagad-

¹ Por. J. Kaliński. Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944—1946. *Przegląd Historyczny* 1968 nr 1 s. 67 i nast.

² Materiały statystyczne CUP 1938, 1946—1948. AAN. CUP t. 718 tabl. 2A/V.

nienie obrotu towarowego, silnie rzutujące na warunki bytu ludności, było przedmiotem specjalnej uwagi ze strony władz państwowych i partyjnych. Widziały one potrzebę zreformowania handlu, tak by dostosować go do wymagań nowego ustroju społeczno-gospodarczego.

Uregulowanie kwestii organizacji obrotu towarowego nie było jednak sprawą łatwą. Już w 1946 r. ujawniły się wśród stronnictw politycznych różnice w podejściu do tego zagadnienia. Odmiennie poglądy reprezentowały m.in. PPR i PPS. Wprawdzie między partiami istniała zgoda co do potrzeby ograniczenia handlu prywatnego, jednak różne były ich stanowiska na temat roli spółdzielczości i państwa na rynku.

PPS silnie popierała taką organizację handlu, w której główna rola przypadłaby spółdzielczości. Wpływało to z ogólnej koncepcji programu gospodarczego tej partii. Natomiast PPR krytycznie ustosunkowała się do tradycyjnych form spółdzielczości. Doceniając jej rolę w gospodarce, uważała, że nie jest ona w pełni przygotowana do przejęcia całości wymiany towarowej. PPR zwracała przy tym uwagę na słabe powiązanie spółdzielczości z polityką gospodarczą państwa, a równocześnie silnie preferowała potrzebę rozbudowy nowej formy spółdzielczości wiejskiej, jaką był Związek Samopomocy Chłopskiej, oraz handlu państwowego.

Dyskusje międzypartyjne nie przyniosły do końca 1946 r. żadnych poważniejszych rozstrzygnięć. Zauważyć się dało jednak, że decydujące czynniki polityczne czekają na dogodniejszy moment do ponownego postawienia sprawy handlu na porządku dziennym. Nastąpiło to po zwycięskich dla ugrupowań demokratycznych wyborach do sejmu ustawodawczego w styczniu 1947 r.

Wobec istnienia sporów co do roli poszczególnych sektorów własnościowych w handlu przy opracowywaniu też do planu odbudowy gospodarczej skoncentrowano się na problemach organizacyjno-technicznych. Przewidywano znaczny rozwój sieci sprzedażnej oraz doskonalenie jej struktury przez tworzenie dużych i nowoczesnych placówek. Konsekwencją tych przedsięwzięć miała być m.in. likwidacja pokątnego handlu. W tezach nie znalazły się postulaty dotyczące losów całego sektora prywatnego. Przewidy-

wano natomiast zajęcie silnych pozycji przez państwo w zbycie produkcji znacjonalizowanego przemysłu oraz powierzenie znacznej części hurtu centralom spółdzielczym. Poszczególne spółdzielnie miały podwoić swoją sieć detaliczną w miastach³.

Podobne sformułowania znalazły się w ustawie o planie odbudowy gospodarczej, uzupełnionej jedynie, gdy chodzi o handel, założeniem, że „(...) dążyć się będzie do eliminacji nadmiernych kosztów pośrednictwa oraz zapewnienia przestrzegania ustalonych cen i marż”⁴. Również w planie na rok 1948 zagadnienia handlu ujęto w sposób fragmentaryczny, co wynikało z trudności objęcia planem dziedziny tak słabo kontrolowanej przez państwo. Pełne ujęcie obrotu towarowego nastąpiło dopiero w planie na 1949 r. Przewidywał on zwiększenie obrotów i sieci handlu uspołecznionego. Duży nacisk położono na rozszerzenie i usprawnienie skupu płodów rolnych oraz uruchomienie państwowej i spółdzielczej gastronomii⁵.

Problematyka handlu wewnętrznego, marginesowo potraktowana w ustawie o planie trzyletnim, stała się jednym z kluczowych elementów politycznych i gospodarczych w trakcie jego realizacji. Złożyły się na to zarówno poważne zmiany w życiu politycznym Polski po wyborach do sejmu, jak i trudności gospodarcze pierwszych miesięcy roku 1947. Ujawniły się wówczas niedomagania tkwiące w pracy aparatu handlowego. Przede wszystkim zaktywizował się element spekulacyjny. Kupcy prywatni nagminnie wstrzymywali się od sprzedaży i gromadzili towary w oczekiwaniu na podwyżkę cen. Zmniejszyło to, i tak już niewystarczającą, podaż towarów na rynek. Jednocześnie zaznaczył się poważny wzrost marży handlowej, zwłaszcza w grupie towarów przemysłowych.

³ Plan odbudowy gospodarczej. Uchwała Krajowej Rady Narodowej z dnia 21 września 1946 r. w sprawie planu odbudowy gospodarczej. Warszawa 1966 s. 101.

⁴ Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

⁵ Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. *DzURP* 1949 nr 26 poz. 189.

Handel prywatny śrubował ceny wobec coraz wyraźniej zaznaczającej się tendencji wyłączenia go z dostaw hurtowych.

Dodatkowo skomplikowała sytuację słabo rozbudowana sieć hurtowni. W powiązaniu z trudnościami transportowymi sparaliżowała ona zaopatrzenie, zwłaszcza dalej położonych placówek detalicznych. W rezultacie wystąpiły liczne lokalne wyżki cen. Pogłębiły one chaos i wywołały panikę na rynku, której nie przeciwdziały ani spółdzielczość, ani aparat państwowy. Handel uspołeczniony nie był przygotowany do tak poważnych akcji interwencyjnych. Zadania, wynikłe z ciężkiej sytuacji gospodarczej, przewyższały jego możliwości⁶.

W tej sytuacji, w nawiązaniu do postanowień kwietniowego plenum Komitetu Centralnego⁷, PPR wystąpiła z programem reformy rynku wewnętrznego i likwidacji spekulacji. Hilary Minc, przemawiając podczas obchodów święta pierwszomajowego w Katowicach, powiedział: „Wygraliśmy bitwę o produkcję, postaramy się wygrać bitwę o handel”⁸. Sformułowany przez PPR program „bitwy o handel” został przedstawiony w liście skierowanym 7 maja 1947 r. przez KC PPR do Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS, zawierającym ocenę ówczesnej sytuacji gospodarczej kraju oraz propozycje odnośnie do środków, które mogłyby ją uzdrowić. Był to jednocześnie program zreorganizowania rynku wewnętrznego i ściślejszego podporządkowania go państwu.

Odrzucając tezę, że przyczyną wyżki cen na rynku była nadmierna emisja pieniądza i brak towarów, KC PPR wystąpił z twierdzeniem, że źródło zakłóceń ekonomicznych tkwi w trzech grupach zjawisk:

— nadmiernej sile nabywczej niektórych grup ludności miejskiej, bogacących się na różnicach cen, wahaniach koniunktury i szabrze z Ziem Zachodnich i Północnych,

— nadmiernej sile nabywczej wsi, zwłaszcza bogatego chłop-

⁶ Zob. J. Kaliński. *Bitwa o handel 1947—1948*. Warszawa 1970 s. 69 i nast.

⁷ Zob. rozdział trzeci.

⁸ Będą zwalczani ci, którzy próbują obedrzeć ludzi pracy. *Głos Ludu* z 2 V 1947.

stwa, ciągnącego zyski z wysokich cen artykułów rolnych, nieoddawania świadczeń rzeczowych i niepłacenia podatków,

— „bałaganie, dezorganizacji, anarchii, zdziczeniu, barbarzyństwie, demoralizacji”, panujących w handlu⁹.

Podkreślając, że najpoważniejszy wpływ na warunki rynkowe miała trzecia grupa przyczyn, PPR główną uwagę zwróciła na zagadnienie handlu spółdzielczego. Krytykując pracę central spółdzielczych, zarzuciła im nieudolność w skupie zboża, duży udział w obrotach artykułami monopolowymi, współpracę z kupiectwem prywatnym oraz wysokie koszty handlowe.

Program „bitwy o handel” wysuwał konieczność prowadzenia właściwej polityki w zakresie cen, zakupów produktów rolnych i finansów. W dziedzinie cen PPR domagała się przeprowadzenia zakazu podwyższania cen produktów masowego spożycia w sektorze uspołecznionym i natychmiastowego uchwalenia ustawy o ich ustalaniu i kontroli. Równocześnie PPR stawiała spółdzielczości zadanie zaopatrzenia ludności miast w tanie artykuły żywnościowe, a chłopstwa w wyroby przemysłowe. Wzywała do rozwinięcia w głównych ośrodkach kraju sieci nowoczesnie urządzonych państwowych domów towarowych, zdolnych do przeciwdziałania zwyżce cen.

W zakresie polityki zakupów rolnych, opierając się na założeniu, że wieś posiada znaczne ilości zboża, wysunięto koncepcję powołania państwowej instytucji wyposażonej w odpowiednie środki finansowe, która poprzez podporządkowane jej ogniwa handlu państwowego, spółdzielczego i prywatnego, a także samodzielnie prowadziłyby skup zboża na zaopatrzenie kartkowe.

Zmiany w polityce finansowej zmierzały do wzmocnienia aparatu skarbowego oraz skierowania kapitałów prywatnych do budownictwa oraz przedsiębiorstw zlokalizowanych na Ziemiach Zachodnich i Północnych¹⁰.

PPS, opierając się na własnej analizie sytuacji gospodarczej, krytycznie ustosunkowała się do peperowskiego programu „bitwy

⁹ Wielki program walki z drożyzną. *Głos Ludu* z 18 V 1947.

¹⁰ Tamże.

o handel". W odpowiedzi na list KC PPR socjaliści wysunęli własną propozycję walki o równowagę rynkową. Celem zatrzymania zwyżki cen PPS domagała się następujących posunięć:

— przeprowadzenia ofensywy przeciwko osobom spekulującym zbożem,

— dopilnowania, aby aparat skarbowy ściągnął 100% podatków należnych od sektora prywatnego,

— wprowadzenia w życie dekretu o ustaleniu i kontroli cen oraz zasady stabilizacji cen komercyjnych¹¹,

— usprawnienia skupu zboża przez oddanie dyspozycji w ręce państwa przy jednoczesnym wyzyskaniu doświadczeń aparatu wykonawczego spółdzielczości,

— ścisłej kontroli prywatnego aparatu handlowego oraz usprawnienia aparatu spółdzielczego,

— zwiększenia podaży artykułów przemysłowych na rynek, głównie przez rozszerzenie planu produkcji i wyzyskanie możliwości importowych,

— nasilenia akcji oszczędnościowej w całej gospodarce¹².

Przedstawiona wyżej ocena sytuacji rynkowej i jej przyczyn oraz zaproponowane środki działania wskazywały na istnienie elementów wspólnych w stanowiskach obu partii robotniczych, które jednakże w sposób istotny różniły się w poglądach na tak zasadnicze sprawy, jak zakresy i sposób przeprowadzenia reform. PPS nadal uważała za konieczne utrzymanie dotychczasowej pozycji spółdzielczości w zakresie dystrybucji towarów.

Mimo istnienia różnic między partiami zarówno w ocenie przyczyn trudnej sytuacji rynkowej, jak i sposobów jej przewyciężenia, 30 maja 1947 r. minister Hilary Minc przedstawił sejmowi projekty ustaw zmierzających do uzdrowienia rynku. Projekty pomijały sporne zagadnienie spółdzielczości handlowej. Pierwsza

¹¹ Mowa o przygotowanym w 1946 r. przez Centralny Urząd Planowania dekrete o ustaleniu i kontroli cen, w duchu programu gospodarczego PPS (zob: AAN. KERM t. 138 k. 49). Ceny komercyjne ustalano w zależności od kształtowania się popytu i podaży na dane dobra.

¹² Uchwała Prezydium CKW PPS z dnia 14 maja 1947 r. *Robotnik* z 17 V 1947.

ich grupa, obejmująca ustawy o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego oraz o obywatelskich komisjach podatkowych i lustratorach społecznych, miała prowadzić do urealnienia wpływów podatkowych, następane dwie: o ulgach inwestycyjnych oraz o popieraniu nowego budownictwa, wpłynąć miały na inwestycyjne zaangażowanie kapitałów prywatnych. Grupę trzecią stanowiły ustawy będące podstawą do zreorganizowania handlu i kontroli nad nim. Były to: ustawa o zezwoleniach na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności handlowych oraz ustawa o nadzwyczajnych pełnomocnictwach dla rządu w zakresie zwalczania drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym¹³. W dyskusji poselskiej PPS i inne stronnictwa demokratyczne ustosunkowały się do nich pozytywnie, chociaż nie bez zastrzeżeń. Zgoda PPS na głosowanie za przyjęciem ustaw wynikała przede wszystkim z faktu pozostawienia spółdzielczości dotychczasowych szerokich możliwości rozwoju. Zdaniem PPS gwarantowało to realizację jej koncepcji przebudowy ustroju społecznego Polski. Natomiast wiele zastrzeżeń natury ekonomicznej i politycznej wzbudziły projekty ustaw w klubie poselskim PSL¹⁴.

Przedłożone ustawy zostały uchwalone przez sejm 2 czerwca 1947 r. bez wprowadzenia istotniejszych poprawek¹⁵.

Realizacja programu „bitwy o handel” doprowadziła do zasadniczych zmian strukturalnych w obrocie towarowym. Sprzyjały im zarówno działania w sferze ogólnogospodarczej, jak również w odniesieniu do poszczególnych form własności w handlu. Uchwalona 2 czerwca 1947 r. ustawa o zwalczaniu drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym¹⁶ powierzyła główną rolę w tym zakresie działającemu przy MPiH Biuru Cen. Ustalało ono marże hurtowe i detaliczne w obrocie artykułami żywnościowymi

¹³ Sprawozdanie stenograficzne z 12 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 30 V 1947 r. szp. 16.

¹⁴ Szerzej zob.: J. Kaliński. Bitwa o handel 1947—1948, jw. s. 91 i nast.

¹⁵ Zob.: DzURP 1947 nr 43 poz. 218, 219, 220, 221 i 224.

¹⁶ DzURP 1947 nr 43 poz. 218.

podlegającymi kontroli oraz wykazy produktów spożywczych objętych cenami maksymalnymi. W zakresie wyrobów przemysłowych wyznaczało ceny maksymalne, a także wysokość zysku brutto dla hurtu i detalu oraz poszczególnych gałęzi przemysłu prywatnego¹⁷.

Równocześnie z upowszechnianiem systemu ustalania i kontroli cen wolnorynkowych przystąpiono do ich porządkowania w państwowych przedsiębiorstwach produkcyjnych. W lipcu 1947 r. wprowadzono dwa ich rodzaje: ceny sprzedaży i rozliczeniowe. Pierwsze, stosowane w transakcjach z instytucjami handlowymi, stanowiły podstawę do ustalania cen hurtowych i detalicznych. Drugie występowały w operacjach między przedsiębiorstwami produkcyjnymi oraz obowiązywały jako krajowe ceny eksportowe i importowe. Ich poziom był niekiedy znacznie zróżnicowany, gdyż zależał od kosztów własnych wytwórcy, powiększonych o planowy zysk¹⁸. Zgodnie z nowymi przepisami w spółdzielczości ceny ustalały odpowiednie centrale, a w przemyśle prywatnym — państwowy odbiorca wyrobów.

Reforma z 1947 r., choć uporządkowała sytuację na wolnym rynku, nie zlikwidowała istniejącej mozaiki cen. Poszczególne systemy nie były ze sobą w pełni skoordynowane, miały też poważne wady jako narzędzie doprowadzenia za pomocą odpowiednio ustalonych cen do preferowanej przez władze gospodarcze struktury konsumpcji.

W celu wzmożenia nacisku fiskalnego na sektor prywatny w miastach wzmocniono aparat podatkowy. Ustawą z 2 czerwca 1947 r. powołano współdziałających z urzędami skarbowymi kontrolerów społecznych oraz utworzono obywatelskie komisje podatkowe¹⁹.

¹⁷ Ceny. AAN. CUP t. 1662 k. 53.

¹⁸ Projekt ustawy z dnia ... 1947 r. o ustalaniu cen w przedsiębiorstwach prowadzonych przez państwo lub samorząd albo z ich udziałem, uchwalony przez KERM dnia 18 VII 1947 r. AAN. KERM t. 55 bp.; Notatka z 23 IX 1948 r. pt. Struktura i podstawy kształtowania się cen w Polsce. AAN. CUP t. 1700 k. 19.

¹⁹ Ustawa z dnia 2 czerwca 1947 r. o obywatelskich komisjach podatkowych i kontrolerach społecznych. *DzURP* 1947 nr 43 poz. 219.

Handel prywatny

Podstawowym elementem polityki państwa w stosunku do handlu prywatnego była akcja koncesjonowania przedsiębiorstw. Jej istota sprowadzała się do uzależnienia działalności firm i wykonywania zawodu od uprzedniej zgody władz gospodarczych i wniesienia wysokiej opłaty²⁰. Przepisy prawne zostały tak sformułowane, że w zasadzie zawsze można było znaleźć argument przeciwko wydaniu pozwolenia lub spowodować zamknięcie przedsiębiorstwa. Wpływało to negatywnie na postawę kupców.

Opłaty koncesyjne różnicowano zależnie od wielkości miejscowości, w których działały przedsiębiorstwa, a także od rodzaju czynności handlowych. Stosunkowo niskie opłaty zastosowano na Ziemiach Zachodnich. Najniższa stawka na terenie całego kraju wynosiła 2⁰/₀ od obrotu, najwyższa zaś 24⁰/₀²¹.

Przedsiębiorstwa, które nie złożyły wniosków i dalej kontynuowały działalność, podlegały przymusowej likwidacji. Do połowy grudnia 1947 r. zamknięto na terenie kraju 1056 firm²².

W ciągu pierwszych czterech miesięcy 1948 r. przeprowadzono 7944 akcje kontrolne obejmujące 146,4 tys. prywatnych punktów sprzedaży. Ich plonem było 24,6 tys. protokołów karnych, głównie za nieujawnienie towarów lub pobieranie nadmiernych cen oraz brak faktur²³.

Abstrahując od złej woli kupiectwa i rygorystycznego podejścia władz, przyczyną wysokiej liczby udzielonych kar było często nie-

²⁰ Rozporządzenie ministra przemysłu i handlu z dnia 22 sierpnia 1947 r. wydane w porozumieniu z ministrami administracji publicznej i ziem odzyskanych o właściwości władz przemysłowych oraz o trybie i warunkach udzielania zezwoleń na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności handlowych. *DzURP* 1947 nr 57 poz. 311.

²¹ Rozporządzenie ministrów przemysłu i handlu oraz skarbu z dnia 22 sierpnia 1947 r. w sprawie wysokości oraz terminu wnoszenia opłat za zezwolenia na prowadzenie przedsiębiorstw i zawodowe wykonywanie czynności handlowych. *DzURP* 1947 nr 57 poz. 312.

²² Notatka dyr. M. Kality dla wiceministra E. Szyra z dnia 18 XII 1947 r. AAN. MPiH t. 3254 k. 6.

²³ Wyniki liczbowe walki ze spekulacją za okres od dnia 1 stycznia do 30 kwietnia 1948 r. AAN. MPiH t. 244 k. 33.

przestrzeganie przez firmy niewłaściwie ustalonych przez komisje cennikowe marż zysku i cen maksymalnych. Zbyt niskie ceny, mające z jednej strony wpłynąć na poprawę sytuacji materialnej społeczeństwa, a z drugiej — ograniczyć zyski w handlu prywatnym, przynosiły często nie zamierzone rezultaty. Kupiectwo, wstrzymując się przed zakupem towarów nierentownych, pozbawiało część chłopstwa możliwości zbytu produkcji. W konsekwencji odbijało się to także na ludności miejskiej, która nie mogła nabyć legalnie artykułów żywnościowych. Były one dostępne po wyższych cenach w handlu pokątnym²⁴.

Tablica 44

Sieć handlu prywatnego w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947	1948	1949	
	liczba placówek			w % (1947 = 100)
Hurt	3 307	1 735	1 128	34,1
Detal	131 218	111 624	76 728	58,5

Źródło: Rocznik Statystyczny 1950 s. 69.

Polityka państwa w połączeniu z ogólną atmosferą w kraju po ogłoszeniu „bitwy o handel” spowodowała masowe zamykanie placówek handlowych (tablica 44). W celu przeciwdziałania zbyt szybkiej likwidacji handlu prywatnego oraz zorganizowania sprawnego systemu przejmowania opuszczonych lokali i uruchamiania w nich sprzedaży przez przedsiębiorstwa uspołecznione władze przystąpiły do wprowadzania przymusowego zarządu państwowego. W ten sposób starano się do czasu likwidacji ściśle podporządkować państwu firmy prywatne, których istnienie było z punktu widzenia potrzeb społeczeństwa przez pewien okres niezbędne. Akcję tę rozpoczęto jednak zbyt późno, ażeby mogła ona przynieść

²⁴ Izba Przemysłowo-Handlowa w Lublinie. Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej Izby i działalności Izby za 1948 r. AAN. CUP t. 435 k. 227; Sprawozdanie z sytuacji gospodarczej okręgu Izby Przemysłowo-Handlowej w Częstochowie (1948 r.). AAN. CUP t. 423 k. 91.

odpowiednie rezultaty. Nie zmniejszono też nacisku ekonomicznego i administracyjnego na kupiectwo, a nawet w roku 1949 zaostżono pozaekonomiczne formy zmuszania przedstawicieli sektora prywatnego do likwidacji przedsiębiorstw. Przy ciągle niedostatecznym tempie rozwoju sieci handlu uspołecznionego prowadziło to do pogarszania warunków kupna towarów i do zakłóceń w dystrybucji.

Handel państwowy

W początkowej fazie „bitwy o handel” szczególną uwagę zwrócono na rozwój sieci państwowych domów towarowych. Ich organizację powierzono Państwowej Centrali Handlowej, która jednocześnie zajmowała się sprawami zaopatrzenia sklepów w artykuły spożywcze. Towary przemysłowe dostarczały centrale zbytu, zobowiązane przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu do stosowania specjalnych preferencji²⁵.

Pierwsze domy towarowe powstały w kwietniu na Górnym Śląsku. Ich szybki rozwój notuje się od maja 1947 r. We wrześniu istniało już 30 placówek, a w końcu 1947 r. — 48. Obroty za trzy kwartały wynosiły 90 mln zł (wg cen z 1951 r.)²⁶.

W strukturze towarów oferowanych do sprzedaży przez domy towarowe początkowo dominowały artykuły włókiennicze (w lipcu 1947 r. — 92,4%), jednak ich udział wykazywał tendencję spadkową na rzecz innych dóbr przemysłowych oraz żywności. Państwowe domy towarowe, często stosując ceny niższe od pobieranych w innych placówkach detalicznych i mając do sprzedaży dzięki specjalnym przywilejom szereg atrakcyjnych towarów, w wielu miejscowościach przyczyniły się do spadku cen²⁷.

²⁵ Zarządzenie ministra przemysłu i handlu z dnia 12 czerwca 1947 r. w sprawie uruchomienia przez PCH państwowych domów towarowych wielobranżowych i jednobranżowych oraz ich filii. *DzU MPiH* 1947 nr 8 poz. 120.

²⁶ Notatka z działalności PDT za rok 1947. CA KC PZPR 295/XI/335 k. 2; *Rocznik Statystyczny* 1950 s. 72.

²⁷ Por. J. Kaliński. Bitwa o handel a rozwój państwowego aparatu obrotu towarowego w Polsce Ludowej. *Przegląd Historyczny* 1969 z. 3 s. 510.

Zarządzeniem ministra przemysłu i handlu z 29 listopada 1947 r. nastąpiło wyłączenie domów towarowych spod zarządu PCH i utworzenie wyodrębnionego przedsiębiorstwa państwowego „Powszechnie Domy Towarowe”²⁸. Nadzór nad nim przejęło bezpośrednio Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Uzyskawszy samodzielność, domy towarowe znacznie zaktywizowały działalność gospodarczą. W ciągu 1948 r. powiększyły sieć o 28 placówek, a obroty osiągnęły wielkość 665,8 mln zł²⁹. Przeciętne obroty na jeden dom towarowy wzrosły trzykrotnie. Pod koniec 1948 r. największą liczbę PDT miały silnie zurbanizowane województwa: śląsko-dąbrowskie, wrocławskie, poznańskie, skupiające prawie połowę obrotów domów towarowych w kraju.

Również w 1949 r. notowano dalszy postęp w rozwijaniu domów towarowych. Sieć placówek powiększyła się o dziesięć i osiągnęła liczbę 86. Była to wielkość zbliżona do założonej w narodowym planie gospodarczym na rok 1949. Obroty roczne PDT wyniosły 1512,5 mln zł (wg cen z 1951 r.)³⁰. W ich strukturze asortymentowej dokonały się tylko niewielkie przesunięcia. W dalszym ciągu PDT prowadziły szeroki asortyment towarów przemysłowych i spożywczych z przewagą artykułów włókienniczych i odzieży³¹.

Mimo wysiłków dyrekcji nie zlikwidowano pewnych trudności trapiących domy towarowe. Przede wszystkim nieodpowiednia była baza techniczna. Wiele placówek mieściło się w barakach, nie posiadało odpowiedniego wyposażenia ani dostatecznie przygotowanego personelu³².

Oprócz rozbudowy wielkich przedsiębiorstw detalicznych, jakimi były powszechnie domy towarowe, państwo rozwinęło akcję organizowania sieci sklepów. Punkty sprzedaży detalicznej uru-

²⁸ Zarządzenie ministra przemysłu i handlu z dnia 29 listopada 1947 r. wydane w porozumieniu z ministrem skarbu i prezesem CUP o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego „Powszechnie Domy Towarowe”. *DzU MPiH* 1948 nr 1 poz. 1.

²⁹ *Rocznik Statystyczny* 1950 s. 72.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² L. P a n a s i u k. *Rok pracy Powszechnych Domów Towarowych*. W: *Powszechnie Domy Towarowe*. Wrocław 1948 s. 10.

chamiały poszczególne centrale zbytu i Państwowa Centrala Handlowa. Większy rozwój sklepów nastąpił po zorganizowaniu w kwietniu 1948 r. w ramach PCH Biura Handlu Detalicznego. Do końca roku Biuro uruchomiło 206 punktów sprzedaży³³.

Dalsze zmiany w handlu państwowym zapoczątkowała decyzja o powołaniu placówek Miejskiego Handlu Detalicznego. Uchwałą KERM z października 1949 r. postanowiono utworzyć w większych ośrodkach miejskich wyspecjalizowane przedsiębiorstwa, zajmujące się oddzielnie obrotem artykułami spożywczymi i osobno przemysłowymi. Do końca 1949 r. powołano zaledwie sześć takich organizacji³⁴. Rozwój nowej formy handlu państwowego nastąpił dopiero w latach planu sześcioletniego.

Ogółem sieć detaliczna handlu państwowego osiągnęła w roku 1949 liczbę 4131 punktów i stanowiła zaledwie 3,3% wszystkich placówek. Ich rozmieszczenie terytorialne było bardzo nierównomierne. Największą liczbę sklepów państwowych posiadały województwa: śląskie, wrocławskie i pomorskie, najmniejszą: białostockie, olsztyńskie i rzeszowskie³⁵.

Mimo szczupłej sieci handlowej i stosunkowo niewielkich obrotów handel państwowy w coraz wyższym stopniu wpływał na sytuację rynkową. Szczególnie silne było jego oddziaływanie w miastach, gdzie dysponował siecią domów towarowych.

„Bitwa o handel” w dziedzinie hurtu państwowego przebiegała pod znakiem dalszego jego rozwoju oraz pogłębiania specjalizacji. Państwowa Centrala Handlowa przekształcona została w hurtowe przedsiębiorstwo handlowe artykułami spożywczymi i monopolowymi, z uprawnieniami do prowadzenia skupu, obrotów z zagranicą i detalu³⁶.

³³ Rocznik Statystyczny 1949 s. 96.

³⁴ Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 14 października 1949 r. w sprawie tworzenia przedsiębiorstw handlu detalicznego pn. „Miejski Handel Detaliczny” AAN. KERM t. 11 k. 344; MHD na usługach świata pracy. *Życie Gospodarcze* 1951 nr 3 s. 162.

³⁵ Rocznik Statystyczny 1950 s. 67.

³⁶ Zarządzenie ministra przemysłu i handlu z dnia 19 czerwca 1947 r. w sprawie zmiany zakresu działania PCH. AAN. CUP t. 1679 b.p.

Oprócz Państwowej Centrali Handlowej działalność hurtową prowadziły także inne organizacje handlu państwowego, takie jak Centrala Tekstylna, Centrala Zbytu Węgla, Centrala Produktów Naftowych i Centrala Handlowa Przemysłu Chemicznego.

W końcu 1949 r. zapadła decyzja o skoncentrowaniu w jednej instytucji hurtu spożywczego obsługującego teren miejski. W tym celu powołano do życia Państwowo-Spółdzielczą Centralę Handlową (Centralę Spożywczą). Przejęła ona agendy zlikwidowanej PCH i hurt należący do spółdzielczości spożywców³⁷.

Ogółem sieć hurtowni państwowych wzrosła z 1239 w 1947 r. do 18 834 w 1949 r., a jej udział w globalnej liczbie placówek hurtowych w Polsce podniósł się do 44,4⁰/₀³⁸.

Powołanie central handlowych było konsekwentnym posunięciem zmierzającym do zrealizowania programu podporządkowania rynku państwu. Objęcie całości zbytu produkcji znacjonalizowanego przemysłu przez wyspecjalizowane organizacje handlu państwowego dawało władzom kluczową pozycję w dystrybucji towarów. Pozycję tę wzmacniała rozbudowa państwowego hurtu oraz w mniejszym stopniu — detalu. W powiązaniu z wprowadzonym w 1948 r. planowaniem zbytu produkcji przemysłu, a od 1949 r. całego handlu państwowego, decyzja ta była ważnym krokiem na drodze do socjalistycznych form obrotu towarowego³⁹.

Spółdzielczość handlowa

Złożony przebieg miała realizacja „bitwy o handel” w dziedzinie spółdzielczości. Jak już wspomnieliśmy wyżej, główną tego przyczyną było stanowisko PPS, przeciwstawiające się jakiegokolwiek ograniczaniu spółdzielczych form działania. Dlatego też

³⁷ S. Peć, J. Szynkaruk. Dziesięciolecie państwowego hurtu spożywczego 1950—1960. Warszawa 1960 s. 4.

³⁸ Rocznik Statystyczny 1950 s. 69.

³⁹ M. Malicki. Obrót towarowy. W: *Zarys rozwoju metodologii planowania w Polsce Ludowej 1944—1954*. Warszawa 1956 s. 205.

podporządkowanie handlu spółdzielczego państwu i ściślejsze dostosowanie go do potrzeb gospodarki planowej było procesem o charakterze głównie politycznym.

Zasadnicze decyzje co do form przyszłej organizacji ruchu spółdzielczego zapadły po dyskusji na posiedzeniu Komisji Gospodarczej KC PPR 23 czerwca 1947 r. Powstała wówczas koncepcja powierzenia całej wymiany towarowej na wsi uniwersalnym spółdzielniom gminnym, utworzonym po reorganizacji istniejących placówek Związku Samopomocy Chłopskiej. W mieście działać miały spółdzielnie spożywców. W każdym powiecie przewidywano zorganizowanie dwóch oddziałów, obsługujących oddzielnie spółdzielczość wiejską i miejską. Na szczeblu krajowym pracą spółdzielni handlowych kierować miały dwie centrale handlowe oraz związek pozbawiony funkcji planistycznych i rewizyjnych⁴⁰.

Wysunięty przez PPR program reform stał się przedmiotem obrad Rady Głównej ZRS RP w dniach 4 i 5 lipca 1947 r. Rada uznała za słuszne zarzuty wysuwane pod adresem spółdzielczości przez działaczy PPR, podkreślając, że u podstaw wadliwej pracy leży przede wszystkim nie dostosowana do ówczesnych zadań struktura organizacyjna. Poleciała Zarządowi Głównemu ZRS RP i związkowi spółdzielczym przeprowadzenie reorganizacji w duchu programu peperowskiego, uznając za podstawową komórkę spółdzielczości wiejskiej gminną spółdzielnię „Samopomoc Chłopska”⁴¹.

Zastrzeżenia do tych postanowień wniósł PPS. Partia przeciwna była projektowanemu powołaniu powiatowych związków gminnych spółdzielni oraz pozbawieniu Centralnego Związku Spółdzielczego prawa rewizji spółdzielni. Proponowała natomiast utworzenie kilku central handlowych o charakterze branżowym, podporządkowanych CZS⁴².

⁴⁰ Protokół z posiedzenia Komisji Gospodarczej KC PPR w dniu 23 czerwca 1947 r. CA KC PZPR 295/XI/86 b.p.

⁴¹ Uchwała Rady Głównej ZRS RP z dnia 4—5 lipca 1947 r. W: Z. Świtalski. *Spółdzielczość w Polsce Ludowej 1944—1968. Wybór dokumentów*. Warszawa 1970 s. 41.

⁴² Protokół nr 21 z posiedzenia Sekretariatu KC PPR w dniu 10 listopada 1947 r. CA KC PZPR 295/XI/75 s. 1.

Istniejące różnice między PPR i PPS w kwestii reformy spółdzielczości miały być zlikwidowane na zwołanym 25 listopada 1947 r. II Głównym Zjeździe Delegatów „Społem” ZGS RP. Jednak do chwili otwarcia zjazdu nie zostało ustalone wspólne stanowisko obu partii. Dopiero w pierwszym dniu obrad nastąpiło porozumienie PPR, PPS i SL w sprawie nowej struktury spółdzielczości. Uzgodniono projekt uchwały zjazdu w duchu propozycji PPR oraz zobowiązano uczestników porozumienia do przestrzegania jej postanowień⁴³.

Późne uzgodnienie stanowisk spowodowało, że obrady zjazdu toczyły się w napiętej atmosferze. Z generalną krytyką spółdzielczości spółemowskiej wystąpił Edmund Pszczółkowski. Stwierdził on, że od czasu rozpoczęcia „bitwy o handel” nie nastąpił większy przełom w jej dotychczasowej pracy. W dalszym ciągu niską sprawność wykazywały placówki skupu, nie zmniejszyły się koszty pośrednictwa i nie poprawiło zaopatrzenie spółdzielni. W znacznym stopniu było to następstwem wadliwej struktury organizacyjnej, która nie odpowiadała warunkom politycznym i gospodarczym kraju. Nowa organizacja — zdaniem Pszczółkowskiego — powinna prowadzić do ściślejszej specjalizacji w zakresie planowania i gospodarowania⁴⁴.

Zmianom w poglądach kierownictwa „Społem”, które nastąpiły pod wpływem uzgodnień międzypartyjnych, dał wyraz prezes Jan Żerkowski. W swoim wystąpieniu przedstawił szereg istotnych niedostatków w spółdzielczości. Do podstawowych zaliczył brak ściślejszego powiązania między spółdzielniami a związkiem „Społem”, nieuporządkowanie spółdzielczości na wsi, które odbiło się na wynikach skupu płodów rolnych, oraz niedostateczny rozwój systemu planowania. Jego zdaniem, projekt zmian „jest po prostu logiczną konsekwencją naszego zasadniczego założenia, jakim było stałe pogłębianie zasady specjalizacji”⁴⁵.

⁴³ Protokół porozumienia przedstawicieli stronnictw politycznych PPR, PPS i SL z dnia 25 listopada 1947 r. CA KC PZPR 295/XI/21.

⁴⁴ II Główny Zjazd Delegatów „Społem” ZGS RP 25—26 listopad 1947 r. Warszawa 1948 s. 144—148.

⁴⁵ Tamże s. 33—39.

Uchwała zawierająca projekt zmian strukturalnych spółdzielczości została przyjęta przez zjazd jednogłośnie. Postanawiała ona likwidację Związku Gospodarczego „Społem” i zorganizowanie zamiast niego kilku wyspecjalizowanych central. W dziedzinie handlu były nimi: Centrala Rolnicza Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” oraz Centrala Spółdzielni Spożywców „Społem”.

Powołano także organizacje mieszane: centrale spółdzielczo-państwowe (np. Tekstylna, Mięsna, Rybna) oraz przedsiębiorstwa państwowo-spółdzielcze (np. Polskie Zakłady Zbożowe). Między przedsiębiorstwami państwowo-spółdzielczymi i centralami spółdzielczo-państwowymi nie było zasadniczych różnic organizacyjnych, przeciwnie — coraz częściej ujednolicały one zasady działania na wzór organizacji państwowych. Były zatem swego rodzaju pomostem, pozwalającym na stopniowe przekształcanie szeregu instytucji spółdzielczych w przedsiębiorstwa państwowe. Tak się też stało na przełomie lat 1949 i 1950, co spowodowało, że potencjał gospodarczy spółdzielczości został znacznie uszczuplony⁴⁶.

Zgodnie z założeniami nowej struktury spółdzielczości handlowej rynek wiejski został podporządkowany CRS „Samopomoc Chłopska”. Członkami Centrali zostały gminne spółdzielnie, powiatowe związki gminnych spółdzielni oraz spółdzielnie parcelacyjno-osadnicze. Centrala prowadziła zarówno działalność gospodarczą, jak i rewizyjną. Do jej zadań należała organizacja wymiany między miastem a wsią, rozwój produkcji rolnej i związanej z nią wytwórczości przemysłowej. Centrala zapewniała także spółdzielniom pomoc instruktazową oraz prowadziła prace planistyczne.

W dziedzinie handlu podstawowy cel stanowiło zaopatrzenie spółdzielni w artykuły przemysłowe oraz zakładów produkcyjnych, rolnych i usługowych w maszyny i surowce. W zakresie skupu Centrala nabywała od spółdzielni produkty hodowlane i płody rolne oraz wyroby przemysłu ludowego. Powierzono jej także decydującą rolę w kontraktacji produktów rolnictwa⁴⁷.

⁴⁶ J. Kaliński. Wpływ „bitwy o handel” (1947—1948) na rozwój spółdzielczości. *Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy* 1971 nr 3 s. 49.

⁴⁷ *Monitor Spółdzielczy* 1948 nr 2 s. 7.

Od momentu powstania CRS szczególnie nacisk położono na dalszy dynamiczny rozwój gminnych spółdzielni. Ich sieć wzrosła w ciągu dwu lat o 19,4⁰%, osiągając w końcu grudnia 1949 r. liczbę 3104 placówek (tablica 45). Spółdzielnie uruchomiły do 1949 r. 19 655 punktów handlu detalicznego, a ich obroty osiągnęły wartość 7459 mln zł obiegowych. Największy udział w sprzedaży miały wyroby monopolowe, tkaniny, konfekcja, obuwanie oraz cukier.

Tablica 45

Sieć i obroty detaliczne gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
Liczba spółdzielni	2 598	3 197	3 104
Liczba placówek detalicznych	11 143	13 689	19 655
Obroty w mln zł z 1951 r.	2 119	3 654	7 459

Źródło: Rozwój ruchu spółdzielczego w okresie X-lecia Polski Ludowej. Warszawa 1955 s. 14 i nast.

Szybko rozwijała się także spółdzielcza sieć punktów skupu. Już w grudniu 1948 r. działało 4317 placówek, w tym 3384 zajmowały się wyłącznie skupem ziemiopłodów. W 1949 r. dokonały one zakupu 191,8 tys. ton zboża, 949 tys. ton ziemniaków, 152 tys. ton owoców, 226 tys. ton warzyw i 624 tys. ton żyweca⁴⁸.

Spółdzielczość wiejska włączyła się w uruchomioną przez państwo akcję kontraktacji produkcji rolnej. W 1949 r. objęła ona tym systemem 185 tys. ha upraw roślin i 1625 tys. sztuk trzody chlewnej⁴⁹.

Dla koordynacji działalności spółdzielni gminnych i prowadzenia niektórych operacji handlowych na własny rachunek rozwinięto sieć powiatowych związków gminnych spółdzielni. Do końca 1949 r. osiągnęły one liczbę 266 placówek⁵⁰. PZGS-y prowadziły skup ziemiopłodów, zaopatrzenie gminnych spółdzielni w artykuły

⁴⁸ W dziesięciolecie CRS. Warszawa 1958 s. 47.

⁴⁹ Tamże s. 53.

⁵⁰ Rozwój ruchu spółdzielczego w okresie X-lecia Polski Ludowej. Warszawa 1955 s. 14.

przemysłowe, bezpośrednią sprzedaż rolnikom niektórych towarów, produkcję i usługi.

Rozwojowi organizacyjnemu i gospodarczemu spółdzielczości wiejskiej towarzyszył wzrost bazy członkowskiej. Liczba członków gminnych spółdzielni sięgała w 1949 r. 1,8 mln osób. Na jedną spółdzielnię przypadały 704 osoby⁵¹.

Do kierowania spółdzielniami w ośrodkach miejskich i przemysłowych uchwałą Naczelnej Rady Spółdzielczej powołano do życia Centralę Spółdzielni Spożywców „Społem”⁵². Podobnie jak CRS „Samopomoc Chłopska” uzyskała ona strukturę dwuramienną, co pozwalało jej na prowadzenie oprócz handlu i produkcji także działalności planistycznej i rewizyjnej. W zakresie wymiany centrala podjęła się zaopatrywania zrzeszonych spółdzielni oraz placówek należących do innych organizacji w artykuły spożywcze i przemysłowe towary konsumpcyjne. Zaopatrywała także zakłady spółdzielcze oraz organizowała zbyt ich produkcji.

W następstwie daleko posuniętej specjalizacji centrala przekazała część składnic i okręgowych oddziałów zlokalizowanych na terenach rolniczych powiatowym związkowi gminnych spółdzielni⁵³. Równocześnie w związku z trwającą akcją unifikacji ruchu spółdzielczego na wsi i konsolidacją spółdzielczości działającej w miastach następował gwałtowny spadek liczby kooperatyw spożywców (tablica 46).

Początkowo zmalała także liczba sklepów spółdzielni spożywców. Od połowy 1947 r. do końca 1948 r. zmniejszyła się ona o blisko 37%⁵⁴. Jednak pod wpływem likwidacji sieci handlowej należącej do kupców prywatnych i przekazywania jej handlowi uspołecznionemu nastąpił w 1949 r. ponowny wzrost liczby sklepów będących w posiadaniu spółdzielczości spożywców. Nieprzerwanie rosły ich obroty, zwłaszcza towarami spożywczymi i włókienniczymi.

⁵¹ Tamże s. 18.

⁵² *Monitor Spółdzielczy* 1948 nr 2 s. 20.

⁵³ J. Drozdowicz. Nowa struktura spółdzielczości w Polsce. Warszawa 1949 s. 47. Maszynopis powielony.

⁵⁴ Dane statystyczne ZRS RP na 1 lipca 1947 r. AAN. CUP t. 825; *Rocznik Statystyczny* 1949 s. 101.

Tablica 46

Sieć i obroty detaliczne spółdzielni spożywców w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
Liczba spółdzielni:			
miejskich	1519	464	429
wiejskich	3424	237 ^a	83 ^a
Liczba placówek detalicznych	8127	8082	12 545
Obroty w mln zł z 1951 r.	2729	3 467	8 819

^a Nieczynne.

Źródło: Statystyka spółdzielni za rok 1963 i lata 1945—1962. Warszawa 1964 s. 96.

Inaczej przedstawiała się sytuacja w hurcie. W drugiej połowie 1948 r. w wyniku decyzji o charakterze politycznym wystąpiło zjawisko stopniowego ograniczania dokonywanych przez spółdzielczość spożywców operacji hurtowych, zwłaszcza artykułami przemysłowymi. Głównym zadaniem centrali i podległych jej oddziałów terenowych stały się czynności instruktażowo-rewizyjne. Bezpośrednią działalność gospodarczą rozwijano w zakresie produkcji spółdzielczej⁵⁵.

W grudniu 1949 r. Zjazd CSS „Społem” podjął decyzję o przekazaniu hurtu nowemu przedsiębiorstwu państwowo-spółdzielczemu (Centrali Spożywczej). Podobny los spotkał zakłady produkcyjne należące do spółdzielczości. Ze względów politycznych zrezygnowano z nazwy „Społem”, a organizację przemianowano na Związek Spółdzielni Spożywców⁵⁶.

Wraz z kurczeniem się sieci spółdzielni spożywców i postępującym procesem koncentracji przejściowo zmniejszyła się liczba jej członków. Spadła ona z 1,9 mln osób w 1947 r. do 1,4 mln w roku następnym, aby znowu wzrosnąć do 1,8 mln w roku 1949⁵⁷. Takie fluktuacje nie wpływały korzystnie na działalność społeczno-samorządową spółdzielni.

⁵⁵ J. Drozdowicz. Nowa struktura spółdzielczości, jw.

⁵⁶ J. Żerkowski. Najstarsze spółdzielnie spożywców w Polsce. Warszawa 1964 s. 31.

⁵⁷ Rozwój ruchu, jw. s. 17.

Sledząc rozwój organizacyjny i gospodarczy spółdzielczości handlowej w Polsce w okresie planu odbudowy, zauważamy kilka charakterystycznych zjawisk. Jeszcze w 1947 r. działało 8707 spółdzielni, w 1948 r. już 4633, a w 1949 r. tylko 4407⁵⁸. Był to rezultat zarówno likwidacji niektórych spółdzielni, jak i korzystnego procesu koncentracji, prowadzącego do tworzenia organizacji silnych gospodarczo. Uwidaczniały się jednak znaczne dysproporcje w rozwoju spółdzielni, zależnie od ich typu. Tak więc lata 1947—1949 przyniosły wzmocnienie organizacyjne oraz rozwój spółdzielczości handlowej działającej na wsi, natomiast spółdzielczość spóżywców była stopniowo wypierana przez silnie popieraną przez władze handel państwowy. Szczególnie jaskrawo zaznaczyło się to zjawisko w zakresie hurtu. Pozostawało ono w związku z rozpowszechnianą wówczas tezą o wyższości spółdzielczości rolniczej nad konsumpcyjną.

Omawiany okres przyniósł poważny postęp w dziedzinie dostosowania działalności spółdzielczej do wymagań nowego ustroju społeczno-gospodarczego. Zdecydowały o tym nie tylko zmiany organizacyjne w spółdzielczości, ale również objęcie jej planowaniem. Pierwszy plan gospodarczy opracowany został na rok 1949 i uwzględniał wskaźniki odnoszące się do wszystkich form spółdzielczego działania, ściśle też powiązany był z planem handlu MPiH⁵⁹.

Zmiany strukturalne w handlu

„Bitwa o handel”, przeprowadzana w latach planu trzyletniego, stanowiła przełomowy etap w rozwoju handlu wewnętrznego w Polsce Ludowej, w którym dokonano zasadniczych zmian strukturalnych i organizacyjnych. Przewagę w obrocie towarowym zdo-

⁵⁸ Tamże s. 14.

⁵⁹ Szczegółowy plan gospodarczy spółdzielczości na rok 1949. AAN. CUP t. 2565 bp.; Wstępny projekt instrukcji w sprawie planowania w spółdzielczości z 23 XI 1948 r. AAN. CUP t. 1083 b.p.

był handel uspołeczniony. Nastąpiło powiązanie aparatu dystrybucyjnego z całością gospodarki planowej.

O stopniu podporządkowania handlu państwu najdobitniej świadczą liczby dotyczące sieci punktów sprzedaży i obrotów (tablica 47).

Tablica 47

Sieć i obroty handlu detalicznego w Polsce w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	Jednostki	1947	1948	1949
Punkty sprzedaży	tys.	139,9	128,1	114,2
w tym:				
uspołecznione	tys.	22,2	26,6	44,4
nie uspołecznione	tys.	117,7	101,5	69,8
Liczba ludności na 1 punkt	osób	170	189	216
Sprzedaż wg cen bieżących	mld zł	24,4	31,6	42,2
w tym:				
w punktach uspołeczniowych	mld zł	7,5	10,0	23,6

Zródło: *Rocznik Statystyczny Handlu Wewnętrznego 1947—1967*. Warszawa 1968 s. 16.

Kształtowanie się tych wielkości wskazuje na poważny wzrost roli placówek uspołeczniowanych. W handlu detalicznym udział państwa i spółdzielczości w ogólnych obrotach podniósł się z około 30% w 1947 r. do około 56% w ostatnim roku planu odbudowy.

Brak odpowiednich danych statystycznych nie pozwala na pełną ocenę obrotów hurtu uspołeczniowanego. Wiadomo jednak, że już w 1948 r. osiągnęły one 93% ogólnych obrotów hurtowych w Polsce⁶⁰.

Państwo, posiadając własną sieć dystrybucyjną oraz kierując spółdzielczością za pomocą planu, jak i środkami administracyjnymi, uzyskało w 1949 r. pozycję monopolistyczną na rynku w zakresie hurtu. Wprawdzie w sferze detalu znaczny odsetek obrotów przypadał na prywatne punkty sprzedaży, jednak stale narastał proces ich eliminacji z rynku.

Ogólna liczba wszystkich placówek handlowych, należących do różnych sektorów, uległa zmniejszeniu. Zasadniczą przyczynę sta-

⁶⁰ Materiały statystyczne CUP 1938, 1946—1948, jw. tabl. 1/V.

nowiły: przyspieszona likwidacja handlu prywatnego oraz zmniejszenie się liczby hurtowni spółdzielczych przy jednocześnie niedostatecznym tempie rozwoju odpowiednich placówek państwowych.

Sledząc wskaźnik liczby ludności przypadającej na jeden punkt sprzedaży, dochodzimy do wniosku, że pod tym względem sytuacja znacznie się pogorszyła. W 1949 r. na jedną placówkę handlową przypadało 216 mieszkańców, gdy przed wojną, w roku 1935, 83 osoby⁶¹. Wprawdzie należy pamiętać o poważnym rozdrobnieniu handlu w Polsce międzywojennej, jednak podane wyżej różnice są zbyt duże i na pewno nie mogą świadczyć o należyтым rozwoju powojennej sieci handlowej. Występowały przy tym znaczne różnice między poszczególnymi województwami.

Szybka likwidacja prywatnej sieci handlowej, wobec niedostatecznego rozwoju placówek uspołecznionych, często nie pozwalającego na zastąpienie nawet najbardziej potrzebnych punktów sprzedaży, prowadziła do zakłóceń w pracy aparatu handlowego, co bezpośrednio odbijało się na zaopatrzeniu ludności. Niedostateczna sieć powodowała gorsze zaspokojenie potrzeb społeczeństwa, niż wynikałoby to ze stanu gospodarki. W wielu ośrodkach miejskich konsumenci, chcąc zakupić najniezbędniejsze towary, musieli chodzić do sklepów oddalonych o 2—3 km. Niektóre obszary były pustyniami handlowymi, pozbawionymi minimalnej choćby liczby punktów sprzedaży⁶².

Rozwój sieci uspołecznionej uzależniony był jednak od wzrostu nakładów finansowych na cele obrotowe i inwestycyjne. Niedostateczny ich dopływ do aparatu obrotu towarowego, wynikający z potrzeby odbudowy przede wszystkim zakładów produkcyjnych, powodował zahamowania w tempie przejmowania lokali po kupcach prywatnych oraz uruchamiania nowych placówek handlowych.

⁶¹ Statystyka Handlu 1935 i 1948. ANN. IP-H t. 866; *Rocznik Statystyczny* 1964 s. 300.

⁶² Pismo ministra przemysłu i handlu do wojewodów z dnia 17 XI 1948 r. AAN. MPiH t. 3308 k. 1; Protokół z poufnej konferencji w dniu 23 XI 1948 r. AAN. MPiH t. 3308 k. 13.

Trzeba jednak mimo to stwierdzić, że podstawowe zadania planu handlu na rok 1949 zostały wykonane, m.in. przekroczono o 20% założoną liczbę uspołecznionych punktów sprzedaży⁶³. W latach planu trzyletniego zostały rozwiązane podstawowe sprawy w zakresie struktury obrotu wewnętrznego w Polsce. Przede wszystkim dotyczy to miejsca handlu państwowego i roli spółdzielczości w nowym ustroju. Późniejsze zmiany nosiły charakter korektur i nie miały znaczenia ustrojowego. Podporządkowanie handlu planowaniu ogólnogospodarczemu było ważnym etapem w kształtowaniu socjalistycznego oblicza naszej gospodarki. Organizacja handlu została dostosowana do poziomu rozwoju stosunków produkcji.

Przeprowadzone w latach 1947—1949 zmiany w handlu spowodowały przesunięcia w podziale dochodu narodowego na korzyść sektora uspołecznionego. Zmniejszony został udział zysków kupiectwa w produkcji społecznej, co w pewnym stopniu pozwoliło na polepszenie warunków życia ludzi pracy⁶⁴. Od strony politycznej „bitwa o handel” była wyrazem konsekwentnej walki o wcielenie w życie peperowskiej koncepcji budownictwa socjalistycznego w Polsce.

⁶³ Por.: Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym, jw.

⁶⁴ Por.: J. Kaliński. Gospodarcze i polityczne rezultaty „bitwy o handel” (1947—1948). *Zeszyty Naukowe SGPiS* 1970 nr 71 s. 7.

Rozdział dziewiąty

HANDEL ZAGRANICZNY

Założenia i realizacja polityki handlowej

Do podstawowych zadań planu trzyletniego zaliczono „(...) rozszerzenie udziału kraju w gospodarstwie światowym”, stąd też dążono do rozwinięcia wymiany z zagranicą, ale główną uwagę zwracano na korzystny import. Zwiększenie wywozu wiązano z uzyskaniem wolnych dewiz oraz kredytów na przywóz artykułów niezbędnych dla odbudowy gospodarki i podniesienia stopy życiowej ludności. Skłaniano się zatem ku pasywnej roli handlu zagranicznego w gospodarce narodowej, co wynikało ze stanu ekonomiki kraju zniszczonego podczas wojny.

W eksporcie zakładano dominację węgla, jednak stopniowo miał się zwiększać udział innych produktów, troszczono się bowiem o zachowanie na przyszłość rynków dla tradycyjnego eksportu produktów rolno-spożywczych oraz artykułów konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego. Jednocześnie dążono do tego, aby wywóz nie odbywał się kosztem zmniejszania masy towarów kierowanych na rynek.

W planie przewidywano utrzymanie przywozu deficytowych artykułów żywnościowych, jednak przy stopniowym ograniczaniu jego rozmiarów. Jednocześnie miał się zmniejszać import dóbr konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego na rzecz surowców i środków inwestycyjnych. Zakładano, że w końcowym etapie realizacji planu trzyletniego w strukturze przywozu zdecydowanie dominować będą dobra produkcyjne i surowce. Związane to było

z zaawansowaniem odbudowy kraju i zamierzonym na rok 1949 przyspieszeniem procesów inwestycyjnych ¹.

Założenia planu odbudowy gospodarczej zawierały jedynie szacunek obrotów z zagranicą (tablica 48). Bardziej ściśle i szczegółowe dane opracowano wyłącznie na rok 1947. Przewidywały one,

Tablica 48

*Szacunek obrotów towarowych z zagranicą
w latach 1947—1949*

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
	w mln dol.		
Wywóz	338	458	560
w tym:			
węgiel	202	281	353
Przywóz	729	738	877
w tym:			
żywność	150	20 ^a	12
surowce i materiały pomocnicze	300	380	460
dobra inwestycyjne	249	308	375
artykuły różne	30	30	30

^a W razie nieurodzaju przewidywano godatkowy import zbóż za około 20 mln dol. Źródło: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 152.

że w globalnej wartości eksportu sięgającego 338 mln dolarów około 60% będą stanowić węgiel i koks. Oprócz tych produktów miały być wywożone: artykuły włókiennicze, cukier, jaja, cement i wyroby hutnicze. W planowanym imporcie wartości 729 mln dol. dominowały artykuły inwestycyjne oraz surowce i materiały pomocnicze dla przemysłu włókienniczego i hutniczego ². Plany roczne na lata 1948—1949 w sposób wrywkowy określili rozmiary i strukturę handlu zagranicznego.

Ustawa o narodowym planie gospodarczym na rok 1948 zapowiadała rozszerzenie asortymentu eksportowanych towarów o drewno,

¹ Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

² Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 145.

artykuły rolne i niektóre dobra inwestycyjne. W strukturze wywozu miały w dalszym ciągu dominować węgiel i koks, których udział ustalono na 50%. W stosunku do wielkości przyjętych w planie odbudowy oznaczało to zmianę na korzyść innych produktów. Artykuły rolno-spożywcze i drewno miały stanowić około 15%, a wyroby przemysłowe około 35% eksportu. Również w imporcie przewidywano pewne zmiany strukturalne, głównie pod wpływem niezadowolającej sytuacji żywnościowej kraju. Udział żywności ustalono na 10% ogólnej wartości przywozu, co znacznie przekraczało wielkości przyjęte w planie odbudowy. W imporcie dominować miały surowce i materiały pomocnicze (około 65%), natomiast udział artykułów inwestycyjnych i różnych ustalono w wysokości około 25% przywozu³.

NPG na 1949 r. przewidywał wzrost obrotów z zagranicą o 15% w stosunku do roku poprzedniego, przy czym import określono na 594 mln dol., a eksport na 571 mln dol. Zakładano dalszy wzrost wywozu artykułów pochodzenia rolniczego i gotowych wyrobów przemysłowych. Węgiel i koks miały stanowić 48% całego eksportu, żywność zaś 18%. Udział artykułów inwestycyjnych w ogólnej wartości importu określono na 22%, surowców i materiałów pomocniczych na 68%, dóbr konsumpcyjnych na 10% (w tym żywność — 5% całego przywozu). Tak więc w stosunku do ustaleń szacunkowych wolumen eksportu miał się utrzymać na zbliżonym poziomie. Jednocześnie przewidywano znaczne wzbogacenie asortymentu wywozu, głównie przez ograniczenie udziału w nim paliw stałych.

Wartość importu planowanego na 1949 r. była prawie o jedną trzecią niższa od początkowych ustaleń planu odbudowy gospodarczej. Również w jego strukturze istniały odchylenia. Przewidywano większy udział żywności i surowców, niż szacowano, a dóbr inwestycyjnych — nieco mniejszy. Niewątpliwie wiązało się to z jednej strony z niedostateczną krajową produkcją artykułów żywnościowych, a z drugiej — z trudnościami w zakupie w kra-

³ Ustawa z dnia 9 marca 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1948. *DzURP* 1948 nr 19 poz. 134.

jach kapitalistycznych niektórych środków inwestycyjnych, wywołanymi brakiem kredytów. Stąd też w planie na rok 1949 wyraźnie podkreślano potrzebę zwiększenia obrotów ze Związkiem Radzieckim i krajami demokracji ludowej⁴.

Zarówno dane szacunkowe, jak i cząstkowe informacje z planów rocznych wskazują, że dla całego okresu planu odbudowy gospodarczej przewidywano ujemne saldo bilansu handlu zagranicznego. Potwierdzają to również szacunki Departamentu Międzynarodowych Spraw Gospodarczych CUP, nieco różniące się od danych zawartych w liczbach podstawowych do planu odbudowy⁵.

Znaczną część planowanego przywozu opierano na kredytach zagranicznych. Według oceny CUP stanowić one miały w 1947 r. — 19,3% (łącznie z pomocą UNRRA), w 1948 r. — 29,3%, a w 1949 r. — 33,4% wartości całego importu⁶. Założenia te były konsekwencją ustaleń przyjętych w planie trzyletnim, w którym import uzależniono od pomocy zagranicznej oraz możliwości eksportowych kraju.

O pomoc zwrócono się zarówno do organizacji o charakterze międzynarodowym, jak i rządów poszczególnych państw. Bezpośrednio po wojnie istotną rolę w tym względzie odegrała podpisana we wrześniu 1945 r. umowa z UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) Przewidywała ona zaopatrzenie naszego kraju w żywność, odzież, obuwie, leki i sprzęt medyczny oraz artykuły produkcyjne dla rolnictwa i przemysłu o łącznej wartości około 480 mln dol.⁷

W 1946 r. Polska uzyskała pożyczkę w wysokości 50 mln dol. na zakup amerykańskiego demobilu w Europie oraz 40 mln dol. kre-

⁴ Ustawa z dnia 31 marca 1949 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1949. *DzURP* nr 26 poz. 189.

⁵ Wartość eksportu oceniano analogicznie, natomiast import w poszczególnych latach miał wynieść: w 1947 r. — 725,1 mln dolarów, w 1948 r. — 760,0 mln dol. i w 1949 r. — 897,0 mln dol. Zob.: Dane orientacyjne Departamentu Międzynarodowych Spraw Gospodarczych CUP. AAN. CUP t. 638 b.p.

⁶ Obliczono na podstawie opracowania: Dane orientacyjne, jw.

⁷ *Transport Rehabilitation in Poland (Revised)*. London 1947.

dytu z Banku Eksportowo-Importowego w Waszyngtonie⁸. Sumy te umożliwiły nabycie środków na odbudowę transportu.

Prowadzone były także rozmowy z delegacją Banku Międzynarodowego dla Odbudowy i Rozwoju w celu uzyskania pożyczki na zakup dóbr inwestycyjnych. Strona polska złożyła wniosek o 600 mln dol. na sfinansowanie importu dóbr służących odbudowie górnictwa i rolnictwa⁹.

Konkretną pomoc otrzymaliśmy ze Związku Radzieckiego na podstawie zawartej w marcu 1947 r. umowy o udzieleniu przez rząd radziecki pożyczki w złocie w wysokości 29 mln dol. Złoto przeznaczono na zakup na rynku północnoamerykańskim dóbr inwestycyjnych i żywności¹⁰.

Kolejnego poważnego kredytu Związek Radziecki udzielił w 1948 r. w związku z umową o zakupie sprzętu inwestycyjnego. Kredyt w kwocie 450 mln dol., oprocentowany w wysokości 3⁰/₀, miał być spłacony w formie dostaw polskich surowców i wyrobów przemysłowych¹¹. Również w 1949 r. otrzymaliśmy z ZSRR kredyt na zakup kauczuku, wełny i metali kolorowych¹².

U progu realizacji zadań planu odbudowy gospodarczej Związek Radziecki odgrywał główną rolę w kontaktach gospodarczych Polski z zagranicą. Jego udział w globalnych obrotach sięgał w 1946 r. 59⁰/₀. Na podstawie kilku umów otrzymywaliśmy ze Związku Radzieckiego przede wszystkim zboże i paszę, eksportując w zamian węgiel i koks, cement, żelazo i stal, chemikalia oraz inne towary¹³.

⁸ Dekret z dnia 5 września 1946 r. o upoważnieniu ministra skarbu do zaciągnięcia kredytu zagranicznego. AAN. PRM 290(1)7 k. 1075.

⁹ Uwagi CUP do rozmów z delegacją Międzynarodowego Banku dla Odbudowy i Rozwoju. AAN. CUP t. 1930 k. 230.

¹⁰ Sprawozdanie ministra skarbu w sprawie zużytkowania zapasów złota Banku Polskiego i złota pożyczonego od Związku Radzieckiego. AAN. MPiH t. 62 k. 123.

¹¹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o dostawach dla Polski sprzętu przemysłowego na kredyt. AAN. MPiH t. 3000 k. 5—8.

¹² M. Dichter. Współpraca gospodarcza polsko-radziecka w minionym dziesięcioleciu. Warszawa 1955 s. 1.

¹³ *Rocznik Polityczny i Gospodarczy* 1948 s. 572.

Poważny wpływ na realizację zadań planu odbudowy gospodarczej, a przede wszystkim programu industrializacji kraju, wywarła umowa z 26 stycznia 1948 r. Przewidywała ona oparcie wymiany handlowej między Polską i Związkiem Radzieckim w latach 1948—1952 na ustalanych corocznie kontyngentach towarowych. W ciągu pięciu lat ogólna wartość dostaw z każdej strony miała wynieść około 500 mln dol.¹⁴ Załączniki do umowy dawały rzeczowy obraz dostaw radzieckich towarów do Polski oraz polskich do ZSRR. Po stronie importu dominowały: ruda żelaza, żelazostopy, aluminium, samochody ciężarowe, bawełna i produkty naftowe. Eksport polski obejmował m.in.: węgiel, koks, cement, cukier i tabor kolejowy. Dodatkowo, na prośbę rządu polskiego, Związek Radziecki zgodził się dostarczyć do 1 maja 1948 r. 200 000 ton zboża na warunkach kredytowych. Spłatę kredytu ustalono w formie dostaw towarowych¹⁵.

Najważniejszym elementem umowy ze stycznia 1948 r. była zgoda Związku Radzieckiego na sprzedaż Polsce urządzeń przemysłowych, głównie kompletnych obiektów produkcyjnych wraz z dokumentacją techniczną, a w tym: huty o zdolności wytwórczej 1,5 mln ton stali rocznie, fabryk chemicznych i zakładów przemysłu motoryzacyjnego. Największe nasilenie radzieckich dostaw miało nastąpić w latach 1951—1955. W okresie planu trzyletniego przewidywano dostarczenie maszyn i urządzeń dla przemysłu wydobywczego i naftowego oraz elektrociepłowni. Umowa przewidywała także zaopatrzenie polskiego przemysłu w surowce¹⁶.

Na podstawie umów zawartych w styczniu 1948 r. podpisano w maju protokół o wzajemnych dostawach towarów na rok 1948. Przewidywał on między innymi import ze Związku Radzieckiego 500 tys. ton rudy żelaza, 650 ciągników, 85 traktorów gąsienico-

¹⁴ Umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o wzajemnych dostawach towarów w okresie 1948—1952. AAN. MPiH t. 2999 k. 1—3.

¹⁵ Umowa o dostawę 200 000 ton zboża z ZSRR do Polski. AAN. MPiH t. 2999 k. 7—8.

¹⁶ Umowy gospodarcze ze Związkiem Radzieckim. *Gospodarka Planowa* 1948 nr 3 s. 105.

wych i 60 tys. ton benzyny. Eksport polski miał objąć: 1000 wagonów towarowych, 10 000 ton cynku, 102 000 ton cukru i inne artykuły. Wartość wzajemnych dostaw sięgała 110 mln dol. Podpisany w styczniu 1949 r. protokół na ostatni rok planu odbudowy gospodarczej opiewał na kwotę 135 mln dol.¹⁷

Umowa pięcioletnia, zacieśniająca więzy przyjaźni i współpracy między Polską i Związkiem Radzieckim, była poważnym aktem politycznym — reakcją na sformułowany na początku czerwca 1947 r. plan pomocy Stanów Zjednoczonych dla zniszczonych wojną krajów Europy, zwany planem Marshalla. Plan ten w gruncie rzeczy był programem wymierzonym przeciwko rozszerzaniu się wpływów komunistycznych w państwach zachodnich oraz umocnieniu władzy ludowej w krajach, które weszły na drogę socjalizmu. Bez osłonek mówił o tym P. H. Nitze, zastępca dyrektora Biura Polityki Handlu Międzynarodowego Departamentu Stanu: „Z ekonomicznego punktu widzenia niedobrze jest pozwolić na ruinę olbrzymiej produkcyjnej fabryki z powodu braku kapitałów. A z politycznego punktu widzenia — nie możemy pozwolić na zagarnięcie świata przez dyktaturę prawicy czy lewicy z powodu braku pomocy, którą jesteśmy w możności udzielić”¹⁸.

Jeszcze mocniej podkreślono polityczne znaczenie planu Marshalla w Kongresie Stanów Zjednoczonych. Przy okazji przyznawania pomocy ekonomicznej dla Włoch padły słowa: „Komunizm posunął się dość daleko w Italii, ale jeżeli dobrze skierowana pomoc w dalszym ciągu dana będzie przez odpowiedni okres czasu, Italia okazuje wszelkie oznaki, że zapobiegnie rozprzestrzenianiu się komunizmu”¹⁹.

Biorąc pod uwagę swoje potrzeby materialne, kraje demokracji ludowej początkowo wyraziły zainteresowanie przyjęciem planu Marshalla. Rząd polski w końcu czerwca 1947 r. oficjalnie zawi-

¹⁷ AAN. KERM t. 137c k. 33 i nast.; M. Dewar. *Soviet Trade with Eastern Europe 1945—1949*. London 1951 s. 123.

¹⁸ Cytowane za: Dyskusja nad zapotrzebowaniem planu Marshalla. AAN. CUP t. 1962 k. 3.

¹⁹ Tamże k. 33.

domił władze amerykańskie o swoim pozytywnym stanowisku. Jednak w pierwszych dniach lipca, gdy wyraźnie zarysowało się prawdziwe oblicze pomocy marshallowskiej, Polska i inne państwa Europy Wschodniej wycofały swoje kandydatury. Tak więc kraje, które najbardziej ucierpiały w wyniku II wojny światowej, ze względów politycznych zrezygnować musiały z potężnego zastrzyku dostaw, głównie o charakterze inwestycyjnym²⁰.

W tej sytuacji umowa polsko-radziecka ze stycznia 1948 r. stanowiła ważny element wykonania planu trzyletniego, a przede wszystkim planu budowy podstaw socjalizmu na lata 1950—1955. Jej znaczenie w pełni ujawniło się wobec narastającego, po odrzuceniu pomocy marshallowskiej, ochłodzenia stosunków między Polską a Stanami Zjednoczonymi, a następnie niektórymi państwami Europy Zachodniej. Jednym z przejawów podjętej przez Stany Zjednoczone dyskryminacji krajów demokracji ludowej była odmowa udzielenia Polsce negocjowanej pożyczki na cele inwestycyjne przez Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju²¹.

Lata planu odbudowy gospodarczej, mimo pojawienia się tendencji zimnowojennych, przyniosły dalsze rozszerzenie stosunków Polski z zagranicą. Ważne miejsce w wymianie handlowej Polski odgrywała Szwecja. W latach planu odbudowy gospodarczej stosunki między obu państwami regulowała umowa handlowa z 18 marca 1947 r. oraz podpisana w tym samym dniu umowa dodatkowa o udziale Szwecji w odbudowie Polski w zamian za dostawy naszego węgla i koks. Przedmiotem handlu polsko-szwedzkiego miały być po stronie eksportu: węgiel, koks, wyroby tekstylne, cynk i chemikalia, po stronie importu zaś: ruda żelaza, maszyny, celuloza, aparatura, łożyska, konie i bydło²². Szwedzkie dostawy

²⁰ Łączna wartość pomocy amerykańskiej dla Europy Zachodniej w ramach planu Marshalla wyniosła od kwietnia 1948 r. do marca 1952 r.—12,9 mld dol. M. Sokołowski. *Obroty zagraniczne Polski w okresie 1945—1958*. Londyn 1960 s. 21.

²¹ Notatka w sprawie zagranicznych kredytów inwestycyjnych. AAN. MPIH t. 3004 b.p.

²² Por. AAN. CUP t. 1908 k. 25 i nast.

inwestycyjne o wartości 400 mln koron zamierzano zrealizować w ciągu czterech lat²³.

4 lipca 1947 r. podpisana została w Pradze konwencja z Czechosłowacją. Przewidywała ona maksymalny rozwój wzajemnej wymiany dóbr i świadczeń, pełne wykorzystanie dwustronnych możliwości komunikacyjnych, nawiązanie ścisłej współpracy między poszczególnymi podmiotami życia gospodarczego obu krajów oraz konsultacje w dziedzinie zagadnień ekonomicznych, wewnętrznych i międzynarodowych²⁴. Wraz z konwencją podpisano m.in.: statut Rady Współpracy Gospodarczej, traktat handlowy, układ o wymianie towarów, układy o dostawach inwestycyjnych, płatniczy i komunikacyjny. Dokumenty te stanowiły zapowiedź ścisłej współpracy ekonomicznej Polski i Czechosłowacji, a nawet wyrażały tendencje do integracji potencjałów gospodarczych sąsiadujących krajów. Trzeba jednak stwierdzić, że do czasu zwycięstwa rewolucji lutowej w 1948 r. w Czechosłowacji porozumienia te na skutek istniejących różnic politycznych realizowano w sposób fragmentaryczny.

Dobrze rozwijały się w okresie trzylatki kontakty z krajami Europy Zachodniej. Przykładem może być zawarcie w czerwcu 1947 r. umowy handlowej polsko-angielskiej. Ustaliła ona wzajemne dostawy w ciągu trzech lat w wysokości 36 mln funtów. Import z Anglii, częściowo na kredyt, dotyczył urządzeń inwestycyjnych oraz surowców. Polska miała wywozić: wyroby ze szkła, fajansu, porcelany, cynk, artykuły chemiczne, węgiel i żywność²⁵.

Pertraktacje handlowe Polski z innymi krajami nasiliły się w związku ze stopniową likwidacją akcji pomocy UNRRA oraz zaniemieniem importu nieodpłatnego. Głównym celem rozmów była rozbudowa obrotów opartych na normalnych zasadach handlowych. W lutym 1948 r. podpisano umowę handlową z Norwegią, w marcu

²³ Sytuacja gospodarcza Polski. Warszawa 1947 s. 141.

²⁴ Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką o zapewnieniu współpracy gospodarczej. AAN. CUP t. 1870 k. 5—9.

²⁵ T. Gliwic. Wymiana towarowa polsko-angielska. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 14 s. 571.

z radziecką strefą okupacyjną Niemiec, a w kwietniu konwencję handlową z Jugosławią²⁶.

Warunkiem powiększenia wymiany towarowej z niektórymi państwami kapitalistycznymi było uregulowanie roszczeń z tytułu przedwojennych długów oraz związanych z nacjonalizacją zakładów przemysłowych należących do kapitału obcego. Jak wiadomo, rząd polski postanowił wypłacić odszkodowanie obywatelom państw za-przyjażnionych. Jeśli chodzi o obywateli francuskich, problem ten został rozstrzygnięty w wyniku podpisania odpowiedniej umowy w marcu 1948 r. Przewidywała ona spłatę odszkodowań w formie dostaw węgla. Uregulowanie tej kwestii pozwoliło na znaczne rozszerzenie stosunków handlowych polsko-francuskich, głównie w postaci dostaw środków inwestycyjnych do Polski²⁷. Umowa przewidywała import sprzętu motoryzacyjnego oraz dóbr inwestycyjnych w latach 1948—1952 wartości 60 mln dol., w zamian za 4,5 mln ton węgla²⁸. Podobna umowa ze Szwajcarią gwarantowała dostawy do Polski w ciągu pięciu lat artykułów inwestycyjnych wartości 50 mln franków. Urządzenia przemysłowe, wyroby z metalu i mechanizmy precyzyjne na sumę 70 mln dol. miała otrzymać Polska z Trizonii (strefy okupacyjne Niemiec: amerykańska, angielska i francuska) na podstawie umowy z czerwca 1949 r.²⁹

Porozumienia handlowe z krajami zachodnioeuropejskimi nie odegrały większej roli w realizacji planu trzyletniego, dowodzą jednak, że pertraktacje gospodarcze Polski z państwami kapitalistycznymi w latach odbudowy były bardzo ożywione. Łącznie z szybko wzrastającymi powiązaniemiami ekonomicznymi w ramach obozu krajów demokracji ludowej gwarantowało to bujny rozkwit naszego handlu zagranicznego.

²⁶ Sytuacja ekonomiczna Polski w lutym, marcu i kwietniu 1948 r. *Wiadomości Narodowego Banku Polskiego* 1948 nr 4, 5, 7.

²⁷ Protokół z posiedzenia Podkomitetu dla Międzynarodowych Spraw Gospodarczych z dnia 10 kwietnia 1948 r. AAN. KERM t. 137 k. 78; Zob. także: AAN. PRM 290(2)19 k. 1722 i nast.

²⁸ Sytuacja ekonomiczna Polski w marcu 1948 r. *Wiadomości Narodowego Banku Polskiego* 1948 nr 5 s. 1.

²⁹ Sytuacja ekonomiczna Polski w marcu, kwietniu i czerwcu 1949 r. *Wiadomości Narodowego Banku Polskiego* 1949 nr 5, 6 i 8.

Obroty towarowe

Warunkiem szybkiej odbudowy kraju oraz podniesienia poziomu konsumpcji było zwiększenie przywozu dóbr inwestycyjnych i surowców oraz artykułów żywnościowych i gotowych wyrobów przemysłowych. Wobec ograniczonych możliwości dewizowych Polski należało zarówno uruchomić import odpłatny, jak i wyzyskać możliwości pomocy zagranicznej dla zniszczonego kraju i wygłodniałej ludności. Stąd też w okresie planu trzyletniego bardzo ściśle powiązane były ze sobą zarówno normalne transakcje importowe, jak i pomoc nieodpłatna. Często nawet, ze względu na stosowane wówczas metody ewidencji, trudno jest rozdzielić te dwa potoki dostaw zagranicznych dla gospodarki polskiej.

W 1947 r. całkowity przywóz towarów obliczony został na sumę 333 mln dol. i był o 125⁰/₀ wyższy niż w roku poprzednim. Tak znaczny wzrost importu spowodowało zwiększone zapotrzebowanie na surowce w związku z przyspieszeniem procesu odbudowy kraju, a umożliwiło uzyskanie kredytów ze Związku Radzieckiego i amerykańskiego Banku Eksportowo-Importowego.

W strukturze towarowej importu dominowały surowce i materiały pomocnicze, które stanowiły 52⁰/₀ całkowitego przywozu. Udział artykułów konsumpcyjnych wynosi 25⁰/₀, środków inwestycyjnych — 23⁰/₀. W grupie towarów konsumpcyjnych około 18⁰/₀ całego importu stanowiła żywność, a przede wszystkim zboże⁸⁰. Jednak w porównaniu z rokiem poprzednim udział tych produktów uległ zmniejszeniu na rzecz artykułów inwestycyjnych i surowców.

W drugim roku planu odbudowy gospodarczej import osiągnął wartość 516 mln dol., co oznaczało wzrost w stosunku do 1947 r. o 61⁰/₀. O utrzymaniu się wysokiej dynamiki przywozu zdecydował przede wszystkim zakup zboża, znacznie wyższy od planowanego, oraz zwiększone zapotrzebowanie na surowce przemysłowe.

⁸⁰ Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. Warszawa 1948 s. 127.

Import złomu wzrósł siedmiokrotnie, rudy żelaza o 24⁰/₀, miedzi o 36⁰/₀, aluminium o 50⁰/₀³¹.

Również w 1949 r. notowano wzrost rozmiarów importu, gdyż mimo nasilających się ograniczeń w stosunkach handlowych między Wschodem i Zachodem działało jeszcze szereg czynników stymulujących wymianę. Jednym z nich było olbrzymie zapotrzebowanie Europy Zachodniej na polski węgiel. Jednocześnie zwiększyły się dostawy radzieckie realizowane na podstawie wieloletnich umów oraz uzyskanych od ZSRR kredytów. Znacznie jednak spadł przywóz artykułów rolno-spożywczych, co związane było z pewną poprawą sytuacji żywnościowej kraju oraz naciskiem na zwiększenie importu dóbr inwestycyjnych³². W rezultacie ogólny import wyniósł w 1949 r. 632 mln dol.³³

Porównując rzeczywistą wielkość importu z jego rozmiarami ustalonymi szacunkowo, stwierdzamy bardzo poważny niedobór. W pierwszym roku planu odbudowy wyniósł on 369 mln dol., w drugim 222 mln dol. i trzecim 245 mln dol. Natomiast zestawienie wartości zrealizowanego przywozu z narodowym planem gospodarczym na rok 1949 wskazuje na jego przekroczenie mniej więcej o 6⁰/₀³⁴. Powyższe rozbieżności wynikały ze zbyt optymistycznej oceny sytuacji międzynarodowej i możliwości uzyskania kredytów w momencie tworzenia planu oraz ograniczenia w 1949 r. importu na skutek pojawiających się trudności w wymianie z krajami kapitalistycznymi. Nie pozostawało to bez wpływu na realizację planu odbudowy gospodarczej, która w wyższym stopniu, niż przewidywano, musiała oprzeć się na środkach krajowych.

Śledząc strukturę importu, wyraźnie dostrzegamy stały wzrost przywozu maszyn i urządzeń oraz paliw i surowców przemysłowych przy jednoczesnym spadku udziału artykułów spożywczych i innych towarów konsumpcyjnych (tablica 49). Tendencja ta była

³¹ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1948. Warszawa 1950 s. 55.

³² Sytuacja ekonomiczna Polski w czerwcu 1949 r. *Wiadomości Narodowego Banku Polskiego* 1949 nr 8 s. 397.

³³ Yearbook of International Trade Statistics 1955 s. 571.

³⁴ Obliczenia własne.

Tablica 49

Struktura polskiego importu w latach 1946—1949

Lata	Ogółem	Maszyny i urządzenia	Paliwa, surowce, materiały	Towary rolno-spożyw- cze	Towary konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego
1946	100	14,0	42,0	35,0	9,0
1947	100	17,8	59,9	18,2	4,1
1948	100	18,5	61,0	15,5	5,0
1949	100	24,4	62,6	10,3	2,7

Źródło: Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 1966. Warszawa 1967 s. 8.

zgodna z podstawowymi założeniami planu trzyletniego, jak również z podjętymi w 1948 r. decyzjami o przyspieszeniu momentu rozpoczęcia industrializacji kraju.

Po okresie wzmożonego importu żywności w latach 1945—1946, którego celem było zaspokojenie podstawowych potrzeb ludności wygłodzonej podczas okupacji, od 1947 r. aprowizacja w szerszym zakresie mogła być już realizowana z zasobów krajowych. Jednocześnie odbudowywany i stopniowo rozbudowywany przemysł potrzebował coraz więcej środków produkcji oraz paliw i surowców. Tendencja ta szczególnie silnie ujawniła się w 1949 r., gdy faktycznie rozpoczęto realizację programu industrializacji kraju.

Na strukturę importu rzutowały również zmiany wielkości udzielonej Polsce pomocy gospodarczej, zwłaszcza ze strony UNRRA. Transporty towarów UNRRA, których szczyt przypadł na połowę 1946 r., w następnych miesiącach zaczęły się szybko zmniejszać. Przejściowy wzrost dostaw zaznaczył się ponownie od marca do maja 1947 r. Od połowy 1947 r. dostawy UNRRA ulegały stopniowej likwidacji. Szczególnie wyraźnie uwidoczniał się ten proces w przywozie żywności, która stanowiła ponad 50% ogólnych dostaw. W trzecim kwartale 1946 r. jej wartość wyniosła 109 mln dol., a w całym 1947 r. tylko 35 mln dol. Z końcem czerwca 1947 r. nastąpiła likwidacja misji UNRRA w Polsce. Jedynie w Gdańsku pozostały jej placówki do czasu ukończenia transportów. Łącznie

do marca 1949 r. nadeszło do Polski w ramach pomocy UNRRA około 2,1 mln ton towarów. Były to: paliwa i surowce, pojazdy samochodowe, tabor kolejowy, sprzęt rybacki, surowce przemysłowe, urządzenia dla przemysłu lekkiego, maszyny rolnicze, inwentarz żywy, nawozy, sprzęt naukowy, a przede wszystkim żywność (mięso, ryby, produkty mleczne, tłuszcze, mąka)³⁵.

Dostawy UNRRA, bardzo cenne dla zniszczonego wojną kraju, w latach planu odbudowy nie odegrały większej roli. Jedynie w pierwszej połowie 1947 r. jej pomoc wywarła istotny wpływ na złagodzenie trudnej sytuacji rynkowej.

Poza UNRRA Polska otrzymywała również pomoc od organizacji charytatywnych ze Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Danii, Szwajcarii, Szwecji oraz Międzynarodowego Czerwonego Krzyża i YMCA. Ogólna jej wartość wyniosła w latach 1947—1949 około 37 mln dol.³⁶

Trwały również starania o jak najszybszą realizację reparacji wojennych. W ciągu 1947 r. uzyskano z tego tytułu artykuły wartości 139 mln marek, a do końca września 1948 r. — 201 mln marek³⁷. Obejmowały one: maszyny i urządzenia, środki transportu, wyroby metalowe, artykuły chemiczne, tekstylia i drewno. Jednocześnie dostawy środków transportu i łączności z tytułu kredytów demobilowych i otrzymanych z Banku Eksportowo-Importowego osiągnęły do 1948 r. wartość około 40 mln dol.³⁸

Dostawy nieodpłatne i kredytowe były ważnym elementem odbudowie gospodarczej kraju. Ich rola szczególnie silnie ujawniła się w roku 1947, aby w następnych latach planu wyraźnie ulec znacznemu zmniejszeniu na rzecz przywozu odpłatnego.

Rzeczowe rozmiary ogólnego importu do Polski w latach planu odbudowy gospodarczej prezentuje tablica 50. Potwierdza ona produkcyjny charakter przywozu powiązanego z realizacją zadań odbudowy, a następnie rozbudowy gospodarki.

³⁵ J. A. Gołębiowski. UNRRA w Polsce. Warszawa 1949 s. 113.

³⁶ Foreign Voluntary Aid to Poland 1945—1949. B.m. (1949).

³⁷ Dane NBP o dostawach reparacyjnych. AAN. MPiH t. 1353.

³⁸ P. Czerwiński. Handel zagraniczny Polski w 1947 r. *Gospodarka Planowa* 1948 nr 6 s. 192; Notatka (b.a. i b.d.). AAN. MPiH t. 51 k. 235.

W imporcie do Polski przez cały okres planu trzyletniego przewagę utrzymywały kraje kapitalistyczne. Ich udział w poszczególnych latach kształtował się następująco: w 1947 r. — 65,5%, 1948 r. — 52,5% i w 1949 r. — 57,4%. Największymi dostawcami z tej grupy państw były: Wielka Brytania, Szwecja, Holandia, Włochy i Szwajcaria. Silnie obniżył się udział Stanów Zjednoczonych w przywozie: z 15,9% w 1947 r. do 2,3% w 1949 r.³⁰ Stanowiło to, oprócz likwidacji dostaw UNRRA, świadectwo wzrostu objawów zimnowojennych w stosunkach międzynarodowych.

Wśród krajów socjalistycznych największym naszym partnerem handlowym pozostał Związek Radziecki. Jego udział w imporcie

Tablica 50

*Import do Polski niektórych artykułów
w latach 1947—1949*

Artykuły	Jednostki	1947	1948	1949
Ropa naftowa	tys. ton	43,8	116,2	91,5
Produkty naftowe	tys. ton	193,8	267,9	245,4
Ruda żelazna	tys. ton	1 149,0	1 194,0	1 617,0
Ruda manganowa	tys. ton	58,0	83,6	143,6
Wyroby hutnicze	tony	7 240,0	32 908,0	59 365,0
Miedź	tony	4 371,0	20 226,0	19 930,0
Aluminium	tony	502,0	2 056,0	2 653,0
Kauczuk naturalny	tony	744,0	3 351,0	10 050,0
Kauczuk syntetyczny	tony	823,0	1 290,0	2 524,0
Garbniki	tony	6 974,0	8 317,0	9 522,0
Bawełna	tony	61 625,0	107 916,0	98 344,0
Wełna	tony	11 902,0	15 378,0	15 454,0
Tytoń	tony	3 765,0	3 326,0	4 807,0
Fosforyty	tys. ton	47,5	119,5	178,2
Zboże	tys. ton	397,7	442,6	203,2
Obuwie skórzane	tys. par	355,0	3 442,0	2 889,0

Źródło: Compendium statystyczne polskiego handlu zagranicznego w latach 1929—1938, 1945—1960. Warszawa 1961 s. 92 i nast.

³⁰ Compendium statystyczne polskiego handlu zagranicznego w latach 1929—1938, 1945—1960. Warszawa 1961 s. 295.

polskim wynosił: w pierwszym roku planu — 26,7%, w drugim — 22,0%, w trzecim — 19,1%. Względny spadek obrotów ze Związkiem Radzieckim był wynikiem wzrostu importu z innych krajów socjalistycznych, a przede wszystkim Czechosłowacji (w 1949 r. — 9,8% całego importu) i NRD (8,9%)⁴⁰.

Szybkiemu rozwojowi importu, niezależnie od uzyskanych kredytów, musiała towarzyszyć wysoka dynamika wywozu. W 1947 r. wartość eksportu wyniosła 244,8 mln dol., co oznaczało przekroczenie poziomu osiągniętego w roku poprzednim o 84%. Zarysowały się jednocześnie pewne zmiany strukturalne. Zmniejszył się udział węgla i koks, natomiast zwiększono eksport wyrobów hutniczych, cementu, szkła, artykułów metalowych i włókienniczych. Zapoczątkowano powojenny wywóz artykułów rolno-spożywczych (jaj, cukru i nasion), głównie do krajów kapitalistycznych⁴¹.

W eksporcie główną rolę odgrywały surowce i materiały. Ich udział w 1947 r. sięgał 71%, natomiast artykułów konsumpcyjnych — 28%, w tym żywności — 12%. Na dobra inwestycyjne przypadało tylko 1% naszego wywozu⁴².

W 1948 r. nastąpił ponad dwukrotny wzrost eksportu, który osiągnął wartość około 533 mln dol. Bardzo ożywił się wywóz węgla, szczególnie do ZSRR, radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec i krajów skandynawskich. Było to ściśle związane z realizacją nowych porozumień handlowych, a zwłaszcza polsko-radzieckiej umowy o wymianie towarów i kredytach. Utrzymała się wysoka dynamika eksportu artykułów hutniczych, tkanin bawełnianych i artykułów rolno-spożywczych.

W ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej dynamika eksportu uległa znacznemu zwolnieniu (przyrost o 16,1% w stosunku do 1948 r.). Stanowiło to następstwo pogarszających się stosunków z krajami kapitalistycznymi oraz większego zapotrzebowania we-

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 12; Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce w IV kwartale 1947 r. i przegląd sytuacji gospodarczej w roku 1947. AAN. CUP t. 386 k. 202.

⁴² Sprawozdanie Departamentu Obrotu Towarowego CUP z dnia 27 XI 1948. AAN. CUP t. 611 k. 1.

wnętrznego na niektóre wyroby przemysłowe. Ogólna wartość wywozu wyniosła 619 mln dol., co nie pokrywało w pełni importu⁴³. Mimo to przekroczone zostały zarówno szacunki, jak i narodowy plan gospodarczy na rok 1949.

W eksporcie, analogicznie jak w przywozie, zaszły istotne przemiany strukturalne (zob. tablica 51). Bardzo poważnie zmalał udział paliw, surowców i materiałów na korzyść towarów rolno-spożywczych i artykułów konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego. Zaczął się rozwijać eksport dóbr inwestycyjnych.

Tablica 51

Struktura polskiego eksportu w latach 1946—1949

Lata	Ogółem	Maszyny i urządzenia	Paliwa, surowce i materiały	Towary rolno- spożywcze	Towary konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego
1946	100	0,0	88,9	2,0	9,1
1947	100	1,0	71,0	12,7	15,3
1948	100	0,6	70,5	16,1	12,8
1949	100	2,4	64,5	20,6	12,5

Źródło: *Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 1966*. Warszawa 1967 s. 8.

Węgiel i koks, stanowiące w 1946 r. 73⁰/₀ całej wartości eksportu, zmniejszyły swój udział w wywozie z Polski w 1949 r. do 48⁰/₀⁴⁴. Świadczyło to o postępach w odbudowie kraju, który mógł oprócz tradycyjnego produktu eksportowego — węgla — wywozić również inne towary. Wykładnikiem osiągnięć było zapoczątkowanie eksportu takich wyrobów, jak: wagony kolejowe, parowozy, maszyny rolnicze, obrabiarki oraz niektóre chemikalia, a także ślód jęczmienny i ryby (tablica 52).

W strukturze geograficznej eksportu zmiany były niewielkie. Udział krajów demokracji ludowej zwiększył się z 44,3⁰/₀ w 1947 r. do 45,4⁰/₀ w 1949 r. Tak więc mimo zarysowujących się po roku

⁴³ Yearbook, jw. s. 571.

⁴⁴ Compendium, jw. s. 107 i nast.

Tablica 52

*Eksport z Polski niektórych wyrobów
w latach 1947—1949*

Artykuły	Jednostki miary	1947	1948	1949
Węgiel kamienny	tys. ton	17 566,0	24 626,0	26 757,0
Węgiel brunatny	tys. ton	4 217,0	4 252,0	3 609,0
Koks	tys. ton	1 465,0	1 567,0	1 856,0
Parowozy	szt.	—	14	30
Wagony towarowe	szt.	—	—	1 000
Obrabiarki do metali	szt.	—	—	125
Wyroby hutnicze	tony	61 079,0	155 088,0	151 453,0
Cynk	tony	12 952,0	29 684,0	37 834,0
Soda kaustyczna	tony	8 075,0	14 233,0	16 826,0
Soda kalcynowana	tony	13 305,0	24 266,0	37 877,0
Karbid	tony	1 349,0	4 252,0	
Papier	tony	4 387,0	29 790,0	20 417,0
Cement	tys. ton	422,7	257,6	506,6
Sól	tys. ton	29,4	73,6	112,8
Drób	tony	984,0	5 479,0	6 072,0
Jaja	mln. szt.	38,2	251,1	276,3
Ryby	tony	2 071,0	18 715,0	11 408,0
Jęczmień browarny	tony		21 116,0	1 228,0
Cukier	tony	110,1	192,6	183,4
Tkaniny bawełniane	tys. m	43 201,0	76 485,0	50 485,0
Tkaniny wełniane	tys. m'	942,0	4 840,0	5 877,0

Źródło: Zestawiono na podstawie Compendium statystycznego polskiego handlu zagranicznego w latach 1929—1938, 1945—1960. Warszawa 1961 s. 107 i nast.

1947 trudności politycznych w handlu między Wschodem i Zachodem nasz eksport do krajów kapitalistycznych w latach planu trzyletniego kształtował się na stosunkowo wysokim poziomie. Przypuszczać należy, że czynnikiem względnego zmniejszenia wywozu do państw zachodnich był rozwój kontaktów w ramach obozu socjalistycznego. W 1949 r. do krajów kapitalistycznych kierowano 45⁰/₀ eksportowanego węgla, 80,4⁰/₀ artykułów rolno-spożywczych i 34,1⁰/₀ dóbr konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego. Największymi odbiorcami polskich towarów wśród państw kapi-

talistycznych były: Wielka Brytania, Szwecja, Francja, Dania, Włochy i Holandia. Kupowały one przede wszystkim węgiel oraz artykuły rolno-spożywcze. Kraje demokracji ludowej odbierały prawie cały nasz eksport maszyn i urządzeń (97,3%) oraz około dwóch trzecich wywozu artykułów konsumpcyjnych wytwarzanych przez przemysł⁴⁵.

Głównym partnerem Polski w zakresie eksportu był od 1945 r. Związek Radziecki. Chociaż jego udział w wywozie zmalał z 28,7% w 1947 r. do 19,4% w 1949 r., to jednak pod względem masy przyjmowanych towarów ZSRR znacznie wyprzedzał inne kraje. W latach planu odbudowy zbliżyły się do niego Niemiecka Republika Demokratyczna (10,5% udziału w naszym eksporcie) oraz Czechosłowacja (8,6%)⁴⁶. Podstawowymi artykułami sprzedawanymi do Związku Radzieckiego były: węgiel kamienny (rocznie ok. 8 mln ton), cynk i blacha cynkowa, wyroby walcowane, soda kaustyczna i kalcynowana, cement, szkło okienne, cukier i tkaniny. Do NRD wywoziliśmy węgiel, koks, surówkę żelaza, drób i ryby. Czechosłowacja importowała z Polski, oprócz węgla, energię elektryczną, cynk i blachę cynkową, surówkę i chemikalia.

Bilans handlu zagranicznego

Lata 1947—1949 charakteryzowały się, w porównaniu z okresem bezpośrednio powojennym, znacznym rozszerzeniem stosunków handlowych Polski z innymi krajami. Złożyły się na to zarówno rosnące potrzeby naszej gospodarki w zakresie artykułów importowanych, jak też ujawniające się — w związku z odbudową innych krajów europejskich — nowe możliwości eksportowe. Wymianie towarowej sprzyjał także początkowo dobry klimat międzynarodowy, którego pogorszenie dało o sobie znać w drugim roku realizacji planu odbudowy gospodarczej.

Obserwując dynamikę handlu zagranicznego, stwierdzamy korzystne zjawisko szybszego wzrostu eksportu niż importu. Prze-

⁴⁵ Tamże s. 108.

⁴⁶ Tamże s. 208.

ciężne roczne tempo wywozu w planie trzyletnim kształtowało się w granicach 58⁰/₀, zaś przywozu 41⁰/₀ ⁴⁷. Pozwoliło to zlikwidować już w drugim roku planu odbudowy ujemne saldo handlu zagranicznego. Wprawdzie pewne zahamowanie w 1949 r. dynamiki eksportu spowodowało powtórne pojawienie się ujemnego salda handlowego, ale znacznie mniejszego niż w 1947 r. (tablica 53).

Tablica 53

Bilans handlowy Polski w latach 1947—1949

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
	w mln dolarów		
Import	320,0	516,0	632,0
Eksport	248,0	533,0	619,0
Saldo	-72,0	+17,0	-13,0
	w mld zł dewizowych		
Import	1280,6	2065,6	2529,8
Eksport	985,0	2125,1	2475,3
Saldo	-295,6	+59,5	-54,5

Zródło: Yearbook of International Trade Statistics 1955 s. 571; Compendium statystyczne polskiego handlu zagranicznego w latach 1929—1938, 1945—1960. Warszawa 1961 s. 51.

Na niezbyt duży deficyt bilansu handlu zagranicznego w planie trzyletnim wywarł wpływ układ cen na rynkach światowych. Bezpośrednio po wojnie, na skutek oparcia polskiego eksportu prawie wyłącznie na węglu kamiennym, stosunek cen artykułów wywożonych i przywożonych kształtował się dla nas niekorzystnie. Wynikało to przede wszystkim z konieczności importowania bardzo szerokiego asortymentu produktów, począwszy od artykułów spożywczych, na urządzeniach przemysłowych kończąc. Wysokie ceny na te dobra, wywołane zniszczeniami wojennymi i wielkim zapo-

⁴⁷ P. Bożyk, B. Wojciechowski. Handel zagraniczny Polski 1945—1969. Warszawa 1971 s. 131.

trzebowaniem ze strony prawie wszystkich państw europejskich, powodowały konieczność stałego zwiększania ilości eksportowanego węgla.

Począwszy od 1946 r., nastąpiła znaczna poprawa w zakresie cen uzyskiwanych w eksporcie. Stanowiła ona rezultat rozszerzenia asortymentu sprzedawanych przez Polskę towarów oraz korzystnej koniunktury na węgiel. Wzrost cen eksportowych utrzymał się przez cały okres planu trzyletniego. Wobec równoczesnego spadku w 1949 r. cen płaconych w imporcie oznaczało to poprawę rentowności naszego handlu (tablica 54).

Tablica 54

Dynamika cen i terms of trade w obrotach polskiego handlu zagranicznego w latach 1947—1949

Lata	Ekspert	Import	Terms of trade
1947	100,0	100,0	100,0
1948	131,0	111,6	117,5
1949	132,0	103,2	128,5

Zródło: P. Bożyk, B. Wojciechowski. *Handel zagraniczny Polski 1945—1969*. Warszawa 1971 s. 190.

Decydujący wpływ na wysokość terms of trade miały artykuły rolno-spożywcze. Ich ceny w okresie powojennym ukształtowały się na znacznie wyższym poziomie niż pozostałych dóbr. Stąd też ograniczenie w latach planu odbudowy gospodarczej importu artykułów rolno-spożywczych oraz rozpoczęcie ich wywozu sprzyjało podnoszeniu efektywności handlu zagranicznego.

Korzystny układ cen artykułów importowanych i eksportowanych w powiązaniu z dynamicznym rozwojem obrotów spowodował wzrost udziału naszego kraju w handlu światowym. W wywozie zwiększył się on z 0,63% w 1947 r. do 1,01% w 1949 r., w eksporcie zaś z 0,52% do 1,07%⁴⁸. Nie odpowiadało to jednak w pełni potrzebom i możliwościom gospodarki polskiej. Rola handlu za-

⁴⁸ Compendium, jw. s. 71.

granicznego, mimo okazałego wkładu w realizację zadań odbudowy, była niedostateczna. W pierwszej połowie 1948 r. obroty na 1 mieszkańca wyniosły 21 dolarów, gdy analogiczny wskaźnik w Anglii wynosił 144 dol., w Belgii — 212 dol., Bułgarii — 17 dol., Czechosłowacji — 62 dol., Francji — 47 dol., na Węgrzech — 18 dol. i we Włoszech — 23 dol.⁴⁹

Istniała zatem obiektywna potrzeba zwiększenia naszej wymiany, zwłaszcza z krajami obozu demokracji ludowej. Stwarzała ją przede wszystkim perspektywa realizacji zadań uprzemysłowienia kraju oraz powstanie w styczniu 1949 r. RWPG. Warunkiem rozwoju handlu zagranicznego było unowocześnienie jego struktury, co oznaczało zwiększenie wywozu maszyn oraz wyrobów gotowych pochodzenia przemysłowego. Wobec pogarszającej się sytuacji międzynarodowej należało dokonać zasadniczych zmian w strukturze geograficznej handlu zagranicznego w celu umocnienia i rozwinięcia stosunków z krajami demokracji ludowej.

⁴⁹ Obroty z zagranicą w 1948 r. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 1 s. 47.

Rozdział dziesiąty

FINANSE

Ewolucja systemu finansowego

Zamierzenia w dziedzinie finansów na lata 1947—1949 sprowadzały się do walki ze zjawiskami inflacyjnymi, utrzymania stałej siły nabywczej pieniądza, zapewnienia równowagi budżetowej i usprawnienia funkcjonowania aparatu kredytowego. W ostatnim roku planu odbudowy większy nacisk położono na wzmożenie procesów akumulacyjnych w gospodarce i walkę z elementami kapitalistycznymi. Równocześnie z rozwiązywaniem bieżących zadań polityki finansowej dokonano znacznego postępu w dziedzinie dostosowania systemu finansowego państwa do potrzeb nowej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej. Nastąpiła daleko idąca ewolucja poszczególnych instytucji finansowych od form typowych dla ustroju kapitalistycznego do rozwiązań odpowiadających warunkom gospodarki planowej. Reformami objęto podstawowe elementy systemu finansowego, a przede wszystkim: budżet państwa, bankowość i finanse przedsiębiorstw uspołecznionych.

Założenia planu trzyletniego, które określiły jedynie główne zasady gospodarki finansowej, silnie akcentowały potrzebę włączenia jej w system planowania. Zgodnie z ustawą lipcową już w 1947 r. przewidywano skoordynowanie budżetu państwowego, planu inwestycyjnego i rozdziału kredytów obrotowych. Ogólny

plan gospodarki finansowej, obejmujący poszczególne działy ekonomiki kraju, miał powstać w 1948 r.¹

Wyprzedzając postanowienia ustawy o planie odbudowy gospodarczej, Ministerstwo Skarbu przygotowało projekt zasad systemu finansowego. Został on przyjęty przez Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów 18 lipca 1947 r., uchwalony zaś przez Radę Ministrów 21 sierpnia tegoż roku².

Uchwała Rządu określiła przede wszystkim kształt państwowego planu finansowego. Łączył on i koordynował szereg szczegółowych planów, a mianowicie: budżet państwowy, budżety samorządowe, plany finansowe przedsiębiorstw państwowych, spółdzielczości, obrotu z zagranicą oraz plan sfinansowania inwestycji, plan ubezpieczeń, funduszy socjalnych, plan kredytowy i kasowy³.

Do przygotowania poszczególnych planów cząstkowych zobowiązano odpowiednie jednostki administracyjne i gospodarcze. Na ich podstawie Ministerstwo Skarbu w porozumieniu z Centralnym Urzędem Planowania zamierzało opracować państwowy plan finansowy, będący częścią składową narodowego planu gospodarczego. Uchwała z 21 sierpnia 1947 r. określiła kompetencje Narodowego Banku Polskiego w zakresie przygotowywania i kontroli wykonania planu kredytowego. Usankcjonowała bezpośrednie zaopatrywanie przez NBP przedsiębiorstw państwowych w środki obrotowe. Postanawiała, że oprócz banku emisyjnego centralnymi instytucjami kredytowymi będą: Bank Gospodarstwa Krajowego, Państwowy Bank Rolny, Poczta Kasa Oszczędności, Bank Gospodarstwa Spółdzielczego, Bank Handlowy w Warszawie, Bank Związku Spółek Zarobkowych oraz przewidziany do uruchomienia Bank Komunalny.

W ramach pogłębienia specjalizacji instytucji kredytowych całość finansowania inwestycji pozarolniczych w ramach państwo-

¹ Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

² Zob. System finansowy. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 15 s. 609; B. Błażowski. Nowy system finansowy. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 21 s. 823.

³ Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie zasad systemu finansowego. *Monitor Polski* 1947 nr 120 poz. 762.

wego planu inwestycyjnego, łącznie z wyposażeniem w środki obrotowe przedsiębiorstw budowlano-montażowych, zamierzano skupić w Banku Gospodarstwa Krajowego. Finansowanie wytwórczości i zbytu płodów rolnych oraz ich przetworów, a także inwestycji na terenie wiejskim, powierzono Państwowemu Bankowi Rolnemu. Bank Gospodarstwa Spółdzielczego miał stać się centralą finansową dla wszystkich spółdzielni kredytowych. Związkowi samorządowym, do czasu powołania Banku Komunalnego, gwarantowano kredyty Polskiego Banku Komunalnego i Komunalnego Banku Kredytowego w Poznaniu. Natomiast przedsiębiorstwom prywatnym umożliwiono czerpanie ze środków Banku Handlowego w Warszawie oraz Banku Związku Spółek Zarobkowych⁴.

Reformy proponowane w 1947 r. nie przewidywały radykalnych zmian w dotychczasowym systemie finansowym państwa. Jednak już w maju 1948 r. w związku z dyskusją CUP-owską Departament Finansowy CUP wysunął program pogłębienia planowania finansowego. Program przewidywał, że w latach 1948—1949 nastąpi objęcie systemem bezpośredniego finansowania wszystkich przedsiębiorstw prywatnych i spółdzielczych. Postulowano także znaczne wzmocnienie oddziaływania systemu finansowego na rolnictwo oraz urzeczywistnienie daleko idącej reformy bankowej⁵.

Nowe ustalenia znacznie przyspieszyły przemiany w systemie finansowym kraju, jak również wprowadziły nowe rozwiązania, często odmienne od proponowanych w uchwale z sierpnia 1947 r. Było to ściśle powiązane z przemianami politycznymi w kraju oraz ewolucją ustroju gospodarczego. W latach 1948—1949 reformy objęły przede wszystkim system budżetowy oraz kredytowy.

Do 1947 r. charakter budżetu państwa nawiązywał do ukształtowanego w okresie międzywojennym. Szczególnym jego rysem było rozdzielenie budżetu państwowego od samorządowego i wydzielenie finansów ubezpieczeń społecznych. Stąd też zakres bud-

⁴ Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r., jw.; T. Dietrich. Zasady systemu finansowego Polski powojennej. Wyd. II. Warszawa 1948 s. 59 i nast.

⁵ Projekt przebudowy ustroju finansowego. AAN. CUP t. 1728.

żetu centralnego ograniczono głównie do sfery problemów związanych z administracją kraju, prelininując w nim jedynie dochody i wydatki poszczególnych resortów. Budżet obejmował część przedsiębiorstw państwowych oraz utworzony w związku z reformą rolą Państwowy Fundusz Ziemi. Tak ważne zadanie jak odbudowa gospodarki narodowej tylko częściowo wchodziło do budżetu. W 1946 r. udział budżetu centralnego w łącznej sumie środków przeznaczonych na finansowanie zadań ogólnokrajowych stanowił zaledwie około 45⁰/₀⁶. Uzupełniały go budżety samorządów, które czerpały dochody z podatków i opłat oraz Samorządowego Funduszu Wyrównawczego⁷.

Już w pierwszym roku planu odbudowy nastąpiło rozszerzenie zakresu budżetu państwowego. Włączono do niego Fundusz Apropizacyjny oraz uruchomiono dotacje na środki obrotowe przedsiębiorstw państwowych. Rok następny przyniósł powiększenie zakresu budżetu o inwestycje jednostek budżetowych oraz nadwyżki rachunków różnic cen i rozliczeń z tytułu środków obrotowych przedsiębiorstw. W 1949 r. w budżecie znalazły się: saldo płatności z zagranicą, Samorządowy Fundusz Wyrównawczy oraz fundusze Pracy i Gospodarki Mieszkaniowej. Wprowadzono także finansowanie ze środków budżetowych inwestycji przedsiębiorstw państwowych, znosząc całkowicie dotychczasowe kredyty banków państwowych. Budżet centralny zasiliły nadwyżki środków finansowych ubezpieczeń społecznych i gospodarczych.

W rezultacie bardzo poważnie wzrosło znaczenie budżetu jako czynnika wiążącego poszczególne dziedziny działalności gospodarczej i socjalno-kulturalnej. Jego wydatki osiągnęły w końcu planu trzyletniego około dwóch trzecich ogólnej kwoty środków pieniężnych wydatkowanych przez państwo⁸.

⁶ Z. Pirożyński. Perspektywy gospodarki budżetowej w roku 1947. *Wiadomości Narodowego Banku Polskiego* 1947 nr 5 s. 59.

⁷ Szerzej zob.: A. W. Zawadzki. Budżety terenowe. W: *Finanse w Polsce Ludowej w latach 1944—1960*. Warszawa 1964 s. 151 i nast.

⁸ Por. J. Kosiński. Preliminarz budżetowy na rok 1948. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 23 s. 920; Z. Pirożyński. Budżet państwowy Polski Ludowej w okresie odbudowy. *Zeszyty Naukowe SGPiS* 1961 nr 29 s. 40 i nast.

W 1948 r. pod wpływem zmian w systemie gospodarczym kraju zapoczątkowano nową reformę bankową, bardziej radykalną od proponowanej w uchwale Rady Ministrów z 21 sierpnia 1947 r. Według badaczy tego zagadnienia opierała się ona na następujących przesłankach:

- maksymalnej koncentracji zasobów pieniężnych celem ułatwienia centralnego nimi dysponowania,
- centralizacji w Ministerstwie Skarbu kierowania bankowością,
- unifikacji przepisów bankowych i rozdziału kompetencji,
- likwidacji w bankach rachunków sprzed 1945 r.⁹

Reforma przeprowadzana była od jesieni 1948 r. do początków 1950 r., a pewne korekty nastąpiły jeszcze w 1951 r. Na podstawie trzech dekretów z 25 października 1948 r.¹⁰ uregulowany został tryb zapoczątkowanej bezpośrednio po wojnie likwidacji niektórych instytucji kredytowych. Jednocześnie usankcjonowano trzy typy banków: państwowe, spółdzielcze oraz spółki akcyjne. W ich skład wchodziły instytucje kredytowe dotychczas działające, bądź też nowo zorganizowane.

Trzon bankowości miało stanowić sześć państwowych instytucji kredytowych: Narodowy Bank Polski, Bank Inwestycyjny, Bank Rolny, Bank Komunalny, Bank Rzemiosła i Handlu oraz Powszechna Kasa Oszczędności. Poszczególne banki cechowała daleko idąca specjalizacja w zakresie kierunków kredytowania gospodarki narodowej.

Narodowy Bank Polski oprócz prowadzenia działalności emisyjnej koncentrował obroty kasowe Skarbu Państwa oraz zajmował się planowaniem kredytów i kontrolą całej gospodarki finansowej. Reforma z 1948 r. silnie podkreśliła nadrzędną rolę NBP w sto-

⁹ M. L. Kostowski, J. Szczepaniec. *Banki w Polsce Ludowej*. Warszawa 1972 s. 189.

¹⁰ O zasadach i trybie likwidacji niektórych przedsiębiorstw bankowych. *DzURP* 1948 nr 52 poz. 410; O zasadach i trybie likwidacji niektórych instytucji kredytu długoterminowego, jw. poz. 411; O reformie bankowej, jw. poz. 412.

sunku do innych banków. Stał się on centralą kredytu krótkoterminowego¹¹.

Od 1 listopada 1948 r. rozpoczął działalność Bank Inwestycyjny na podstawie agend i aktywów zlikwidowanego Banku Gospodarstwa Krajowego. Skupiał on środki finansowe przeznaczone na inwestycje i administrował nimi. Wykonywał również funkcje kontrolne w zakresie działalności inwestycyjnej.

W rok później uruchomiono zapowiadziany w uchwale z 21 sierpnia 1947 r. Bank Komunalny, który przejął placówki oraz środki finansowe Polskiego Banku Komunalnego i Komunalnego Banku Kredytowego w Poznaniu. Jego zadaniem było finansowanie związków samorządu terytorialnego i ich instytucji gospodarczych.

Z dniem 1 stycznia 1950 r. podjęły działalność: Bank Rolny, Bank Rzemiosła i Handlu oraz Powszechna Kasa Oszczędności.

Powołane dekretem o reformie bankowej, oprócz państwowych, spółdzielcze instytucje kredytowe pozbawiono większego znaczenia gospodarczego. Zlikwidowany został pod wpływem reform w spółdzielczości oraz ograniczenia jej autonomii Bank Gospodarstwa Spółdzielczego. Nowo powstałe gminne i pracownicze kasy spółdzielcze oraz miejskie spółdzielnie kredytowe podporządkowano bankom państwowym. Obsługiwały one bezpośrednio potrzeby finansowe rzemiosła, ludności chłopskiej oraz warstw pracujących w miastach.

Dekret o reformie bankowej przewidywał utrzymanie niektórych banków w formie spółek akcyjnych, a więc przedwojennego Banku Polskiego i Banku Polska Kasa Opieki. Projektowano powołanie Banku Handlu Zagranicznego, również jako spółki akcyjnej. Zostało to zrealizowane z pewnymi zmianami w 1951 r. przez powierzenie funkcji finansowania obrotów z zagranicą Bankowi Handlowemu w Warszawie.

Niektóre z nowych instytucji kredytowych nie zdążyły w pełni

¹¹ Por. Z. Landa u. Przeobrażenia aparatu bankowego. W: *Gospodarka Polski Ludowej 1944—1955*. T. 1. Warszawa 1974 s. 123 i nast.

rozwinąć swej działalności, gdyż szybko zostały zlikwidowane. Los taki spotkał już w 1950 r. Bank Rzemiosła i Handlu oraz miejskie spółdzielnie kredytowe i pracownicze kasy spółdzielcze. W 1951 r. przerwał działalność Bank Komunalny¹². Powyższe zmiany były wyrazem trwającej ewolucji modelu gospodarczego Polski. Odrzucenie zasady trójsektorowości, ograniczenie roli samorządu terytorialnego oraz nacisk na likwidację własności nie uspołecznionej spowodowały, że niektóre instytucje kredytowe okazały się zbędne. Dotyczyło to szczególnie Banku Rzemiosła i Handlu obsługującego sektor prywatny oraz centrali finansowej samorządów, tj. Banku Komunalnego.

Odmienne potoczyły się losy Banku Handlowego w Warszawie. Dekret o reformie bankowej przewidywał jego likwidację, jednak w praktyce nastąpiła jedynie zmiana wykonywanych funkcji. Pod wpływem ówczesnej polityki finansowej Bank zrezygnował z kredytowania firm prywatnych i stopniowo przejmował od innych instytucji obsługę handlu zagranicznego. W rezultacie lata 1948 i 1949 stanowiły szczytowy punkt rozwoju Banku Handlowego w pierwszym okresie istnienia Polski Ludowej¹³.

Reforma bankowa z 1948 r., łącznie z dokonanymi korektami, zachowała część instytucji kredytowych, wiele też zlikwidowała, powołując nowe, często o zbliżonym charakterze. W rezultacie zmniejszyła się liczba banków oraz ich placówek terenowych. Powstała sieć wyspecjalizowanych jednostek, silnie powiązanych z systemem gospodarki planowej. Nastąpiła centralizacja systemu bankowego, co było szczególnie potrzebne wobec oczekujących go zadań w planie sześcioletnim.

Przebieg reformy wyraźnie wskazywał, że władza ludowa, podobnie jak w latach poprzedzających plan trzyletni, nie zamierzała przeprowadzić nacjonalizacji banków. Jak twierdzi Zbigniew Lan-

¹² M. L. Kostowski, J. Szczepaniec. *Banki*, jw. s. 187 i nast.; W. Jaworski. *Zarys rozwoju systemu kredytowego w Polsce Ludowej*. Warszawa 1958 s. 143 i nast.

¹³ Z. Landau, J. Tomaszewski. *Bank Handlowy w Warszawie SA. Historia i rozwój 1870—1970*. Warszawa 1970 s. 175 i nast.

dau¹⁴, przemawiały za tym przede wszystkim względy gospodarcze. Banki prywatne były po wojnie finansowo bardzo osłabione, a więc ich upaństwowienie nie mogło przynieść państwu większych korzyści. Nacjonalizacja spowodowałaby konieczność wypłacenia odszkodowań kapitałowi obcemu, funkcjonującemu w naszej bankowości. Dlatego też wybrano dogodniejszą drogę podporządkowania państwu instytucji kredytowych: ich gruntowną reorganizację.

Od 1947 r. podstawową formą zasilania gospodarki w środki finansowe przez banki stał się kredyt bezpośredni. Wprowadzono zakaz używania weksli i transakcji kredytowych między jednostkami gospodarki uspołecznionej. Jedynie jednostkom prywatnym udzielano kredytów w drodze dyskonta weksli¹⁵. Stworzyło to podstawę do rozwoju bankowej kontroli działalności przedsiębiorstw oraz planowego regulowania polityki banków.

Reforma systemu kredytowego stanowiła ważny krok w kierunku dostosowania aparatu finansowego do warunków gospodarki socjalistycznej. Bankowość została silniej podporządkowana polityce państwa i planowaniu. Nastąpiło jej wzmocnienie organizacyjne, głównie dzięki dalszej centralizacji decyzji w bankach państwowych. Szereg rozwiązań wyraźnie opierało się na doświadczeniach radzieckich.

W latach 1947—1949 doskonalono również zasady systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych. Rozdzielono w nich fundusze inwestycyjne od eksploatacyjnych oraz wprowadzono normatywy środków obrotowych tworzonych z dotacji budżetowych. Ugruntowano przymus uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym¹⁶.

System finansowy przedsiębiorstw produkcyjnych oparto na cenach rozliczeniowych, które pokrywały planowane koszty własne oraz wskaźnik zysku. Gwarantowało to rentowność, konieczną do

¹⁴ Czy w Polsce Ludowej dokonano nacjonalizacji banków? *Przegląd Historyczny* 1969 z. 4 s. 700.

¹⁵ W. Pruss. Kredyt bankowy i polityka kredytowa. W: *Finanse*, jw. s. 67 i nast.

¹⁶ Dekret z dnia 3 lutego 1947 r. o obowiązku uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym. *DzURP* 1947 nr 16 poz. 61.

wprowadzenia systemu bodźców materialnych dla załóg. Nadwyżki lub niedobory między cenami rozliczeniowymi a faktycznymi były przekazywane lub pokrywane z rachunku różnic cen prowadzonego przez NBP. Zyski przedsiębiorstw dzielono na podatek dochodowy i obrotowy, premię załogi i uzupełnienie normatywnych środków obrotowych.

W latach 1948—1949 dokonano zasadniczych zmian w systemie dysponowania przez przedsiębiorstwa środkami na działalność inwestycyjną. Scentralizowano fundusze amortyzacyjny oraz inwestycyjny w Ministerstwie Przemysłu i Handlu, ograniczając tym samym swobodę działania jednostek produkcyjnych¹⁷. Reforma stanowiła kolejny krok w kierunku centralizacji dyspozycji gospodarczej, była istotnym elementem procesów mających przygotować ekonomikę kraju do zadań industrializacji.

Dalsze ustalenia uchwały Rady Ministrów z 21 sierpnia 1947 r. realizowano stopniowo. W 1948 r. powstał pierwszy plan obejmujący całokształt działalności kredytowej. Zawierał on wyłącznie zadania w dziedzinie rozdziału środków, nie był natomiast powiązany z innymi funkcjami bankowymi. Brak odpowiednich materiałów analitycznych z przedsiębiorstw spowodował, że plan kredytowy okazał się nierealny, pozwolił jednak na realizację przez NBP polityki państwa w dziedzinie popierania gospodarki społecznej i drobnego chłopstwa oraz ograniczania elementów kapitalistycznych¹⁸.

Do 1948 r. plan finansowy nie był w pełni zharmonizowany z planami rzeczowymi poszczególnych działów gospodarki. Dopiero w 1949 r. ujęto w planie przemysłowo-finansowym łącznie problemy rzeczowe i finansowe przedsiębiorstw produkcyjnych¹⁹. Umożliwiło to ocenę działalności poszczególnych jednostek wytwórczych

¹⁷ B. Blass, M. Weralski. Rozwój systemu finansowego i gospodarki finansowej przedsiębiorstw państwowych. W: *Finanse*, jw. s. 257 i nast.

¹⁸ W. Jaworski. Zarys, jw. s. 130 i nast.

¹⁹ A. Kawczyński. Z zagadnień metody planowania finansowego. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 8 s. 429.

zarówno z punktu widzenia realizacji zadań rzeczowych, jak i wyników finansowych.

Plany finansowe opracowywane do 1948 r. nie zawierały także planu kasowego, co przesądzało o ich wycinkowym charakterze i sprawiało, że okrojony państwowy plan finansowy koordynował jedynie plany odcinkowe, nie tworząc jednolitego systemu, i tylko częściowo wpływał na przebieg zjawisk finansowych w kraju²⁰.

Stopniowe wprowadzanie planowania finansowego, ewolucja systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych i budżetu oraz reforma bankowości spowodowały zasadnicze zmiany w gospodarce finansowej. W ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej system finansowy państwa znacznie odbiegał od ustalonego w okresie międzywojennym i nosił w sobie szereg elementów socjalistycznych. Jego cechą charakterystyczną był stale rosnący wpływ państwa na poszczególne odcinki gospodarki finansowej i pośrednio na całą ekonomikę kraju.

Sytuacja finansowa kraju w latach 1947—1949

Realizowana w latach planu odbudowy gospodarczej polityka finansowa nawiązywała do zasad wypracowanych bezpośrednio po wojnie. Jej podstawowym zadaniem było sprawne gromadzenie środków na odbudowę kraju. Jednocześnie przestrzegano zasady, aby zbyt duża akumulacja nie pociągnęła za sobą zakłóceń na rynku. Aparat finansowy włączony został także w proces przebudowy ustroju społeczno-gospodarczego Polski i realizacji polityki klasowej ludowego państwa.

W założeniach planu odbudowy gospodarczej wyraźnie podkreślono konieczność walki z objawami inflacji oraz dążność do osiągnięcia stabilizacji kursu złotego w stosunku do walut zagranicznych. Stanowiło to kontynuację polityki zapoczątkowanej przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Przeprowadzone przez

²⁰ Por. Z. Pirożyński. System budżetowy Polski Ludowej. Warszawa 1952 s. 91 i nast.

rząd w latach 1944—1945 reformy walutowe o wybitnie deflacyjnym charakterze uchroniły w znacznym stopniu kraj przed niebezpiecznymi skutkami nadmiernej ilości pieniądza w obiegu, dając jednocześnie państwu środki na odbudowę gospodarczą²¹.

Marża emisyjna uzyskana w wyniku wymiany waluty nie mogła stanowić źródła dochodów państwa na dłuższy okres. Na odbudowę życia gospodarczego potrzebne były środki finansowe. W ciągu 1946 r. całkowita ilość pieniędzy na rynku podniosła się z 37,4 do 99,5 mld zł. Charakterystyczne było przy tym wyższe tempo wzrostu podaży pieniądza bankowego w porównaniu z gotówkowym, co wynikało ze stopniowego rozwoju obrotu bezgotówkowego²².

Dalszy poważny wzrost obiegu pieniądza nastąpił w 1947 r. Całkowita podaż pieniądza gotówkowego i bankowego wyniosła 67 mld zł. Obieg banknotów powiększył się o 52⁰/₀ i osiągnął w końcu 1947 r. 91,5 mld zł²³. Było to przede wszystkim wyrazem postępów w odbudowie kraju. Suma kredytów krótkoterminowych udzielonych przez banki osiągnęła w końcu 1947 r. stan 142,3 mld zł²⁴.

Wydatkując tak znaczne sumy, państwo prowadziło zgodnie z przyjętymi zasadami polityki finansowej wyężony drenaż rynku pieniężnego. Wysiłki zmierzające do powiększenia dochodów budżetowych skoncentrowano na sektorze nie uspołecznionym. Sprzyjał temu ukształtowany w 1946 r. system podatkowy, który gospodarce prywatną obciążał w znacznie większym stopniu niż uspołecznioną. Nacisk położono na pobór podatku gruntowego, powołując wojewódzkich i powiatowych pełnomocników rządowych do

²¹ Por. Z. L a n d a u. Polityka finansowa Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Warszawa 1965 s. 110; tenże: Reformy walutowe na ziemiach polskich w 1945 r. *Kwartalnik Historyczny* 1968 nr 1 s. 59.

²² W. F i s c h e r. Rynek pieniężny w Polsce. Sprawozdanie za II półrocze 1947 r. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7 s. 3.

²³ Tamże s. 6.

²⁴ W. J a w o r s k i. Zarys, jw. s. 122.

spraw podatku gruntowego²⁵. W rezultacie ściągnięto w 1947 r. z tego tytułu 3 904 mln zł²⁶.

W miastach z całą siłą wykorzystywano środki nacisku fiskalnego na sektor nie uspołeczniony, ustanowione w okresie „bitwy o handel”. Regulująco na sytuację walutową w 1947 r. wpłynęło również funkcjonowanie daniny narodowej na zagospodarowanie ziem odzyskanych. Do pierwszych dni marca wpłynęło z tego tytułu około 9 mld zł²⁷.

Jednocześnie rozszerzono i zaostrzono system domiarów, stanowiący ważne narzędzie walki z elementami kapitalistycznymi. W rezultacie w 1947 r. wymiar podatku obrotowego od gospodarki nie uspołecznionej był trzykrotnie, dochodowego podatku zaś dwa i półkrotnie wyższy niż w roku poprzednim²⁸. Łączne wpływy z danin publicznych oraz monopolii państwowych wyniosły w 1947 r. 157,5 mld zł i były około 3 razy większe niż w 1946 r.²⁹

Zwyzka emisji pieniądza spowodowała mimo silnej akcji drenażowej wystąpienie na jesieni 1947 r. objawów inflacyjnych. Powodem emisji była konieczność finansowania inwestycji planu trzyletniego, a także likwidacja wojennych świadczeń rzeczowych rolnictwa, ograniczenie dostaw UNRRA oraz wzrost płac nominalnych. Wszystkie te czynniki, zarówno zewnętrzne, jak i będące wynikiem decyzji politycznych i gospodarczych rządu, rzutowały na sytuację rynkową.

Wobec stale niedostatecznej podaży towarów oraz rozwoju spekulacji nastąpił szybki wzrost cen³⁰, a siła nabywcza złotego obni-

²⁵ Ustawa z dnia 3 czerwca 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego. *DzURP* 1947 nr 43 poz. 224.

²⁶ *Rocznik Statystyczny* 1949 s. 152.

²⁷ Dekret z dnia 13 listopada 1946 r. o daninie narodowej na zagospodarowanie ziem odzyskanych. *DzURP* 1946 nr 61 poz. 341; CA KC PZPR 295/XI/444 k. 51.

²⁸ *Rocznik Statystyczny* 1949 s. 157—158.

²⁹ Tamże s. 152.

³⁰ Por. J. Kaliński. Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności, lipiec 1946—grudzień 1948. *Kwartalnik Historyczny* 1969 nr 2 s. 319.

żyła się w 1947 r. aż o 28% w stosunku do roku poprzedniego³¹. Jednocześnie olbrzymie zyski płynęły do kieszeni spekulantów oraz wielu właścicieli drobnych zakładów przemysłowych, kupców i bogatszego chłopstwa. Według obliczeń GUS w 1947 r. prywatny handel przywłaszczył sobie bezprawnie około 10% dochodu narodowego, co stanowiło wartość około 1,5 mld zł (według cen z 1937 r.)³².

W tej sytuacji na podstawie odpowiednich decyzji politycznych drastycznie zaostrzono system ściągania środków finansowych z rynku. Ograniczono ulgi dla podatników oraz zwalczano interwencję czynników społecznych w obronie płatników³³. Jeszcze silniej podkreślano konieczność podniesienia wpływów z sektora nie uspołecznionego w mieście i na wsi. System fiskalny został bezpośrednio włączony do toczącej się walki o ograniczenie elementów spekulacyjnych i kapitalistycznych.

Zmieniono podstawę wymiaru podatków dochodowego i obrotowego oraz podniesiono opłaty skarbowe. Podatek dochodowy obciążał tzw. dochody cząstkowe, zróżnicowane w zależności od udziału pracy własnej podatnika w granicach od 5 do 50%, oraz dochód ogólny, gdy przekraczał 360 000 zł obiegowych, od 2 do 15%. Łącznie zatem wymiar tego podatku mógł sięgać 65% dochodów podatnika³⁴.

Jednocześnie wprowadzono z dniem 1 stycznia 1948 r. dla podmiotów gospodarki nie uspołecznionej obowiązek przymusowego oszczędzania. Powołano w tym celu Społeczny Fundusz Oszczędzania, który stanowił formę długoterminowej pożyczki państwowej na cele inwestycyjne³⁵. Zmodyfikowany podatek dochodowy, łącznie z wpłatami na SFO, spowodował wzrost sum odprowadzanych

³¹ W. Hagemeyer, W. Przelaskowski. *Problemy siły nabywczej pieniądza*. Warszawa 1968 s. 97.

³² *Dochód narodowy Polski 1947*. Warszawa 1949 s. 16.

³³ Por. Pismo Ministerstwa Skarbu do CKW PPS z dnia 20 lipca 1948 r. CA KC PZPR 235/XV/18 b.p.

³⁴ Dekret z dnia 25 października 1948 r. o podatku dochodowym. *DzURP* 1948 nr 52 poz. 414.

³⁵ AAN. KERM t. 61 b.p.

przez sektor prywatny na rzecz Skarbu. Ich udział w ogólnym dochodzie podatników podniósł się z 50⁰/₀ w 1947 r. do 68⁰/₀ w 1948 r. i 80⁰/₀ w ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej³⁶.

Podniesione zostały także stawki podatku obrotowego: dla prywatnego handlu z 2,0 do 2,5⁰/₀, a dla nie uspołecznionego przemysłu z 3,0 do 3,5⁰/₀³⁷. W rezultacie w 1949 r. dochody z gospodarki nie uspołecznionej z tytułu podatku obrotowego były o 83⁰/₀, dochodowego zaś o 119⁰/₀ wyższe niż w pierwszym roku planu trzyletniego. Łączne wpływy z obydwu podatków wyniosły w 1949 r. 67,0 mld zł³⁸.

Wzrost dochodów budżetowych z opodatkowania gospodarki nie uspołecznionej następował w sytuacji, kiedy stale kurczyła się liczba prywatnych przedsiębiorstw produkcyjnych i handlowych. Stąd też podatki były coraz większym ciężarem dla ich właścicieli. Stanowiły podstawowy element realizowanej przez państwo polityki likwidacji klasy kapitalistycznej. Łącznie z prawem karnym skarbowym, przewidującym surowe sankcje za wykroczenia podatkowe, oraz rozbudowaną kontrolą społeczną, system podatkowy stał się ważnym czynnikiem zmniejszania roli gospodarczej sektora prywatnego w miastach, szczególnie w zakresie handlu i rzemiosła.

Gdy chodzi o chłopów gospodarujących indywidualnie, oprócz podatku gruntowego ustanowiony został Społeczny Fundusz Oszczędzania Rolnictwa. Działał on na zasadach zbliżonych do SFO, obejmując gospodarstwa o przychodzie rocznym przekraczającym 60 q żyta. Jednocześnie zwiększono rozpiętość między najmniejszą a największą stawką podatku gruntowego z relacji 1 : 4 w 1947 r. do 1 : 9 w 1949 r. Zmiana ta odzwierciedlała politykę klasową państwa na wsi, gdyż prowadziła do silniejszego obciążenia finansowego bogatszego chłopstwa. W 1948 r. gospodarstwa o przychodowości do 60 q żyta, stanowiące 84⁰/₀ wszystkich podatników, miały zapłacić nieco ponad 40⁰/₀ wymiaru podatku grunto-

³⁶ S. Kołakowski. Opodatkowanie gospodarki nie uspołecznionej poza rolnictwem. W: *Finanse Polski Ludowej*, jw. s. 371.

³⁷ Dekret z dnia 25 października 1948 r. o podatku obrotowym. *DzURP* 1948 nr 52 poz. 413.

³⁸ S. Kołakowski. Opodatkowanie, jw. s. 376.

wego, a 16⁰/₀ gospodarstw o większej przychodowości — blisko 60⁰/₀ wymiaru. Łącznie wpłaty z tytułu podatku gruntowego i SFOR w 1949 r. były o 158⁰/₀ wyższe niż w pierwszym roku planu trzyletniego³⁹.

System podatków nałożonych na rolnictwo indywidualne miał wyraźnie na celu przyspieszenie przemian ustrojowych, zbudowanie na wsi podstaw socjalizmu. Szczególnie jaskrawo wystąpiły te aspekty polityki fiskalnej w 1949 r., gdy przystąpiono do kolektywizacji wsi oraz wypierania przedsiębiorczości prywatnej z drobnego przemysłu i handlu. Wpływy z gospodarki nie uspołecznionej osiągnęły wówczas 14,8⁰/₀ dochodów budżetowych (tablica 55).

Mimo nacisku podatkowego na gospodarkę prywatną, podstawowym źródłem wpływów budżetowych w latach planu odbudowy gospodarczej były świadczenia przedsiębiorstw uspołecznionych. Szczególną rolę odgrywał przy tym zreformowany podatek obrotowy, do którego włączono w 1949 r. akcyzy, podwyższono też stawki podatkowe na towary luksusowe. Udział wpłat z gospodarki uspołecznionej osiągnął dwie trzecie dochodów budżetowych⁴⁰. Wpłynął na to przede wszystkim stały wzrost liczby przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych, będący rezultatem walki prowadzonej z sektorem prywatnym. Jednocześnie rosła produkcja w odbudowywanych zakładach, co zwiększało ich świadczenia na rzecz państwa.

W 1949 r. w ramach polityki antyinflacyjnej wprowadzono system oszczędzania w gospodarce narodowej. Objęto nim przedsiębiorstwa uspołecznione, nakłady inwestycyjne oraz wydatki na administrację i instytucje społeczne. Przewidywano uzyskanie z tego tytułu 115 mld zł⁴¹. W ciągu trzech kwartałów 1949 r. oszczędności wyniosły 120,4 mld zł⁴².

³⁹ R. Winiewska. Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce w latach 1944—1955. Warszawa 1961 s. 53 i nast.

⁴⁰ Z. Pirożyński. Budżet, jw. s. 48.

⁴¹ Uchwała Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1949 r. o wprowadzeniu planowego systemu oszczędzania w gospodarce narodowej i zadaniach oszczędnościowych na 1949 r. AAN. PRM 290/2/17 k. 519.

⁴² Uchwała Rady Ministrów z dnia 22 grudnia 1949 r. w sprawie wyników wykonania uchwały Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1949 r. o wprowadze-

Na wielkość akumulacji kierowanej do budżetu oddziaływały również zmiany przepisów finansowych. W 1947 r. tylko 59⁰/₀ akumulacji przedsiębiorstw podległych Ministerstwu Przemysłu i Handlu odprowadzono do budżetu, reszta pozostawała w dyspozycji przedsiębiorstw. Na skutek zmian w systemie finansowym oraz tendencji centralistycznych kierowano do budżetu w 1949 r. już 71⁰/₀ wypracowanej akumulacji ⁴³.

Tablica 55

Dochody budżetu państwowego w latach 1947—1949

Źródła	1947	1948	1949
	w mld zł obiegowych		
R a z e m	222,0	449,1	675,5
Gospodarka uspołeczniona	146,7	304,1	453,3
w tym:			
podatki	34,9	84,7	249,8
wpłaty monopolii	62,0	78,2	8,4
rachunki wyrównawcze	—	128,9	78,7
amortyzacja	—	—	70,7
Gospodarka nie uspołeczniona	47,6	70,3	100,2
w tym:			
podatek obrotowy i dochodowy	34,8	63,0	67,0
podatek gruntowy	4,0	6,5	16,2
Społeczny Fundusz Oszczędzania ^a	—	—	16,5
Ludność	10,7	18,9	38,5
w tym:			
podatek od wynagrodzeń	7,4	15,0	32,5
Pożyczki i lokaty	0,9	29,7	30,2
Inne dochody	16,1	26,1	53,3
w tym:			
UNRRA i demobil	0,9	29,7	20,2

^a Tylko część wpłat SFO wchodziła do budżetu; łącznie wyniosły one w 1948 r. — 21,4 mld zł, w 1949 r. — 19,0 mld zł.

Źródło: Z. P i r o ż y Ń s k i. Założenia i rozwój budżetu państwowego. W: *Finanse Polski Ludowej w latach 1944—1960*. Warszawa 1964 s. 117.

niu planowego systemu oszczędzania w gospodarce narodowej i zadaniach oszczędnościowych na 1949 r. AAN. PRM 290/2/20 k. 2279.

⁴³ Tamże.

Nacisk fiskalny na gospodarkę prywatną oraz rozwój sektora uspołecznionego spowodowały bardzo szybki wzrost dochodów budżetowych. Na ich wielkość wywierała także wpływ widoczna poprawa sprawności aparatu finansowego oraz ewolucja systemu budżetowego zmierzająca do koncentracji dyspozycji środkami. W rezultacie wpływy do budżetu potroiły się w latach planu odbudowy gospodarczej (tablica 55).

W planie trzyletnim zdecydowanie najszybciej rosły świadczenia z tytułu podatków płaconych przez gospodarkę uspołecznioną. Było to świadectwem dynamicznej odbudowy ekonomiki kraju oraz postępującego procesu socjalizacji. Silnie podniosły się również dochody od ludności w wyniku wzrostu zatrudnienia i wpływów z podatku od wynagrodzeń. Poważnie obciążyły ludność świadczenia z tytułu opisanych przymusowych form oszczędzania. W strukturze wpływów budżetowych zdecydowanie dominowała gospodarka uspołeczniona. Było to rezultatem dokonanych w kraju reform społeczno-gospodarczych, a przede wszystkim nacjonalizacji przemysłu.

Wzrost środków budżetu państwa w powiązaniu z ewolucją systemu finansowego spowodował, że stał się on w latach 1947—1949 instytucją o zasadniczym znaczeniu gospodarczym. Skupiał podstawową część środków obsługujących ekonomikę kraju, co umożliwiło planowe dysponowanie nimi. Budżet państwa odgrywał ważną rolę w redystrybucji dochodu narodowego, o czym decydowały kierunki wydatkowania nagromadzonych sum.

Ogólne tempo wzrostu wydatków skarbowych w latach planu odbudowy gospodarczej było analogiczne jak przychodów (tablica 56).

Powodowały je szybka odbudowa życia gospodarczego i społecznego oraz rozszerzenie zakresu budżetu. W strukturze wydatków na gospodarkę narodową dominował przemysł, którego udział w 1949 r. wyniósł blisko 19%. Wyższe od nakładów na przemysł były tylko wydatki na cele kulturalno-oświatowe i socjalne. Natomiast wyraźnie mniejsze były wydatki gospodarcze na rolnictwo (w 1949 r. około 7%). Na zbliżonym poziomie (około 10%) kształtował się przez okres planu trzyletniego udział wydatków na obronę

Tablica 56

Wydatki budżetowe w latach 1947—1949

Kierunki wydatków	1947	1948	1949
	w mld zł obiegowych		
Razem	213,9	411,9	652,9
Gospodarka narodowa	51,6	127,7	319,3
w tym:			
przemysł	18,8	76,3	123,3
rolnictwo i leśnictwo	12,4	20,2	47,0
komunikacja	16,7	24,8	72,4
Cele oświatowo-kulturalne i socjalne	40,3	72,0	135,1
Pomoc dla ludności	54,6	100,5	10,8
Obrona narodowa	26,4	41,0	67,4
Administracja	40,5	61,7	97,8
Dotacje dla samorządu	—	—	18,3
Długi państwowe	0,5	9,0	4,2

Źródło: Z. Pirożyński. Założenia i rozwój budżetu państwowego. W: *Finanse Polski Ludowej w latach 1944—1960*. Warszawa 1964 s. 115.

narodową. Niskie obciążenie budżetu zbrojeniami pozwoliło na realizację szeregu inwestycji produkcyjnych i socjalnych.

Rodzaje wydatków, jeszcze silniej niż dochody, wskazywały na gospodarczy charakter budżetu. Łączne nakłady na gospodarkę ze Skarbu Państwa wzrosły z 24,2% sum budżetowych w 1947 r. do 48,9% w ostatnim roku planu trzyletniego⁴⁴.

Ogólne wydatki budżetowe w latach 1947—1949 kształtowały się na niższym poziomie niż dochody. W kolejnych latach istniały nadwyżki budżetowe, które wynosiły: w pierwszym roku planu — 8,1 mld zł, w drugim — 37,2 mld zł i w trzecim 22,6 mld zł⁴⁵. Było to poważnym osiągnięciem władzy ludowej, gdyż w trakcie opracowania planu odbudowy gospodarczej przewidywano, że w 1947 r. utrzyma się deficyt budżetowy, a w dwóch pierwszych latach planu

⁴⁴ Z. Pirożyński. Założenia i rozwój budżetu państwowego. W: *Finanse*, jw. s. 116.

⁴⁵ Obliczono na podstawie tablic 55 i 56.

zapotrzebowanie ogólne kraju na środki finansowe będzie wyższe od możliwości jego pokrycia⁴⁶.

Osiągnięcia gospodarki budżetowej w decydującej mierze przyczyniły się do zmniejszenia objawów inflacyjnych. Mimo że nastąpił dalszy poważny wzrost kredytów⁴⁷, obieg pieniądza w latach 1948—1949 rósł znacznie wolniej niż w pierwszym roku planu odbudowy. Przyrosty w kolejnych latach w stosunku do roku poprzedniego wynosiły 43⁰/₁₀₀ i 32⁰/₁₀₀. W końcu 1948 r. obieg pieniężny wynosił 130,7 mld zł, a w końcu 1949 r. 172 mld zł, zaś w cenach z 1947 r. 167 mld zł. Wobec stale rosnącej podaży towarów na rynek poprawiła się sytuacja walutowa kraju. Dwa ostatnie lata planu odbudowy gospodarczej charakteryzowała stabilizacja siły nabywczej złotego, która w 1948 r. obniżyła się o 3,2⁰/₁₀₀ w stosunku do 1947 r., a w roku następnym nawet wzrosła, gdyż była o 2,2⁰/₁₀₀ niższa od poziomu w 1947 r.⁴⁸ Tak więc poważniejsze objawy inflacyjne wystąpiły jedynie w 1947 r., głównie pod wpływem niekorzystnych wyników produkcyjnych. Znaczenie miały także niskie dochody budżetowe z tytułu sprzedaży nieodpłatnych i kredytowych dostaw zagranicznych. Ich udział bardzo poważnie wzrósł w latach 1948—1949 (zob. tabl. 55), co pozwoliło na ograniczenie dynamiki emisji. Stąd też w końcowej fazie realizacji zadań planu trzyletniego napięcie inflacyjne zostało złagodzone.

⁴⁶ Por. Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 149.

⁴⁷ Kredyty krótkoterminowe i inwestycyjne wzrosły w latach 1947—1949 ponad sześciokrotnie i osiągnęły w ostatnim roku planu odbudowy około 555 mld zł. W. Jaworski. Zarys, jw. s. 122.

⁴⁸ W. Hagemeyer, W. Przelaskowski. Problemy, jw. 97; *Tabelle Statystyczne IGN* 1949 nr 3.

WARUNKI BYTU MATERIALNEGO LUDNOŚCI

Główne założenia planu

Zgodnie z założeniami planu odbudowy gospodarczej jego realizacja gwarantowała wyraźną poprawę warunków materialnych społeczeństwa polskiego, przy czym zdecydowanie podkreślano, że podniesienie poziomu życia powinny odczuć przede wszystkim warstwy pracujące. Służyć temu celowi miał wzrost i odpowiedni podział dochodu narodowego.

Przewidywano, że już w 1948 r. konsumpcja osiągnie rozmiary zbliżone do przedwojennych. Jednocześnie zakładano likwidację nie uzasadnionych różnic w poziomie i jakości spożycia między poszczególnymi grupami społeczeństwa i regionami kraju. Większe przyrosty spożycia przewidywano w zakresie produktów przemysłowych niż żywności. Było to bezpośrednio związane z założonymi proporcjami w produkcji artykułów przemysłowych i rolnych. Planowano, że w 1949 r. dzienna wartość kaloryczna artykułów żywnościowych w przeliczeniu na 1 mieszkańca przekroczy nieznacznie poziom z 1938 r. (2668 kalorii) i osiągnie wielkość 2695 kalorii¹. Jednocześnie zakładano korzystne zmiany w strukturze spożycia artykułów żywnościowych: zmniejszenie udziału produktów objętościowych (chleba, ziemniaków) na korzyść bardziej wartościowych kalorycznie i zdrowotnie (mięsa, cukru, owoców i warzyw).

Mimo że planowany wzrost spożycia przekraczał poziom z 1938 r. (tablica 57), to jednak nadal ze względu na niską konsumpcję

¹ Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 97.

Tablica 57

Spożycie niektórych artykułów na jednego mieszkańca przyjęte w planie odbudowy gospodarczej na lata 1947—1949

	Jednostka miary	1938	1947	1948	1949
Mąka pszenna	kg	32,0	25,0	27,0	30,0
Chleb z mąki żytniej	kg	150,0	125,0	125,0	125,0
Strączkowe	kg	3,0	1,0	2,0	3,0
Ziemniaki	kg	275,0	240,0	220,0	200,0
Warzywa i owoce	kg	70,0	59,0	85,0	113,0
Cukier	kg	12,0	12,0	19,0	22,0
Mięso	kg	23,0	16,0	25,0	32,0
Ryby	kg	1,0	3,0	3,0	4,0
Mleko	l	120,0	111,0	131,0	154,0
Tkaniny bawełniane	m	10,8	8,8	10,8	12,8
Tkaniny wełniane	m	1,1	1,2	1,6	2,0
Skóra twarda	kg	0,7	0,4	0,4	0,6
Skóra miękka	dcm ²	10,0	8,0	15,0	15,0
Meble	szt	—	0,2	0,2	0,2
Papier	kg	6,0	8,2	9,4	10,1
Węgiel opałowy	kg	86,0	349,0	365,0	393,0
Papierosy	szt.	268,0	517,0	649,0	736,0

Zródło: Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 97—98.

w okresie międzywojennym i trudną sytuację powojenną kraj nasz miał pozostać jeszcze w tyle za państwami bardziej zaawansowanymi gospodarczo. Zakładany wzrost masy towarowej kierowanej na rynek pozwalał jednak przewidywać, że stopniowo można będzie zlikwidować wprowadzone bezpośrednio po wojnie zaopatrzenie kartkowe ludności. Zgodnie z treścią ustawy o planie odbudowy gospodarczej miało być utrzymane tylko wówczas, gdyby zachodziła konieczność bezpośredniego oddziaływania państwa na konsumpcję.

W założeniach planu trzyletniego oraz w planach rocznych podkreślano potrzebę stałego zwiększania zarobków, szczególnie wy-

nagrodzeń najniższych. Równocześnie ze wzrostem wysokości funduszu płac miały rosnąć świadczenia z tytułu ubezpieczeń społecznych.

Olbrzymią wagę przywiązywano do poprawy warunków zdrowotnych. Stanowiło to element polityki zwiększania przyrostu naturalnego oraz zmniejszania liczby osób nie pracujących ze względu na zły stan zdrowia.

Tak więc program poprawy warunków bytu społeczeństwa składał się z szeregu działań zarówno w sferze konsumpcji indywidualnej, jak i w zakresie rozszerzania roli funduszu spożycia społecznego. Jednak za podstawowy czynnik wzrostu stopy życiowej ludności uznano pełne zatrudnienie w miastach i ograniczenie przeludnienia agrarnego na wsi. Rozwiązanie tych problemów łączono z odbudową przemysłu, zagospodarowaniem ziem odzyskanych i migracjami ludności². Dopiero pełne wykorzystanie zasobów siły roboczej gwarantowało trwały wzrost dobrobytu społeczeństwa.

Określenie poziomu bytu materialnego ludności w latach planu odbudowy gospodarczej nastęrcza szereg trudności. Do podstawowych należy niedostatek odpowiednich materiałów źródłowych i statystycznych. Względnie dobra baza źródłowa istnieje w zakresie płac, cen, aprowizacji reglamentowej, kosztów utrzymania i spożycia. Natomiast dla innych elementów bytu materialnego rozporządzamy zaledwie częściową dokumentacją, stąd też nasze rozważania nie mogą w pełni wyczerpać tematu.

Zarobki pracowników najemnych

U progu planu trzyletniego na dochody z pracy ludności nierolniczej składały się: zarobek gotówkowy, wynagrodzenie w naturze (deputaty) oraz zaopatrzenie kartkowe. System ten, ukształtowany bezpośrednio po wojnie, miał na celu przeciwdziałanie zjawiskom inflacyjnym, a jednocześnie gwarantował wszystkim pracownikom

² Ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o planie odbudowy gospodarczej. *DzURP* 1947 nr 53 poz. 285.

osiągnięcie zbliżonego standardu życia³. Dążenie do zrównania warunków bytu ograniczało działanie bodźcowe płac, w niewielkim stopniu wiążąc je z ilością i jakością pracy.

Władze zdawały sobie sprawę z komplikacji, jakie stwarzał mieszany sposób wynagradzania, jednak uważały, że wobec chronicznie istniejących braków towarowych na rynku ma on szereg cech pozytywnych. Zamierzano rezygnować z niego stopniowo. Przez cały okres realizacji planu odbudowy malał zatem udział deputatów i zaopatrzenia kartkowego w dochodach ludności pracującej w miastach (tablica 58). Zastępowano je odpowiednimi dodatkami pieniężnymi do płac gotówkowych.

Tablica 58

Struktura płac całkowitych w latach 1946—1948

Wyszczególnienie	VI 1946	VI 1947	VI 1948	XII 1948
	w %			
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Gotówka	42,7	57,6	71,9	76,0
Deputaty	28,6	19,0	11,4	10,2
Zaopatrzenie reglamentowane	28,7	23,4	12,0	7,7
Zasiłki rodzinne	—	—	4,7	6,1

Zródło: Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1948. Warszawa 1950 s. 87.

Przełomowy moment stanowiła uchwała rządu z 31 grudnia 1948, która nawiązując do likwidacji zaopatrzenia kartkowego ludności wniosła częściowo wynagrodzenie w naturze. Wyjątkiem były deputaty węglowe oraz przydziały stosowane w przemyśle cukrowniczym⁴. Tak więc od 1949 r. prawie 100% wynagrodzenia stanowiła

³ Por. Osiągnięcia socjalne Polski Ludowej. Cz. I. 1944—1949. Warszawa 1951 s. 61 i nast.

⁴ Przemówienie H. Minca. Sprawozdanie stenograficzne z 50 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 30 grudnia 1948 r. Warszawa 1949 szp. 12.

już płaca gotówkowa. Deputaty utrzymano jedynie w kilku wybranych gałęziach gospodarki (górnictwo, energetyka, transport).

W reformowaniu płac ważną rolę odegrała powołana w lutym 1946 r. Mieszana Komisja Płac. Działanie Komisji nakierowane było na zmniejszenie dysproporcji między płacami najniższymi i najwyższymi, ustanowienie jednolitego poziomu płac we wszystkich gałęziach przemysłu ciężkiego i lekkiego, zagwarantowanie minimalnej płacy dla robotników niewykwalifikowanych, uproszczenie systemu płac i zapewnienie wzrostu ich realnej wartości ⁶.

Jednocześnie z upowszechnieniem płac gotówkowych rozszerzono zaniechany w niektórych działach zatrudnienia pobór podatku od wynagrodzeń. Wprowadzono jednolite zasady zaszeregowania pracowników oraz taryfikatory wynagrodzeń. Uwzględniały one takie elementy, jak wymagane kwalifikacje, uciążliwość pracy i odpowiedzialność. Rewizji poddano także obowiązujące dotychczas normy pracy oraz zasady premiowania ⁶. Podstawę wynagrodzenia stanowił zarówno system dniówkowy, jak i stale upowszechniany akord. W 1949 r. wprowadzono normy techniczne, z którymi powiązane były premie. Po przekroczeniu 120^{0/0} normy płaca podstawowa wzrastała o 200^{0/0} ⁷. Świadczyło to o niskim poziomie płacy podstawowej i niewielkim oddziaływaniu bodźcowym premii, traktowanej jako nieodłączny element zarobku.

Podniesienie rangi wypłat gotówkowych stanowiło jeden z podstawowych czynników wzrostu ogólnego funduszu płac. Należał do nich również rozwój zatrudnienia. Przeciętne zatrudnienie poza rolnictwem w roku 1949 przewyższyło o 73^{0/0} poziom z 1946 r. i osiągnęło wielkość 4354 tys. osób ⁸.

Wzrost funduszu płac był bardzo szybki i wyprzedzał przyrost

⁶ J. Kofman. Założenia polityki płac. *Robotniczy Przegląd Gospodarczy* 1946 nr 13 s. 12.

⁶ Reorganizacja systemu płac. *Biuletyn Informacji Gospodarczej* (KC PPR) 1948 nr 1. CA KC PZPR 295/XI/14 k. 4 i nast.

⁷ W. Krencik. Podstawy i kierunki polityki płac w PRL. Warszawa 1972 s. 36.

⁸ H. Jędruszczak. Zatrudnienie a przemiany społeczne w Polsce w latach 1944—1960. Warszawa 1972 s. 262.

zatrudnienia. W 1947 r. podniósł się o 19%, a w 1948 r. prawie o 50%⁹.

Reforma systemu płac w 1949 r. spowodowała dalszy wzrost funduszu płac (liczonego wraz z wartością świadczeń w naturze) o 46,2% do wysokości 695 mld zł¹⁰.

Na tle silnej dynamiki ogólnego funduszu płac wzrost płac nominalnych był nieco wolniejszy i dosyć nierównomierny. Szczególnie wyraźnie wystąpiło to zjawisko w 1947 r. W pierwszym półroczu wypłaty miesięczne pracowników przedsiębiorstw państwowych wzrosły w granicach 13%¹¹. Dalszą poprawę przyniosło drugie półrocze, co sprawiło, że cały rok 1947 charakteryzował wysoki przyrost płac. Według oceny Haliny Jędruszczak płace nominalne w ciągu roku podniosły się o 35%¹².

W 1948 r. płace gotówkowe wzrosły o 44%, głównie pod wpływem likwidacji świadczeń w naturze, wprowadzenia dodatków rodzinnych oraz podniesienia najniższych zarobków¹³. Ostatni rok planu odbudowy przyniósł podwyżkę płac nominalnych już tylko o 12%¹⁴. W rezultacie średnie płace nominalne w przemyśle i górnictwie wzrosły z 7645 zł w 1947 r. do 16 000 zł w 1949 r., a więc przeszło dwukrotnie¹⁵.

Tak więc tempo wzrostu płac nominalnych w planie trzyletnim było wysokie. Jednak trzeba przypomnieć, że wzrost ten rozpoczął się od bardzo niskiego poziomu i wiązał z odpłatną likwidacją świadczeń w naturze, silnie wpływającą na wysokość zarobków gotówkowych. Stąd też w 1949 r., gdy skończyło się stosowanie

⁹ Sprawozdanie rządu polskiego dla FAO za rok 1949. Warszawa 1949 s. 5.

¹⁰ Osiągnięcia socjalne, jw. s. 71.

¹¹ W. Iwaszkiewicz. Płace i zatrudnienie w II połowie 1947 r. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7 s. 15.

¹² H. Jędruszczak. Dochody robotników i urzędników w Polsce w latach 1944—1949. W: *Polska klasa robotnicza. Studia Historyczne*. T. 5. Warszawa 1973 s. 466.

¹³ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 87.

¹⁴ Osiągnięcia socjalne, jw. s. 71.

¹⁵ H. Jędruszczak. Dochody, jw. s. 464.

ekwiwalentów, nastąpiło również zmniejszenie przyrostu płac nominalnych.

Drugim oprócz płac gotówkowych czynnikiem określającym warunki bytu ludności w miastach w latach planu odbudowy było zaopatrzenie kartkowe. Apropowizacja reglamentowana pojawiła się już w 1944 r. na wyzwolonych terenach wschodnich Polski. Początkowo ze względu na niedostatek masy towarowej stojącej do dyspozycji państwa miała ona bardzo ograniczony zasięg, jednak z czasem została znacznie rozszerzona. U progu 1947 r. aprowizacja reglamentowana obejmowała blisko 10 mln osób¹⁶. W strukturze ludności zaopatrywanej systemem kartkowym dominowali pracownicy przedsiębiorstw państwowych (59,1⁰/o ogółu), następnie pracownicy państwowi (17,3⁰/o), pracownicy organizacji politycznych i społecznych (12,1⁰/o) oraz zatrudnieni w samorządach, spółdzielczości i zakładach prywatnych¹⁷. System aprowizacyjny zaspokajał tylko najniezbędniejsze potrzeby, co stwarzało konieczność dodatkowego zaopatrywania się na wolnym rynku. Dodać należy jeszcze, że przez cały okres trwania aprowizacji reglamentowanej nie osiągnięto pełnego pokrycia założonych norm przydziałów. Stabilizacja sytuacji ekonomicznej kraju i wzrost zasobów żywnościowych stanowiły przesłankę stopniowej likwidacji tej trudnej organizacyjnie i kosztownej formy zaopatrzenia ludności.

Z dniem 1 lutego 1947 r. postanowiono wyłączyć z zaopatrzenia kartkowego pracowników PCH, instytucji samorządowych, spółdzielczych (z wyjątkiem spółdzielni budowlanych i wydawniczych), prywatnych przedsiębiorstw przemysłowych, rzemieślników, kupców i tzw. wolne zawody¹⁸.

Dalsze ograniczenie zasięgu aprowizacji reglamentowanej zapowiedziała uchwała KERM 25 lutego 1947 r., zgodnie z którą postanowiono wyłączyć z zaopatrzenia kartkowego pracowników prze-

¹⁶ Z. Augustowski. Zmiany w aprowizacji reglamentowanej. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 1—2 s. 10.

¹⁷ *Rocznik Statystyczny* 1948 s. 101.

¹⁸ Protokół z posiedzenia ścisłego Prezydium KERM w dniu 20 grudnia 1946 r. AAN. KERM t. 5 k. 306.

mysłu spożywczego, instytucji kredytowych, monopoli państwowych, resortu informacji i propagandy, milicji i służby bezpieczeństwa, ubezpieczeń społecznych i szeregu innych drobnych grup zawodowych¹⁹. Treść uchwały wywołała poważne niezadowolenie. Niektórym jej postanowieniom sprzeciwiły się władze związków zawodowych. W rezultacie zawieszono realizację uchwały w stosunku do pracowników przemysłu spożywczego i poligraficznego, monopoli państwowych oraz spółdzielni wydawniczych²⁰. Ostatecznie liczba osób objętych zaopatrzeniem reglamentowanym obniżyła się w końcu 1947 r. do ok. 7 mln²¹.

Równocześnie z wyłączeniem poszczególnych grup zawodowych następowało zmniejszanie asortymentu rozprowadzanych towarów. W 1947 r. zrezygnowano z przydziałów soli i nafty, a w roku następnym: ziemniaków, wyrobów dziewiarskich, cukru, chleba, mąki i opału. Dodatkowo ujawniła się tendencja do zmniejszania ilości rozdzielonych artykułów²². W rezultacie obniżyła się dzienna wartość kaloryczna norm przydziałów: w I kategorii kart aprowizacyjnych z 1998 kalorii na początku 1947 r. do 1312 kalorii w kwietniu 1948 r., w II kategorii z 1544 do 1001 kalorii²³.

Ograniczanie aprowizacji reglamentowanej uzasadniano przede wszystkim względami oszczędnościowymi i koniecznością odciążenia budżetu państwa. Twierdzono również, że system kartkowy

¹⁹ Uchwała KERM z dnia 25 lutego 1947 r. w sprawie wyłączenia niektórych grup ludności z zaopatrzenia kartkowego. AAN. KERM t. 6 b.p.

²⁰ Uchwała KERM z dnia 18 marca 1947 r. w sprawie częściowego zawieszenia oraz zmiany uchwały z dnia 25 lutego 1947 r. w przedmiocie wyłączenia niektórych grup ludności z zaopatrzenia kartkowego. AAN. KERM t. 6 b.p.

²¹ *Rocznik Statystyczny 1948* s. 98.

²² Uchwała Rady Ministrów z dnia 20 marca 1948 r. w sprawie zmian w zakresie uprawnień i norm aprowizacyjnych oraz w sprawie wprowadzenia dodatku aprowizacyjnego. AAN. PRM 290/1/14 k. 258; Uchwała Rady Ministrów z dnia 24 lipca 1948 r. w sprawie zniesienia kart opałowych. AAN. PRM 290/2/15 k. 891; Uchwała Rady Ministrów z dnia 29 września 1948 r. w sprawie zniesienia przydziałów chleba i mąki w zaopatrzeniu reglamentowanym. AAN. PRM 90/2/15 k. 1163.

²³ *Rocznik Statystyczny 1948* s. 100.

w niewielkim stopniu zaspokaja rzeczywiste potrzeby konsumpcyjne społeczeństwa, utrudnia politykę ujednociania systemu płac, a przez utrzymywanie scentralizowanych zakupów płodów rolnych na potrzeby aprowizacyjne hamuje rozwój rynku wewnętrznego²⁴.

Całkowita likwidacja zaopatrzenia kartkowego ludności nastąpiła z dniem 1 stycznia 1949 r. Osobom uprawnionym do korzystania z przydziału artykułów reglamentowanych przyznano odpowiedni ekwiwalent pieniężny²⁵. Decyzja o pełnym przejściu na wolnorynkowe zaopatrzenie ludności była wynikiem poważnego wzrostu masy towarowej artykułów konsumpcyjnych. Brak odpowiednich danych statystycznych nie pozwala na pełną ilustrację tego zjawiska, ograniczymy się zatem do podaży dóbr przemysłowych. W 1947 r. jej wartość wyniosła 426 mld zł, w roku następnym (łącznie z energią elektryczną i gazem) już 974,4 mld zł. Przewidywano, że w roku 1949 dostawy wyniosą 1159,6 mld zł, tj. o 19⁰/₀ więcej²⁶.

Wydaje się jednak, że główną przesłanką wczesnej likwidacji zaopatrzenia kartkowego nie były względy oszczędnościowe i trudności organizacyjne, zadecydowały o tym sukcesy w odbudowie kraju, wzrost produkcji artykułów rolnych i przemysłowych. Zmniejszenie braków towarowych sprawiło, że stosunkowo szybka rezygnacja z zaopatrzenia kartkowego nie spowodowała poważniejszych zakłóceń na rynku.

Podstawową cechą systemu kartkowego był znacznie niższy poziom cen w stosunku do wolnego rynku. Ustalony on został na podstawie relacji istniejących w 1937 r. z zastosowaniem niewielkich mnożników²⁷. Różnice między cenami artykułów kartkowych i wolnorynkowych prezentuje tablica 59.

²⁴ Z. Augustowski. Likwidacja zaopatrzenia reglamentowanego. *Żywie Gospodarcze* 1947 nr 6 s. 252.

²⁵ Uchwała Rady Ministrów z dnia 11 grudnia 1948 r. o zniesieniu zaopatrzenia kartkowego i reformie systemu płac. AAN. PRM 290/2/16 k. 1789.

²⁶ Ogólna podaż artykułów przemysłowych na cele konsumpcyjne w 1947 r. AAN. CUP t. 1665 k. 141; Szacunek masy towarowej przeznaczonej na rynek w roku 1949 w porównaniu z 1948 r. AAN. MPiH t. 1285 b.p.

²⁷ B. Minc. Planowanie gospodarki narodowej. Cz. I. Warszawa 1955 s. 96—97.

Jak widzimy, ceny towarów reglamentowanych były niższe od 10 do 50 razy. Stąd też korzystający z zaopatrzenia kartkowego uzyskiwali z tego tytułu znaczny dochód.

Dodatkowe korzyści przynosiły także deputaty. Otrzymywały je przede wszystkim uprzywilejowane grupy zawodowe, osoby zatrudnione w gałęziach ważnych dla gospodarki narodowej. Oddziaływanie deputatów na płace całkowite stałe się zmniejszało. W końcu 1948 r. deputaty stanowiły zaledwie 10,2% wartości płac (zob. tabl. 58), w 1949 r. jeszcze mniej (około 5%).

Tablica 59

Układ cen kartkowych i wolnorynkowych w Warszawie we wrześniu 1948 r.

Artykuły	Jedn. miary	Cena zaopatrzenia kartkowego	Przybliżona cena wolnorynkowa
		w zł	
Mąka pszenna 80%	kg	1,35	60
Mąka pszenna 70%	kg	2,00	63
Chleb	kg	3,00	38
Mięso wołowe	kg	4,90	220
Mięso cielęce	kg	4,90	250
Slonina	kg	6,00	320
Masło	kg	52,80	580
Cukier	kg	15,00	180
Mleko	l	2,00	55

Zródło: AAN. MPiH t. 1285 b.p.

Likwidacja zaopatrzenia reglamentowanego i deputatów wpłynęła na wielkość całkowitych zarobków pracowników najemnych. W 1948 r. zwiększyły się one o 30% i wyniosły średnio 16 800 zł, przy czym bardziej wzrosły zarobki pracowników fizycznych (o 30,2%) niż umysłowych (o 28,8%). Podstawą wzrostu było zwiększenie o 44% płac gotówkowych, do 12 960 zł. Jednocześnie nastąpił spadek wartości przydzielanych deputatów o 1% i zaopatrzenia kartkowego o 50,4%. Wzrosła w ogólnych rozmiarach zarobków rola akcji socjalnej. Jej udział w końcu 1948 r. szacowano

na 3⁰/. Blisko 6⁰/o stanowiły świadczenia z tytułu zasiłków rodzinnych²⁸.

Ewolucja płac zmierzająca do upowszechnienia wynagrodzenia w gotówce kryła w sobie szereg przeciwstawnych elementów. Wprawdzie upraszczała system płac i pozwalała na szersze jego wykorzystanie jako bodźca do podnoszenia wydajności pracy, jednak równocześnie silniej uzależniła pracowników najemnych od rynku. Stąd też coraz większego znaczenia nabierały relacje płac i cen.

Ceny wolnorynkowe

Z punktu widzenia warunków bytu ludności podstawowe znaczenie, oprócz wzrostu płac, miała dynamika i struktura cen wolnorynkowych. Ich poziom zaczął się dość szybko podnosić już w ostatnim kwartale 1946 r. Bezpośrednią przyczyną zwykłego ruchu cen były objawy inflacyjne, wywołane niedostatkami produkcji, likwidacją wojennych świadczeń rzeczowych rolnictwa, spadkiem przywozu z zagranicy i podwyżką płac²⁹.

Dalsze poważne pogorszenie sytuacji nastąpiło na początku 1947 r. Dokonana przez państwo podwyżka cen węgla, koksu, artykułów chemicznych (z wyjątkiem nawozów sztucznych), papieru i piwa wywołała reakcję w innych grupach towarowych. Zwykowały ceny nawet tych artykułów, których podaż była dostateczna. Oprócz czynników ekonomicznych istotny wpływ wywarła działalność spekulantów na rynku słabo kontrolowanym przez państwo oraz plotki o ogólnej podwyżce cen i wymianie banknotów³⁰.

Ruch zwykłowy cen artykułów próbowano zahamować w drugiej połowie maja 1947 r. przez skierowanie na rynek poważnych

²⁸ Zatrudnienie i zarobki pracowników najemnych w 1948 r. AAN. CUP t. 1769 b.p.

²⁹ J. Kaliński. Wpływ sytuacji rynkowej, jw.

³⁰ Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce w I kwartale 1947 r., AAN. CUP t. 386; Sprawozdanie miesięczne o sytuacji gospodarczej w Polsce styczeń—kwiecień 1947 r. AAN. CUP t. 390.

Tablica 60

Wskaźniki cen detalicznych artykułów i usług
nabywanych przez rodzinę robotniczą w Warszawie w 1947 r.
(1947 = 100)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Ogółem	98	97	101	103	108	108	104	100	99	102	103	107
Towary	92	93	96	97	103	102	103	99	99	101	104	106
Artykuły krajowe pochodzenia roślinnego	76	78	87	91	108	112	120	97	94	92	96	98
Artykuły krajowe pochodzenia zwierzęcego	108	108	104	101	101	94	91	92	96	104	109	116
Wyroby przemysłu spożywczego	96	96	98	97	98	97	98	98	97	94	87	97
Inne artykuły przemysłowe	86	87	93	99	102	105	106	109	107	106	109	105
Usługi	80	76	85	99	107	102	107	106	111	111	108	108

Źródło: *Wiadomości Statystyczne* 1948 nr 13 s. 190.

ilości zboża i mąki z dostaw zagranicznych. Interwencja ta dała wyraźne rezultaty dopiero w czerwcu. Nie został natomiast zatrzymany wzrost cen produktów przemysłowych, czego przyczyną były zarówno niedostateczne postępy w produkcji, jak i gwałtowne kurczenie się zapasów³¹. W tej sytuacji 28 maja 1947 r. rząd powziął uchwałę zakazującą wszelkich podwyżek cen na artykuły masowe w sektorze państwowym (z wyjątkiem nawozów sztucznych)³².

Do trwalszej poprawy sytuacji przyczyniła się rozpoczęta w maju 1947 r. „bitwa o handel”. Stworzenie systemu kontroli rynku wraz ze zwiększoną podażą towarów przemysłowych i rolnych wpłynęło na stabilizację cen artykułów spożywczych. Jednak w dalszym ciągu zwyżkowały ceny produktów przemysłowych. Ich zatrzymanie nastąpiło dopiero w ostatnim kwartale 1947 r. po obniżeniu przez państwo cen wełny, papieru i jego przetworów, skór-

³¹ Sytuacja gospodarcza Polski w maju br. *Robotnik* z 1 VII 1947 r.

³² Okólnik MPiH z dnia 6 VI 1947 r. w sprawie stabilizacji cen. AAN. MPiH t. 569 k. 3—4.

ry, obuwia gumowego, mebli i maszyn rolniczych³³. W rezultacie ogólny wzrost cen w drugiej połowie 1947 r. był umiarkowany (tablica 60).

Zapoczątkowaną w 1947 r. politykę stabilizacji cen kontynuowano w roku następnym. W tym celu utrzymano w mocy uchwałę z 28 maja 1947 r. i obniżono ceny obuwia. Jednocześnie jednak podniesiono niektóre taryfy kolejowe i pocztowe³⁴, co wpłynęło na kształtowanie się cen usług (tablica 61).

Tablica 61

Wskaźniki cen detalicznych artykułów i usług nabywanych przez rodzinę robotniczą w Warszawie w 1948 r. (1947 = 100)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Ogółem	106	107	107	104	104	104	105	104	104	106	104	105
Towary	107	108	107	103	103	103	105	103	106	107	103	103
Artykuły krajowe pochodzenia roślinnego	98	108	100	97	99	98	116	105	101	88	81	81
Artykuły krajowe pochodzenia zwierzęcego	114	112	112	104	102	99	98	102	114	124	123	126
Wyroby przemysłu spożywczego	102	103	103	102	104	105	102	102	104	103	108	106
Inne artykuły przemysłowe	109	112	111	108	107	110	104	104	100	102	101	100
Usługi	122	122	122	122	122	128	127	127	127	126	128	128

Zródło: *Wiadomości Statystyczne* 1949 nr 7 s. 77—78.

Dzięki korzystnej sytuacji gospodarczej kraju przez cały 1948 r. ceny utrzymywały się w zasadzie na nie zmienionym poziomie. Niewielkie fluktuacje związane były z nierównomiernością zaopatrzenia rynku w towary oraz stopniowym ograniczaniem regła-

³³ *Przegląd Rynkowy* 1947 nr 28 s. 1—2.

³⁴ Uchwała Rady Ministrów z dnia 30 XII 1947 r. w sprawie kontynuowania polityki stabilizacji cen w roku 1948. AAN. CUP t. 1700 k. 107.

³⁵ Por. Miesięczne sprawozdania o sytuacji gospodarczej w Polsce, luty 1948 r. AAN. CUP t. 393 k. 67; Sprawozdanie gospodarcze Ministerstwa Aprowizacji za I kwartał 1948 r. AAN. CUP t. 188 k. 1; Sytuacja ekonomiczna Polski w grudniu 1948 r. *Wiadomości NBP* 1949 nr 2 s. 59.

³⁶ *Tablice Statystyczne* IGN 1949 nr 1.

mentacji spożycia. Świadczyły o tym przeciwne tendencje w kształtowaniu się cen wyrobów przemysłowych i artykułów rolnych. Po pewnym wzroście w pierwszym kwartale cen dóbr wytwarzanych przez przemysł następował systematyczny ich spadek. Rosły natomiast, z pewnym zahamowaniem w drugim kwartale oraz w okresie późniejszym, ceny żywności. Szczególnie poważna sytuacja powstała na rynku mięsnym, co zmusiło rząd do interwencji typu administracyjnego, poprzez instytucje powołane w ramach „bitwy o handel”³⁵.

Ponieważ jednak wzrost cen artykułów żywnościowych wyniósł 10,1⁰/₀, spadek zaś cen przemysłowych dóbr konsumpcyjnych 21,3⁰/₀, ogólny wskaźnik cen wolnorynkowych obliczany dla Warszawy obniżył się w 1948 r. o 5,6⁰/₀³⁶.

W 1949 r. zasadniczy wpływ na kształtowanie się cen miały decyzje rządu. Na ich podstawie, łącznie z reformą płac, podniesiono ceny biletów kolejowych i tramwajowych, gazu i energii elektrycznej, opłat radiowych, wyrobów tekstylnych (oprócz wełny) i soli. Jednocześnie obniżono ceny: chleba i mąki, cukru, mydła, olejów roślinnych, piwa i wyrobów wełnianych³⁷. Ogólny poziom cen w zasadzie nie uległ zmianie. Korzystnym zjawiskiem była stabilizacja na rynku dóbr przemysłowych oraz pewna obniżka cen produktów roślinnych. Natomiast znacznie podniosły się ceny artykułów pochodzenia zwierzęcego (tablica 62).

Analiza cen wolnorynkowych w latach planu odbudowy gospodarczej pozwala na stwierdzenie, że ich wzrost — oprócz I półroczu 1947 r. — był stosunkowo niewielki, przy czym znacznie wyższą dynamikę wzrostu wykazywały ceny artykułów przemysłowych w porównaniu ze spożywczymi. Według obliczeń Instytutu Gospodarstwa Narodowego, w których przyjęto ceny z kwietnia 1945 r. za 100, do końca 1948 r. ceny żywności podniosły się o 13,1⁰/₀, a dóbr wytwarzanych przez przemysł o 84,4⁰/₀³⁸.

Nie można tego zjawiska wyjaśnić wyłącznie globalnymi rozmiarami wytwórczości, gdyż — jak wiemy — produkcja przemy-

³⁷ Por. Przemówienie H. Minca. Sprawozdanie stenograficzne, jw. szp. 50.

³⁸ *Tablice Statystyczne IGN 1949* nr 1 s. 2.

Tablica 62

Wskaźniki cen detalicznych artykułów i usług nabywanych przez rodzinę robotniczą w Warszawie w 1949 r. (1947 = 100)

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Ogółem	108	108	109	110	111	111	107	106	105	107	108	111
Towary	103	102	103	104	105	104	103	102	102	103	105	108
Artykuły krajowe pochodzenia roślinnego	83	87	90	92	93	93	96	89	81	81	83	84
Artykuły krajowe pochodzenia zwierzęcego	128	125	125	125	127	125	119	120	126	130	134	142
Wyroby przemysłu spożywczego	105	104	105	108	108	108	108	108	108	107	107	107
Inne artykuły przemysłowe	92	91	90	90	89	90	91	92	93	92	92	93
Usługi	152	144	150	149	149	149	150	150	150	153	153	153

Źródło: *Wiadomości Statystyczne* 1950 nr 3 s. 12.

słowa w latach planu trzyletniego rosła szybciej od rolnej. Wydaje się, że przyczyna leżała w strukturze wytwórczości fabrycznej, preferującej dobra inwestycyjne. Ponieważ niski był również udział przemysłowych dóbr konsumpcyjnych w przywozie z zagranicy, ich podaż ogólna nie mogła zaspokoić popytu, szczególnie wysokiego w okresie powojennym.

Począwszy od 1949 r., sytuacja zaczęła ulegać zmianie. Większa dynamika wzrostu zaczęła charakteryzować ceny artykułów rolnych, szczególnie pochodzenia zwierzęcego, co wiązało się ściśle z nienadążaniem rolnictwa za rozwojem produkcji przemysłowej oraz dysproporcjami w wytwórczości roślinnej i zwierzęcej.

Ukształtowany w latach 1947—1949 poziom cen wolnorynkowych dcwodził, że udało się władzy ludowej uniknąć większej inflacji. Jednak relacje między cenami, zwłaszcza płodów rolnych i artykułów nieżywnościowych, nie były właściwe. Do czasu istnienia zaopatrzenia kartkowego nie stanowiło to większego problemu dla ludności miejskiej. Z chwilą zniesienia reglamentacji silnie odczuła ona niedostatek mięsa i tłuszczów oraz wysokie ich ceny.

Dysproporcje między cenami produktów pochodzenia roślinnego i zwierzęcego a artykułów przemysłowych w zasadniczy sposób wpłynęły na sytuację ludności rolniczej. Informacje zawarte w tabelicy 63 wskazują, że na skutek szybkiego wzrostu cen produktów zwierzęcych ceny artykułów przemysłowych zakupywanych przez wieś w 1949 r., wyrażone w kilogramach żywca wieprzowego, były korzystniejsze zarówno w stosunku do 1947 r., jak i 1939 r. Natomiast mniej korzystnie kształtowały się relacje cen artykułów przemysłowych, głównie konsumpcyjnych, do żyta. Brak dokładniejszych danych statystycznych nie pozwala nam na pogłębienie analizy cen w stosunkach: wieś — miasto. Można jednak twierdzić, że w latach planu odbudowy nastąpiło niewielkie zwię-

Tabela 63

*Ceny niektórych artykułów przemysłowych wyrażone w kg żyta
i w kg żywca wieprzowego w latach 1939, 1947—1949*

Artykuły	Jedn. miary	Marzec 1939	1947	1948	I połowa 1949
w kg żyta					
Pług	szt.	221	91	120	144
Superfosfat	100 kg	69	25	38	47
Trzewiki męskie	para	191	241	290	361
Cukier	10 kg	76	60	71	86
Mydło	10 kg	107	137	186	188
Nafta	10 l	29	15	20	25
Węgiel	100 kg	37	14	15	17
w kg wieprza żywej wagi					
Pług	szt.	33,0	17,6	17,0	14,0
Superfosfat	100 kg	10,3	4,9	5,3	4,6
Trzewiki męskie	para	28,5	46,0	40,5	35,0
Cukier	10 kg	11,4	11,5	10,0	8,3
Mydło	10 kg	15,9	26,2	26,0	18,3
Nafta	10 l	4,3	2,8	2,9	2,5
Węgiel	100 kg	5,5	2,6	2,2	1,6

Źródło: Rocznik Statystyczny 1949 s. 125—126.

ranie się nożyc cen artykułów rolniczych i przemysłowych na korzyść wsi.

Ruch cen w planie trzyletnim oraz ich struktura świadczy o pełnej realizacji polityki gospodarczej, której celem była walka z inflacją i likwidacja nie uzasadnionych dysproporcji cenowych.

Koszty utrzymania i położenie ludności

Ruch cen wolnorynkowych bezpośrednio wpływał na kształtowanie się kosztów utrzymania i płac realnych ludności nierolniczej. Zwyżka cen w I połowie 1947 r., która objęła wszystkie podstawowe artykuły konsumpcyjne, doprowadziła do znacznego wzrostu kosztów utrzymania. W Warszawie w czerwcu 1947 r. były one o 64% wyższe niż w kwietniu roku poprzedniego, w Lublinie blisko o 90%, w Katowicach o 46%. Obliczony przez Instytut Gospodarstwa Narodowego ogólnokrajowy wskaźnik kosztów utrzymania określił ich wzrost w ciągu pierwszych sześciu miesięcy 1947 r. na 23%³⁹.

Koszty utrzymania rosnące szybciej niż płace nominalne przyniosły spadek płac realnych (tablica 64). Pogorszenie warunków

Tablica 64

Płace nominalne i realne w I półroczu 1947 r.

Miesiąc	Wskaźnik miesięczny wyplat pieniężnych na pracownika (styczeń 1947 r. = 100)			Wartość realna zarobków miesięcznych
	PKP	Poczta	Przemysł państwowy	
I	100	100	100	100
II	101	101	100	99
III	106	101	109	103
IV	110	103	110	100
V	118	103	113	98
VI	117	103	113	93

Zródło: W. Iwaszkiewicz. Płace i zatrudnienie w II połowie 1947 r. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7 tabl. 8 i 9.

³⁹ Biuletyn Statystyczny Ministerstwa Skarbu 1947 nr 10 s. 20. CA KC PZPR 295/XI/123; W. Iwaszkiewicz. Płace i zatrudnienie w II połowie 1947 r., jw.

bytu uderzyło głównie w pracowników najemnych. W drugiej połowie 1947 r. nastąpiła pewna poprawa pod tym względem. Koszty utrzymania wykazywały znaczną stabilność. W Warszawie były one w grudniu nawet niższe niż w lipcu. Podobnie kształtowała się sytuacja w Gdyni i Katowicach⁴⁰. Zbiegło się to z istotną podwyżką płac nominalnych.

W rezultacie mimo niekorzystnej sytuacji w pierwszym półroczu cały rok 1947 przyniósł wyraźny wzrost płac realnych. W ocenie ich zwyczajki istnieją pewne rozbieżności. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej twierdziło, że w ciągu drugiego półrocza płace realne podniosły się o 30%⁴¹. Uwzględniając spadek płac w pierwszej połowie roku, oznaczałoby to ich wzrost w 1947 r. w granicach 20%. Biorąc pod uwagę zwykły ruch cen, wydaje się to jednak niemożliwe. Bliższe prawdy są liczby podawane przez związki zawodowe i CUP. Dane związkowe określały wzrost płac realnych w 1947 r. na 14%, natomiast CUP na 9%⁴². Podobnie jak związki zawodowe ocenił dynamikę płac realnych w 1947 r. Kazimierz Ryc⁴³. Wobec braku materiałów analitycznych, pozwalających na dokonanie weryfikacji podanych wyżej ocen, przychyłamy się do upowszechnionej w literaturze opinii o 14-procentowym wzroście płac realnych w pierwszym roku planu odbudowy.

Stołość cen w 1948 r. spowodowała również stabilizację kosztów utrzymania. Wskaźnik dla Warszawy wzrósł w ciągu całego roku o 3,5 punktu (tablica 65).

W rezultacie ogólny poziom płac realnych w 1948 r. podniósł się w stosunku do roku poprzedniego o 23%⁴⁴. Według obliczeń Lidii Beskid był on wyższy od stanu w 1946 r. o 40%⁴⁵.

⁴⁰ *Biuletyn Statystyczny Ministerstwa Skarbu* 1948 nr 2 i 12. CA KC PZPR 295/XI/124.

⁴¹ Osiągnięcia socjalne, jw. s. 68.

⁴² J. K o f m a n. Krok za krokiem. *Robotniczy Przegląd Gospodarczy* 1948 nr 3 s. 4; Sprawozdanie o sytuacji gospodarczej w Polsce w IV kwartale 1947 r. AAN. CUP t. 386 k. 202.

⁴³ K. R y c. *Spożycie a wzrost gospodarczy Polski 1945—1970*. Warszawa 1968 s. 32.

⁴⁴ Sprawozdanie rządu polskiego dla FAO za rok 1949, jw. s. 5.

⁴⁵ L. B e s k i d. *Zmiany spożycia w Polsce*. Warszawa 1972 s. 46.

Tablica 65

Wskaźniki kosztów utrzymania w Warszawie w latach 1947—1948
(1947 = 100)

Miesiąc	1947	1948	Miesiąc	1947	1948
I	88,4	104,7	VII	105,9	104,9
II	88,9	106,3	VIII	104,9	104,3
III	93,4	106,5	IX	103,9	104,8
IV	96,6	103,6	X	102,0	106,7
V	100,9	103,8	XI	102,7	108,2
VI	107,9	103,6	XII	105,4	

Zródło: *Biuletyn Statystyczny Ministerstwa Skarbu* 1948 nr 2 i 12.

Na poważny wzrost płac realnych w 1948 r. poza stabilizacją rynku wpłynęły przede wszystkim wspomniane podwyżki płac nominalnych. Trzeba jednak dodać, że wysoki wzrost płac realnych nie oznaczał tak dużego skoku w zakresie realnych dochodów ludności miast, gdyż jednocześnie ograniczono zaopatrzenie kartkowe i deputaty.

Niewielki ruch zwykły cen w 1949 r. w powiązaniu z reformą płac przyczynił się do dalszej poprawy warunków ludności. Kazimierz Ryć ocenił, że płace realne w 1949 r. wzrosły o 13⁰/₀ i przewyższyły poziom z 1946 r. o 58⁰/₀, ale w stosunku do 1938 r. były jeszcze o 15⁰/₀ niższe⁴⁶. Halina Jędruszczak uważa, że wartość realna dochodów pracowniczych w 1949 r. stanowiła około 67⁰/₀ poziomu z roku 1938⁴⁷ i nawet po uwzględnieniu funduszu spożycia społecznego dochody te nie osiągnęły poziomu z okresu międzywojennego. Można zatem twierdzić, że w końcu okresu realizacji planu trzyletniego płace i dochody realne odbiegały jeszcze w dół od poziomu przedwojennego.

Powyższe obliczenia dotyczą wszystkich zatrudnionych w miastach i nie oddają zmian w poszczególnych grupach zawodowych.

⁴⁶ K. Ryć. *Spożycie*, jw. s. 32.

⁴⁷ H. Jędruszczak. *Dochody*, jw. s. 461.

Gdy chodzi o pracowników fizycznych, sytuacja w zakresie płac była w 1949 r. korzystniejsza niż przed wojną. Świadczyć o tym może poważna niwelacja różnic w dochodach robotników i pracowników umysłowych. Według obliczeń Lidii Beskid w 1949 r. stosunek przeciętnych wynagrodzeń pracowników fizycznych i umysłowych w gospodarce uspołecznionej kształtował się jak 1 : 1,5, gdy przed wojną wynosił 1 : 2,2⁴⁸. Zatem zmniejszenie płac realnych w stosunku do 1938 r. dotyczyło przede wszystkim pracowników umysłowych.

Było to zgodne z założeniami planu odbudowy, które mówiły o likwidacji zbytnej dysproporcji między płacami i podnoszeniu najniższych zarobków. Można jednak twierdzić, że za tym słusznym dążeniem kryło się również niedocenianie pracy kwalifikowanej.

Dla ludności wiejskiej istotne znaczenie miał omówiony wyżej korzystny układ cen. Łącznie z dobrodziejstwami płynącymi z reformy rolnej i oddłużenia wsi, decydował on o wyraźnej poprawie sytuacji chłopstwa w stosunku do okresu międzywojennego⁴⁹.

Jednocześnie obciążenia fiskalne wsi, zwłaszcza w 1947 r., były stosunkowo niewielkie. Po likwidacji w połowie 1946 r. świadczeń rzeczowych wieś płaciła jedynie podatek gruntowy, początkowo wyłącznie w gotówce, a od lipca 1947 r. częściowo w ziemiopłodach⁵⁰. Świadczenia w naturze oddawały gospodarstwa o przychodowości powyżej 40 q żyta.

Pewne niekorzystne zmiany dla rolników gospodarujących indywidualnie nastąpiły w 1948 r. Związane one były z ograniczaniem sektora kapitalistycznego w gospodarce polskiej i decyzjami o rozpoczęciu kolektywizacji wsi.

Wpłaty na Społeczny Fundusz Oszczędzania Rolnictwa oraz

⁴⁸ L. Beskid. *Zmiany*, jw. s. 46.

⁴⁹ Szacowano, że władza ludowa zlikwidowała zadłużenie chłopstwa sięgające 1,2 mld zł przedwojennych. Zob. F. Blinowski. *Walka państwa ludowego o dobrobyt mas pracujących*. *Trybuna Ludu* z 10 VIII 1952 r.

⁵⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 lipca 1947 r. o obowiązku uiszczania przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach. *DzURP* 1947 nr 55 poz. 296.

zwiększenie poboru podatku gruntowego sprawiły, że w latach 1948—1949 zaznaczył się gwałtowny wzrost obciążenia wsi (tablica 66). Jego następstwem było zmniejszenie dochodowości produkcji rolnej opartej na korzystnym dla wsi układzie cen. Wprawdzie uderzyło ono głównie w duże gospodarstwa rolne, tzw. gospodarstwa kułackie, ale oznaczało również pogorszenie warunków produkcji dla większej części chłopstwa średniorolnego. Nie oznaczało to jednak obniżenia stopy życiowej ludności wiejskiej.

Tablica 66

*Obciążenia wsi podatkiem gruntowym i Społecznym Funduszem
Oszczędzania Rolnictwa na 1 ha użytków rolnych
w latach 1938, 1946—1949*

Rok	W zł przedwojennych	W kg żyta
1938	16,0	100
1946	1,1	7
1947	8,5	53
1948	17,8	111
1949		151

Zródło: R. Winie w s k a. Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce w latach 1944—1955. Warszawa 1961 s. 68.

Konsumpcja indywidualna i społeczna

Wzrost dochodów ludności i podaży towarów przy umiarkowanym ruchu cen stworzył warunki do znacznej poprawy spożycia. Postęp uwidocznił się zarówno w stosunku do pierwszych lat powojennych, jak i okresu międzywojennego. Kazimierz Ryć ocenił, że spożycie na jednego mieszkańca Polski w 1949 r. było wyższe o 30% od poziomu w 1937 r., konsumpcja zaś dóbr materialnych z dochodów osobistych blisko o 20%⁵¹.

Mimo że płace realne nie osiągnęły — jak stwierdziliśmy — poziomu przedwojennego, nastąpiły znaczne przesunięcia w struktu-

⁵¹ K. Ryć. Spożycie, jw. s. 25.

rze wydatków. Na skutek niskich cen usług (zwłaszcza czynszów mieszkalnych) ludność mogła większą część dochodów przeznaczyć na zakup dóbr. Powojenna struktura konsumpcji charakteryzowała się wzmożonym popytem na artykuły żywnościowe i osobistego użytku. Na wzrost spożycia oddziaływał także system zaopatrzenia reglamentowanego i deputatów.

Podniosła się przeciętna dzienna wartość kaloryczna spożywanych pokarmów, wzrosła wielkość konsumowanego białka, tłuszczów i węglowodanów. Według szacunków w roku 1949 wynosiła ona odpowiednio 89 g, 42 g i 500 g dziennie na osobę⁵². Oznaczało to przekroczenie zadań nakreślonych w ustawie o planie odbudowy.

Wśród artykułów żywnościowych szczególnie silnie wzrosło w planie trzyletnim spożycie mięsa przez ludność miejską. Szacunki, które ujmowały zarówno obrót zorganizowany, jak i dostawy nielegalne, określiły je na 50,2 kg w 1948 r. i 51,5 kg w 1949 r.⁵³ Oznaczało to przekroczenie wielkości postulowanej w planie dla całego kraju o blisko 20 kg. Według oficjalnych danych liczbowych, nie uwzględniających sprzedaży pokątnej, plan w tej dziedzinie nie został zrealizowany.

W ogólnej konsumpcji artykułów żywnościowych w przeliczeniu na mieszkańca największe osiągnięcia notowano w spożyciu cukru, owoców i warzyw, roślin zbożowych oraz mięsa i ryb (tablica 67).

Generalnie zatem nie tylko wzrosła konsumpcja żywności, ale także zaszły w niej korzystne zmiany strukturalne. Wyrażały się one zwiększonym udziałem artykułów szlachetniejszych, bardziej kalorycznych i zawierających duże ilości substancji odżywczych. Nie zawsze w pełni realizowano założenia planu, np. jeśli chodzi o spożycie roślin strączkowych, owoców i warzyw oraz mleka.

Szczególnie wysoka dynamika spożycia zaznaczyła się na wsi. W roku gospodarczym 1949/1950 w porównaniu z latami 1936—1937 spożycie zboża w gospodarstwach chłopskich było o 3⁰/o więk-

⁵² Dane przybliżone Departamentu Obrotu Towarowego CUP z 27 I 1949 r. AAN. CUP t. 3034 b.p.

⁵³ Notatka z dnia 29 X 1949 r. dla wicepremiera H. Minca. AAN. MPiH t. 77 k. 166.

Tablica 67

Konsumpcja podstawowych artykułów spożywczych liczona na jednego mieszkańca w latach 1938, 1947—1949

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1938	1947	1948	1949	1949 1938
Zbożowe	kg	136,8	113,0	129,0	163,3	119,4
Strączkowe	kg	3,0	1,0	1,9	2,8	93,3
Ziemniaki	kg	275,0	218,0	233,0	273,0	99,3
Warzywa i owoce	kg	70,0	59,0	66,4	97,8	139,7
Tłuszcze (w tym masło)	kg	8,0	6,1	7,2	8,3	103,8
Mleko i przetwory (bez masła)	kg	201,2	127,5	132,5	218,2	108,4
Jaja	szt.	114,0	71,0	97,0	116,0	101,8
Mięso i ryby	kg	24,0	23,1	24,9	26,7	111,2
Cukier	kg	12,2	12,1	16,0	19,3	158,2

Zródło: W. Przelaskowski. *Spożycie żywności w Polsce Ludowej*. Warszawa 1960 s. 98—99.

sze, cukru o 128⁰/₀, mięsa i tłuszczów wieprzowych o 59⁰/₀, jaj o 34⁰/₀. Natomiast poniżej poziomu przedwojennego kształtowała się konsumpcja ziemniaków i mleka (tablica 68).

Konsumpcję żywności na wsi w latach powojennych cechowała wyższa dynamika niż konsumpcję w mieście. Był to przede wszystkim skutek bardzo niskiego poziomu spożycia charakteryzującego chłopstwo w Polsce międzywojennej.

Mniej korzystnie przedstawiała się sytuacja w dziedzinie konsumpcji wyrobów przemysłowych. Brak odpowiednich danych statystycznych nie pozwala na pełniejszą charakterystykę ich spożycia. Istniejące materiały źródłowe wykazują, że realizacja zadań planu odbudowy w tej dziedzinie napotykała szereg trudności. Na skutek niedostatecznej podaży w zasadzie nie zostały zrealizowane postulaty planu, a uzyskane wskaźniki niekiedy nawet odbiegały w dół od poziomu z roku 1938 (tablica 69). Niedostatek dóbr przemysłowych szczególnie silnie odczuła wieś. W praktyce stało się to jednym z czynników ograniczających dopływ płodów rolnych do miast.

Tablica 68

Roczne spożycie artykułów żywnościowych na osobę w gospodarstwach indywidualnych w latach 1936/37, 1947/48—1949/50 (według ankiet)

Artykuły	Jedn. miary	1936/37	1947/48	1948/49	1949/50
Zboże	kg	269,0	240,0	268,0	277,0
Chleb dokupiony	kg	-	-	8,9	12,7
Ziemniaki	kg	374,0	360,0	362,0	353,0
Cukier	kg	6,0	-	11,7	13,7
Mleko pełne	l	269,0	212,0	248,0	233,0
Masło	kg	-	4,5	5,1	5,7
Śmietana	l	-	3,4	3,4	4,0
Jaja	szt.	107,0	116,0	133,0	143,0
Mięso ogółem	kg	19,2 ^a	19,8	19,6	22,4

^a Łącznie z tłuszczem.

Źródło: J. Piąsny. Spożycie ludności wiejskiej na tle przemian społeczno-politycznych w Polsce Ludowej (w latach 1948—1958). Poznań 1961 s. 124.

Tablica 69

Spożycie niektórych artykułów przemysłowych na jednego mieszkańca w latach 1938, 1947—1949

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1938	1947	1948	1949	1949 1938
Papier	kg	6,0	7,7	8,6	9,1	151,7
Tkaniny wełniane	m	1,1	—	—	1,8	160,0
Tkaniny bawełniane	m	10,8	—	—	12,7	117,1
Skóry twarde	kg	0,7	0,2	0,4	0,5	71,4
Zapalki	pud.	11,0	35,8	46,4	44,4	403,6
Mydło	kg	1,6	0,5	2,0	2,2	137,5

Źródło: K. Piotrowska-Hochfeld. Sytuacja materialna robotników i pracowników umysłowych w krajach obozu socjalizmu. Warszawa 1952 s. 1—10; Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 98; Rocznik Statystyczny 1950 s. 78.

Nierównomierny wzrost konsumpcji dóbr ściśle związany był z tendencjami w rozwoju przemysłu ciężkiego i lekkiego oraz dysproporcjami w produkcji rolnej. Przy zmniejszającej się pomocy zagranicznej musiało to rzutować na stopę życiową społeczeństwa.

Do zasadniczych elementów poprawy warunków bytu ludności w latach 1947—1949 oprócz wzrostu konsumpcji dóbr należały także świadczenia otrzymane w ramach społecznego funduszu spożycia i ustawodawstwa socjalnego. Wiele zrobiono dla poprawy sytuacji mieszkaniowej. W okresie planu odbudowy gospodarczej z budownictwa uspołecznionego uzyskano 217,3 tys. izb mieszkalnych w miastach. Dalsze 56,7 tys. izb powstało w ramach budownictwa indywidualnego. Drobnymi remontami i naprawami objęto w latach 1946—1949 około 300 tys. izb⁵⁴. Budownictwo mieszkaniowe skoncentrowano w Warszawie i na Górnym Śląsku, zarówno w formie budownictwa osiedlowego (Muranów, Mirów), jak i skupisk domków jednorodzinnych („fińskich”). Od 1949 r. całość inwestycji mieszkaniowych w resorcie budownictwa zgrupowano w Zakładzie Osiedli Robotniczych, który oprócz funkcji inwestora sprawował również obowiązki administracyjne.

Na wsiach w latach 1945—1949 odbudowano i zbudowano około 560 tys. izb, z czego prawie połowę przy dużej pomocy państwa⁵⁵.

W ostatnim roku odbudowy zaznaczył się spadek budownictwa mieszkaniowego zarówno uspołecznionego, jak i prywatnego. Spowodowany on był ograniczeniem nakładów inwestycyjnych i skoncentrowaniem wysiłku gospodarczego na rozwijaniu dziedzin produkcyjnych. Mimo to między rokiem 1946 i 1950 nastąpiła znaczna poprawa sytuacji mieszkaniowej, szczególnie w Warszawie i województwach centralnych, notowano natomiast wzrost zaludnienia izb w Łodzi i woj. katowickim. Tłumaczyć to należy masowymi migracjami z terenów Polski centralnej na ziemie odzyskane i do ośrodków przemysłowych.

W dziedzinie ubezpieczeń społecznych nie zaszły w okresie międzywojennym większe zmiany. Obejmowały one nadal jak przed wojną: ubezpieczenie na wypadek choroby i macierzyństwa, ubezpieczenie emerytalne robotników i pracowników umysłowych, ubezpieczenie od wypadków przy pracy i chorób zawodowych.

⁵⁴ J. D a n g e l. Zasoby mieszkaniowe i ludność w Polsce w latach 1945—1958 (Analiza statystyczna). Warszawa 1960 s. 19.

⁵⁵ Tamże s. 20.

Specjalne ubezpieczenie posiadali górnicy na wypadek śmierci lub niezdolności do wykonywania zawodu. Gwarantowało ono uzyskanie dodatkowych świadczeń oprócz należności z tytułu ubezpieczenia powszechnego⁵⁶. Nowością było wprowadzenie z początkiem 1948 r. ubezpieczenia rodzinnego⁵⁷. Wskutek zróżnicowania świadczeń w zależności od liczby dzieci stanowiło ono element polityki populacyjnej.

Podobnie oddziaływał system opieki społecznej, szczególnie preferujący ochronę zdrowia matki i dziecka. W 1947 r. na ten cel przeznaczono 40% wydatków na opiekę społeczną⁵⁸.

Tablica 70

*Wydatki z tytułu świadczeń ubezpieczeniowych i socjalnych
w latach 1947—1949*

Świadczenia	1947	1948	1949
	w mln zł		
Na wypadek choroby	22 027	63 581	158 519
Emerytalne i wypadkowe	9 738	14 875	24 221
Zasiłki rodzinne	—	27 833	83 966
Na wyprawki	—	807	1 256
Socjalne	4 200	7 100	31 000

Zródło: Osiągnięcia socjalne Polski Ludowej. Cz. I. 1944—1949. Warszawa 1951 s. 148 i nast.

W trosce o przyrost naturalny rozwinięto sieć poradni dla kobiet ciężarnych, zorganizowano w wielu miejscowościach izby porodowe, powołano poradnie dla dzieci do lat trzech. Punkty opieki nad matką i dzieckiem organizowały zarówno Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej oraz Ministerstwo Zdrowia, jak i poszczególne zakłady pracy. W 1948 r. istniało 2044 takich punktów⁵⁹. Rezulta-

⁵⁶ *Rocznik Polityczny i Gospodarczy* 1948 s. 822.

⁵⁷ Dekret z dnia 28 października 1947 r. o ubezpieczeniu rodzinnym. *DzURP* 1947 nr 66 poz. 414.

⁵⁸ *Rocznik Polityczny i Gospodarczy* 1948 s. 849.

⁵⁹ I. Bobrowska. Człowiek w planie odbudowy gospodarczej. *Robotniczy Przegląd Gospodarczy* 1949 nr 5 s. 219.

tem wielokierunkowych przedsięwzięć był znaczny w porównaniu z okresem międzywojennym spadek śmiertelności niemowląt.

W ramach poprawy warunków bytu ludzi pracy i ich rodzin uruchomiono sieć żłobków (w 1949 r. — 834) i przedszkoli (w 1949 r. — 6233)⁶⁰. Dużym powodzeniem cieszyły się stołówki fabryczne, z których w 1947 r. korzystało 78% zatrudnionych⁶¹.

Znacznym osiągnięciem było rozwinięcie i umasowienie wczasów pracowniczych. W latach 1947—1948 korzystało z nich przeciętnie 250 tys. osób⁶². Po powołaniu w 1949 r. Funduszu Wczasów Pracowniczych liczba wczasowiczów wzrosła do 360 tys. osób⁶³.

Doceniając rezultaty przedsięwzięć w zakresie podnoszenia płac realnych, spożycia oraz opieki społecznej i akcji socjalnej, należy z całą siłą podkreślić, że najważniejszym czynnikiem poprawy bytu materialnego ludności w latach 1947—1949 była likwidacja bezrobocia. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych na 1000 zatrudnionych zmniejszyła się ze 167 w 1948 r. i 29 w 1946 r., do 18 w 1949 r. W ostatnim roku planu odbudowy gospodarczej rejestrowano w całym kraju około 80 tys. bezrobotnych⁶⁴.

Bezrobocie było zjawiskiem bardzo względnym i nie miało charakteru strukturalnego. Na wielu obszarach tempo odbudowy znacznie wyprzedzało możliwości podaży siły roboczej. Lokalne bezrobocie spowodowane było głównie socjalizacją gospodarki, która wywoływała redukcję zatrudnienia w handlu i rzemiośle, przemysł natomiast odczuwał deficyt siły roboczej, zwłaszcza kwalifikowanej.

W celu przeciwdziałania bezrobociu wśród młodzieży i przyuczenia jej do zawodu powołano w 1948 r. masową organizację „Służba Polsce”⁶⁵. Organizacja wzięła aktywny udział w odbudowie, a na-

⁶⁰ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 134, 186.

⁶¹ I. Bobrowska. Człowiek w planie, jw.

⁶² Tamże.

⁶³ *Rocznik Statystyczny 1950* s. 91.

⁶⁴ A. Józefowicz. Polityka ludnościowa i zatrudnienie w Polsce. *Biuletyn IGS 1962* nr 4 s. 47.

⁶⁵ Ustawa z dnia 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego

stępnie industrializacji kraju. W 1949 r. w SP znalazło się 90 000 młodzieży⁶⁶.

Również na terenach wiejskich poprawie sytuacji materialnej mieszkańców sprzyjało stopniowe zmniejszanie przeludnienia agrarnego. Wskutek akcji zagospodarowania ziem odzyskanych oraz odbudowy ośrodków przemysłowych liczba ludzi zbędnych na wsi spadła do około 2 mln osób⁶⁷. W porównaniu z okresem międzywojennym był to poważny postęp. Jednak nadal istniało ukryte bezrobocie na wsi, które zlikwidować mogła tylko szybka industrializacja kraju.

Likwidacja bezrobocia strukturalnego w miastach i zredukowanie przeludnienia agrarnego stanowiły wielkie osiągnięcie władzy ludowej. Wpłynęło ono nie tylko na poprawę warunków bytu ludności, ale również spowodowało trwałe zmiany w świadomości społeczeństwa, uwolnionego od groźby braku środków do życia.

młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu. *DzURP* 1948 nr 12 poz. 90.

⁶⁶ A. Kiełbicka. Junacy w służbie Polski Ludowej. *Studia Historyczne* 1974 z. 2 s. 167.

⁶⁷ K. Piotrowska-Hochfeld. Sytuacja materialna robotników i pracowników umysłowych w krajach obozu socjalizmu. Warszawa 1952 s. 77 i nast.

ZAKOŃCZENIE

Realizacja planu odbudowy gospodarczej przyniosła widoczne osiągnięcia w poszczególnych dziedzinach społeczno-ekonomicznego życia kraju. Szczególnie dobre wyniki uzyskano w zakresie odbudowy przemysłu i transportu lądowego oraz utrzymania równowagi budżetowej. Wyrazem sukcesów była poprawa bytu materialnego społeczeństwa polskiego w stosunku do sytuacji w roku 1946.

Nieźmiernie trudno jest znaleźć syntetyczny miernik osiągnięć tego okresu. Zaliczyć do nich trzeba zarówno rezultaty w odbudowie kraju i podnoszeniu stopy życiowej ludności, jak i postęp w dziedzinie tworzenia podstaw ustroju socjalistycznego oraz integracji społeczeństwa i gospodarki w nowych granicach Polski. Stąd też ocena musi uwzględniać elementy ekonomiczne i polityczne. Dopiero wszechstronna analiza może dać w miarę pełny obraz przemian dokonanych między rokiem 1947 a 1949.

Do podstawowych wskaźników charakteryzujących postęp gospodarczy zalicza się, mimo wielu wysuwanych zastrzeżeń, wielkość i strukturę dochodu narodowego. Ich szacunki dla okresu planu trzyletniego zgodnie podkreślają wielkie osiągnięcia w procesie odbudowy kraju. Jednak obliczenia różnią się między sobą znacznie, co wynika przede wszystkim ze stosowania odmiennych cen.

Biuro Studiów i Analiz GUS oszacowało, że dochód narodowy liczony w cenach bieżących podniósł się w latach 1947—1949 o 82⁰/₀, w cenach niezmiennych zaś (zbliżonych do hurtowych z 1937 r.) o 53⁰/₀¹. Do innych wyników doszedł Kazimierz Secom-

¹ L. Zienkowski. Jak oblicza się dochód narodowy. Warszawa 1966 s. 209.

ski, opierając się na cenach z 1938 r. Według tego autora w latach planu odbudowy dochód narodowy wzrósł o 43⁰/₀². Natomiast Stanisław Cieślak, korzystając z szacunków CUP biorących za podstawę ceny z 1937 r., wyliczył wskaźnik dynamiki na poziomie 44⁰/₀³.

Analizując obliczenia dochodu narodowego w cenach stałych, można twierdzić, że bardziej wiarygodne były wielkości podane przez Cieślaka i Secomskiego. Świadczy o tym prawie identyczna dynamika wzrostu dochodu w obu obliczeniach. Jednocześnie wydaje się, że dokonana przez GUS w trakcie obliczeń korekta w działach „przemysł” i „handel” spowodowała zmniejszenie szacunku dochodu narodowego w 1947 r. i co za tym idzie — zwiększenie jego dynamiki w następnych latach planu odbudowy⁴.

Odmienne ceny sprawiły, że również wielkości bezwzględne dochodu narodowego kształtują się odmiennie u różnych autorów (tablica 71).

W połączeniu z dokonaną w 1948 r. zmianą w sposobie liczenia dochodu narodowego, eliminującą wartość usług niematerialnych, sprawia to istotne trudności przy próbie porównania wyników planu z założeniami. Możliwe jest jedynie — na podstawie szacunków Kazimierza Secomskiego — stwierdzenie, jak został zrealizowany planowany wskaźnik wzrostu dochodu narodowego w stosunku do 1938 r. Ustawa o planie zakładała przekroczenie poziomu przedwojennego o 13⁰/₀, w rzeczywistości przekoczono go o 28⁰/₀⁵.

Dochód społeczny Polski liczony na 1 mieszkańca (w cenach z 1937 r.) już w 1947 r. był o 40⁰/₀ wyższy od poziomu z 1938 r., a w 1949 r. osiągnął 867 zł, co oznaczało wzrost w stosunku do

² K. Secomski. Analiza wykonania planu trzyletniego. Warszawa 1950 s. 66.

³ S. Cieślak. Gospodarka planowa w Polsce. Warszawa 1950 s. 122. Zob. także: Wytyczne CUP do państwowego planu inwestycyjnego na okres 1950—1955. AAN. CUP t. 2872 k. 261.

⁴ Szerzej na ten temat zob.: L. Zienkowski. Dochód narodowy Polski 1937—1960. Warszawa 1963 s. 177 i nast.

⁵ Zob. Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947 s. 156; K. Secomski. Analiza, jw. s. 66.

Tablica 71

*Szacunek dochodu narodowego Polski
w latach 1947—1949*

Szacunek	1947	1948	1949	
	w mld zł			w % (1947 = 100)
GUS-owski				
— ceny bieżące	40,8	57,4	74,2	182
— ceny niezmiennie katalogowe	12,2	15,9	18,7	153
K. Secomskiego				
— ceny z 1938 r.	13,4	16,3	19,2	143
St. Cieślaka				
— ceny z 1937 r.	14,7	18,0	21,2	144

Zródło: L. Ziencowski. Jak oblicza się dochód narodowy. Warszawa 1966 s. 209; K. Secomski. Analiza wykonania planu trzyletniego. Warszawa 1950 s. 66; St. Cieślak. Gospodarka planowa w Polsce. Warszawa 1950 s. 122.

1938 r. o 95%⁶. W cenach z 1938 r. analogiczny wskaźnik wyniósł 75%⁷. Zatem oba wyliczenia potwierdzały, że zamierzenia w tej dziedzinie zostały osiągnięte z nadwyżką. Źródłem osiągnięć w tej dziedzinie był dynamiczny wzrost społecznej wydajności pracy, wynikający z wysokiej efektywności inwestycji i zagospodarowania ziem odzyskanych. Analogicznie oddziaływało szybkie tempo wzrostu zatrudnienia poza rolnictwem. Należy jednak pamiętać, że liczba mieszkańców Polski w 1949 r. była o 10,2 mln mniejsza niż przed wojną⁸.

W latach 1947—1949 zaszły istotne zmiany w strukturze tworzenia dochodu narodowego. Wyrażały się one stałym wzrostem roli przemysłu w wypracowywaniu produktu społecznego. Zwiększył się także udział budownictwa i handlu kosztem rolnictwa i transportu (tablica 72).

Był to efekt procesów zachodzących w gospodarce: dynamicznej odbudowy i rozbudowy przemysłu, znacznie wyprzedzającej po-

⁶ St. Cieślak. Gospodarka, jw. s. 22.

⁷ K. Secomski. Analiza, jw. s. 66.

⁸ Rocznik Statystyczny 1971 s. 2.

Tablica 72

*Struktura gałęziowa tworzenia
dochodu narodowego w latach 1947—1949 (w cenach niezmiennych)*

Wyszczególnienie	1947	1948	1949
Ogółem	100,0	100,0	100,0
Przemysł i rzemiosło	38,1	39,1	40,7
Rolnictwo i leśnictwo	33,8	32,5	30,0
Budownictwo	3,3	3,6	4,7
Komunikacja i łączność	14,6	14,4	14,0
Handel	10,2	10,4	10,6

Źródło: L. Ziencowski. Jak oblicza się dochód narodowy. Warszawa 1966 s. 210.

stęp w innych jej działach. Należy również pamiętać o wpływie zmian granic powojennej Polski, które przyniosły wzrost potencjału przemysłowego.

W rezultacie w 1949 r. stosunek produkcji przemysłowej do rolniczej kształtował się w przybliżeniu jak 2 : 1, gdy w 1937 r. wynosił 1 : 1⁹. Stanowiło to wyraz głębokich zmian strukturalnych w gospodarce dokonanych już w toku odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych.

Unowocześnienie struktury ekonomicznej Polski możliwe było dzięki konsekwentnie realizowanej polityce gospodarczej. Zarówno w fazie formułowania założeń planu trzyletniego, jak też w trakcie ich modyfikacji na przełomie lat 1948 i 1949 podkreślano potrzebę łączenia odbudowy z uprzemysłowieniem. Stąd ostatni rok planu trzyletniego należał zarówno do okresu odbudowy kraju, jak też zapoczątkowywał jego industrializację. Był pomostem łączącym dwie ważne fazy rozwoju Polski Ludowej. Świadczą o tym: polityka inwestycyjna, zmiany w systemie kierowania i zarządzania gospodarką oraz przyspieszenie procesów wzmacniających własność socjalistyczną.

Korzystne zmiany zaszły również w strukturze własnościowej

⁹ J. Marzec. Osiągnięcia trzyletniego planu odbudowy gospodarczej. W: *Materiały do kursów planowania gospodarki narodowej*. Cz. IV. Warszawa 1950 s. 49.

tworzenia dochodu narodowego. Pod wpływem polityki socjalizacji gospodarki oraz ograniczania elementów kapitalistycznych szybko rosła rola sektora uspołecznionego. Według obliczeń GUS udział własności prywatnej w wytwarzaniu produktu społecznego zmalał z 45,3% w 1947 r. do 34,8% w ostatnim roku planu trzyletniego¹⁰.

Poza względami ustrojowymi miało to olbrzymie znaczenie dla przygotowania kraju do wielkiego wysiłku na rzecz industrializacji. Ułatwiała gromadzenie i centralizację środków inwestycyjnych. Jak już wspominaliśmy, w latach 1947—1949 wielkość i struktura dochodu narodowego, oprócz efektywnej polityki inwestycyjnej, wynikały ze wzrostu i przemian wewnętrznych zatrudnienia. Liczba pracowników najemnych podniosła się z 3361 tys. w 1947 r. do 4354 tys. w 1949 r., czyli o 29,5%¹¹.

Ogólna liczba zatrudnionych osiągnęła w 1948 r. 11484 tys. osób. Była zatem jeszcze mniej więcej o 4 mln osób niższa od przedwojennej¹². Jednak na skutek wzrostu roli przemysłu liczba pracowników najemnych zatrudnionych poza rolnictwem przekroczyła poziom z 1937 r. o 30% i wynosiła w 1948 r. 3546 tys. osób¹³.

Udział zatrudnionych poza rolnictwem w ogólnej liczbie zatrudnionych rósł systematycznie. W latach 1947—1948 ogólny wzrost zatrudnienia wyniósł 3%; poza rolnictwem podniosło się ono o 9%¹⁴.

W rezultacie udział ludności utrzymującej się z pracy poza rolnictwem podniósł się z 18,2% w 1938 r. do 35,9% w 1949 r. Natomiast zmniejszył się odsetek ludności rolniczej: z 64,5% w 1938 r. do 51,6% w ostatnim roku planu odbudowy. Jednocześnie grupa obejmująca kapitalistów miejskich, wolne zawody i rzemieślników uległa redukcji z 13% do 9,3%¹⁵.

¹⁰ L. Zienkowski. Jak oblicza się, jw. s. 210.

¹¹ A. Józefowicz. Polityka ludnościowa i zatrudnienie w Polsce. *Biuletyn IGS* 1962 nr 4 s. 47.

¹² Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1948. Warszawa 1950.

¹³ K. Secomski. Analiza, jw. s. 73.

¹⁴ Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego, jw. s. 70.

¹⁵ K. Piotrowska-Hochfeld. Sytuacja materialna robotników

Przesunięcia terytorialne, migracje ludności i szybka odbudowa stały się ważnymi czynnikami urbanizacji kraju. W 1949 r. już 35,6% obywateli Polski mieszkało w miastach, gdy analogiczny wskaźnik dla 1938 r. wynosił 30%, a dla 1946 r. — 31,8%¹⁶.

Ludność ziem odzyskanych zwiększyła się z 5,0 mln na początku 1947 r. do 5,9 mln w połowie 1949 r. Wzrost liczby mieszkańców powiązany był z istotnymi przemianami w strukturze narodowościowej. Szybkiemu napływowi Polaków towarzyszył stały spadek liczby ludności niemieckiej¹⁷. W końcu 1949 r. na Ziemiach Zachodnich mieszkało ponad 6 mln obywateli polskich. Wytwarzano tam 44% globalnej wartości produkcji przemysłowej kraju¹⁸. Ziemia Zachodnie i Północne dawały blisko 100% krajowej produkcji węgla kamiennego, elektrod węglowych i dźwigów; ponad 50% koksu, wagonów towarowych i odbiorników radiowych; około 30% energii elektrycznej, węgla kamiennego i papieru. W 1948 r. ziemia odzyskane wytwarzały 42% roślin oleistych, 37% buraków cukrowych i 36% roślin włóknistych¹⁹. Ich odbudowa przyczyniła się do rozwiązania szeregu trudności kraju, głównie o charakterze społecznym, pozwoliła zmniejszyć przeludnienie wsi w Polsce centralnej i stworzyć względnie dobre warunki egzystencji dla mieszkańców zniszczonych miast.

Osiągnięcia planu odbudowy gospodarczej zostały nieco przysłonięte sukcesami okresu industrializacji. Stąd też niekiedy pomniejsza się ogrom wysiłku ekonomicznego dokonanego w trudnych warunkach powojennych. Jego siłą motoryczną był entuzjazm społeczeństwa, uwolnionego spod jarzma okupacji, tworzącego dla siebie w nowych warunkach ustrojowych.

Plan trzyletni był okresem kontynuacji reform społeczno-gospodarczych zainicjowanych przed 1947 r. Konsekwentnie realizowano

i pracowników umysłowych w krajach obozu socjalizmu. Warszawa 1952 s. 77.

¹⁶ *Rocznik Demograficzny 1945—1966*. Warszawa 1968 s. 5.

¹⁷ Materiały statystyczne Departamentu Ekonomiczno-Socjalnego MZO. AAN. MZO t. 1514 k. 1 i 2.

¹⁸ J. Marzec. Osiągnięcia, jw. s. 69.

¹⁹ Tamże.

reformę rolną i nacjonalizację przemysłu. Jednocześnie pod wpływem wzrostu prestiżu władzy ludowej, a przede wszystkim aktywności PPR, rozpoczęto budowę podstaw ustroju socjalistycznego. Wyrazem tych zmian było rozpoczęcie „bitwy o handel”, reformy bankowej i stopniowej kolektywizacji rolnictwa.

Realizacja planu trzyletniego oznaczała jednak przede wszystkim wprowadzenie do naszej gospodarki planowania w skali makroekonomicznej. Stało się ono trwałym elementem systemu socjalistycznego w Polsce. Ówczesne rozwiązania, poddane w następnych latach weryfikacji, do dnia dzisiejszego należą do fundamentalnych zasad systemu ekonomicznego Polski.

Równocześnie z polskim planem odbudowy do realizacji swoich dwulatek i trzylatek przystąpiły: Albania, Bułgaria, Czechosłowacja i Węgry, od 1949 r. — także Rumunia²⁰. Tak więc na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych w krajach demokracji ludowej zaczęła dominować gospodarka planowa, rozwijana głównie na wzorach radzieckich. W połączeniu z powstaniem RWPG stwarzało to olbrzymie możliwości rozbudowy potencjału gospodarczego obozu socjalistycznego.

²⁰ L. Siennicki. Gospodarka planowa w krajach demokracji ludowej. *Życie Gospodarcze* 1950 nr 23 s. 1235.

BIBLIOGRAFIA

- W. Andruszewicz. Polskie porty handlowe. Gdańsk 1960.
- Z. Augustowski. Likwidacja zaopatrzenia reglamentowanego. *Życie Gospodarcze* 1947 nr 6.
- Z. Augustowski. Zmiany w aprowizacji reglamentowanej. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 1—2.
- B. Barański. Trzy lata pracy transportu samochodowego w budownictwie (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950 nr 1.
- Cz. Bąbiński. Inwestycje w przemyśle w roku 1949. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 5.
- (B. C.). Państwowa Komunikacja Samochodowa. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 17.
- L. Beskid. Zmiany spożycia w Polsce. Warszawa 1972.
- Z. Bęczkowski. Praca naszej żeglugi śródlądowej. *Transport i Spedycja* 1950 nr 2.
- B. Blass. Nowy system finansowy. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 21.
- F. Blinowski. Problematyka planu inwestycyjnego. *Nowe Drogi* 1947 nr 4.
- F. Blinowski. Walka państwa ludowego o dobrobyt mas pracujących. *Trybuna Ludu* z 10 VIII 1952 r.
- I. Bobrowska. Człowiek w planie odbudowy gospodarczej. *Robotniczy Przegląd Gospodarczy* 1949 nr 5.
- Cz. Bobrowski. Etapy gospodarki planowej w nowej Polsce. *Przeгляд Socjalistyczny* 1945 nr 2.
- Cz. Bobrowski. Planowanie gospodarcze. Problemy podstawowe. Warszawa 1965.
- Cz. Bobrowski. Rozwój planowania w Polsce Ludowej. *Ekonomista* 1964 nr 5.
- Cz. Bobrowski. U źródeł planowania socjalistycznego. Warszawa 1967.
- P. Bożyk, B. Wojciechowski. Handel zagraniczny Polski 1945—1969. Warszawa 1971.
- K. Bromek. Geografia komunikacji (b.m. i b.d.).

- S. Buczkowski. Założenia naszego programu gospodarczego. *Przebudowa* 1946 nr 1(3).
- Z. Buszydło. Gospodarka morska w latach 1947—1949. *Przegląd Morski* 1967 nr 3.
- L. Caro. Zmierzch kapitalizmu. Poznań 1934.
- H. Chołaj. Kontraktacja produktów rolnych. Warszawa 1965.
- St. Cieślak. Gospodarka planowa w Polsce. Warszawa 1950.
- M. Czerniewska. Badania obrotów i towarowości artykułów rolnych w gospodarstwach chłopskich w 1948/1949. Warszawa 1952.
- P. Czerwiński. Handel zagraniczny Polski w 1947 r. *Gospodarka Planowa* 1948 nr 6.
- J. Dangel. Zasoby mieszkaniowe i ludność w Polsce w latach 1945—1958. (Analiza statystyczna). Warszawa 1960.
- H. Dehmel. Gdynia — Ameryka Linie Żeglugowe S. A. 1930—1950. Gdańsk 1969.
- M. Dewar. Soviet Trade with Eastern Europe 1945—1949. London 1951.
- M. Dichter. Współpraca gospodarcza polsko-radziecka w minionym dziesięcioleciu. Warszawa 1955.
- T. Dietrich. Gospodarka wielosektorowa. *Przegląd Socjalistyczny* 1947 nr 1.
- T. Dietrich. Zasady systemu finansowego Polski powojennej. Wyd. II. Warszawa 1948.
- B. Domosławski. Organizacja i wyniki odbudowy w latach 1944—1948. Warszawa 1967.
- A. Dowgiałło. Stan i rozwój żeglugi na Odrze. *Gospodarka Wodna* 1958 nr 4.
- J. Drewnowski. „Proces Centralnego Urzędu Planowania” w 1948 r. *Zeszyty Historyczne* 1948 z. 28.
- J. Drozdowicz. Nowa struktura spółdzielczości w Polsce. Warszawa 1949.
- M. Drozdowski. Geneza i rozwój Centralnego Okręgu Przemysłowego. *Dzieje Najnowsze* 1959 t. II.
- M. Drozdowski. Polityka rządu polskiego 1936—1939. Warszawa 1963.
- W. Fischer. Rynek pieniężny w Polsce. *Biuletyn IGN* 1947 nr 5.
- W. Fischer. Rynek pieniężny w Polsce. Sprawozdanie za II półrocze 1947 r. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7.
- A. Gajkiewicz. Wykonanie trzyletniego planu odbudowy dróg kołowych. *Transport i Spedycja* 1950 nr 1.
- L. Gehersam. 3-letni plan odbudowy PKP. *Transport i Spedycja* 1950 nr 1.
- J. Gepner. Powstanie i organizacja Centralnego Urzędu Planowania. *Dzieje Najnowsze* 1973 t. IV.

- A. Glass. 50 lat komunikacji lotniczej w Polsce—40 lat PLL „Lot”. *Biuletyn Informacyjny Instytutu Lotnictwa* 1969 nr 1.
- T. Gliwic. Wymiana towarowa polsko-angielska. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 14.
- B. Głębowicz. Przemiany stosunków agrarnych w Polsce w latach 1944—1965. *Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu* 1967 z. 22.
- J. A. Gołębiowski. UNRRA w Polsce. Warszawa 1949.
- W. Gomułka. Nasze zadania. *Nowe Drogi* 1947 nr 3.
- J. Goryński. Polityka budowlana w Polsce Ludowej. Warszawa 1971.
- A. Gorywoda. Z problematyki rozwoju rzemiosła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945—1965. Opole 1970.
- W. Góra. Wpływ działania partii robotniczych na społeczno-ekonomiczne przemiany wsi w Polsce Ludowej (1944—1968). *Rocznik Muzeum Rolnictwa w Szreniawie* 1969 t. 1.
- S. Grabski. Ku lepszej Polsce. Warszawa 1938.
- W. Hagemeyer, W. Przelaskowski. Problemy siły nabywczej pieniądza. Warszawa 1968.
- R. Halaba. Dyskusja nad niektórymi problemami działalności PPS w latach 1944—1948. *Z Pola Walki* 1967 nr 4.
- R. Halaba, W. Waźniewski. Polska Partia Robotnicza. 1942—1948. Warszawa 1971.
- T. Hunek. Spółdzielczość produkcyjna w rolnictwie polskim. Warszawa 1965.
- A. K. Ivánka. Wspomnienia skarbowca 1927—1945. Warszawa 1964.
- W. Iwaszkiewicz. Płace i zatrudnienie w II połowie 1947 r. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7.
- W. Jaworski. Zarys rozwoju systemu kredytowego w Polsce Ludowej. Warszawa 1958.
- A. Jezierski. Historia gospodarcza Polski Ludowej 1944—1968. Warszawa 1971.
- H. Jędruszczyk. Dokumenty o planie trzyletnim. *Polska Ludowa. Materiały i Studia* 1963 t. II.
- H. Jędruszczyk. Zatrudnienie a przemiany społeczne w Polsce w latach 1944—1960. Warszawa 1972.
- S. Jędrychowski. O znaczeniu niektórych różnic w ocenie bieżącej polityki gospodarczej. *Nowe Drogi* 1947 nr 4.
- S. Jędrychowski. Plan odbudowy gospodarczej. *Nowe Drogi* 1947 nr 1.
- A. Józefowicz. Polityka ludnościowa i zatrudnienie w Polsce. *Biuletyn IGS* 1962 nr 4.
- J. Kaliński. Bitwa o handel 1947—1948. Warszawa 1970.
- J. Kaliński. Bitwa o handel a rozwój państwowego aparatu obrotu towarowego w Polsce Ludowej. *Przegląd Historyczny* 1969 z. 3.

- J. Kaliński. Gospodarcze i polityczne rezultaty „bitwy o handel” (1947—1948). *Zeszyty Naukowe SGPiS* 1970 nr 71.
- J. Kaliński. Handel wewnętrzny w Polsce w latach 1944—1946. *Przeegląd Historyczny* 1968 nr 1.
- J. Kaliński. Wpływ „bitwy o handel” (1947—1948) na rozwój spółdzielczości. *Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy* 1971 nr 3.
- J. Kaliński. Wpływ sytuacji rynkowej na warunki bytowe ludności, lipiec 1946—grudzień 1948. *Kwartalnik Historyczny* 1969 nr 2.
- A. Kawczyński. Z zagadnień metody planowania finansowego. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 8.
- K. Kersten. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Lublin 1965.
- A. Kiełbicka. Junacy w służbie Polski Ludowej. *Studia Historyczne* 1974 z. 2.
- F. Klocek. Bilans 15-lecia Polski Ludowej w produkcji zwierzęcej. *Przeegląd Hodowlany* 1959 nr 7.
- J. Kofman. Krok za krokiem. *Robotniczy Przegląd Gospodarczy* 1948 nr 3.
- J. Kofman. Założenia polityki płac. *Robotniczy Przegląd Gospodarczy* 1946 nr 13.
- J. Kosiński. Preliminarz budżetowy na rok 1948. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 23.
- M. L. Kostowski, J. Szczepaniec. Banki w Polsce Ludowej. Warszawa 1972.
- Z. Kozłowski. Kształtowanie się produkcji globalnej i jej podział w chłopskiej gospodarce w pierwszych latach sześciolatki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1957 nr 1.
- W. Krencik. Podstawy i kierunki polityki płac w PRL. Warszawa 1972.
- J. Kruszyna. Przemiany w organizacji i zarządzaniu przemysłem kłuzowym w PRL w latach 1944—1950. Katowice 1961.
- A. Krzyścian. Obrót ziemią w Polsce w latach 1948—1957. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1959 nr 3.
- S. Kuczborski. 25 lat elektryfikacji PKP. Warszawa 1963.
- E. Kwiatkowski. O wielkości Rzeczypospolitej. Warszawa 1938.
- Z. Landau. Czy w Polsce Ludowej dokonano nacjonalizacji banków? *Przeegląd Historyczny* 1969 z. 4.
- Z. Landau. Polityka finansowa Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Warszawa 1965.
- Z. Landau. Polityka tzw. nakręcania koniunktury w Polsce w okresie 1936—1939. *Dzieje Najnowsze* 1959 t. II.
- Z. Landau. Reformy walutowe na ziemiach polskich w 1945 r. *Kwartalnik Historyczny* 1968 nr 1.
- Z. Landau, J. Tomaszewski. Bank Handlowy w Warszawie S. A. Historia i rozwój 1870—1970. Warszawa 1970.

- O. Lange. Dzieła. T. II. Warszawa 1973.
- O. Lange. Pisma ekonomiczne i społeczne 1930—1960. Warszawa 1961.
- S. Lato, W. Stankiewicz. Programy stronnictw ludowych. Warszawa 1969.
- M. Lesz. Wytyczne planu trzyletniego w przemyśle ciężkim i energetycznym. *Trybuna Wolności* 1946 nr 91.
- J. Majczno. Polska flota handlowa. Gdańsk 1960.
- S. Markowski. Rozwój produkcji rolnej w Polsce Ludowej. *Ekonomista* 1955 nr 1.
- J. Marzec. Gospodarka narodowa z perspektywy 6 lat. *Gospodarka Planowa* 1950 nr 7.
- J. Michalewski. Relacja. *Zeszyty Historyczne* 1973 z. 26.
- S. Milewski. 25 lat planowania gospodarczego w Polsce Ludowej. *Gospodarka Planowa* 1969 nr 7.
- B. Minc. Ceny niezmiennie. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 6—7.
- B. Minc. O planie trzyletnim. Warszawa 1948.
- B. Minc. Planowanie gospodarki narodowej. Warszawa 1950.
- B. Minc. Planowanie gospodarki narodowej. Warszawa 1955.
- B. Minc. Wstęp do nauki planowania gospodarki narodowej. T. I. Warszawa 1950.
- B. Minc. Zagadnienia dochodu narodowego. Warszawa 1950.
- H. Minc. Aktualne zagadnienia i perspektywy gospodarcze demokratycznej Polski. Referat wygłoszony na I Zjeździe PPR. Warszawa 1945.
- H. Minc. Bieżące zadania partii w zakresie polityki gospodarczej i społecznej na wsi. Referat wygłoszony na Plenum KC PZPR dnia 3 września 1948 r. *Nowe Drogi* 1948 nr 11.
- H. Minc. Charakter i tendencje rozwojowe naszego przemysłu. *Nowe Drogi* 1947 nr 3.
- H. Minc. Osiągnięcia i plany gospodarcze. Referat wygłoszony w dniu 18 grudnia 1948 r. na Kongresie PZPR. Warszawa 1949.
- H. Minc. O właściwe metody planowania w Polsce. *Nowe Drogi* 1948 nr 8.
- H. Minc. Wytyczne w sprawie naszego ustroju gospodarczego i społecznego. Referat wygłoszony na plenum KC PPR dnia 6 lipca 1948 r. *Nowe Drogi* 1948 nr 10.
- S. Minorski. Komunikacja lotnicza w planie 6-letnim. Warszawa 1951.
- B. Nietyksza, T. Gout. Przedsiębiorczość prywatna w przemyśle i handlu. Prawa i obowiązki. Warszawa 1948.
- N. S. Koordynacja polityki gospodarczej państwa. *Przegląd Socjalistyczny* 1946 nr 1.
- E. Ochab. Wieś polska na nowych drogach. Referat wygłoszony na I Zjeździe PPR. Warszawa 1946.

- H. Olszewski. Problemy równowagi bilansu zbożowego w Polsce. Warszawa 1964.
- J. Pański. Trzy lata żeglugi polskiej (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950 nr 1.
- S. Peć, J. Szynkaruk. Dziesięciolecie państwowego hurtu spożywczego 1950—1960. Warszawa 1960.
- J. Piasecki. O gospodarce planowej. Warszawa 1938.
- J. Piasny. Spożycie ludności wiejskiej na tle przemian społeczno-gospodarczych w Polsce Ludowej (w latach 1948—1958). Poznań 1961.
- K. Piotrowska-Hochfeld. Sytuacja materialna robotników i pracowników umysłowych w krajach obozu socjalizmu. Warszawa 1952.
- Z. Pirożyński. Budżet państwowy Polski Ludowej w okresie odbudowy. *Zeszyty Naukowe SGPiS* 1961 nr 29.
- Z. Pirożyński. Perspektywy gospodarki budżetowej w roku 1947. *Wiadomości Narodowego Banku Polskiego* 1947 nr 5.
- Z. Pirożyński. System budżetowy Polski Ludowej. Warszawa 1952.
- S. Potapczuk. Budownictwo w planie inwestycyjnym na rok 1949. *Gospodarka Planowa* 1949 nr 5.
- W. Przelaskowski. Spożycie żywności w Polsce Ludowej. Warszawa 1960.
- W. Putlikowski. Przewozy w planie trzyletnim 1947—1949. *Przegląd Komunikacyjny* 1949 nr 10.
- S. Radziwiński. Trzy lata pracy transportu w leśnictwie (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950 nr 1.
- R. Rakowski. Samochodowe przewoźnictwo publiczne w okresie 1947—1949 r. *Transport i Spedycja* 1950 nr 1.
- A. Rapacki. Odbudowa i plan rozwoju gospodarki morskiej. *Transport i Spedycja* 1950 nr 2.
- A. Reiss. Z problemów odbudowy i rozwoju organizacyjnego PPS 1944—1946. Warszawa 1971.
- A. Riedel. Drogi wodne w planie 6-letnim. Warszawa 1952.
- A. Rostocki. Rozwój motoryzacji w planie 6-letnim. Warszawa 1951.
- R. Rybarski. Podstawy narodowego programu gospodarczego. Warszawa 1934.
- K. Ryć. Spożycie a wzrost gospodarczy Polski 1945—1970. Warszawa 1968.
- J. Ryng. Wybór pism. Warszawa 1957.
- E. Sackiewicz. Rozwój rynku zbożowego w Polsce. Warszawa 1962.
- S. b. Trzyletni plan inwestycyjny. *Bank* 1939 z. 2.
- K. Secomski. Analiza wykonania planu trzyletniego. Warszawa 1950.
- K. Secomski. Ogólne założenia planu odbudowy gospodarczej. *Gospodarka Planowa* 1946 nr 1.

- K. Secomski. Plan inwestycyjny na rok 1948. *Gospodarka Planowa* 1948 nr 1.
- K. Secomski. Plan inwestycyjny na rok 1949. *Życie Gospodarcze* 1949 nr 4.
- K. Secomski. Plan inwestycyjny na rok 1949. *Życie Gospodarcze* 1950 nr 5.
- K. Secomski. Planowanie inwestycji. Cz. II. Warszawa 1955.
- K. Secomski. Problematyka odbudowy gospodarczej w 1948 r. *Życie Gospodarcze* 1947 nr 23.
- L. Siennicki. Gospodarka planowa w krajach demokracji ludowej. *Życie Gospodarcze* 1950 nr 23.
- M. Sokołowski. Obroty zagraniczne Polski w okresie 1945—1958. Londyn 1960.
- A. Stelmachowski. Kontraktacja produktów rolnych. Warszawa 1960.
- B. Strużek. Wybrane zagadnienia polityki agrarnej PRL. Warszawa 1966.
- B. Syzdek. Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944—1948. Warszawa 1974.
- S. Szwalbe. Nasza forma gospodarki ma przyszłość. Przemówienie we Wrocławiu. *Robotnik* z 21 IV 1947 r.
- E. Szyr. Inicjatywa prywatna w planie trzyletnim (uwagi). *Nowe Drogi* 1947 nr 1.
- E. Szyr. Na drodze przemian gospodarczych. *Życie Gospodarcze* 1946 nr 14.
- E. Szyr. Węzłowe zagadnienia naszej polityki gospodarczej. *Nowe Drogi* 1948 nr 9.
- Z. Świtalski. Spółdzielczość w Polsce Ludowej 1944—1968. Wybór dokumentów. Warszawa 1968.
- J. Tomaszewski. Założenia programu ekonomicznego Polskiej Partii Robotniczej (1942—1945). *Zeszyty Naukowe SGPiS* 1962 z. 37.
- I. Tomorowicz. Trzy lata rozwoju portów polskich (1947—1949). *Transport i Spedycja* 1950.
- J. Topiński. Dlaczego spółdzielczość. *Przegląd Socjalistyczny* 1947 nr 7—8.
- A. Wernik. Państwowy przemysł terenowy w Polsce Ludowej. Warszawa 1959.
- R. Wilczewski. Dynamika rozwoju produkcji w polskim przemyśle. *Ekonomista* 1963 nr 4.
- R. Winiewska. Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce w latach 1944—1955. Warszawa 1961.
- W. Sz. Plan — w sejmie, plan — w rządzie, plan — w realizacji. *Gospodarka Planowa* 1947 nr 10.

- R. Zambrowski. Aktualne zadania na wsi. *Nowe Drogi* 1949 nr 2.
- R. Zambrowski. W walce o dobrobyt wsi. Warszawa 1948.
- Z. Zaremba. Bezdroża kapitalizmu i drogowskazy przyszłości. Warszawa 1933.
- A. Zauberman. Industrial Development in Czechoslovakia, East Germany and Poland 1937—1956. Tłumaczenie polskie. Warszawa 1960.
- S. M. Zawadzki. COP. Przyczynek do zagadnień genezy struktury przestrzennej przemysłu polskiego. *Przegląd Geograficzny* 1963 z. 1.
- S. M. Zawadzki. Planowanie regionalne w Polsce 1928—1939. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN* 1971 z. 62.
- T. Zawadzki. Produkcja przemysłowa w I półroczu 1947 r. *Biuletyn IGN* 1947 nr 6.
- T. Zawadzki. Produkcja przemysłowa w II półroczu 1947. *Biuletyn IGN* 1948 nr 7.
- L. Zienkowski. Dochód narodowy Polski 1937—1960. Warszawa 1963.
- L. Zienkowski. Jak oblicza się dochód narodowy. Warszawa 1966.
- K. Zimniewicz. Rola gospodarcza i przeobrażenia organizacyjne przemysłu drobnego w Wielkopolsce w dwudziestolecie Polski Ludowej (1945—1965). Poznań 1970.
- J. Żerkowski. Najstarsze spółdzielnie spóżywców w Polsce. Warszawa 1964.
- Agriculture and Food in Poland (Revised). London 1947.
- Archiwum Ruchu Robotniczego T. 1. Warszawa 1973.
- Compendium statystyczne polskiego handlu zagranicznego w latach 1929—1938, 1945—1960, Warszawa 1961.
- Dochód narodowy Polski 1947. Warszawa 1949.
- Dokumenty odrodzonej PPS z lat 1944—1947. *Materiały i Studia z Najnowszej Historii Polski* 1965 t. 2.
- II Główny Zjazd Delegatów „Społem” ZGS RP 25—26 listopada 1947 r. Warszawa 1948.
- 25 lat polskiej gospodarki morskiej. Warszawa 1970.
- Finanse w Polsce Ludowej w latach 1944—1960. Warszawa 1964.
- Gospodarka — polityka — taktyka — organizacja socjalizmu. Warszawa 1934.
- Gospodarka Polski Ludowej 1944—1955. T. 1. Warszawa 1974.
- Gospodarka Polski Ludowej i drogi jej rozwoju. Łódź 1948.
- Historia polskiego ruchu robotniczego 1864—1964. Tom drugi 1939—1964. Warszawa 1967.
- Industrial Rehabilitation in Poland (Revised). London 1947.
- Konferencja przewodniczących WRN w dniach 28 i 29 października 1946 r. (Referaty i dyskusje). Warszawa 1947.

Kształtowanie się podstaw programowych PPR w latach 1942—1945. Warszawa 1958.

Materiały do kursów planowania gospodarki narodowej. Cz. IV. Warszawa 1950.

Narodowy plan gospodarczy i plan odbudowy gospodarczej w okresie 1 I 1946 — 31 XII 1949. Warszawa 1946.

O co walczy naród polski. Deklaracja Rady Jedności Narodowej. Warszawa 1944. ⁴

Osiągnięcia socjalne Polski Ludowej. Część pierwsza 1944—1949. Warszawa 1951.

Państwowy plan inwestycyjny na rok 1947. Przedłożenie rządowe. Warszawa 1947.

Państwowy plan inwestycyjny na rok 1948. Przedłożenie rządowe. Warszawa 1947.

Pięć lat Polski Ludowej. Warszawa 1949.

PKP. Wyniki 1947 r. i przewidywania na rok 1948. Warszawa 1948.

Plan inwestycyjny na rok 1949. Plan wykonawczy po przeprowadzeniu kontroli. Warszawa 1949.

Plan odbudowy gospodarczej. Liczby podstawowe. Warszawa 1947.

Plan odbudowy gospodarczej. Uchwała Krajowej Rady Narodowej z dnia 21 września 1946 r. w sprawie planu odbudowy gospodarczej. Warszawa 1946.

Plan pracy PKP na 1948 r. Warszawa 1948.

Plan sfinansowania inwestycji na okres od 1 kwietnia do 31 grudnia 1946 r. Warszawa 1946.

Polska 1944—1965. T. 1. Warszawa 1966.

Polska klasa robotnicza. Studia historyczne. T. 5. Warszawa 1973.

Polska Ludowa 1944—1950. Wrocław 1974.

Powszechnie Domy Towarowe. Wrocław 1948.

Program i Statut Polskiego Stronnictwa Ludowego. Warszawa 1946.

Programy PPS z 1920 i 1937 r. Warszawa 1960.

Rozmieszczenie przemysłu wg województw i powiatów w latach 1946—1956. Warszawa 1960.

Sprawozdanie rządu polskiego dla FAO za rok 1947. Warszawa 1948.

Sprawozdanie rządu polskiego dla FAO za rok 1949. Warszawa 1949.

Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939—1945. Warszawa 1947.

Sprawozdanie z wykonania narodowego planu gospodarczego na rok 1947. Warszawa 1948.

Statystyka spółdzielni za rok 1963 i lata 1945—1962. Warszawa 1964.

Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej. Cz. 1. Wybór dokumentów z lat 1944—1949. Warszawa 1968.

Spółdzielczość w Polsce Ludowej (1944—1955). Warszawa 1957.

- Studium Planu Krajowego. T. 1 i 2. Warszawa 1947.
- Sytuacja gospodarcza Polski. Warszawa 1947.
- Technika w służbie demokracji. T. I. Plenum Kongresu. Warszawa 1947.
- The Fulfilment of The Three Years Plan of Economic Reconstruction in Poland. Warszawa 1950.
- Transport lotniczy 1945—1969. Warszawa 1970.
- Transport Rehabilitation in Poland (Revised). London 1947.
- Uchwały Rady Naczelnej PPS i Deklaracja Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej. Warszawa 1948.
- Uprzemysłowienie ziem polskich w XIX i XX w. Studia i Materiały. Wrocław 1970.
- W dziesięciolecie CRS. Warszawa 1958.
- Wskaźniki rozwoju gospodarki narodowej w latach 1945—1955. Warszawa 1956.
- Wyniki wykonania narodowego planu gospodarczego za rok 1948. Warszawa 1950.
- Wykonanie narodowych planów gospodarczych 1948—1952. Warszawa 1952.
- Zarys rozwoju metodologii planowania w Polsce Ludowej 1944—1954. Warszawa 1956.

WYKAZ SKRÓTÓW

AAN	— Archiwum Akt Nowych
BGS	— Bank Gospodarstwa Spółdzielczego
CA	— Centralne Archiwum
CKW	— Centralny Komitet Wykonawczy
COP	— Centralny Okręg Przemysłowy
CRS	— Centrala Rolnicza Spółdzielni
CSS	— Centrala Spółdzielni Spożywców
CUP	— Centralny Urząd Planowania
CZ	— Centralny Zarząd
CZP	— Centralny Zarząd Przemysłu
CZS	— Centralny Związek Spółdzielcy
DzURP	— Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
DzU	— Dziennik Urzędowy
FAO	— Food and Agriculture Organization
GUPP	— Główny Urząd Planowania Przestrzennego
GAL	— Gdynia — America Lines
GUS	— Główny Urząd Statystyczny
IGN	— Instytut Gospodarstwa Narodowego
IGS	— Instytut Gospodarstwa Społecznego
IPH	— Izba Przemysłowo-Handlowa
KC	— Komitet Centralny
KEPM	— Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów
KPP	— Komunistyczna Partia Polski
KRN	— Krajowa Rada Narodowa
MHD	— Miejski Handel Detaliczny
MPH i Ż	— Ministerstwo Przemysłu, Handlu i Żeglugi
MPIH	— Ministerstwo Przemysłu i Handlu
MZO	— Ministerstwo Ziem Odzyskanych
NBP	— Narodowy Bank Polski
NPG	— Narodowy plan gospodarczy
PAN	— Polska Akademia Nauk
PCH	— Państwowa Centrala Handlowa

PDT	— Powszechny Dom Towarowy
PKN	— Polski Komitet Narodowy
PKP	— Polskie Koleje Państwowe
PKPG	— Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego
PKS	— Państwowa Komunikacja Samochodowa
PLL	— Polskie Linie Lotnicze
PNZ	— Państwowe Nieruchomości Ziemskie
POG	— Plan Odbudowy Gospodarczej
PPI	— Państwowy Plan Inwestycyjny
PPR	— Polska Partia Robotnicza
PPS	— Polska Partia Socjalistyczna
PRM	— Prezydium Rady Ministrów
PSL	— Polskie Stronnictwo Ludowe
PZGS	— Powiatowy Związek Gminnych Spółdzielni
RWPG	— Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
SA	— Spółka Akcyjna
SD	— Stronnictwo Demokratyczne
SFO	— Społeczny Fundusz Oszczędzania
SFOR	— Społeczny Fundusz Oszczędzania Rolnictwa
SGPiS	— Szkoła Główna Planowania i Statystyki
SL	— Stronnictwo Ludowe
SP	— Służba Polsce
UMK	— Uniwersytet Mikołaja Kopernika
UN	— United Nations
UNRRA	— United Nations Relief and Rehabilitation Administration
WK	— Wojewódzki Komitet
WRN	— Wojewódzka Rada Narodowa
ZGSRP	— Związek Gospodarczy Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej
ZOR	— Zakład Osiedli Robotniczych
ZRSRP	— Związek Rewizyjny Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej
ZSch	— Związek Samopomocy Chłopskiej

Z 250898

